

Вітальд Гамбровіч

Ferdydurke

*Littera
scripta*

Witold Gombrowicz

FERDYDURKE

Krakow
Wydawnictwo Literackie Sp. z.o.o.
1970

Littera scripta

Вітальд Гамбровіч

FERDYDURKE

Мінск
Выдавец Зміцер Колас
2009

УДК 840
ББК 84 (4Пол)
Г18

Пераклад Васіля Сёмухі

Пераклад зроблены з выдання:
Wydawnictwo Literackie Sp. z.o.o., Kraków, 1970.

Copyright © Rita Gombrowicz & Institut Littéraire
All rights reserved.

Copyright for the Belarusian Edition © Kolegium Europy
Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego.

ISBN 978-985-6783-63-3
ISBN 978-83-61617-96-9

©Rita Gombrowicz and Institut
Littéraire, 1970.
©For Belarusian Edition. Kolegium
Europy Wschodniej im. Jana
Nowaka-Jeziorańskiego, 2008.
©Пераклад, В.С. Сёмуха, 2008.
©Афармленне. Выдавец Зміцер
Колас, 2008.

Раздзел I Захоп

У аўторак я прачнуўся парою бяздушна-ніклай, калі якраз ноч ужо й не трымае душы, а світанак яшчэ не пачаў брацца на добры разгон. Разбуджаны знянацку, я ўжо быў хацеў ляцець таксоўкай на вакзал, бо мне здавалася, што вось-вось выязджаю, адно ўжо толькі наступнай хвілінай разабраўся з бядою, — цягнік на вакзале мяне не чакае, яшчэ не пара. Я ляжаў у млявым святле, і цела маё нязносна калацілася, уганяючы мой дух у страх, дух ціснуў на цела, і кожная малюпасенечкая фібрынка ў ім курчылася ў спадзяванні, што нічога такі ж не станецца, нічога не зменіцца, нічога нідзе не пачнецца і што б там ні броілася, нічога й ніколі не будзе, анічагуткі, хоць ты трэсні. Гэта быў страх неіснавання, страх нябыту, неспакой нежыцця, апасенне нерэчаіснасці, блізіру, біялагічны крык пратэсту усіх маіх клетак супроць унутранага раздзірання, сцірання і распывання. Жах перад непрыстойнай мізэрнасцю і здробненасцю, боязь дэканцэнтрасці, паніка ад дробязнасці, страх перад гвалтам, які я насіў у сабе, і перад тым, які нёс мне пагрозу звонку — а самае важнае, што пастаянна мітрэнжыла мяне, не адступаючыся ні на крок, нешта, што я мог бы назваць самаадчуваннем унутранага, міжклетачнага перадражнівання і паглуму, уцялесненых кпінаў разбэшчаных часцінак майго цела і аналагічных частак майго духу.

Сон, які нагарнуўся на мяне ноччу і разбудзіў, быў якраз

паказальнікам перапалоху. Вяртаннем часу, які павінен быць забаронены прыродзе, я ўбачыў сябе такім, якім быў гадоў у пятнаццаць-шаснаццаць — перанёсся ў маладосць — і, стоячы на вятры, на камені, каля млына над ракою, я нешта гаварыў, чуў даўно пахаваны свой пеўнікаў галасок, пісклявы, бачыў нос на яшчэ недасфармаваным твары і даўжэзныя рукі — я адчуваў непрыемную кансістэнцыю гэтай пасрэднай, прамінушчай фазы развіцця. Прачнуўся са смехам і страхам, бо мне здавалася, што такі, які я цяпер, за трыццаць, я сам сабою перадражніваю і высмейваю неаперанага блазнючка, якім я быў, а ён зноў жа перадражнівае мяне — і гэта з роўным правам, — што абодва перадражніваем самыя сябе. Няшчасная памяць, ты загадваеш ведаць, якімі дарогамі дайшлі мы да сугнага стану валодання! А далей, здалося мне ў паўсне, але ўжо як прачнуўся, што цела маё не маналітнае, што некаторыя часткі яго яшчэ хлапечыя і што мая галава кпіць і глуміцца з лыткі, лытка сваёй чаргою — з галавы, што палец здзекуецца з сэрца, сэрца з мозаку, нос з вока, вока з носа рагоча й гаркае — і ўсе гэтыя чэслы дзіка гвалтавалі самі сябе ў атмасферы ўсеабдымнага і пранозлівага здэку. А калі я ўжо як след ачуўся ў свядомасці і пачаў разважаць пра сваё жыццё, перапуд мой не зmaleў ні на ёту, куды там — яшчэ памацнеў, хоць часам яго як рукой здымала, не, не рукой — смехам, ад якога не магі стрымацца вусны. На паўдарозе свайго жыцця сярод цёмнага лесу я апынуўся. Лес гэты, што горш, быў зялёны.

Тым часам на яве я быў таксама неўгрунтаваны, разладжаны — як у сне. Зусім нядаўна я перайшоў непазбежны рубікон трыццатніка, мінуў верставы камень, па метрыцы, па знешнасці гляджуся на чалавека высталенага, а от жа ім не быў — а, бо і кім жа быў? Трыццацігадовым гульцом у брыдж? Выпадковым, прынагодным рабацягам, які выконваў дробныя жыццёвыя абавязкі і адбываў вучнёўства? Якая ж была мая сітуацыя? Цягаўся па кавярнях і па барах, сустракаўся з людзьмі перакінуцца словам-другім, часам нават думкамі, але сітуацыя была няясная, і я сам не ведаў, чым ёсць чалавек, чым блазнюк; і вось на пераломе гадоў я не быў ні тым, ні другім — быў нічым, — а равеснікі, якія ўжо пажаніліся і пазаймалі адведзеныя ім становішчы не так паводле жыцця, як паводле

розных дзяржаўных пасадаў, ставіліся да мяне само сабою з абгрунтаваным недаверам. Мае цёткі, гэтыя дачэпленыя, прыдаткавыя чвэрцьмацеркі, якія шчыра любілі мяне, ужо з нянаведзь якіх давён забягаліся ўплываць на мяне, каб я не ўстабілізаваўся як нехта там які-каторы, а каб жа як адвакат альбо як чыноўнік — мая неакрэсленасць была ім незвычайна прыкрыя, не ведалі бо, як гаварыць са мною, не ведаючы, хто ж я такі, і сама большае, што маглі, — толькі мямлілі абы што.

— Ёзю, — казалі паміж адной мямлінай і другой, — твая гадзіна прабіла. Што людзі скажуць? Калі не хочаш быць урачом, будзь, прынамсі, хоць бы ўжо бабнікам альбо конюхам, але хай гэта будзе вядома... хай вядома будзе...

І я чуў, як адна адной шаптала, што я з людзьмі ваўкаваты, што я неўдастаткаваны жыццёва, пасля зноў пачыналі мяміць, змучаныя паражнечай, якую я ствараў ім у галовах. У сутнасці гэты стан не мог доўжыцца бясконца. Стрэлкі прыроднага гадзінніка былі няўмольныя і катэгарычныя. Калі ў мяне прабіліся апошнія зубы, зубы мудрасці, належала ўсвядоміць — развіццё закончылася, надышоў час непазбежнага забойства, мужчына павінен забіць у сабе няўтуленае, неаболенае, недашкадаванае дзіця, выпырхнуць матыльком, пакінуць мёртвы труп вусеня. З туману, з хаосу, з каламуці, віроў, шумавіння, ныркоў, з трысяці і чараціння, з жабяга галасу я мусіў перанесціся ў чыстыя і светлыя формы, у формы выкрышталізаваныя — прычасацца, упарадкавацца, увайсці ў грамадскае жыццё дарослых і там ужо з імі базарыць.

Ага! Як жа ж! Я ўжо спрабаваў, пяўся — о, доўгая песня, я ад смеху бакі рваў, прыгадваючы вынікі спробаў. Каб прычасацца і ў меру магчымасці высветліць, я прыступіў да пісання кнігі — дзіўна, але мне здавалася, што мае ўлазіны ў свет не могуць адыцца без высвятлення, якое не было б зацямненнем. Я найперш вельмі хацеў кнігай уцерціся ў іхнюю ласку, каб пасля ў асабістых стасунках застаць сабе ўжо падрыхтаваную, уробленую глебу і — калькуляцыя! — калі здолею пасеяць у душах станоўчае ўяўленне пра сябе, дык уяўленне тое ў сваю чаргу сфармуе і мяне самога; такім спосабам хоч-ня-хоч я зраблюся стальым, аднак чаму пяро здрадзіла мне? Чаму святы сорам не дазволіў мне напісаць страшэнна банальны

раман, і замест каб снаваць высокія сутнасці з сэрца, з душы, я вывеў іх з нізкіх падножжаў, напхаў у тэкст нейкіх жаб, ног, сам яго змест стаўся недаспелкам, неперабрадзілым, адно толькі стылем, голасам, ізалюючы іх на паперы халодным і роўным тонам, паказваючы, што, вось бачыце, я прагну пахерыць тья дрожджы? Навошта, на якога ражна, на якую халеру на-суперак сваім жа намерам я назваў кнігу «*Помнікам з акрэсу сталення*»? Марна сябры раілі і адрывалі мне даваць такую назву і наадварот жа раілі асцерагацца самага наймалейшага намёку на недаспеласць. — Не рабі гэтага, — казалі, — недаспеласць — гэта моцна жорсткае паняцце, калі сам сябе прызнаеш недаспелым, дык скула цябе выспеліць. Альбо ж не разумееш, што першая ўмова даспеласці, без якой ані-ані, ёсць — самому сябе прызнаць даспелым? Але мне здавалася, што проста не выпадае занадта лёгка і танным коштам збываць з сябе смаркача, што Дарослыя — вельмі ўвішныя і праніклівыя, каб дацца на ашуку, і што таму, каго смаркач нястомна падсцёбвае, нельга паказвацца на людзях без смаркача. Можа, я лічыў павабнымі свае адносіны да павагі, занадта ж бо пераацаніў даросласць дарослых.

Успаміны, успаміны! Утуліўшыся галавой у падушку, ногі пад коўдру, упадаючы то ў смех, то ў страх, я падбіваў баланс свайго ўваходу ў даросласць. Зашмат замоўчваецца пра асабістыя, унутраныя пахібы і крывізны гэтага ўваходу, назаўсёды цяжарнага наступствамі. Літаратары, гэтыя людзі з божым дарам таленту на тэму самых абстрактных рэчаў і набольш абьякавыя да, напрыклад, драмы душы караля Карла II з прычыны шлюбу Брунгільды, яны адмаўляюцца дакранацца да найважнейшай справы сваёй перамены ў чалавека публічнага, грамадскага. Дужа хацелі б, відаць, каб кожнае табе думала, што яны пісьменнікі з божай ласкі, а не людской, што з неба гопнуліся на зямлю разам са сваім талентам; яны саромеюцца выставіцца на святло якімі там бо ні было саступкамі, якімі асабістымі паразамі адкупілі права пісаць пра Брунгільду альбо хоць бы пра жыццё пчаляроў. Не, пра сваё жыццё ані слова — от жа толькі мусова пра жыццё пчаляроў. Напэўна, напісаўшы дваццаць кніжак пра жыццё пчаляроў можна зрабіцца статуяй — але дзе ж сувязь, дзе лучнасць пчалярскага караля з яго прыватным

мужчынам, дзе лучнасць мужчыны з юнаком, юнака з падлеткам, падлетка з дзіцем, якім калісьці быў, якая радасць смаркачу вашаму з вашага ж караля? Жыццё, якое не трымаецца на такіх лучнасцях і не рэалізуе свайго развіцця на ўсёй сваёй працягласці, яно як дом, які будзецца згары і непазбежна павінен закончыцца на шызафрэнічным раздваенні асобы.

Успаміны! Пракляцце чалавецтва — што наша экзистэнцыя на гэтым свеце не трывае ніякай акрэсленай і сталай іерархіі, а што ўсё ўвесь час плыве, пераліваецца, рухаецца і ўсе павінны быць адчутыя і ацэненыя ўсімі, а паняцце пра нас, цёмных, абмежаваных і тупых, не менш важнае, чым паняцце пра парывістых, светлых і далікатных. Калі ж чалавек найглыбей узаалежнены ад свайго адбітку ў душы іншага чалавека, а бадай бы хоць тая душа была душою крэтына! І рашуча запырэчу меркаванню тых маіх калегаў па пяры, якія ў адносінах да думкі тупых прымаюць арыстакратычную пазітуру і ўзнёсла дакляруюць, што *odi profanum vulgus*. Які ж бо гэта танны, спрошчаны спосаб ухіляцца ад рэчаіснасці, якая гаротная ўцечка ў фальшывую ўзнёсласць! Якраз наадварот, я стаю на тым, што агульная думка тым больш нам важная і палкая, чым яна тупейшая і вузейшая, абсалютна ж бо сама так, як цесны чаравік датклівей даецца ў знакі, чым чаравік, што якраз па назе. О-о, ужо ж бо мне гэты суд людскі, гэтая прорва судоў і меркаванняў пра твой розум, сэрца, характар, пра ўсе асаблівасці тваёй арганізацыі — суд адкрыты тым адважнікам, якія свае думкі ўвабралі ў друк і запусцілі ў людства на паперы, о, папера, папера, друк, друк! І я тут не кажу пра самыя сардэчныя, самыя мілыя выракі сямейніц-цётчак нашых, не, не кажу, хутчэй, хацеў бы спамянуць суды іншых цётчак — цётчак-культурніц, тых шматлікіх чвэрць-аўтарак, прыжывалак-паўкрытыкесаў, якія абвешчаюць прысуды свае ў часопісах. Калі сусветную культуру абсела кодла прыліпалак баб, прыплеценых да літаратуры, не ў меру прысвечаных у духоўныя каштоўнасці і эстэтычна заарыентаваных, часцей за ўсё з нейкімі сваімі поглядамі і разважаннімі, перакананых, што Оскар Уайльд аджыў сваё і што Бэрнард Шоў — майстар парадоксу. Ах, кожная даўно ўжо ведае, што трэба быць незалежнай, пазітыўнай і глыбейшай, дык зазвычай яны глыбейшыя, без перабольшання

пазітыўныя і поўныя цётчыных даброцяў. Цёця, цёця, цёця! О, хто ніколі не быў на варштаце цёткі-культурніцы і не быў прэпараваны нема і без енку яе ментальнасцю, якая трывіялізуе і забірае ў жыцця ўсякае жывое жыццё, хто не чытаў у газеце цётчынага выраку, той не ведае дробязнасці, той не знае, што такое цётчыная дробязнасць.

А далей, возьмем суды сьяян і сьяянак, суды пенсіянерак, дробязныя суды дробных чыноўнікаў і бюракратычныя суды вышэйшага чынавенства, суды правінцыйных адвакатаў, прадузятыя суды вучняў, фанабэрыстыя суды старых, а таксама суды публіцыстаў, суды грамадскіх дзеячаў і суды доктарскіх жонак, нарэшце суды дзяцей, якія наслухаліся бацькоўскіх судоў, суды пакаёвак, малодшых кухарак, суды кузінак, суды пансіянатак — цэлае мора судоў, кожны з якіх акрэслівае цябе ў другім чалавеку і стварае цябе ў ягонай душы. Як бы ты нарадзіўся ў тысячы цеснаватых душ! А маё становішча было тут настолькі ж цяжэйшае і далікатнейшае, наколькі кніга мая была цяжэйшая, далікатнейшая за адпаведны этыкет даспелай чытанкі. Яна здабыла мне сапраўды кола не абы якіх сяброў і, калі б натуральныя цёткі і іншыя прадстаўнікі людства маглі чуць, як у замкнутым і нават не даступным іх мроям коле я бываю кормлены вялікапышнасцю і прызнаннем у Прызнаных і Выбітных, як вяду інтэлектуальныя базары на вярхах, дык, бадай што, плазам паслаліся б перад мною і цалавалі б мае ногі. Але з іншага боку было ў кнізе нешта недаспелае, што ўпаўнаважвала да канфідэнцыяльнасці і прыцягвала істоты пасрэдня, з якіх ні пер'я, ні мяса, гэты найстрашнейшы пласт паўінтэлігентаў — акрэс даспельвання завабіў паўсветак культуры. Магчыма, што, будучы занадта здалікачанай як на цёмны розум, кніга была адначасова замала ўзнёслая і насупленая на прасталюдства, якое чулівае толькі да знешніх праяваў павагі. І няраз, выходзячы з святых і цудоўных мясцінаў, дзе быў міла частаваны павагай, я сустракаў на вуліцы тую іншую інжынерыху ці пенсіянерку, якая даверліва трактавала мяне як свайго, як недаспелага пабрацімца і сваяка, паляпвала па плячы і казала: — Сэрвус, Юзік, дурненькі ты наш, недаспелак ты наш! — І так адным я быў мудры, другім дурненькі, адным значны, другім ледзь прыкметны, адным свой, тутэй-

шы, другім арыстакратычны. Распнуты паміж вышэйшасцю і ніжэйшасцю, прыманы аднолькава і тымі і другімі, паважаны і нядбаны, шанаваны і пагарджаны, здольны і няздольны, як прыпадзецца, як складзецца сітуацыя! Жыццё маё з гэтага часу зрабілася разадраным больш, чым было ў хатнім заціску. І я не ведаў, чый я, — ці тыхны, што мяне цэняць, ці тыхны, што не цэняць мяне.

Але найгорш — што, ненавідзячы асяродак паўінтэлігентаў, як яшчэ, бадай, так ніхто ніколі не ненавідзеў, я ненавідзеў ваража, сцінаўся з гэтым асяродкам; я абапіраўся на эліту і арыстакратыю, увінаўся ад іх прыязна адкрытых абдымкаў і ўцякаў у хамскія лапы тых, што мелі мяне за блазнюка. Па сутнасці гэта рэч першаснай вагі і вызначэння далейшага развіцця, кіруючыся чым, чалавек стаецца і арганізуецца, — ці, напрыклад, дзейнічаючы, гаворачы, трызнячы, пішучы, мае сабе наўме і бярэ пад увагу толькі дарослых людзей, закончаных, якія разумеюць свет паняццяў, людзей скрышталізаваных, ці тое ж яго няспынна пераследуе відзеж прасталюдства, недаспеласці, вучняў, пансіянатак, земляўласнікаў і вяскоўцаў, ад цётка-культурніц, публіцыстаў і фэльетаністаў, карціна падазронага, каламутнага паўсвету, які дзесьці там чакае цябе і спакваля аброшчвае цябе зелянінай, як плюшч, ліяны і іншыя расліны ў Афрыцы. Ані на хвілю я не мог забыць пра недасвет недалюдскіх людзей — і, панічна баючыся, жахліва брыдзячыся, здрыгаючыся ад аднаго ўяўлення яго багністай зеляніны, не ўмеў, аднак, адарвацца, быў загіпнатызаваны, бы птушка, якая ўбачыла гадзюку. Нібы дэман які спакушаў мяне недаспеласцю! Як бы ў антыпрыродзе ён спрыяў ніжэйшай сферы і любіў яе за тое, што трымае мяне пры сабе за блазнючка. Не мог я ні секунды гаварыць мудра, ну, хоць бы на столькі, на колькі ўспасобіцца здольны быў, бо ведаў, што недзе там у правінцыі нейкі лекар мае мяне за дурня і чакае ад мяне толькі дурноты; і наогул я не мог паводзіцца прыстойна і сур'ёзна ў кампаніі, ведаючы, што некаторыя пенсіянеркі чакаюць ад мяне акурат непрыстойнасці. Сапраўды, у свеце духу чыніцца перманентны гвалт, мы не самаісныя, мы толькі функцыя іншых людзей, мы мусім быць такімі, якімі нас бачаць, а ўжо маёй асабістай паразай было, што я з нейкай нездаровай ра-

дасцю найахвотней узалежніваўся ад недаросткаў, пераросткаў, падлеткаў і цёткаў ад культуры. А, вечна, вечна цягаць на сваім карку цётку — быць наіўным толькі таму, што нехта там наіўны мяркуе, што ты наіўняк, — быць дурным толькі таму, што дурань мае цябе за дурня — быць зялёным толькі таму, што нейкі там зеляпан топіць цябе ва ўласнай недаспеласці — а, таксама ж ашалець можна, каб не слоўца «а», якое неяк-такі жыць дазваляе! Ацірацца аб гэты вышэйшы і ўдарослены свет, не могучы дастацца ў яго, быць за крок ад вытанчанасці, элегантнасці, розуму, павагі, ад судоў даспелых, ад узаемнага прызнання, іерархіі, вартасці і толькі праз шкліну лізаць гэтыя цукеркі, не мець доступу да гэтых спраў, быць дадатковым. Вадзіць кампанію з дарослымі і далей, як тое ў твае шаснаццаць гадоў, мець уражанне, што ты толькі ўдаеш з сябе дарослага? Удаваць пісьменніка і літаратара, парадыраваць літаратарскі стыль і даспелыя, выштукаваныя фразы? Артыстычна прыступаць да бязлітаснай публічнай інтрыгі дзеля свайго «я», употайкі спрыяючы сваім непраталям?

О так, на самым пачатку публічнага жыцця я атрымаў паўсветавыя асвячэнні, быў гойнасна памазаны ніжэйшай сферай. А што яшчэ больш ускладняла справу, дык гэта што мой кампанейскі лад жыцця таксама пакідаў жадаць шмат чаго лепшага і быў абсалютна каламутны, марны, запэцканы і безабаронны перад паўсветавымі свецкасцямі. Нейкае няўмельства, народжанае з натурыстай зацягасці, а можа, з апасення, не дазваляла мне гуляць у ніякую даспеласць, і няраз бывала, што я ад страху папросту шчыпаў тую асобу, якая спрабавала прыпахлебіцца да майго духу духам сваім. Як жа зайздросціў я тым яшчэ ў калысцы высублімаваным і, відаць, прадвызначаным да вышэйшасці літаратарам, Душа якіх функцыянавала няспынна ўгору, быццам шылам падколваная ў дупку — салідным пісьменнікам, Душа якіх прымалася на поўным сур'ёзе і якія з прыроджанай лёгкасцю, у вялікай творчай пакуце апэравалі ў сферы паняццяў аж настолькі высокіх, пазахмарных і разназаўсёды асвечаных, што сам Бог быў ім амаль кімсьці паспалітым і мала шляхетным. Чаму не кожнаму дазволена напісаць яшчэ адзін раман пра каханне альбо ў цяжкіх болях раскалупаць якуюсь грамадзую балячку і застацца Змагаром за спра-

ву прыгнечаных? Альбо пісаць вершы і стацца Паэтам і верыць у «светлае прыйсце будучай паэзіі»? Быць уталентаваным ды карміць духам сваім і адухоўліваць шырокія масы тых, каму не паталаніла? А, што за прыемнасць турзацца і мітрэнжыцца, прысвячаць сябе і паліць сябе на ахвярным стосе, але заўсёды ў вышэйшым сэнсе, у катэгорыях такіх увысакародненых, такіх — дарослых! Свая сатысфакцыя і сатысфакцыя чужая — расслабляцца пры пасрэдніцтве тысячагадовых культурніцкіх інстытуцый так пэўна, як бы ставіш сваю сумку ў РКО. Але, на жаль, я быў блазнюк, і блазнюкаватасць была маёй адзінай культурніцкай інстытуцыяй. Двойчы застуканы знянацку і абмежаваны — адзін раз сваім дзіцячым мінулым, якога не мог забыць, — другі раз дзіцячасцю людскіх уяўленняў пра мяне, тою карыкатурай, якою западаў у іх душы — меланхалічны нявольнік зеляпанства, вось, кузака, жамарвіна ў гушчары, глыбокім і густым.

Ня толькі прыкрая, але і грозная сітуацыя. Бо то ж бо даспелыя з нічога так не гідзяцца, як з недаспеласці, і нічога іншага больш ім так не ненавіснае. Яны лёгка стрываюць любое самае лютае ашаламленне, абы толькі яно былося ў рамках даспеласці, не страшны ім рэвалюцыянер, які адзін даспелы ідэал разбурае другім даспелым ідэалам і, напрыклад, манархію бурьць дзеля рэспублікі альбо ж наадварот — рэспубліку манархіяй напхае і схрупае не запіваючы. Адным словам, з прыемнасцю сузіраюць, як робіцца рух у даспелым, вышляхетным інтэрасе. Але як толькі ў кім унюхаюць недаспеласць, калі ўнюхаюць блазнюка і смаркача, адразу накінуцца на яго, задзяўбуць, як лебедзі качку — сарказмам, іроніяй, кпінамі ўхаўтураць, не дазваляць, каб паскудзіў ім гняздо падкідзень свету, якога яны даўно ўжо зракліся. Дык чым жа гэта скончыцца? Аж дакуль дойдзеш гэтай дарогай, дзе ёй, дарозе, канец той настане? На глебе чаго (так я думаў) узнікла ўва мне гэтае рабства недафармавання, гэтае запрапашчанне ў зеляпанстве — ці таму, што я паходзіў з краіны асабліва багатае на істоты недаробленыя, паскробачныя, прамежжавыя, дзе нікому каўнерык не па шыі, дзе не так Журба і Доля, як Нязгула з Нядойдай шастаюць і ягляць па палетках? А можа таму, што я жыву ў эпоху, якая кожныя пяць хвілін купляецца на новыя лозунгі,

чворыць вычуды і канвульсійна пора, як толькі можа, лыч
свой — у пераходную эпоху?... Бледнае святло сачылася праз
рассунутыя шторы, а мне, калі я так падсумоўваў баланец май-
го жыцця, чырвань залівала твар і падкідала непрыстойнага
смеху ў прасцінах — і я выбухаў бяссільым жывёльным смехам,
механічным, нажным, як ад казыткі ў пяту, як бы то не твар,
а нага мая рагатала. Трэба было як мага хутчэй пакончыць з-
гэтым, парваць з дзяцінствам, прыняць рашэнне, нарэшце, і па-
чаць усё нанова — трэба было на нешта адважыцца! Забыць,
нарэшце, забыць пенсіянерак! Парваць з любоўю цётка-культу-
турніц і сялянак, забыць пра дробных драстычных чыноўнікаў,
забыць пра нагу і пра сваё ганебнае мінулае, пагардзіць смар-
качом і блазнюком, цвёрда скансалідавацца на дарослым грун-
це, ах, прыняць, нарэшце, гэтую звышарыстакратычную пас-
таву, пагарджаць, пагарджаць! Не як датуль было, што недас-
пеласцю я пабуджаў, заахвочваў і вабіў недаспеласць іншых,
а — наадварот — выдабыць даспеласць з сябе, даспеласцю пад-
штурхнуць іх да даспеласці, гаварыць душой да душы! Душой?
А ці можна забыць пра нагу? Душой? А дзе нага? Ці можна за-
бываць пра ногі цётка-культурыніц? А далей — што будзе, калі
будзь што будзе і не ўдасца перамагчы распупышкаванай аду-
сюль, пульсуючай у росце зелені (а напэўна ж якраз і не ўдас-
ца), што будзе, калі я выйду да іх такі даспелы, а яны мяне па-
ранейшаму ўспрымуць недаспела, калі я да іх з мудрасцю,
а яны да мяне з псякосцю? Не, не, у такім разе я лепш першы
пачну недаспела, нельга падстаўляць сваю мудрасць пад іхнюю
дурасць, лепш я выстаўлю супроць іх іхнюю ж дурноту! А з-
рэшты, я не хачу, не хачу, лепш ужо быць з імі, я люблю, люб-
лю гэтыя пупышкі, гэтыя парасткі, гэтыя зялёныя кусцікі, о! —
я адчуў, што яны зноў мяне прыхопліваюць, ціскаюць у любоў-
ных абшчаперынах, зноў я заліўся механічным нажным сме-
хам і заспяваў непрыстойную песеньку:

У Скаліме, на віле Фарамушкі,
У пакойчыку боны, панны Ганны,
Схаваліся ў шафе два бандзюганы, —

... калі раптам у роце зрабілася горка, у горле перасохла — я згле-
дзеў, што тут я не адзін. Быў нехта яшчэ апрача мяне ў куце, каля
печы, куды святло яшчэ не дасталася, — у пакоі быў другі чалавек.

Але ж дзверы былі замкнутыя на ключ. Значыцца, не чалавек, толькі прымара. Прымара? Д'ябал? Страх? Нябожчык? Я адразу адчуў, што не нябожчык, а жывы чалавек, і ўмомант увесь стуліўся — я адчуў чалавека, як сабака сабаку. І зноў у роце суха, стукат сэрца, перахват дыхання — гэта ж сам я стаяў каля печы. Але цяпер гэта не быў сон — сапраўды, ля печы стаяў мой самапаўтор. Аднак я ўбачыў, што ён баіцца яшчэ больш за мяне; ён стаяў схіліўшы галаву, апусціўшы вочы, звесіўшы рукі — яго перапалох дадаў мне адвагі. Крадком з-пад коўдры я глядзеў як бы не на сябе і бачыў той твар, які быў мой і не мой. Ён праступаў з глыбокага і цёмнага зяленіва, сам таксама зялёны, святлейшы — тое аблічча, якое я насіў на сабе. Вось мой нос... вось мой рот... вось мае вушы, мой дом. Вітаю вас, знаёмыя куты! Як добра знаёмыя! Як добра я ведаў гэтую скрыўленасць губоў, што маскавала напружанасць спалоху. Вось кончыкі вуснаў — вось падбародак — вуха, якое сваім часам надарваў мне Здзісь — знакі і сімптомы дваякіх уплываў, твар, дзве сілы якога, унутраная і вонкавая, сцяліся міжсобку. Гэта было маё — быў я там, а ці не быў — ці было гэта ўсё чужое — а я там, аднак, быў.

Раптам мне здалося непраўдападобным, каб гэта быў я. Як у люстры, калі мы, нечакана ўбачыўшы там сябе, а праз хвіліну ўжо не пэўныя, мы гэта ці не, так і мяне здзівіла і абразіла ашаломная канкрэтнасць гэтага вобраза. З валасамі, пацешна падстрыжанымі і зачасанымі, з павесамі, у штанах, з органамі слыху, зроку і дыхання — што гэта, маё прычандалле? хто гэта — я сам? Такі дакладны — выразны ў абрысах і ў драбніцах акрэслены, падрабязны... больш чым вымоўны. Я не мог не прызнаць, што бачу Яго ў дэталях, а яшчэ больш сумеўшыся, зрабіў няпэўны рух рукою ў змрок.

Але святло з акна ўбіралася ў моц, і постаць рабілася ўсё больш яўнай — ужо былі відны пальцы на руках і пазногці — і я бачыў... а той дух, бачачы, што я бачу, трохі скурчыўся і, не гледзячы, даваў мне знак рукою, каб я не глядзеў. А я не мог не глядзець. Бо такі ўжо я быў. Дзіўны, напраўду, як мадам Пампадур. І выпадковы. Чаму такі, а не інакшы? Эфэмернасць. Хібы і дэфекты выпаўзалі на святло божае, ён жа стаяў, скурчыўшыся, падобны на начныя стварэнні, якіх святло выдае на

здабычу — як пацук, прыхоплены сярод хаты. І дэталі праступалі ўсё лепш і лепш, страшней, адусюль у Яго паяўляліся часткі цела, паасобку кожная, і кожная была дакладна акрэсленая, сканкрэтызаваная... да граніц ганебнай выразнасці... да граніц ганьбы... Я бачыў палец, пазногці, нос, вока, сцягну і ступак, і ўсё гэта як бы выпнута наперад — як загіпнатызаваны гэтымі падрабязнасцямі, я ўстаў і зрабіў крок да яго. Ён удрыгнуў і замахаў рукою — быццам перапрашаючыся, і сказаў, што гэта не тое, і ўсё адно — дазволь, прабач, пакінь... Але жэст, пачаты як засцерагальны, закончыўся неяк нікудышне нікчэмна — я рушыў на яго — і, не могучы больш стрымаць выцягнутую руку, з поўнага замаху пляснуў па твары. Прэч! Прэч! Не, гэта зусім не я! Гэта нешта выпадковае, нешта чужое, накінутае, нейкі кампраміс паміж светам вонкавым і ўнутраным, гэта наогул не маё цела! Той енкнуў і знік — даў лататы. А я застаўся адзін, а дакладней неадзін — бо такі ж мяне не было, я не адчуваў, што я быў, і кожная думка, кожны рух, чын, слова, усё здавалася не маім, а як бы ўсталяваным па-за мною, зробленым для мяне — а я па сутнасці зусім іншы! І тады мяне агарнула страшэннае абурэнне. Ах, стварыць форму самога сябе! Пераўтварыць сябе навыварат! Выявіцца! Хай форма мая нараджаецца з мяне ж, хай не будзе мне зроблена! Абурэнне штурхае мяне да паперы. Дастаю паперу з шуфляды, і вось займаецца ранака, сонца залівае пакой, служанка ўносіць ранішняю каву і булачкі, а я сярод бліскучых і філігранных формаў пачынаю пісаць першыя старонкі свайго ўласнага творыва, такога, як я, ідэнтычнага з мною, якое вынікае проста з мяне самога, творыва, якое суверэнна праводзіць сваю рацыю супроць маёй, супроць усяго і ўсіх, калі раптам звяніць званок, служанка адчыняе, у дзвярах матэрыялізуецца Т. Пімка, доктар і правафесар, а дакладней настаўнік, культуральны філолаг з Кракава, дробны, малы, хударлявы, лысы, у акулерах, у штучных штанах, у жакеце, з выдатнымі жаўтлявымі пазногцямі, у шаўровых жоўтых боціках.

Прахвесара пазналі?

Прахвесар вам вядомы?

Прахвесар?

Голя, голя, голя-гоп! Пры явішчы гэтай Формы, такой жахліва

просценькай і дашчэнтэ збаналізаванай, я кінуўся на свае тэксты, засланяючы іх усім цэлам, а ён сеў, мусіў сесці і я, а сеўшы, ён склаў мне свае спачуванні з прычыны смерці нейкай маёй цёткі, якая памерла даволі даўно і пра якую я зусім быў забыўся.

— Памяць па памерлых, — сказаў Пімка, — гэта арка яднання паміж новымі і старымі гадамі, як і народная песня (Міцкевіч). Пражываем жыццё памерлых (А. Комтэ). Ваша цётка памерла, і гэта прычына, якой можна, а нават след прысвятці дадатак культуральнай думкі. Былі ў нябожчыцы свае заганы (вылічыў), але ж яна мела і рашучасць (вылічыў), прыносячы карысць цэламу, у суме кніжка неблагая, гэта значыць, хачу сказаць, хутчэй тройка з плюсам — дык увогуле, карацей кажучы, нябожчыца была дадатным чыннікам, сумарная ацэнка дадатная, і я палічыў сабе за мілы абавязак сказаць гэта вам, я, Пімка, стоячы на варце культурных вартасцяў, да якіх без пытання належыць і цётка, тым болей, што сканала. А зрэшты, — дадаў паблажліва, — *de mortuis nihil nisi bene*, дык хоць бы і варта было б датачыць яшчэ сяго-таго, навошта знеахочваць маладога аўтара, пшапрашам, — сястранца нябожчыцы... Але што гэта? — усклікнуў ён, убачыўшы на стале мой пачаты чарнавік.— Такі не толькі сястранец, але й аўтар! Бачу, спрабуем нашых сілаў на ніве? Пыль-пыль-пыль, аўтар! Зараз... кіну вокам... і заахочу...

І седзячы, цераз стол памкнуўся па паперы, прычым начапіў акуляры, і сядзеў.

— Гэта не... гэта не толькі... — забалбатаў я седзячы. — Свет як бач перавярнуўся. Цётка і аўтар абурылі мяне.

— Но, но, но, — сказаў Пімка, — пыль-пыль, курачка.

Гаворачы гэта, паціраў вока, а потым дастаў папяросу і, трымаючы яе двума пальцамі левай рукі, двума пальцамі правай размяў; і тут жа чыхнуў, калі засвярбела ў носе, і, седзячы, пачаў чытаць. І сядзеў мудра, чытаючы. А мне, калі я ўбачыў, што чытае, зрабілася не па сабе. Свет перавярнуўся і тут жа арганізаваў мне класычнага настаўніка, бэльфра*. Я не мог

* Бэльфэр (польск. belfer) — школьны настаўнік, выкладчык (жарг.), магчыма, ад нямецкага Belfeger — крыкун, брахун, буркун, сварлівы, заедлівы чалавек.

кінуцца на яго, бо сядзеў, а сядзеў, бо сядзеў жа. Ні з таго ні з сяго, як з вялікага дзіва, седня выбілася на прэрдні план і зрабілася найбольшай перашкодай. Я круціўся тым не меней на сядзенні, не ведаючы, што рабіць і як паводзіцца, пачаў хітаць нагою, паглядаць на сцены і абгрызаць пазногці, а ўвесь гэты час ён паслядоўна і лагічна сядзеў, маючы сабе арганізаваную седню, запоўненую чытаючым бэльфрам. Трывала гэта страшэнна доўга. Хвіліны цягнуліся, як гадзіны, а секунды расцягваліся, і я пачуваўся нязручна, як мора, якое нехта хацеў бы выпіць праз саломінку. Я яўкнуў:

— Дзеля Бога, толькі не бэльфэр! Не бэльфрам!

Кантаваты, нежывы, штучны бэльфэр мяне забіваў. Але ён і далей чытаў як бэльфэр і мае жывёльныя тэксты асімілюваў тыпова як бэльфэр, трымаючы аркуш перад самымі вачыма, а за акном стаяла камяніца, дванаццаць вокан ушыркі і ўдоўж! Сон?! Ява? Чаго ён прыйшоў? Чаго сядзеў, чаго я сядзеў? Якім цудам усё, што было папярэдне, сны, немарасці, успаміны, цёткі, мукі, духі, пачаты твор — змясцілася ў седню банальнага бэльфра? Свет скурчыўся ў бэльфра. Гэта ўжо рабілася немагчымым. Ён сядзеў з сэнсам, а я без сэнсу сядзеў. Я зрабіў сутаргавы высілак, каб устаць, але сама рыхтык у гэты момант ён зірнуў на мяне з-пад акулараў, паблажліва і раптоўна — я ўвесь сцяўся, змалеў, нага зрабілася ножкай, рука ручкай, асоба асобкай, істота істоткай, твар тварыкам, цела цельцам, а ён узвышаўся і сядзеў, паглядаючы альбо чытаючы мой рукапіс навекі вякоў аман — сядзеў.

Ці ведаеце вы гэтую сенсацыю, калі ў кім-небудзь малееце? Ах, малець у цётцы — гэта нешта дзівосна непрыстойнае, затое малець у вялікім банальным бэльфры — гэта вяршыня непрыстойнай маласці. І я заўважыў, што бэльфэр як карова пасецца на маёй мураве. Дзівоснае адчуванне — калі бэльфэр скубе тваю зялёнасць на лузе, а насамрэч у памяшканні, седзячы на крэсле і чытаючы — а вось жа скубе і пасецца. Нешта жахлівае тварылася са мною, а за мною нешта дурное, нешта грубае ірэальнае. — Дух! Адзін жывы! Я! — Але ён сядзеў, а седзячы сядзеў і сядзеў неяк так седзячы, так засеў у седні сваёй, так быў абсалютны ў той седні, што седня, будучы скончанай па-дурному, была аднак жа разам з тым пераможная. І, зняўшы

з носа акулеры, ён працёр іх хустачкай, пасля зноў пачапіў на нос, а нос быў нечым, ай, і не кажыце... Гэта быў нос насовы, нязначны і банальны, бэльфраваты, даволі доўгі, складзены з дзвюх паралельных трубачак, канчатковых. І сказаў:

— Які шчэ дух?

Я крыкнуў:

— Мой!

Ён тут жа спытаўся:

— Свойскі? Айчынны?

— Не свойскі, а свой!

— Свой? — перапытаўся дабротліва. — Мы гаворым пра свой дух? А ці вядомы нам, прынамсі, дух караля Уладыслава? — І сядзеў.

Які ў чорта кароль Уладыслаў? Я быў, як цягнік, неспадзявана пераведзены на бакавыя калеі караля Уладыслава. Я прытармазіў і раззявіў рот, усвядоміўшы сабе, што не ведаю духа караля Уладыслава.

— А духа дзеяў ведаем? А духа элінскай цывілізацыі? А духа гальскай, духа меры і добрага густу? А духа нікому апроч мяне не вядомага сялянскага пісьменніка з XVI стагоддзя, які першы ўжыў слова «пупок»? А духа мовы? Як трэба казаць: «выконвае» ці «выконываець»?

Пытанне застала мяне знянацку і ўроспалаш. Сто тысяч духаў наваліліся сполам і прыдушлі майго духа, я буркнуў, што не ведаю, а ён спытаўся, што мне вядома пра духа Каспировіча, пра як ставіўся паэт да сялян, пасля папытаўся яшчэ пра першае каханне Лелявэля. Я кехекнуў і крадком зірнуў на пазногці — пазногці былі чыстыя, шпаргалкі не было. І тады агледзеўся — я нібыта чакаў, што нехта мне падкажа. Але ж і ззаду нікога не было. Сон — мара, немарасць. Бог — вера. Што робіцца? Божа! Як мага хутчэй вярнуў галаву у звыкшую пазіцыю і зірнуў на яго, але зірк быў не мой, гэта быў зірк спадыба, дзіцячы і поўны вучнёўскай нянавісці. Ахапіла неўласцівая і анахранічная ахвотка — пацэліць настаўніку ў нос папярвай кулькай. Зразумеўшы, што са мною нешта не тое, я сутаргава паспрабаваў таварыскім тонам спытацца ў Пімкі, чаго чуваць на белым свеце, але замест нармальнага голасу, выціснуў з сябе пісклява-хрыпаты, нібыта я зноў праходзіў мута-

цыю, і замоўк; а Пімка спытаў, што я ведаю пра прыслоўі, сказаў праскланяць *mensa, mensae*, праспрагаць *amo, amas, amat*, скрывіўся, сказаў: — Ну так, трэба будзе крыху папрацаваць — дастаў нататнік і даў мне кепскую зацёмку, прычым сядзеў, а седня была ў яго канчатковая, абсалютная.

Што? Што? Хацелася крыкнуць, што, я не вучань, што выйшла памылка, памкнуўся збегчы, але нешта мяне ззаду перахапіла як абцугамі і прыгняло да зямлі — прыхапіла мяне дзіцячая, інфантальная пупка. З пупкаю я не мог паварухнуцца, а бэльфэр усё сядзеў і седзячы так дасканала выяўляў бэльфэрскасць, што замест каб крычаць, падняў угору два пальцы, як гэта рабілі вучні ў школе, калі хацелі нешта сказаць. Пімка скрывіўся і сказаў:

— Кавальскі, сядзь! Зноў у клязэт?

І я сядзеў у нерэальным нонсэнсе як у сне, заклінены, збэльфраваны, сядзеў на дзіцячай пупцы — а ён сядзеў як на Акропалі, запісваў нешта ў нататнік. Нарэшце азваўся:

— Ну, Юзю, ходзь, пойдзем у школу.

— У якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Першаразрадная навучковая ўстанова. Ёсць яшчэ вакантныя месцы ў шостаі класе. Адукацыя твая — занядбаная і трэба перш-наперш кампенсаваць недахопы.

— Але ў якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Не палохайся, мы, настаўнікі, любім малечу, пыль-пыль-пыль, не забараняйце дзеткам прыходзіць да мяне.

— Але ў якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Асабіста дырэктар Пюркоўскі прасіў мяне, каб я запоўніў яму ўсе вакантныя месцы. Школа павінна функцыянаваць. Без вучняў не было б школы, а без школы не было б настаўнікаў. У школу! У школу! Ужо ж там, у школе, зрабяць з цябе вучня.

— Але ж у якую школу?!!!

— Э, прашу толькі без капрызаў і бзікаў! У школу! У школу!

Ён паклікаў служанку, папрасіў падаць мне паліто, дзяўчына, не разумеючы, чаму чужы чалавек мяне выстаўляе, далася ў лямант, але Пімка ўшчыпнуў яе, — ушчыпнутая служанка не

магла далей лямантаваць, паказала зубы і засмяялася, як ушчыпнутая служанка, — ён узяў мяне за руку і павалок з дому, а на вуліцы стаялі дамы і хадзілі людзі!

Паліцыя! Дурнота! Дурнота, каб так магло быць! Немагчыма, бо вялікая дурнота! Але вялікая дурнота, каб я мог даверыцца ёй... Не мог праз гэтага дробязнага бэльфра, які быў банальным бэльфрам. Зусім як калі з вамі нехта загаворыць занадта банальна і дробязна, не можаце, як, зрэшты, і я не мог. Паралізавала мяне ідыёцкая, інфантальная пупа, забраўшы ўсялякую магчымасць супраціўляцца; трухаючы побач з калосам, які пёр шырокай ступою, хоць крэчам крычы не мог даць рады пупе. Дабраславі, Дух, дабраславі — пачатае творыва, дабраславі, уласная і праўдзівая форма, прывітанне. Прывітанне, форма страшная, інфантальная, зялёная і неапераная! Банальныя бэльфэрызмы — драбнота побач з волатам бэльфрам, які бэлькоча, як болбат, толькі адно: — Бэля-бэля-бэля! Пыль-пыль, курачка... Смаркаты носік... Люблю, э, э, э, пыль-пыль-пыль, пылянтка, Юзё, Юзё, Юзюнё, Юзічак, дзетка-дзетка, пыль-пыль-пыль, пупуся, пупуся, пуся... — Перад намі элегантная пані вяла на шворцы маленькага пінчарка, сабачка завурчаў, кінуўся на Пімку, падраў яму калашыну, Пімка ўскрыкнуў, адмоўна расцаніў сабачку і яго гаспадыню, шпількаю змацаваў калашыну, і мы пайшлі далей.

Раздзел II

Увязненне і далейшае здрабненне

І вось перад намі — не, вачам сваім не веру — даволі пляскаты гмах, школа, да якой Пімка валачэ мяне за ручку, як я ні тхімчу, ні пратэстую, і ў якую ўпіхвае мяне праз весніцы. Прыйшлі мы акурат падчас вялікай перамены, па школьным двары шпацыравалі колам нейкія падлеткі, істоты ад дзесяці да дванаццаці гадоў, спажываючы другі свой сняданак, складзены з хлеба з маслам альбо з сырам. У плоце вакол падворка, былі прахлябіны, праз якія заглядалі мацеркі і цёткі, заўсёды лася на пацеху. Пімка з асалодай уцягнуў у свае пародзістыя ноздры школьны дух.

— Пыль-пыль-пыль, — закрычаў, — малыцы, малыцы, малеча...

А тым якраз часам нейкі кульгавы інтэлігент, яўна дзяжурны настаўнік, падышоў да нас з, на Пімкаву думку, азнакамі вялікай чалабітнасці.

— Пане прафесар, — сказаў Пімка, — вось малец Юзё, якога хацелася б запісаць у склад вучняў шостага класа, Юзю, павітайся з панам прафесарам. Зараз пагутару з Пюркоўскім, а тымчасам перадаю яго вам, няхай упісваецца ў каляжанскае жыццё. — Я хацеў пратэставаць, але дыгнуў нагою, павееў лёгкі ветрык, закалыхаліся галінкі дрэў, а разам з імі і касмыль Пімкавых валасоў.

— Спадзяюся, добра ўправіцца, — сказаў стары педагог, пагладжваючы мяне па галоўцы.

— Но, а як там нашая моладзь? — крыху цішэй спытаўся

Пімка. — Бачу, ходзяць колам, вельмі пахвальна. Ходзяць, гамоняць міжсобку, а іхнія маткі падглядваюць — вельмі пахвальна. Няма на хлопца школьнага ўзросту нічога лепшага за матку за плотам. Ніхто так не дастане з іх свяжэйшай і дзіцячайшай пупы, як маці, добра ўдыслакаваная за плотам.

— Апрача таго яны заўсёды замала наіўныя, — кісла паскардзіўся настаўнік. — Не хочучь быць, як маладыя бульбінкі. Навалілі мы на іх матак, але і гэтага яшчэ недастаткова. Ніяк не можам выціснуць з іх ні каліва свежасці і падлеткавага наіву. Не паверыце, пане калега, якія яны ў гэтым сэнсе незгаворлівыя і ўпартыя. Не хочучь і хоць ты там гарам гары.

— Педагогічнага таленту вам не пазычаць! — востра адрэзаў яму Пімка. — Што? Не хочучь? Мусяць хацець! Зараз я пакажу, як абуджаецца наіўнасць. Гатовы залажыцца — праз паўгадзіны будзе двайная порцыя наіву. План мой такі: пачну назіраць за вучнямі і па магчымасці найбольш наіўным спосабам дам ім адчуць, што лічу іх наіўнымі і нявіннымі. Гэта іх, натуральна, завядзе і раз'ятрыць, захочуць паказаць што-та мы, што далёка не наіўныя, і якраз у гэты момант маментам западуць у самую сапраўдную наіўнасць і нявіннасць, такую салодкую нам, педагогам.

— Ужо ці вы, аднак, не лічыце, — спытаўся настаўнік, — што інсинуяваць вучням наіўнасць — гэта прыём педагогічна крыху нясэнняшні і анахранічны?

— Менавіта! — адказаў Пімка. — Дайце мне больш такіх анахранічных прыёмаў! Анахранічныя — яны самыя педагогічныя! Няма нічога лепшага за сапраўдны анахранічны педагогічны прыём! Гэтыя мілыя сямейкі, выхаваныя намі ў ідэальна нерэальнай атмасферы, больш за ўсё сумуюць па жыцці і рэчаіснасці і таму нічога іх так не раскірэчвае, як уласная нявіннасць. Ха, ха, ха, закіну ім цяпер нявіннасць, замкну іх у гэта добрадушнае паняцце, як у пудэлка, і ўбачыце, як яны адразу знявінняцца!

І свахаўся за камлішча вялізнага дуба крыху наўзбоч, а мяне выхавальнік узяў за ручку і, перш чым я паспеў нешта ўшапаць і запратэставаць, увёў да вучняў. Увёўшы, адпусціў і пакінуў пасярэдзіне кола.

Вучні хадзілі. Адны соўгаліся, штурхаліся, давалі пстрычкі,

другія, унурыўшы галовы ў кніжкі, затыкаючы пальцамі вушы, нешта не змаўкаючы мармыталі, а тыя дражніліся альбо давалі падножку, а запамрочаныя і затуманеныя вочы слізгалі па мне. Не бачачы мяне, трынаццацігодка. Я пачаў з першага лепшага — быў перакананы, што цынічны фарс павінен скончыцца ў любы момант.

— Дазвольце, калега, — пачаў я. — Як калега бачыць, я не...

А той:

— Гляньце! *Novus kolegus!*

Зьбегліся вакол, адзін закрычаў:

— *Дзеля якіх злосных капрызаў аўры вашмосць габрагзея пярсона так позна ў будзе паяўляецца?*

Другі зноў піснуў, смеючыся крэтынаідална:

— Аджа ж аморы на якую подзвігу затрымалі шаноўнуса калегуса? Хіба ж даверлівы калегус гультай?

Пачуўшы гэтую пачварную мудрагелістасць, я змоўк, нібы язык мне звіхнуўся ці адсох, а тыя ўсё не пераставалі, як завезеныя — але чым жахлівейшыя былі гэтыя закіды, з тым большай любасцю, з маніякальнай упартасцю яны пэцкалі імі сябе і ўсё навокал. І казалі — *бялоглова, нявеста, подзвіга, бэль-веж, Фэбус, мілосныя запалы, скжат, профэсорус, лекцыюс польскус, ідэалус, хутне*. Рухі ў іх былі нязграбныя — твары надзмутыя, як шпігаваныя і нафаршыраваныя — а галоўнай тэмай у іх было: у малодшых — палавыя органы, у старэйшых — палавыя справы, што ў спалучэнні з архаізацыяй і лацінскімі канчаткамі стварала выключна абрыдлівыя кактэйль. Выглядалі, як уваткнутыя ў нешта, як змешчаныя ў нечым нядобрым, дрэнна ўкінутыя ў прастору і час, штораз зіркалі на настаўніка альбо на мацерак за плотам, сутаргава хапаліся за пупы, а ўсведамленне таго, што за імі ўвесь час ёсць вока, перашкаджала ім снедаць.

І я стаў баран-бараном у гэтым усім, не могучы рашыцца на высвятленне ўсяго і бачачы, што фарс зусім і не збіраецца канчацца. Калі шкаляры ўбачылі чужога пана за дубам, які яўна і пільна прыглядваўся да іх, іх нервовасць узрасла непамерна, пачуліся шэпты, што ў школу прыбыў інспектар, стаіць за дубам і цікуе. — Інспектар! — казалі адны, хапаючыся за кніжкі і дэманстратыўна набліжаючыся да дуба. — Інспектар! — га-

варылі другія, аддаляючыся ад дуба, але і тыя не маглі адарваць вачэй ад Пімкі, які, засакрэціўшыся за дубам, пісаў алоўкам на лістку з блакнота. — Нешта запісвае, — шапталі налева і направа. — Натве, што навіжаваў. — Пасля Пімка падкінуў ім той лісток так спрытна, што ўсё выглядала, як бы ветрам занесла. На лістку было напісана:

На пагставе маіх назіранняў, праведзеных у школе X паг-час вялікай перамены, сцвярджаю, што мужчынская моладзь нявінная! Такое ў мяне самае глыбокае перакананне. Доказам таму — выгляд вучняў, а таксама іх нявінныя гамонкі, як і іх нявінныя і міленькія пупы.

Т. Пімка

29.IX.193... Варшава.

Калі сэнс гэтай нататкі дайшоў да вучняў, зараілася ў школьным мурашніку. — Мы нявінныя? Мы, цяперашнія моладзь? Мы, якія ўжо па бабах шастаем? — Смех і смешкі бушавалі, бурлівыя, хай сабе і ў кулак, і адусюль пасыпаліся сарказмы. Ах, наіўны дзядок! Якая наіўнасць! Ха, што за наіўнасць! Неўзабаве, аднак, я зразумеў, што смех задоўжыўся... што не, каб аціхнуць, — нарастае і набірае моцы, робіцца не ў меру штучным у сваім расшаленні. Што ж сталася? Чаму смех не аціх? Толькі потым я зразумеў, якога роду атруту ўпырснуў ім д'ябалічны і макіявэлічны Пімка. Альбо ж хіба праўда была ў тым, што гэтыя шчанюкі, увязненыя ў школе і далёкія ад жыцця — былі нявінныя. Так, былі нявінныя, дарма што не былі нявінныя! Былі нявінныя ў сваім імкненні не быць нявіннымі. Нявінныя з кабетай у абдымках! Нявінныя ў бойках і ў біцці. Нявінныя, калі ўголас чыталі вершы, і нявінныя, калі гулялі на бильярдзе. Нявінныя, калі елі і спалі. Нявінныя, калі паводзіліся нявінна. Сама святая наіўнасць, нават калі пралівалі кроў, гвалцілі альбо пракліналі — усё, каб толькі не запісацца ў нявінасць!

Таму іхні смех, замест каб аціхнуць, рос і рос, адны стрымліваліся цяпер ад больш вострай рэакцыі, іншыя стрымацца не маглі — і, спачатку спакваля, потым усё больш спешна пачалі выплюхваць самыя брудныя фразы, якіх не пасаромеўся б п'яны валацуга. І гарача, шпарка, патроху акідаліся брутальнымі кленічамі, мянушкамі і рознымі іншымі плюгаўствамі, а некаторыя крэслілі крэйдай на плоце ў форме геамэтрычных

фігур; і ў восеньскім празрыстым паветры завіхурылася ад слоў у сто разоў горшых за тыя, якімі пачаставалі мяне, калі мяне прывялі ў школу. Мне здавалася, што я сню, бо то ж у сне здараецца, што мы трапляем у сітуацыю дурнейшую за ўсё, што толькі можна выдумаць. Я паспрабаваў стрымацца.

— Навошта вы кажаце д...? — спытаў я нервова кагосьці з калегаў. — Навошта вы так кажаце?

— Маўчы, шчаня! — адказаў грубіян, даючы мне кухталю. — Гэта цудоўныя словы! Скажы іх зараз, — рыкнуў і балюча наступіў мне на нагу. — Ану ж скажы! Гэта наша адзіная абарона ад пупы! Не бачыш, што інспектар за дубам робіць нам пупу? Ты, здыхляк, сабака французскі, калі зараз жа не прамовіш найбольшых свінстваў, я дастану з цябе корак. Гэй, Мыздраль, ходзь-но, папільнуй, каб гэты новы паводзіўся прыстойна. А ты, Гопэк, запусці які-небудзь востранькі жарг. Панове, вастрэй, бо владзіць нам пупу!

Зрабіўшы гэтыя распарады, грубы лэйбус, якога ўсе тут звалі Мянтузам, падкраўся да дрэва і выразаў на камлі чатыры літары так, каб іх не бачыў Пімка, і зарагатаў, маці за плотам і Пімка за дубам таксама дабрадушна засмяяліся, чуючы смех моладзі — смех атрымаўся дваісты. Бо дзеці смяяліся зласліва, што разыгралі старэйшых, а старэйшыя смяяліся з ветлівасці да бестурботнага смеху маладых — і абедзве моцы змагаліся ў ціхім восеньскім паветры, сярод лісця, што ападала з дуба, у гамонцы пра школьнае жыццё, а дзядок зграбаў мятлой смецце ў кучу, трава жоўкла, і неба было бледнае...

Але Пімка за дрэвам у імгненне вока зрабіўся такі наіўны, лэйбусы, што аж заходзіліся ад асалоды — такія наіўныя, зубрылы з насамі ў кніжках — такія наіўныя і наогул сітуацыя такая жахліва наіўная, што я пачаў тануць разам з усімі сваімі нявыказанымі пратэстамі. І не ведаў, каго тут ратаваць — сябе, калегаў ці Пімку? Я пасунуўся бліжэй да дрэва і шапнуў:

— Пане прафесару.

— Што? — спытаў Пімка, таксама шэптам.

— Пане прафесару, выйдзіце адгэтуль. З другога боку дрэва напісалі брыдкае слова. І смяюцца з таго. Выйдзіце адгэтуль.

А калі я шаптаў у паветры гэтыя дурнаватыя словы, мне здалося, што я містычны заклінач дурноты, і жاخнуўся ад свайго

становішча: з далоняй каля вуснаў, пад дубам, шапчу нешта Пімку, які стаяў за дубам на школьным падворку...

— Што? — спытаў прафесар, нагнуўшыся за дрэвам. — Што там яшчэ напісалі?

Зводдаль загучаў сігнал аўтамабіля.

— Брыдкае слова! Брыдкае слова напісалі! Хай прафесар выйдзе!

— Дзе напісалі?

— На дубе. З другога боку! Хай прафесар выйдзе! Хай прафесар скончыць з гэтым! Хай прафесар не дасца разыграць сябе! Прафесар хацеў сказаць ім, што яны нявінныя і наіўныя, а яны напісалі пану чатыры літары... Хай прафесар перастане дражніцца. Годзе. Я не магу далей гаварыць гэта напуста. Я звар'яцею. Прафесар, хай прафесар выходзіць! Годзе! Годзе!

Бабіна лета цягнулася млява, калі я гэта гаварыў, а лісце ападала...

— Што, што? — сказаў Пімка. — Каб я меў усумніцца ў чысціні нашай моладзі? Аніколі! Застары я жыццёвы і педагогічны працмыга, каб такое!..

Ён выйшаў з-за дрэва, а вучні, убачыўшы яго на поўны рост, дзіка заверашчалі.

— Дарагая моладзь! — сказаў, калі трохі аціхлі. — не лічыце, што я не ведаю, што між сабою карыстаецца непрыстойнымі і брыдкімі словамі. Ведаю пра гэта выдатна. Але не апасайцеся, ніякія, нават найгоршыя выбрыкі не здолеюць ува мне пахіснуць таго глыбокага пераканання, што ў аснове сваёй вы сціплыя і нявінныя. Ваш стары сябар будзе заўсёды вас лічыць чыстымі, сціплымі і нявіннымі. Заўсёды верыцьме ў вашу сціпласць, чысціню і нявіннасць. А што да брыдкіх слоў, ведаю, што паўтараеце іх, не разумеючы, от, для форсу, пэўна каторае з вас пераняло слова ад прыслугі. Но, но. Нічога ў гэтым няма благага, наадварот — яно нявіннейшае, чым вам здаецца.

Кехекнуў і, задаволена выцершы нос, рушыў да канцьярыі пабалакаць з дырэктарам Пюркоўскім пра маю справу. А маткі і цёткі за плотам запалі ў вялікае захапленне і, абдымаючыся, паўтаралі: — Які вопытны педагог! Пупцю, пупцю, пупцю мае малеча наша! — А вось сярод вучняў ягоная правова выклікала замяшанне. Як анямелыя глядзелі ўслед Пімку

вучні, і толькі, калі ён сышоў, пасыпаўся град абразлівых кле-
нічаў. — Вы чулі? — рыкнуў Мянтуз. — Мы нявінцы! Нявін-
цы, псякрэў, халера ясна — паўкілі масла, зараза! Ён думае,
што мы нявінцы — за нявінных нас мае! Усё яшчэ мае нас за
нявінных! За нявінных! — і ніяк не мог вызваліцца з палону
гэтага слова, якое яго бянтэжыла, сарамаціла, забівала, унаіў-
няла неяк, унявіннівала. Тады, аднак, статны высокі хлопец,
якога калегі звалі Сіфонам, як бы з калейкі запаў у наіўнасць,
якая расшалелася ў паветры, бо сказаў як бы сам сабе, але так,
што ўсе пачулі — у паветры ясным, празрыстым, дзе голас
гучаў як бомкі кароў у гарах:

— Нявіннасць? Навошта? Увогуле ж нявіннасць ёсць рашу-
часць... Трэба быць нявінным... Навошта?

Ледзь толькі сказаў, як Мянтуз прыхапіў яго на гэтым.

— Што? Прызнаеш нявіннасць?

І адступіўся на крок, так неяк па-дурному гэта прагучала. Але
Сіфон, падражнены, прыхапіў яго на гэтым.

— А няўжо ж не, прызнаю! Цікава, чаму б гэта я не мог прыз-
наць? У гэтым сэнсе я не дзіця.

Зачэплены Мянтуз рэхам кінуўся ў кпіны.

— Вы чулі? Сіфон нявінны! Ха, ха, ха, нявінны Сіфон!

Пачуліся воклічы:

— Сіфонус нявіннус! Анягож пыхлівы задавака Сіфон не
ведае цёлак?

Пасыпаліся непрыстойныя версіі ў духу Рэя і Каханоўска-
га, і зноў цэлы свет быў на момант спартачаны. Але Сіфона
гэтыя канцэпцыі заварушылі, і ён завёўся.

— Так, я нявінны, скажу больш, я неўсвядомлены і не разу-
мею, з якога такога ляду меў бы саромецца гэтага. Калегі, ніхто
з вас, бадай, не скажа на сур'ёзе, што бруд лепшы за чысціню.

І адступіўся на крок, так бо неяк фатальна загучала гэта.
Запанавала моўча. Нарэшце зашаптаўся.

— Сіфон, ты не жартуеш? Ты сапраўды неўсвядомлены?
Сіфон, гэта няпраўда!

І адступалі на крок. А Мянтуз сплюнуў.

— Панове, гэта праўда! Вы толькі зірніце на яго! Яно ж відаць
наскрозь! Цьфу! Цьфу!

Мыздраль крыкнуў:

— Сіфон, не можа быць, сораму нам падкідаеш, як цябе разумець!

СІФОН

Што? Я? Я павінен усвядоміцца?

ГОПЭК

Сіфон, Матка Свента, Сіфон, але ж сам падумай, што тут не толькі пра цябе зайшлося, ты нас кампраметуеш, нас усіх — я не адважуся зірнуць на ніводную дзяўчынку.

СІФОН

Дзяўчынак тут няма, ёсць толькі дзяўчонкі.

МЯНТУС

Дзяўч... чулі? Дык, можа, і хлапчонкі, га? Можа, хлапаты?

СІФОН

А так, калега проста перахапіў слова ў мяне, рабяты, хлапаты! Калегі, чаго нам саромецца гэтага слова? Яно што — горшае за іншыя? Чаго б мы мелі ў адроджанай айчыне саромецца нашых дзяўчонак? Наадварот, трэба іх песціць у сабе! Навошта, пытаюся, у імя штучнага цынізму саромецца чыстых выразаў, такіх, як хлапаты, арляня, рыцар, сокал, дзяўчонка — гэтыя словы куды бліжшыя нашаму сэрцу, чым карчомны слоўнік, якім калега Мянцальскі паскудзіць сам сябе.

— Складна кроіць! — падтакнула некалькі.

— Лізун! — крыкнулі іншыя.

— Калегі! — закрычаў, ужо ўзяты за жывое, разбухтораны, распалены сваёй нявіннасцю Сіфон. — Сэрцы ўгору! Прапаную, каб мы тут адразу і пабжыліся, што ніколі больш пальцам не зачэпім хлапяня ці арляня! Не пахаваем у зямлі сырой памяць пра тое, адкуль мы род вядзём! Род наш вядзецца ад хлопца і дзяўчыны! Зямля наша — гэта хлопец і дзяўчына! Хто малады, хто шляхетны — за мной! Дэвіз — малады запал! Адказ — маладая вера!

На гэты заклік больш дзясятка прыхільнікаў Сіфона, у маладым запале, паднялі рукі і прысягнулі, з тварамі раптам сур'ёзнымі, Мянтуз кінуўся на Сіфона ў паветры чыстым, Сіфон зацяўся — але на шчасце іх разнялі перш, чым дайшло да бойкі.

— Панове, — выткнуўся Мянтуз, — чаму не дасце падсрачніка гэтаму арляняці, хлапяняці? Ці ж бо ў вас зусім няма крыві? Ці амбіцыі няма? Падсрачніка, падсрачніка чаму не

дасце? Толькі падсрачнік можа вас уратаваць! Хлопцамі будзьце! Пакажыце яму, што мы з дзяўчатамі — хлопцы, а не якія там рабяты з дзяўчонкамі!

Ён аж шалеў. Я глядзеў на яго з кроплямі поту на лобе і з бледнымі шчокамі. Я меў цень надзеі, што пасля сыходу Пімкі неяк здолею прыйсці да памяці і высветліць — ха, а як гэта прыйсці да памяці, калі за два крокі ад мяне ў паветры свежым і жыўнасным наіўнасць і нявіннасць штохвіліны памацняліся. Пупа ператварылася ў хлопчыка і хлопца. Свет як бы зламаўся і нанова самаарганізаваўся на прынцыпах хлапчанятства, хлапчаняці. Я адступіў на крок.

Сіфон, раздражнёны, закрычаў у прасторы бледнаблакітай, на цвёрдай зямлі падворка, пакрытай жылкамі ценяў і плямам святла:

— Прабачце, Мьянтальскі ў раздрай вядзе! Прапаную не зважаць на яго, рабіць мем, як бы яго тут і не было, прэч яго, калегі, гэта здраднік, здраднік уласнай маладосці, ён не прызнае ніякіх ідэалаў!

— Якія ідэалы, асёл? Твае ідэалы не могуць быць іншымі за цябе самога, хоць бы не ведаю, якія б ні былі прыгожыя — маўся Мьянтуз у вэрхале сваіх слоў.— Ня чуеце, не бачыце, што ягоныя ідэалы павінны быць ружовыя і тлустыя, таўстаносыя? Быдляркі! Скорна на вуліцу сорамна выйсці будзе! То ж вы не разумееце, што сапраўдныя хлопцы, сыны вартаўнікоў і сялян, розныя чаляднікі і тэрмінатары, нашыя равеснікі парабкі смяюцца з нас! У грош не ставяць! Бараніце хлопца ад парнішкі! — прасіў на ўсе бакі. — Хлопца бараніце!

Узбуджэнне нарастала. Расчырванелыя вучні аж падскоквалі, Сіфон стаяў нерухома, рукі ў кішэнях, а Мьянтуз сціскаў кулакі. За плотам маткі і цёткі таксама аказвалі вялікае хваляванне, не разумеючы добра, пра што тут завялося. А большасць вучняў, у нерашучасці і жуючы хлеб з маслам, толькі паўтарала:

— *Ажэлі верны Мьянтуз просьбітам ёсць? Syfonus idealistus? Куймася, куйма, бо цвайкі гастанем!*

Іншыя зноў жа, не хочучы ў гэта ўдавацца, вялі тактоўныя размовы пра спорт і ўдавалі вялікую зацікаўленасць нейкім футбольным матчам. Але сюд-туд хто-каторы, не могучы, відаць, абAPERціся на гарачую і палкую тэму спрэчкі, слухаў,

думаў, чырванеў і далучаўся да групы Сіфона альбо Мянтуза. Настаўнік на лаўцы задрамаў на сонейку і праз сон смакаваў здалёку наіўнасць моладзі. — От жа, пупа, пупа, — буркаў. Толькі адзін вучань не быў захоплены агульным ідэйным хваляваннем. Ён стаяў убаку і спакойненька выграваўся на сонцы ў сетчатай кашульцы і ў мяккіх, фланелевых нагавіцах з залатым ланцужком вакол згібу левай далоні. — Капырда! — крычалі на яго абедзве партыі — Капырда, хадзі да нас! — здавалася, яму зайздросцілі абедзве кампаніі, варожыя лагеры хацелі яго перацягнуць да сябе, аднак ён не слухаўся ні тых, ні другіх. А толькі стаяў і нагою падыгваў.

— Дзяжурныя думаюць, што тэрмінатарамі і рознымі вулічнымі хуліганамі мы пагарджаем! — крыкнуў Пыза, Сіфонаў прыяцель. — Яны не інтэлігентныя.

— А пансіянаткі? — азваўся Мыздраль з трывогай. — Можа, вы і думкай пансіянатак пагарджаеце? Падумайце, што падымаюць пансіянаткі.

Пайшлі воклічы:

— Пансіянаткі любяць чыстых!

— Не, не, любяць больш мурзатых!

— Пансіянаткі?! — пагардліва перабіў Сіфон. — Нас датычацца толькі думкі шляхетных дзяўчонок, а яны ж з намі!

Мянтуз падышоў да яго і сказаў дрыготкім голасам.

— Сіфоне! Ты нам гэтага не зробіш! Адступіся, і я адступлюся! Адступімся абодва, хочаш? Я гатовы... перапрасіцца, я гатовы на ўсё... абы толькі ты забраў назад словы пра тых пацаноў... і даўся усвядоміцца. Адступіся пра рабят і парнішак. А я адмоўлюся ад слоў пра хлопцаў. Гэта не толькі твая асабістая справа.

Пыляшчкевіч, перш чым адказаць, змерыў яго позіркам, ясным і лагодным, але поўным унутранай моцы. А з такім позіркам ён і не мог адказаць інакш, як толькі моцна. І адказаў, адступіўшы на крок:

— За ідэалы я гатовы пакласці жыццё!

Але Мянтуз ужо рушыў на яго з кулакамі.

— Гайда! Гайда, на яго, пацаны! Біць хлапчаны! Бі, забі, біце, забівайце хлапчаны!

— Да мяне, хлопцы, да мяне! — крыкнуў Пыляшчкевіч. —

Бараніце мяне, я неўсвядомлены, я ваша хлапчяня, бараніце мяне! — крычаў. І на гэты заклік многія адчулі ў сабе хлопца супроць пацана. Абступіўшы Сіфона цесным колам, сталі тварам да паплечнікаў Мянтуза. Пасыпаліся ўдары, а Сіфон ускочыў на камень і крычаў, падбадзёрваючы адпор — але мянтузаўцы пачалі браць верх, абарона Сіфона адступала і ламалася. Ужо нават здавалася, што хлапчо прапала. Раптам Сіфон, перад абліччам блізкай паразы, рэштай сілы заспяваў «Марш Сокалаў».

Гэй, браты хлапцы, дадайце сіл душы,
Каб з мёртвых паўстаў, каб паўстаў і каб жыў!

Адразу падхопленая песня, на яве нарасталая, набірала моцы і напывалая хваляй. Спявалі, стоячы непарушна, з вачыма, Сіфонавым прыкладам, памкнёнымі ў нейкую далёкую зорку і ў самы нос праціўнікам. У напаснікаў супроць гэтага апусціліся рукі. Яны не ведалі, як цяпер падступіцца, як тут зачашыць і чым — а тыя спявалі зоркай у нос штораз магутней, штораз гарачэй і жарасней. Сёй-той з мянтузаўцаў, нешта ціха шапнуўшы, паварочваўся, рабіў некалькі непатрэбных рухаў і адыходзіў убок, а нарэшце і сам Мянтуз быў змушаны няпэўна кашлянуць і адысціся.

Бывае, што нездаровы сон пераносіць у краіну, дзе ўсё бянтэжыць, карабачыць і душыць, бо яно з часоў маладосці — маладое, а таму ўжо занадта старое для нас, адшумелае і анахранічнае, і ніякая мука не зраўнаецца з мукаю такога сну, такой краіны. Не можа быць нічога страшнейшага, чым вяртацца да справаў, з якіх ты вырас, да тых даўніх, юнацкіх, недаспелых, даўно ўжо адсунутых у кут і вырашаных... як напрыклад, праблема нявіннасці. О, трыкроць мудрыя тыя, што жывуць толькі сённяшняй праблематыкай, праблематыкай дарослай, у сіле веку, а старым цёткам пакідаюць ужо неактуальныя праблемы. Бо то ж выбар тэматыкі і праблематыкі бясконца важны для адзінак і цэлых народаў, а нярэдка ж мы бачым, што чалавек разумны і дарослы для тэмы ў імгненне вока робіцца горка недаспелым, калі яму падсунуць залішне малады альбо залішне стары тэмац — неадпаведны духу часу, рытму падзеяў. Сапраўды, нельга лягчэй знайці і здзяцініць свет, як толькі

інсынуацыяй яму падобных праблем, што, скажам, Пімка з - маэстрыяй, цэхам адно самых найзнакаміцейшых і самых найдасведчаннейшых бэльфраў, гэтых дыназаўраў-настаўнікаў, ублытаўся, на маю і маіх калегаў думку, у дыялектыку і праблематыку, магчыма, найбольш здзяціньвальную. Я быў як бы ў самай сярэдзіне сну, які няспынна і нястомна здрабняў і дыскваліфікоўваў.

Хмара галубоў праляцела ў восеньскім сонцы і паветры, завісла над дахам, прысела на дубе, пасля знялася і шуганула далей. Не могучы стрываць трыумфальнай песні Сіфона, Мянтуз павалокся ў процілеглы кут падворка з Мыздралем і Гопкам. Праз некаторы час ён авалодаў сабою настолькі, што ўжо мог гаварыць. Тупа глядзеў у зямлю. Выбухнуў:

— Но — і што зараз?

— Што зараз, — адказаў Мыздраль. — А не застаецца нічога іншага, як яшчэ энергічнай ужываць набольш паскудныя афарызмы і показкі! Чатыры літары — чатыры літары — гэта наша адзіная зброя. Гэта зброя нашага пацана!

— Зноў? — спытаў Мянтуз. — Аж пакуль не збрыдне? Увесь час паўтараць, адно і тое? Спяваць адну і тую песеньку толькі таму, што там той заводзіць сваю?

Хлопец заламаўся. Выцягнуў далоні, адступіў на некалькі крокаў і агледзеўся. Неба ў вышніх звисала лёгкае, пасалавелае, халоднае і з'едлівае, дрэва, высокі дуб сярод падворка, адвярнулася задам, а стары наглядчык непадалёк ад брамы ўсміхнуўся ў вусы і адышоў.

— Парабак, — шапнуў Мянтуз. — Парабак... Падумайце — калі б дзе каторы парабак пачуў гэтыя нашыя інтэлігенцкія фідрыгалкі... — І раптам, жажнуўшыся сам з сябе, збурыўся ўцякаць, у празрыстым паветры хацеў даць драла. — Годзе, годзе, не хачу я ні пацанства, ні пацана, будзе з мяне гэтага...

Сябры дагналі яго.

— Мента, што з табою? — казалі, ахінуўшыся паветрам. — Ты ж правадыр! Без цябе мы не дамо рады!

Мянтуз, прытрыманы за рукі і схоплены, схіліў галаву і горка сказаў.

— Цяжка...

Мыздраль і Гопэк ашаломлена маўчалі. Знерваваны Мызд-

раль узяў кавалак дроту, машынальна тыцнуў у дзірку ў плоце, пацэліў адной заплотніцы ў вока. І тут жа кінуў дрот. Матка за плотам енкнула. Пад канец Гопэк нясмела спытаўся:

— І што ж будзе, Мента?

Мянтуз ачомаўся ад хвіліннага сумнення.

— Няма рады! — сказаў. — Мы павінны змагацца! Змагацца да апошняга!

— Брава! — закрычалі. — Такім цябе бачыць хочам! Цяпер ты зноў наш, наш ранейшы Мянтуз!

Але атаман безнадзейна махнуў рукою.

— О, гэтыя ўжо вашыя крыкі! Яны не лепшыя за Сіфонаву песню! Але цяжка, ды калі трэба, дык трэба, а як што калі трэба і заруціць, дык мусіш. Змагацца? Але змагацца нельга. Бо, нават дапусціўшы, што мы ім урэжам па зубах, — што з таго? Гэта яму ж на руку — зробім з яго пакутніка, якраз тады і ўбачыце, якую нам уломіць нязломную і прыгнечаную нявіннасць. А зрэшты, калі б мы нават і хацелі кінуцца на іх, дык жа самыя бачылі, дадучь такога геройскага аддупу, што самы каторы адважнік сюсі наробиць. Не, так не гадзіцца! І ўвогуле ўсё — лаянка, заядванні, задзіркі, бруд ні к чорту не гадзяцца. Скажу вам, гэта толькі вада на ягоны млын, гэта толькі малачко яго дзіцячасці. Напэўна, ён на гэта якраз і разлічвае! Не, не, але на шчасце, — голас Мянтуза набраў тону нейкай дзіўнай заядласці, — на шчасце, ёсць іншы спосаб... больш дзейсны... раз і назаўсёды адаб'ем яму ахвоту да спеваў.

— Як? — спыталіся з прабліскам надзеі.

— Панове, — сказаў суха і дзелавіта, — калі Сіфон не хоча дабром, пераканам яго сілком і мусам. Трэба захапіць яго і звязаць. На шчасце, яшчэ можна дастацца да сродку праз вушы. Звяжам і так яго ўсвядомім, што родная матка не пазнае! Раз назаўсёды сапсуем цацку! Але ціха! Напагатоўце шнуркі!

Я слухаў гэтыя змовіны дух затоіўшы і з сардэчным стукатам у грудзях, калі ў дзвярах школы паявіўся Пімка і кіўнуў, каб я ішоў за ім да дырэктара Пюркоўскага. Зноў наляцелі галубы. Трапечучы прыселі на плоце, за якім былі маткі. Ідучы доўгім школьным калідорам, я ліхаманкава прыкідваў, як усё растлумачыць і запратэставаць, аднак не мог, бо Пімка пляваў

у кожную спатыканую па дарозе плявачку і казаў мне рабіць тое самае — але я не мог... і так, плюючы, мы дайшлі да кабіне-та дыр. Пюркоўскага. Пюркоўскі, волат такі гіганцкі, прыняў нас, седзячы абсалютна і магутна, але ласкава, неадкладна пабацькоўску ўшчыкнуў мяне за шчочку, стварыў атмасферу сардэчнага настрою, узяў рукой пад падбародак, я пакланіўся, замест каб пратэставаць, а дырэктар басам паўзверх мяне сказаў Пімку.

— Пупа, пупа, пупа! Дзякую за памяць, дарагі прафесар! Заплаці, Божа, пане калега, за новага вучня! Калі б усе ўмелі так рабіць у малым, мы былі б у два разы большыя, чым цяпер! Пупа, пупа, пупа. Ці паверыце, пане, што дарослыя, штучна здзяціненыя намі і здробненыя, яўляюць нам яшчэ лепшы элемент, чым дзеці ў натуральным стане. Пупа, пупа, без вучняў не было б школы, а без школы жыцця б не было! Давярацьмемся ж памяці і далей, прадпрыемства маё несумненна заслугоўвае падтрымкі, нашыя мэтады вырабу пупы не маюць сабе роўных, а настаўніцкі корпус з гэтага гледзішча падабраны як мага больш старанна. Ці не хацелі б, пане, аглядзець корпус?

— З найвялікшай прыемнасцю, — адказаў Пімка, — усяк жа вядома, што нічога так не ўплывае на дух, як цела, корпус. — Дырэктар адчыніў дзверы ў канцылярыю, і абодва потайкам заглянулі, а я з імі. І быў не на жарты ўражаны! У вялікім пакоі за сталом сядзелі настаўнікі і папівалі сабе гарбату з булкімі. Ніколі не здаралася мне за адзін раз бачыць столькі такой безнадзейнай старызны. Большасць чутна хлюпала, адзін цямкаў, другі мяскаў, дрэці плямкаў, чацвёрты сёрбаў, пяты быў маркотны і лысы, а ў вучыцелькі французскай слязіліся вочы, і яна выцірала іх ражком хустачкі.

— Так, пане прафесар, — сказаў горда дырэктар, цела старанна падабранае і выключна непрыемнае і дражлівае, няма тут ніводнага прыемнага цела, сама педагагічныя целы, як бачыце — а калі патрэба змушае мяне часам ангажаваць каго-небудзь з маладых настаўнікаў, я заўсёды дбаю пра тое, каб ён быў адораны, прынамсі, хоць якой агіднай уласціваасцю. Так, напрыклад, настаўнік гісторыі, на жаль, у сіле веку і на вока здаецца да сцерпу, але вы толькі заўважце, які сам касы. — Так, але настаўніца французскай, як на маё вока і домysel, сімпа-

тычная, — даверліва сказаў Пімка. — Але заікаецца і слязіцца. — А, гэта ўжо няважна! Ваша праўда, але з першага разу я нейк не змеціў. А часам ці ж не цікавая? — Ай, адкуль, я сам не магу з ёю гутарыць, каб ужо праз хвіліну два разы не пазяхнуць. — А, гэта няважна! Але ці яны дастаткова тактоўныя, спрактыкаваныя, ці ўсведамляюць значнасць місіі, каб вучыць? — Гэта самыя глыбокія галовы сталіцы, — адказаў дырэктар, — ніводзін з іх не мае сваёй думкі; калі ў каторага часам і заводзіцца дзе якая там уласная мысля, дык ужо ж я патраплю турнуць альбо тую мысля, альбо мысляра. Яны ў цэлым няшкодлівыя недацымі і недарэкі, выкладаюць толькі тое, што ў праграмах, не, не заседжваецца ў іх свая думка. — Пупа, пупа, — сказаў Пімка, — бачу, што аддаю майго Юзя ў добрыя рукі. Бо няма нічога горшага за асабіста сімпатычных настаўнікаў, асабліва калі выпадкам здольныя на асабістае ж меркаванне. Толькі па-сапраўднаму антыпатычны педагог патрапіць прышчапіць вучням тую мілую недаспеласць, тую сімпатычную бездапаможнасць і нехлямяжасць, тое жыццёвае няўмельства, якім павінна вызначацца моладзь, каб ставалася аб'ектам нам, сумленным педагогам па прызначэнні. Толькі з дапамогай адпаведна падабранага персаналу мы здолеем уціснуць у здзяціньванне цэлы свет.—Цссіс, цссіс, цссіс, — адказаў дырэктар Пюркоўскі, цягнучы яго за рукаў, — пэўна ж, пупа, але цішэй, не след пра тое надта голасна. — У гэты момант адно цела звярнулася да другога цела і спыталася: — Хэ, хэ, гм, ну, што там? Што там, пане калега? — Што там? — адказала тое цела. — Хіба што падаражэла? — Падаражэла? — спыталася другое цела. — Бадай, што-кольвечы патаннела. — Булкі не збіраюцца таннець, — буркнула першае цела і схавала рэшткі недаедзенай булкі ў кішэню. — Трымаю іх на дыяце, — шапнуў дыр. Пюркоўскі, — бо сама толькі ў такім разе яны дастаткова анемічныя. Толькі на падкорме анеміі на поўніцу высыпаюць прышчы *age ingrate*, няўдзячнага ўзросту.

І тут вучыцелька каліграфіі, угледзеўшы ў дзвярах дырэктара ў кампаніі з чужым вельмі імпазантнага выгляду панам, папярхнулася гарбатай і яўкнула:

— Інспектар!

На гэты дэвіз усе целы, задрыжаўшы, паўставалі і збіліся ў

гурт, як курапаткі, дырэктар, не хочучы іх больш палохаць, тактоўна зачыніў дзверы, пасля чаго Пімка пацалаваў мяне ў лоб і ўрачыста мовіў: — Ну, Юзю, ідзі ўжо ў класу, зараз пачнецца ўрок. А я тым часам разгледжуся, пашукаю табе кватэру і пасля урокаў зайду па цябе правесці дадому. — Я хацеў пратэставаць, але бязлітасны бэльфэр раптам так збэльфрыў абсалютным сваім бэльфрам, што я не змог і, унурыўшыся, пайшоў у класу, поўны нявыказных пратэстаў і шуму, у якім танулі пратэсты. Класа гулам-гула. У агульным вэрхале вучні займалі месцы за партамі і верашчалі, быццам праз хвілю павінны былі замоўкнуць навекі-вечныя.

І невядома як паявіўся на кафедры настаўнік. Было гэта тое самае цела, бледнае і смутнае, якое ў канцылярыі агаласіла важкі пастулат, што патаннела. Сеўшы на крэсла, настаўнік разгарнуў журнал, строс з камізэлькі пылок, закачаў рукавы, каб не выціраліся на локцях, сціснуў вусны, стлуміў нешта ў сабе і закінуў нагу на нагу. Пасля ўздыхнуў і паспрабаваў прамовіць. Выбухнуў галас з падвойнай сілай. Крычалі ўсе, без хіба што аднаго Сіфона, які рашуча даставаў сшыткі і кнігі. Настаўнік паглядзеў на класу, паправіў манжэт, звёў вусны, раззявіў і зноў сямкнуў. Вучні шумнулі. Настаўнік паморшчыўся і скрывіўся, агледзеў манжэты, пабарабаніў пальцамі, падумаў пра нешта далёкае — дастаў гадзіннік, паклаў яго на пульпіт, уздыхнуў, зноў нешта стлуміў у сабе ці праглынуў, а можа пазяхнуў, даволі даўжмана збіраў у сабе энергію, нарэшце лягнуў журналам па кафедры і крыкнуў:

— Годзе вам! Прашу супакоіцца! Урок пачынаецца.

Тады цэлая класа (без Сіфона і некалькіх яго прыхільцаў), усе як адзін абвясцілі мусовасць, якая не церпіць адкладу на заўтра, канечне наведць прыбіральню.

Вучыцель, званы ў народзе Бядачкам за асабліва нездаровую, бледна-зямістую скуру, кіслагуба ўсміхнуўся.

— Досыць! — крыкнуў машынальна. — Адпусцаць вас! Хацела б душа ў рай? А чаму гэта мяне не звальняюць? Чаго гэта я тут мушу тырчаць? Сядайце, нікога не пускаю, Мянтальскага і Бабкоўскага запісваю ў журнал, а калі яшчэ каторае азвецца, таго выклічу адказваць! — І адразу не менш сямі вучняў прад'явілі даведкі, што з прычыны такіх-а-такіх хваробаў не

ўспасобіліся вывучыць урок. Апрача таго чацвёрта задакляравалі мігрэнь, у аднаго абсыпала, а ў другога дрыжыкі і канвульсія. — Так, — сказаў, пазайздросціўшы, Блядачка, — а чаму гэта мне ніхто не дае даведак, што з прычын ад мяне не залежных я не падрываваўся да ўрока? Чаму мне нельга ў канвульсіях біцца? Чаму, папытаюся ў вас, я не магу мець канвульсій, толькі мушу дзень у дзень, апрача нядзелі, выседжваць тут? Прэч, даведкі вашыя фальшывыя, хваробы — сімуляцыя, сядайце, ведаем мы такіх хворых! — Але трох вучняў, найбольш сфамільярных і красамоўных, падышлі да кафедры і пачалі распавядаць забавную гісторыю пра жыдоў і птушак. Блядачка заткнуў вушы. — Не, не, — аж енчыў, — не магу, дайце літасці, не спакушайце, урок усё-такі, што было б, калі б нас пан дырэктар застаў.

Тут ён задрыжаў, няўпэўнена азірнуўся на дзверы, і бледны страх напыў яму на шчокі.

— А калі б нас застаў пан інспектар? Панове, папярэджваю, што інспектар у школе! Менавіта!.. Папярэджваю... Не час на глупствы! — енчыў спалохана. — Трэба неадкладна арганізавацца перад вышэйшай уладай. Ну... гм... хто там найлепш авалодаў прадметам? Толькі без пахвальбы, не час на жартачкі! Пагаворым шчыра. Што?! Ніхто нічога не ведае? Заморыце вы мяне! Ну, можа, аднак каторае, ну, сябры, смялей, смялей... Аа, Пыляшчкевіч, кажаце! Заплаці, Божа, Пыляшчкевіч, я заўсёды меў Пыляшчкевіча за дзельнага. Ну, і што ж Пыляшчкевіч найлепш засвоіў? *Конрада Валенрога*? Ці *Дзягоў*? А можа агульныя рысы рамантызму? Хай пан Пыляшчкевіч даложыць нам.

Аднак жа Сіфон, ужо добра замацаваны ў пацанстве, устаў і адказаў:

— Перапрашаюся ў пана прафесара. Калі пан прафесар выкліча мяне да дошкі пры пане інспектары, я буду адказваць паводле маёй найлепшай ведае, але цяпер я не магу выдаць, што я засвоіў, бо выдаючы, я выдаў бы сам сябе.

— Сіфон, ты страціш нас, — азваліся ўражаныя іншыя. — Сіфон, прызнайся шчыра!

— Но, но, Пыляшчкевіч, — лагодліва сказаў Блядачка. — І чаму ж гэта Пыляшчкевіч не хоча выдаваць? Мы ж гутарым прыватна. Хай Пыляшчкевіч выдасць мне. Пыляшчкевіч не мае

хіба што намеру страціць мяне і сябе? Калі Пыляшчкевіч не хоча сказаць адкрыта, дык хай Пыляшчкевіч дасць знак.

— Прабачце, пане прафесар, — адказаў Сіфон, — але я не магу ўдавацца ў ніякія кампрамісы, бо я бескампрамісны і не магу спянявервацца ў сабе, ані здраджваць сябе.

І сеў.

— Цю, цю, — мрукнуў вучыцель, — такія пачуцці робяць гонар Пыляшчкевічу. Але хай Пыляшчкевіч не бярэ гэтага да сэрца, я пажартаваў. Вядома, вядома, нельга крывіць душою, а што ж бо тое маем на сёння? — сказаў і заглянуў у заданні. — Ага! Далажыць і растлумачыць вучням, чаму Славацкі абуджае ў нас любоў і захапленне? А таму бо, панове, я адчытаю вам свой урок, а потым вы па чарзе адкажаце свой. Ціха! — крыкнуў, і ўсе ўладзіліся на партах, пападпіралі рукамі галовы, а Блядачка, прыадкрыўшы падручнік, сцяў вусны, уздыхнуў, нешта стлуміў у сабе і пачаў:

— Гм... гм... А тады чаму Славацкі абуджае ў нас захапленне і любоў? Чаму мы плачам разам з паэтам, чытаючы яго цудоўную паэму-арфу «У Швейцарыі»? Чаму, калі мы слухаем гераічныя строфы з «Караля Духа», нас разбірае парыў? І чаму не можам адарвацца ад цудаў і чараў «Балядыны», а калі зноў жа загучаць скаргі Лілі Вэнэды, у нас сэрца раздзіраецца на кавалкі? І мы гатовыя ляцець, імчацца на дапамогу няшчаснаму каралю? Гм... чаму? А таму, панове, што Славацкі быў вялікі паэт! Валкевіч! Чаму? Паўтары, Валкевіч, — чаму? Чаму захапленне, любоў, плачам, парыў, сэрца і ляцець, імчацца? Чаму, Валкевіч?

Мне здалося, што я зноў чую Пімку, але Пімку ўжо на сціплейшай аплаце і без залішне шырокіх гарызонтаў.

— А таму, бо быў вялікі паэт! — сказаў Валкевіч, вучні сцізорыкамі выразалі на партах альбо рабілі маленькія кулькі з паперы, малюпасенькія, і ўкідвалі іх у чарніліцы. Было гэта як бы стаў і рыбы ў ставе, а і лавілі іх на вуды з воласу, але не удавалася, бо папера не хацела торгоць. Тады воласам казыталі ў носе альбо падпісваліся ў сшытках, раз за разам, то з закрунтасам, то без, а адзін нават каліграфавалі на ўсю старонку: — Ча-му, ча-му. Ча-му, Сла-вац-кі, Сла-вац-кі, Сла-вац-кі, вац-кі, вац-кі, Ва-цак, Ва-цак-Сла-вац-кі-і-му-ха-блы-ха. Твары беляя.

Куды ж падзеліся тое нядаўнае ўзбуджэнне, спрэчкі і дыскусіі — толькі некалькі шчаслівых забыліся пра божы свет над Уэльсам. Нават Сіфон вымушаны быў натужыць усю сілу характару, каб не спяняверыцца ў сваіх прынцыпах самаўдасканалення і самафармавання, але ён умеў усё так зладзіць, што якраз жа прыкрасць рабілася яму крыніцай радасці, пробнікам сілы характару. Астатнія рабілі горкі і долы на далоні і дзмухалі ў долы па-расейску, эх, эх, долы, горкі, долкі, горкі, сраці даліны роўня... Вучыцель уздыхнуў, стлуміў, глянуў на гадзіннік і сказаў:

— Быў вялікі паэт! Запомніце гэта, бо важна! Чаму любім? Бо быў вялікі паэт! Вялікім паэтам быў! Гультаіскі, невукі, кажу ж вам спакойна, убіце сабе гэта добра ў конаўкі, углуздуйце — а і яшчэ раз паўтараю, проша панства: вялікі паэт, Юльюш Славацкі, вялікі паэт, мы любім Юльюша Славацкага і захапляемся ягонай паэзіяй, бо ён быў вялікім паэтам. Прашу запісаць сабе заданне на дом: «Чаму ў паэзіі вялікага паэта Юльюша Славацкага жыве неўміручае хараство, якое абуджае захапленне?»

У гэтым месцы ўрока адзін вучань нервова закруціўся і заенчыў:

— А калі я зусім не захапляюся! Зусім не захапляюся! Не захапляе мяне! Я не магу прачытаць і дзвюх строфаў, гэта мяне не займае. Божа, ратуй, як гэта мяне захапляе, калі мяне не захапляе? — Вылупіў вочы і сеў, апусціўшыся ў некую бяздонную прорву. Гэтым наіўным прызнаннем настаўнік аж папярхнуўся.

— Ціхаце, дзеля Бога! — цыкнуў. — Галкевічу стаўлю кол. Галкевіч замардаваць мяне хоча! Галкевіч, бадай, сам сабе не ведае, што сказаў?

ГАЛКЕВІЧ

Але я не магу зразумець! Не магу зразумець, як захапляе, калі ж не захапляе.

НАСТАЎНІК

Як гэта не захапляе Галкевіча, калі я тысячу разоў талкаваў Галкевічу, што захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

А мяне не захапляе.

НАСТАЎНІК

Гэта прыватная справа Галкевіча. Як відаць, Галкевіч неінтэлігентны. Іншых захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

Але, слова гонару, нікога не захапляе. Як ён можа захапляць, калі ніхто не чытае апроч нас, бо мы людзі школьнага ўзросту. І тое толькі таму, што нас прымушаюць сілком...

НАСТАЎНІК

Ціхаце, Бога на вас няма! Гэта таму, што няшмат насамрэч людзей культурных і на вышыні...

ГАЛКЕВІЧ

Калі ж культурныя таксамака не. Ніхто. Ніхто. Наогул ніхто.

НАСТАЎНІК

Галкевіч, у мяне ёсць жонка і дзіця! Хай Галкевіч злітуецца хоць бы з дзіцяці! Галкевіч, не падлягае нікаму сумненню, што вялікая паэзія павінна нас захапляць, а Славацкі ж быў вялікі паэт... Можна, Славацкі не ўзрушае Галкевіча, але хіба Галкевіч не скажа мне, што не пераварочвае яму душу Міцкевіч, Байран, Пушкін, Шэлі, Гётэ...

ГАЛКЕВІЧ

Нікога не пераварочвае. Нікому гэта нічога не абыходзіць, усіх нудзіць. Ніхто не можа прачытаць больш як дзве ці тры страфы, О Божа! Не магу...

НАСТАЎНІК

Галкевіч, гэта недапушчальна. Вялікая паэзія, будучы вялікай і будучы паэзіяй, не можа не захапляць нас, дык жа вось і захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

А я не магу. І ніхто не можа! О Божа!

У настаўніка буйнымі кроплямі пот выступіў на лобе, ён дастаў з пулярэса фотаздымак жонкі і дзіцяці і імі спрабаваў урымсціць Галкевіча, але той паўтараў адно і тое самае сваё: «Не магу, не магу». І гэтае душавымотлівае «не магу» множылася, расло, заражала, ужо з кутоў даходзіла шыканне: «Мы таксама не можам», і пачала насоўвацца пагроза агульнай немагчымасці. Настаўнік апынуўся у вялічэзным канфузе. Кожнае секунды мог грывнуць выбух — чаго немагчымасці?, кожны момант дзікі рык нежадання мог вырвацца і дапасці ў вушы

дырэктару і інспектару, кожнае хвіліны цэлы гмах мог абваліцца і пахаваць пад сабою дзіця, а вось Галкевіч усё не мог, Галкевіч і далей аніак не мог, хоць ты трэсьні — не мог.

Няшчасны Бядачка адчуў, што ўжо і яго пачынае шчаміць немагчымасць.

— Пыляшчкевіч! — крыкнуў, — хай Пыляшчкевіч зараз жа раскажа мне, Галкевічу і ўсім увогуле пра гожасць якога-небудзь выдатнага ўступу! Хутчэй, бо небяспека ў затрымцы — *periculum in mora!* Прашу слухаць! Калі толькі хто пікне, я зладжу класную кантрольную! Мы мусім магчы, мусім магчы, бо з дзіцём будзе катастрофа!

Пыляшчкевіч устаў і пачаў чытаць напамяць уступ да паэмы.

І чытаў. Сіфон ані трохі не спуціў усеагульнай і такой раптоўнай немагчымасці, наадварот — заўсёды мог, бо менавіта ж з немагчымасці ён чэрпаў сваю магчымасць. Таму чытаў і ўзрушана чытаў, а таксама ж і з адпаведным «выражэннем» і адухоўлена. Што больш — чытаў хораша і харакство дэкламацыі, узмоцненае харакством паэмы і веліччу прарока а таксама велічнасцю мастацтва неспасцігальна ператваралася ў манумент усемагчымага харакства і велічы. Што больш — чытаў таямніча і пабожна; чытаў напорыста, натхнёна; і выспеўваў спеў прарока так натуральна, як вешчы спеў і павінен выспеўвацца. О, якая прыгажосць! Якая веліч, які геній і якая паэзія! Муха, сцяна, чарніліца, пазногці, столь, дошка, вокны, о, ужо небяспека немагчымасці была спляжана, дзіця было ўратаванае, а жонка таксама, ужо кожны пагаджаўся, кожны мог і толькі прасіў, каб Сіфон перастаў. Я адразу заўважыў, што сусед мажэ мне руку чарнілам — памазаў ужо сабе сваю, а цяпер падбіраўся і да маіх, бо цяжка было здымаць чаравікі, але чужыя рукі былі жахлівыя тым, што менавіта ж такія самыя, як і свае, дык што ж з таго? — Нічога. А што ж з нагамі? Махаць? І што з таго? Праз чвэрць гадзіны сам Галкевіч заенчыў, што годзе, што ўжо прызнае, што ўцяміў, што адступае, што пераварочвае, што згаджаецца, перапрашае і можа.

— Ну вось бачыць Галкевіч?! Што, як не школа, калі тут вядзецца пра пракладку дарогі да гарачай любові да вялікіх геніяў!

А слухачы выбіраліся на вяршыню дзіўных рэчаў. Зніклі розніцы, усе, ці тое пад знакам Сіфона, ці Мянтуза, аднолька-

ва віліся пад гучаннем прарока, паэта, Блядачкі і дзіцяці, а таксама атупення. Голья сцены і голья чорныя парты з чарніліцамі не дадавалі ані каліва разнастайнасці, праз акно віднелася частка муру з адной высунутай цаглянай і выкалупаным на ёй надпісам: «Вылецеў». Таму не заставалася нічога іншага на выбар, як толькі альбо цела педагагічнае, альбо ўласнае. А тыя зноў жа, што не перабівалі ўвагі лічэннем валасоў на чэрапе Блядачкі і даследаваннем складанай шнуроўкі на ягоных чаравіках, стараліся палічыць свае валасы, а таксама звіхнуць шыю. Мыздраль круціўся, Гопэк машынальна ляпаў, Мянтуз мянтузіўся неяк у болеснай прастрацы, некаторыя плавалі ў мроях, а тыя западалі ў фатальна заганную звычку мармытання сабе пад нос, во яшчэ тыя абрывалі ў сябе гузікі, нішчылі апаратку, а ўсюды буялі джунглі і пустэльні несамавіта-жудасных памкненняў, дзівацкай рупнасці. Толькі адзін аднютка ненармальны Сіфон квітнеў і пахнуў тым лепш, чым большай была агульная нядоля, бо ў яго быў адмысловы ўнутраны механізм, з дапамогаю якога ён умеў узбагачацца нават убоствам. А настаўнік, памятаючы пра жонку і дзіця, не пераставаў: — Тавянскі, Тавянскі, Тавянскі, месіянства, Хрыстос людзей, зніч, ахвяра, сорак і чатыры, натхненне, цярпенні, акупленне, герой і сімвал. — Слова ўваходзілі праз вушы і дрэнчылі мазгі, а твары крывіліся ўсё пранозлівей, здзіралі з сябе любы выраз нармальнага разумення і змардавання, зморання і вымаглявання, гатовыя былі прыняць любы твар — з гэтых твараў можна было зрабіць што заўгодна — о, якая трэніроўка ўяўлення! А рэчаіснасць, таксама вымагляваная, адкачаная, разгладжаная, таксама змораная і змардаваная, садраная, неспасцігальна памалу мянялася на свет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай!

Блядачка: — Быў прарокам! Прарочыў! Панове, заклінаю панства, а цяпер яшчэ раз паўторам — захапляемся, бо ж быў вялікім паэтам, а шануем, бо ж быў прарокам! Неабвержнае слова. Цімкевіч, прашу паўтарыць! — Цімкевіч паўтарыў: — Быў прарокам!

Я зразумеў, што павінен уцякаць. Пімка, Блядачка, прарок, школа, калегі, усе перышеты з раніцы закруціліся мне ў галаве і выпала — як жэрабя ў латарэі — уцякаць. Як? Куды? —

я дакладна не ўяўляў сабе, але ж ведаў-такі, што мус мне ўцякаць, калі не хачу стацца ахвярай вар'яцтва, якое напірала з усіх бакоў. Але замест таго, каб уцякаць, я пачаў круціць хвігі ў кішэні, а тыя хвігі паралізоўвалі і нявечылі намеры на ўцёкі, бо то ж куды ты тут пацячэш, калі толькі тыя хвігі круціць патрапляеш? Уцякаць — уцякаць! Уцячы ад Блядачкі, ад фікцыі і нуды — але ў галаве ўжо быў прарок, уціснуты мне туды Блядачкам, унізе я круціў пальцам, уцякаць не мог, а немагчымасць мая была большая за нядаўнюю Галкевічаву немагчымасць. Тэарэтычна здавалася — нічога лягчэйшага, папросту выйсці са школы і не вяртацца, Пімка не шукаў бы мяне праз паліцыю, аж так далёка мацкі пупай педагогікі, бадай што, не сягалі. Хапіла аднаго — хацець. А я не мог хацець. Бо на ўцёкі павінна быць воля да ўцёкаў, а дзе ж тае волі дастаць, калі толькі хвігі круціш, а твар крывіць грымаса нуды. І я таксама зразумеў, чаму ніхто з іх не мог уцячы з гэтай школы — якраз бо іх твары і ўвесь выгляд забівалі ў іх магчымасць уцёкаў, кожны быў вязнем сваёй грымасы, і хоць яны павінны былі ўцякаць, не рабілі гэтага, бо ўжо не былі тым, чым быць былі павінны. Уцякаць азначала не толькі — уцякаць ад школы, а найперш — уцякаць ад сябе, ох, уцячы ад сябе, ад смаркача, якім зрабіў мяне Пімка, пакінуць яго, вярнуцца да мужчыны, якім я быў! Але як жа ўцякаць ад чагосці, чым ты ёсць, дзе знайсці пункт апоры, падставу апоры? Наша форма пранікае ў нас, унутраныя паязы роўныя з паязямі вонкавымі. У мяне было ўяўленне, што калі б хоць на адну хвіліну рэчаіснасць знайшла права, непраўдападобны гратэск маёй сітуацыі кінуўся б у вочы так яскрава, што ўсе крыкнулі б: «Што тут робіць гэты мужчына?!» Але на фоне агульнага дзівацтва гінула паасобнае дзівацтва майго выпадку. О, дайце мне хоць адзін несказоны твар, каля якога я мог бы адчуць грымасу свайго твару — але навокал бачыліся самыя вывіхнутыя твары, спрасаваныя і пераніцаваныя, у якіх мой адбіваўся як у крывым люстры — і добра прытрымлівала мяне люстраная рэчаіснасць! Сон? Ява? І раптам нечакана Капырда, той загарэлы, у фланелевых нагавіцах, які на падворку ўсміхнуўся звысоку, калі прагучала слова «пансіянатка», падсунуўся пад мой позірк. Гэтакі ж абыякавы да Блядачкі, як і да спірання Мянтуза з Сіфонам, сядзеў, нядбала на-

хіліўшыся і выглядаў добра — выглядаў нармальна — рукі ў кішэнях, ахайны, жвавы, лёгкі, дасціпны і прыемны, сядзеў досыць нядбала, нага на назе і глядзеў на нагу. Нібы нагамі ўхіляўся ад школы. Сон? Ява? «Хіба ж бо? — падумалася. — Хіба ж бо нарэшце звычайны хлопец? Не пацан і парнішка, а звычайны хлопец? з ім, можа, і вярнулася б страчаная магчымасць...»

Раздзел III

Прыхватка і далейшая мянтузня

Настаўнік усё часцей і часцей паглядаў на гадзіннік, вучні таксама павымалі свае гадзіннікі і глядзелі. Нарэшце задзылінгаў збаўленчы званок. Блядачка спыніўся на паўсказе і знік, аўдыторыя ачулася і нарабіла страшэннага гвалту — адзін-адзіны Сіфон заставаўся ціхі і засяроджаны, увесь сам у сабе. Аднак ледзь толькі Блядачка сышоў, праблема нявіннасці, прыглушаная нудою вешчуна за час уроку, жарам загарэлася зноў. Вучні адразу з афіцыйных летуценняў бухнуліся тварамі ў пацаноў і хлопчыкаў, а рэчаіснасць бо памалу ператваралася ў свет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай! Сам Сіфон не браў удзелу ў дыспуце, а толькі сядзеў і займаўся сабою — начале ягоных паплечнікаў быў Пыза, а Мянтузу секундаваў Гопэк. І вось зноў у душным і густым паветры зацвілі вострыя рэплікі, спрэчка разгаралася — імёны шматлікіх дактрынёраў, разнастайныя тэорыі выляталі як з прашчы, ляцелі ў бой, над галовамі разгарачаных змагаліся светапогляды, атрады ўсвядомленых і неўсвядомленых дам з запалам атакавалі сексуальных неафітак і абскурантызм выхаваўчай прэсы. «Эндэцыя! (НДЦ) — Бальшавізм! — Фашызм! — Каталіцкая моладзь! — Рыцары меча! Лэхіты! — Сокалы! — Гарцэры! — Чувай дух! — Чалом! — Чувай!» — гучалі штораз мудрагелісцейшыя словы. Аказалася, што кожная палітычная партыя фаршыравала іх сваім адмысловым

ідэалам хлопца, апрача ж таго асобных мысляры надзявалі іх на сваю руку сваімі густамі і ідэаламі, акрамя ж таго ўбраныя былі яшчэ кіном, рамансам, газетай. І толькі ж розныя тыпы пацанства, хлапчынства, камсамольца, спартсмена, маладзіка, маладзёна, лэйбуса, эстэта, філосафа, скептыка выстрэльвалі над пабоішчам і плявалі на сябе, нечувана раздражнёныя і расчырванелыя, а знізу даляталі толькі енкі і крыкі: «Ты наіўны!», «Не. Гэта ты наіўны!». Бо гэтыя ўсе без выключэння ідэалы былі бязмерна скупыя, цесныя, нязручныя і недарэчныя; шпурлялі іх з сябе ў азарце і гарачцы дыспуту і адкідалі назад, як катапультай, уражаныя тым, што шпурнулі, не могучы больш забраць назад нявытураных слоў, якія вылецелі. Страціўшы ўсякі кантакт з жыццём і рэчаіснасцю, прасаваныя ўсімі адломкамі, кірункамі і плынямі, трактаваныя і трактаваныя педагагічна, акружаныя фальшам яны давалі канцэрт фальшу! І што ні вазьмі, усё дурнота! Фальшывыя ў сваім пафасе, жудасныя ў лірызме, фатальныя ў сентыменталізме, няўдалыя ў іроніі, жарце і досціпе, прэтэнзійныя ва ўзлётах, абрыдлівыя ў сваіх заняпадах. І так ішоў свет. Так вось ішоў свет і так рос. Штучна трактаваныя, ці ж бо маглі яны быць не штучнымі? А будучы штучнымі, ці маглі яны гаварыць неганебна? А таму страшэнная немагчымасць лунала ў душным паветры, рэчаіснасць паступова ператваралася ў свет ідэалу і толькі адзін Капырда не даваўся ўцягнуць сябе, раўнадушна падкідаючы пілку для пазногцяў і глядзячы на ногі...

Тымчасам Мянтуз з Мыздралем завіхаліся з нейкімі шнуркамі, а Мыздраль нават шлейкі апусціў. У мяне мурашкі пабеглі па спіне. Калі б Мянтуз правёў свой план усведамлення Сіфона праз вушы, дык сапраўды — рэчаіснасць... рэчаіснасць прайдзе ў кашмар, вычварнасць, мудрагельства настолькі ўжо жацца, што якая ўжо тут можа быць мова пра нейкія там уцёкі. Трэба было любой цаною супроцьстаяць. Але ж ці мог я адзін выступіць супроць усіх, і гэта нават удадатку з хвігай у кішэні? Не, не мог. О, дайце ж мне хоць адзін нескажоны твар! Я падшоў да Капырды. Ён стаяў каля акна, глядзеў на падворак і праз зубы насвістваў, у фланелевых нагавіцах, і здавалася, што прынамсі гэты не цешыць сябе ніякімі ідэаламі. Як пачаць?

— Яны хочуць згвалціць Сіфона, — проста сказаў я. —

Можа, было б лепш адгаварыць іх. Калі Мянтуз згвалціць Сіфона, атмасфера ў школе зробіцца зусім невыноснай.

І я з трывогай чакаў, як агучыцца, як выкажацца Капырда... Але Капырда не адказаў ні слова, толькі папроста, як стаяў, так і выскачыў праз акно на падворак. А на падворку далей пасвістваў сабе праз зубы.

Я ж застаўся, здэзарыентаваны. Што гэта было? Ухіліўся. Навошта выскачыў, замест каб адказаць? Гэта не было нармальна. І навошта рабіць ногі — навошта ў яго ногі высунуліся на першы план, на пярэдні? У яго ногі на галаве. Я пацёр лоб. Сон? Ява? Але не было калі думаць. Мянтуз падскочыў да мяне. Цяпер толькі я скумекаў, што Мянтуз, стоячы непадалёк, падслухаў, што я сказаў Капырду.

— Чаго ты лезеш не ў сваё? — крыкнуў ён. — Хто табе дазволіў балбатаць пра нашыя справы з Капырдам? Яму гэта нічога не абыходзіць! І не думай гаварыць з ім пра мяне!

Я адступіў на крок. Мянтуз выбухнуў страшнымі кленічамі. Я ўмольна прашаптаў:

— Мянтуз, не рабіце так з Сіфонам.

Ледзь толькі я гэта сказаў, як той:

— Ведаеш, дзе яго маю, а і цябе з ім разам? Маю вас у ду... жай шаноўлі!

— Не рабіце гэтага, — прасіў я. — Не ўвязвайцеся ў гэта! Ці ж ты не бачыш сябе ў гэтым? Слухай, ці ты сабе ўявіў гэта? Ці ўбачыў? Тут Сіфон, на зямлі, звязаны, а ты толькі цяпер усведамляеш яго — сіламоц, праз вушы! Ці ж ты не бачыш сябе ў гэтым?

Ён скрывіўся мне яшчэ паскудней.

— Бачу толькі, што і з цябе неблагі пацан! І цябе Сіфон ссабачыў! А я, ведаеш, дзе маю тое ваша пацаня? Маю яго ў ду... жай шаноўлі!

І стукнуў мне ў костачку нагі. Я тыц-мыц — няма чаго сказаць, шукаў слоў, якіх, як заўсёды, не было.

— Мянтуз, — шапнуў, — кінь гэта... перастань строіць з сябе... Няўжо праз тое, што Сіфон нявінны, ты павінен быць развязны? Кінь гэта.

— Чаго ты хочаш ад мяне?

— Перастань выдурнівацца!

— Перастаць выдурнівацца? — здзівіўся. Вочы ў яго замгліліся. — Перастаць выдурнівацца, — сказаў неяк знуджана. — Ёсць жа пацаны, якія і не выдурніваюцца. Ёсць пацаны, сыны вартаўнікоў, чаляднікі і парабкі — ваду возяць альбо ходнікі падмятаюць... Цяпер жа яны павінны смяяцца з Сіфона і з мяне, з нашых выдрыгалак! — І запаў у сваё хваравітае разважанне, на хвілю адкінуў трывіяльнасць і ўдаванае хамства, твар яго расправіўся ад грымасы. І тут жа выбухнуў, як прыпечаны распаленым жалезам. — Пупа! Пупа! — крыкнуў. — Не, не хачу і дапусціць, каб вучняў лічылі нявіннымі. Сіфона я згвалчу праз вушы! Ср... ср... ср...! — І зноў абрыдліва скрывіўся, пырснуў клаакай гідоты, аж я адступіў.

— Мянтуз, — сказаў я механічна, жахнуўшыся.— Уцякайма! Уцякайма адгэтуль!

— Уцякаць?

Наставіў вушы. Перастаў ляяцца і паглядзеў на мяне, сумеўшыся. Зрабіўся больш нармальны — я схапіўся за гэта, як тонучы за брыту.

— Уцякайма, уцякайма, Мянтуз, — шаптаў я. — Кінь гэта і ўцякайма!

Ён завагаўся. Твар у яго як бы абвіс, ад нерашучасці. А я, убачыўшы, што думка пра ўцёкі дзейнічае на яго дадатна, і дрыжучы, каб ён зноў не запаў у вульгаршчыну, адчайна шукаў, чым бы яго заахваціць.

— Уцячы! На волю! Мянтуз, да рабочых! У парабкі!

Ведаючы яго тугу па сапраўдным чалядніцкім жыцці, я думаў, што дасца схапіць сябе на вуду парабка. Ах, мне было ўсё адно, што я кажу, ужо ішлося толькі пра тое, каб утрымаць яго зводдаль ад гратэску, каб раптам не перакруціць. Як жа заблішчалі ў яго вочы, і ён па-братэрску штурхануў мяне ў бок.

— А ты хацеў бы? — спытаўся ціха, даверліва. І засмяўся ціха і чыста. Я таксама засмяўся ціхім смехам. — Уцячы, — мрукнуў, — уцячы... Да парабкаў... Да тых сапраўдных хлопцаў, што над ракою коні пасвяць і купаюцца...

І тут я ўбачыў страшнае — на ягоным твары з'явілася нешта новае — нейкае засмучэнне, нейкая адмысловая прыгажосць школьніка, які ўцякае ў парабкі. З брутальнасці ён перабег у с-

пеўнасць. Маючы мяне за свайго, ён перастаў маскавацца і выявіў тужлівасць і лірызм.

— Гэй, гэі, — ціха і спеўна сказаў, — Гэй, разам з парабкамі есці чорны хлеб, на кані без сядла гапатаваць па лузе...

Яго вусны растуліліся горкай і дзіўнай усмешкай, цела напружылася, пазграбнела, а ў карку і ў плячах з'явілася нейкая здрадлівасць. Ён быў цяпер школьнікам, засумаваным па парабчанскай вольніцы — і ўжо адкрыта, не зважаючы ні на якую асцярожлівасць, бліснуў мне зубамі. Я адступіў на крок. Я апынуўся ў страшным становішчы. Ці павінен і я ўсміхнуцца? Калі не ўсміхнуся, ён будзе гатовы зноў сыпануць лаянкай, а калі ўсміхнуся... ці ж прадаць зубы — не яшчэ горшае, ці патаемнае хараство, якое ён мне тут прапанаваў, не было больш гра-тэсковае за ягоня брыдоты? На ліха, на ліха, навошта я яго размоўлю гэтым парабкоўствам? І я не ўсміхнуўся, толькі склаў вусны і ціха свіснуў, і так мы стаялі адзін перад адным усміхаючыся і пасвістваючы альбо спадціха смеючыся, а свет як бы загнуўся і арганізаваўся на аснове хлопца-ўцекача з усмешкай, калі раптам за крок ад нас пачуўся з'едлівы рык, з усіх бакоў! Я адступіў на крок. Сіфон, Пыза, з дадаткам паўтузіна іншых сіфаністаў, за нявінныя жываты браліся, рагочучы і рыкаючы, з самым паблаглівым і зласлівым выразам твараў.

— Чаго?! — выкрыкнуў заспеты Мянтуз. Але было запозна. Пыза роў:

— Ха, ха, ха!

А Сіфон закрычаў:

— Віншую, Мянталёўскі! Нарэшце мы ведаем, што вам засе-ла! Застукалі калегу! Калега марыць пра парабка! Па лузе хацеў бы гапатаваць з парабкамі! Удаецца жыццёвага рэаліста, брутальнага, ваюеце супроць чужога ідэалізму, а ў глыбіні са-мыя сентыментальныя. Парабчанскі сентыменталіст!

Мыздраль вульгарна крыкнуў, нешта накшталт: — Маўчы! Псякрэў! Халера! Хвароба! — Але было запозна. Ніякія, нават самыя горшыя вымыслы не маглі ўратаваць Мянтуза, заспе-тага *en flagranti* патаемных мараў. Ён запалаў крывавым ру-мянцам, а Сіфон зларадна падкінуў з трыумфам: — Чужы ідэ-алізм бора, а сам у парабкі вырапіўся. Цяпер, прынамсі, вядо-ма, чаму яму перашкаджае чысціня!

Здавалася, Мянтуз вось-вось кінецца на Сіфона, але не кінуўся. Здавалася, што змесіць гіпервульгарным кленічам, але не змясіў. Захоплены *en flagranti*, не мог — застыў у халоднай, ядавітай дагодлівасці.

— Ага, Сіфоне, — пачаў знешне абыякава, каб здабыць часу на роздум, — дык ты мяркуеш, я тут прыкідваюся? А ты не?

— Я? — адказаў ашаломлены Сіфон. — Я ў парабкі не наймаюся.

— Толькі ў ідэалісты? А, дык мне нельга ў парабкі, а табе льга, бо ты ў ідэалы строішся? А ці не хацеў бы ты паглядзець на мяне? Я б хацеў, калі гэта табе душы не ўзвярэдзіць, глянуць на сваё аблічча.

— Навошта? — спытаў Сіфон занепакоена і дастаў насоўку, а Мянтуз раптам выхапіў у яго тую насоўку і кінуў на зямлю: — Навошта? А натоешта, бо не трываю твайго твару! Скінь з сябе гэтую шляхетную, чыстую міну! А, дык табе можна?.. Скінь, бо перадражняю цябе так жахліва, што расхочацца... ужо ж пакажу табе... пакажу...

— І што ж ты мне пакажаш? — адказаў той. Але Мянтуз крычаў, як у гарачцы: — Пакажу! Пакажу! Пакажы мне, дык і я табе пакажу! Годзе балбатні, ну ж, пакажы нам тое тваё пацання замест каб трапацца пра яго, а я таксама пакажу і пабачым, хто ад каго ўцякацьме! Пакажы! Пакажы! Хопіць казаняў, хопіць тых такіх палавінчатых, сарамяжлівых мінаў, міначак, далікатных мінят, чаго гэта чалавек сам ад сябе за імі хавае, пакажу табе такія, што тваё пацання драпане туды, дзе перац расце! Хопіць балбатні! Пакажы, пакажы, а я таксама пакажу!

Шалёная падумка! Мянтуз выклікаў Сіфона на міны. Усе аціхлі і паглядалі на яго, як на ненармальнага, а Сіфон рыхтаваўся да іранічнай інвектывы. Але на твары ў Мянцальскага была такая д'ябальская з'едлівасць, што лёгка ўгадваўся страшлівы рэалізм прапановы. Міны! Міны — гэта зброя, а заадно і катаванне! Гэтым разам бойка павінна была весціся на сур'ёзе! Некаторыя спалохаліся, бачачы, што Мянцальскі выцягвае на яву гэтую страшную прыладу, якою дагэтуль кожны карыстаўся з вялікай абачлівасцю, а свабодна і яўна хіба што толькі пры замкнёных дзвярах і перад люстрам. А я адступіў на крок,

калі зразумеў, што даведзены да крайнасці, расшалелы, ён хоча зніштожыць мінамі не толькі пацана і Сіфона, але таксама і парабка, хлопца, сябе, мяне і ўсё!

— Што, палахлівец цябе абляцеў? — спытаў у Сіфона.

— І я меў бы саромецца маіх ідэалаў? — адказаў той, не мочы прыхаваць лёгкага замяшання. — Я павінен саромецца? — але голас у яго крыху дрыжаў.

— А яно ж і добра, Сіфоне! Час — сёння пасля ўрокаў! Месца — тут у класе! Вызначы сваіх арбітраў, я сваімі называю Мыздраля і Гопка, а суперарбітрам (тут д'ябальскасць у голасе Мянтуза памацнела) на суперарбітра прапаную... гэтага новага, які сёння прыйшоў у школу. Ён будзе бесстаронні. — Што? Мiane? Мiane прапанаваў у суперарбітры? Сон? Ява? Але ж я не магу! Не магу ж я! І бачыць гэтага не хачу! І глядзець на гэта не магу! Я ўжо быў памкнуўся запырэчыць, але агульнае апасенне саступіла месца вялікаму ўзбуджэнню, усе пачалі крычаць: «Добра! Далей! Хутчэй!» — і адразу тут зазвінеў званок, у класу увайшоў невысокенькі чалавечак з бародкай і сеў за кафедрай.

Было гэта тое самае цела, якое ў канцылярыі сваім часам выказала погляд, што падаражэла, дзядок вельмі прыязны, сівы галубок з невялічкай порхаўкай на носе. Смяротная ціша залегла ў класе, калі ён разгарнуў журнал — кінуў прасветленым вокам угору старонкі і ўсе, хто на А, задрыжалі — кінуў вокам уніз і, замёрлі ад страху ўсе на Z. Бо то ж ніхто нічога не ведаў, проста забыліся зрабіць лацінскі пераклад з прычыны дыскусіі і апроч Сіфона, які яшчэ дома зрабіў урокі і гатовы быў адказаць, ні ў кога нічога й на ведаме не было. А дзядок, зусім не здагадваючыся пра страх, якога сам жа і напусціў, ясным вокам блукаў па пацерыку прозвішчаў, вагаўся, задумваўся і пакепваў з сябе, аж у канцы даверліва вымавіў:

— Мыдзякоўскі.

Але неўзабаве аказалася, што Мыдзякоўскі няздольны перакласці з зададзенага на сёння Цэзара, а што яшчэ горш, не ведае, што *animis oblati*s гэта *ablativus absolutus*.

— О, пане Мыдзякоўскі, — сказаў лагодны дзядок са шчырым дакорам, — пан не ведае, што азначае *animis oblati*s і якая гэта форма? Чаму пан не ведае?

І паставіў яму кол, страшэнна засмучаны, але тут жа і распрамяніўся і ў новым наплыве даверлівасці выклікаў на К — Капэрскага, думаючы, што гэтым выдзяленнем дастойнага ашчасліўлівае і заахвочвае да шляхетнай эмуляцыі паглядам і жэстамі, поўнымі самага глыбокага даверу. Але ані Капэрскі, ані Катэцкі, ані Капусцінскі, ані Колак нават не ведалі, што такое *animis oblati*, выходзілі да дошкі і заўпарта маўчалі, а дзядок выяўляў лёгкую расчараванасць і зноў, як бы толькі ўчора з месяца ўпаў, як бы не ад свету гэтага, у наплыве памоцненага даверу выклікаў, за кожным разам чакаючы, што вылучаны і ашчасліўлены з годнасцю адкажа на пытанне. Але ніхто не адказваў. І ужо амаль дзесяць калоў паставіў у журнале, а ўсё яшчэ ніяк не мог уцяміць, што ягоная даверлівасць адкінута мёртвым і халодным жахам, што ніхто жадам не жадае сабе ягонай даверлівасці — о, бясконца даверлівы дзядуня! На гэтую даверлівасць управы не было! Ні ратунку, ні спасу ад яе не было! Дарма спрабавалі розных спосабаў спыніць, дарма прад'яўлялі даведкі, адгаворкі, хваробы, настаўнік гаворыў з разуменнем і спагадай.

— Што, пане Бабкоўскі! Пан, з прычынаў ад пана не залежных не мог падрыхтавацца? Хай пан не засмучаецца, я папытаюся ў пана з ранейшага тэксту. Што? І галоўка баліць? А дык і выдатна, я тут маю выдатнае правіла *de malis capitibus*, як усё роўна знайшоў рыхтык для пана. Што? — і адчувае пан мусовасць неадкладнай выправы ў нужнік? О, пане Бабкоўскі! І з якога б гэта вялікага дзіва? Гэта ж бо таксама было і ў старажытных! Зараз пакажу пану слынны *rassus* з пятай кнігі, дзе цэлае Цэзарава войска, наеўшыся нясвежай морквы, аддалося гэтаму пакліканню. Цэлае войска! Цэлае войска, пане Бабкоўскі! І навошта ж самаму рабіць няздарнае, калі пад рукою ёсць такое геніяльнае і класычнае апісанне? Гэтыя кнігі — само жыццё, панове, само жыццё!

Забыты быў Сіфон, забыты Мянтуз, перасталі спірацца — усім карцела не быць, карцела не існаваць, вучні курчыліся, шарэлі і ніклі, уцягвалі жывот, рукі і ногі, але ніхто не нудзіўся, пра нуду і гаворкі быць не было, бо то ж усе баяліся панура, і кожнае з бодем страху чакала, калі яго прыхопіць пакліканне дзіцячай веры, упасенай на тэкстах. А твары — як твары — пад

напорам трывогі ператвараліся ў цень, у ілюзію твару, і невядома, што было ўрэшце больш шалёнае, неістотнае, хімернае — твары ці незразуметы *accusativus cum infinitivo*, а ці пякельная даверлівасць хвораі фантазіі дзядка, і рэчаіснасць памалу ператваралася ў свет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай!

Атолі ж бо настаўнік, паставіўшы кала Бабкоўскаму і канчаткова вычарпаўшы *animus oblati*, намысліў сабе новую праблему — як будзе *passivum futurum conditionalis* у трэцяй асобе множнага ліку ад зваротнага дзеяслова *colleo, colleavi, colleatum, colleare*, і мысля гэтая захапіла яго.

— Небывала дасціпная рэч! — сказаў паціраючы рукі. — Рэч цікавая і павучальная! Ну ж, панове! Праблема поўная вытанчанасці! Вось вам выдатнае поле паказаць інтэлектуальную здольнасць! Бо калі ад *olleare* будзе *ollandus sim*, дык... Ну, ну... Ну... панове... — панове знікалі ў страшэнным жаху. — О, менавіта! Ну, ну? *collan... collan...*

Ніхто не аказаўся. Дзядок, яшчэ не страціўшы надзеі, паўтараў сваё «Ну, ну» і »*collan..., collan...*», прамяніўся, какетаваў загадкай, заахвочваў, пабуджаў і — як умеў — правакаваў здогадзь, заклікаў да адказу, да шчасця і супакоення. І ўбачыў, што ніхто не хоча, што ён скача сам з сабою. І ён пагас і глуха сказаў:

— *Collandus sim! Collandus sim!* — паўтарыў прыгнечана і, ўпакораны агульным маўчаннем, дадаў: — Як жа гэта, панове? Хіба ж бо вы сапраўды не ацанілі! Ці ж не бачыце, што *collandus sim* фармуе інтэлігентнасць, развівае інтэлект, фармуе характар, усебакова ўдасканальвае і братае са старажытнай думкай? Бо, паглядзіце, што калі ад *olleare* ўтвараецца *ollandus*, дык жа ад *colleare* павінна быць *collandus*, бо *passivum futurum* трэцяга спражэння канчаецца на *dus, dus, us* за выключэннем толькі выключэнняў. *Us, us, us* — панове! не можа быць нічога больш лагічнага за мову, у якой усё, што nelaгічнае, ёсць выключэнне! *Us, us, us*, панове, — закончыў з сумневам, — які выдатны чыннік развіцця!

І тут ускоквае наш Галкевіч і — у енк:

— Тра-ля-ля, мама, цёця! Якое гэта развіццё, калі нічога не развіваецца? Як гэта дасканаліцца, калі не дасканаліцца? Як гэта утвараецца, калі не ўтвараецца? О Божа, Божа — О Святы Садзецель!

НАСТАЎНІК

Што, пане Галкевіч? *Us* не дасканаліць? Пан кажа, што канчатак гэты не дасканаліць? Што гэты канчатак *passive future* трэцяга спражэння не ўзбагачае? Як гэта, Галкевіч?

ГАЛКЕВІЧ

А от так! Гэты хвосцік нічым мяне не ўзбагачае! Гэты хвосцік мяне не ўдасканальвае! Зусім! Тра-ля-ля. О Божа! Мама!

НАСТАЎНІК

Як гэта не ўзбагачае? Пане Галкевіч, калі я кажу, што ўзбагачае, дык узбагачае! А я ж бо кажу-такі, што ўзбагачае. Хай Галкевіч мне паверыць! Звычайны просты розум не ўспрымае ўсёй карысці! Каб зразумець, трэба самому пасля шматгадовай навукі зрабіцца няўзвыклым розумам! Хрысце Божа, мы ж бо за год прайшлі семдзесят тры радкі з Цэзара, у якіх бо то, радках, Цэзар апісвае, як расставіў свае кагорты на пагорку. Ці ж бо гэтыя семдзесят тры радкі, а таксама словы не явілі містычна Галкевічу ўсіх багаццяў антычнага свету? Ці ж не навучылі стылю, яснасці мыслення, дакладнасці выслоўлівання і ваеннаму мастацтву?

ГАЛКЕВІЧ

Анічога, анічога! Ніякаяга мастацтва. Я толькі кала баюся. Я толькі кала баюся! О, не магу, не магу!

Пачала пагражаць агульная немагчымасць. Настаўнік заўважыў, што і яму пагроза, і што горш, што калі здвоенай даверлівасцю ён не пераможа ўласнай раптоўнай недаверлівасці, немагчымасці, дык прапаў. — Пыляшчкевіч! — крыкнуў у распачы ўсімі пакінуты самотнік. — Хай Пыляшчкевіч неадкладна па пунктах перакажа наш даробак за апошнія тры месяцы, паказваючы ўсю глыбіню мыслі і раскошы стылю, а спадзяюся, веру, Езус, Мар'я, веру!

Сіфон, які — як казалі, — мог заўсёды і калі заўгодна, устаў і плаўна, з вялікай лёгкасцю пачаў:

— Наступнага дня Цэзар, склікаўшы сход і зганіўшы запальчывасць і хцівасць жаўнераў, бо яму здавалася, што яны сабе выказаліся, паводле свайго меркавання, куды маюць ісці і што маюць рабіць, і што яны пасля знаку на вяртанне пастанавілі, што не могуць быць утрымліваныя вайсковымі трыбунамі і легатамі, тлумачыў, як многа значыць непрыдатнасць мясцо-

васці, што адносілася да Аварыкум, калі, схапіўшы ворагаў без
узначальца і без конніцы страціў пэўную перамогу і немалая
нават шкода здарылася ў бітве з прычыны непрыдатнасці мяс-
цовасці. Як жа высокага подзіву варта веліч душы тых, каго
не можа не турбаваць забеспячэнне абароны лагера, ні вышы-
ня гор ні гарадскія муры, таксама трэба ганіць залішняю са-
маволю тых, якія лічаць, што лепш за правадыра ведаюць пра
перамогу і пра вынік рэчы, і не меней трэба зычыць сабе ў жаў-
нера сціпласці і ўмеранасці як і мужнасці і велікадушнасці.
А потым, ідучы наперад, пастанавіў і загадаў, каб затрубіць на
адыход назад, каб дзесяць ленгіёнаў адразу ж устрымаліся ад
бітвы, што і было выканана, але жаўнеры з пазасталых легіё-
наў не пачулі гукаў труб, бо аддзяляла іх ад пазасталага месца
досыць вялікая даліна. Дык праз вайсковых трыбунаў і лега-
таў, бо так было наказана Цэзарам, былі стрыманыя, але былі
ўзбадзёраныя надзеяй на перамогу, на перавышэнне ворагаў
і іх уцёкаў у часе шчаслівай бітвы ў такой меры, што ім не зда-
валася цяжкім, што маглі асягнуць мужнасцю без уцёкаў, і не
раней затрымаліся, пакуль аж дайшлі да мураў горада і бра-
маў, тады ж і ва ўсіх частках горада даўся пачуць галас, у вын-
іку чаго тыя, што былі настрашаныя раптоўным крыкам, мер-
кавалі, што вораг ужо быў у браме, і выбеглі з горада.

— *Collandus sim*, панове! *Collandus sim*! Якая яснасць думкі,
якая мова! Якая глыбіня, якая думка! *Collandus sim*, якая скарб-
ніца мудрасці! Ах, аддышуся, аддышуся! *Collandus sim* і ўвесь
час, і далей, і заўсёды, і аж да канца, і прысна і навекі *collandus
sim, collandus sim, collandus sim, collandus sim, collandus sim* — і тут
азванілі, вучні паднялі дзікі галас, а дзядок здзівіўся і выйшаў.

І ў тую самую хвіліну ўсе з афіцыйных мараў бухнулі тва-
рамі ва ўласныя мары пра пацанства, пацана, дыскусіі завіра-
валі, а рэчаіснасць памалу ператваралася ў свет ідэалу, дай жа
мне цяпер палетуценіць. Дай! Наўмысна так зрабіў! Наўмыс-
на паклікаў мяне ў суперарбітры! Гэта каб я мусіў бачыць, каб
я сам пабачыў. Узяўся — хай папэцкаецца, але запэцкаць
і мяне, бо не мог стрываць, што я давёў яго да хвіліннай сла-
басці з парабкамі. Ці мог я падставіць свой твар пад такое відо-
вішча? Я ведаў, што калі заглыну гэтае малпанне, твар мой
ніколі не вернецца да нормы, незваротна прападуць уцёкі, не,

не, не, хай робяць, што ім падабаецца, але не пры мне, не пры мне! Нервова пакручваючы хвігу ў кішэні, я схапіў яго за рукаў, умольна паглядзеў і шапнуў:

— Мянтуз...

Ён адапхнуў мяне.

— О не, хлаптусю мой! Баста! Ты суперарбітр, і баста!

«Хлаптусём» назваў мяне! Якое агіднае слова! З яго боку гэта была жорсткасць, я зразумеў, што ўсё страчана і што мы на пару ідзем да таго, чаго я найбольш апасаўся, да поўнай пачварнасці, да гратэску. А тым часам дзікая, нездаровая цікаўнасць разабрала нават тых, хто аж датуль паўтараў абьякава: — Азалі Сіфонус... — Храпы раздуліся, чырвоныя плямы добра прыпякалі і зрабілася ясна, што двабой на мінах будзе паядынкам на сур'ёзе, на жыццё і смерць, а не на марныя словы! Яны абступілі абодвух цесным колам і крычалі ў цяжкім паветры:

— Пачынаць! Вазьмі яго! Кусі! Давай!

Толькі адзін Капырда спакойна пацягнуўся, узяў сшытак і пайшоў нагамі сваімі...

Сіфон сядзеў на сваім пацанстве асавелы і настрашаны, як квактуха на яйках — відаць было, што, аднак, крыху спалохаўся і хацеў бы адступіць! Затое Пыза ўлёт ацаніў бязмежныя шанцы, якія давалі Сіфону яго вышэйшага рангу перакананні і прынцыпы. Зробім яго! — шаптаў яму на вуха і падаграваў. — Не бойся! Падумай пра свае прынцыпы! У цябе прынцыпы і дзякуючы прынцыпам зможаш лёгка скроіць любых мінаў колькі заўгодна, а ў яго прынцыпаў няма, і будзе вытвараць толькі дзякуючы сабе, не дзякуючы прынцыпам. Пад уплывам гэтых нашаптаў міна Пыляшкевіча пачала папраўляцца і неўзабаве зазьяла поўным спакоем, бо такі відавочна прынцыпы давалі яму такую моц і перавагу, што ён ужо мог заўсёды і колькі заўгодна. Бачачы што, Мыздраль і Гопэк адцягнулі Мянтуза ўбок і прасілі, каб не падаваўся на першую няўдачу.

— Не губі сябе і нас, лепш адразу падайся — ён нашмат больш мініясты за цябе, — Мянталь, зрабі выгляд, што няма ладу як расхварэўся, самлей, а ўжо потым усё неяк залагодзіцца, мы ўсё дагонім да ладу і вытлумачым!

Ён адказваў адно:

— Не магу, ужо косці кінуты! Прэч! Прэч! Хочаце, каб я з-

баяўся? Выкіньце гэтых раззяваў! Гэта мяне нервуе! Каб ніхто збоку не падглядваў, апроч арбітраў і субарбітра. — Але міна яму не ўдалася, а заўзятасць на ёй змяшалася з выразным хвалюваннем, што так кантраставала са спакойнай пэўнасцю Сіфона, аж Мыздраль шапнуў: — Пустое з ім, — а ўсім зрабілася страшна і выйшлі ціхачом, у маўчанні, старанна зачыняючы за сабою дзверы. Раптам у апусцелай і замкнутай класе мы апынуліся ўсямёра, г.зн. апроч Пыляшчкевіча і Мянтуза — Мыздраль, Гопэк, Пыза, нейкі Гузэк, другі арбітр Сіфона, ну, і я пасярэдзіне, як суперарбітр, анямелы суперарбітр арбітраў. І разлётся іранічны, хоць грозбай цяжарны голас Пызы, які, крыху бледны, чытаў з карткі ўмовы сустрэчы:

— Спаборнікі стануць адзін насупраць аднаго і скрояць сэрью мінаў па чарзе, прычым на кожную скроеную і прыгожую міну Пыляшчкевіча Мянцальскі адкажа знішчальнай і прыгожай контрмінай. Міны, як найбольш асабістыя, характэрныя, як найбольш абразлівыя, як найбольш знішчальныя — павінны стасавацца без глушыльніка аж да выніку.

Замоўк — а Сіфон і Мянтуз занялі вызначаныя месцы, Сіфон пацёр шчокі, Мянтуз паварушыў сківіцай — і Мыздраль азваўся, паляскваючы зубамі.

— Можаце пачынаць!

І сама калі ён гэта сказаў, што «можаце пачынаць», менавіта калі сказаў, што пачынаць могуць, рэчаіснасць пераступіла канчаткова свае межы, неістотнасць скульпінавалася ў кашмар, а здарэнне з несапраўднага здарэння зрабілася суцэльным сном — я ж тырчаў у самай сярэдзіне, злоўлены як муха ў павуціну, не могучы варухнуцца. Выглядала гэта як калі б на дарозе доўгай трэніроўкі была дасягнута нарэшце ступень, на якой траціцца твар. Фраза «ператварыўся ў грымасу», а грымаса — пустая, марная, ялавая — прыхапіла і не адпускала. Не было б дзівам, калі б Мянтуз і Сіфон узялі твары ў рукі і шпурнулі імі адзін у аднаго, — не, нічога ўжо больш не магло быць дзівам. Я замармытаў: — Майце літасць да сваіх твараў, злітуйцеся з майго, прынамсі, твар не прадмет, твар — падмет, падметам! — Але Сіфон ужо выставіў твар і адваліў першую міну так раптоўна, што і мой скрывіўся, як гутаперчавы. Менавіта — замаргаў як нехта, хто выходзіць на святло з цемры, раз-

гледзеўся налева і направа з пабожным здзіўленнем, пачаў вачыма бельмамі, стрэліў імі ўгору, вылупіў, раззявіў рот, ціха крыкнуў, нібыта нешта там убачыў на столі, прыняў выраз захаплення і трываў у ім, упоена і натхнёна; прычым прыклаў руку да сэрца і ўздыхнуў.

Мянтальскі скурчыўся, стуліўся і ўдарыў яго знізу наступнай перадражняльнай, знішчальнай контргрымасай: ён таксама ператвараўся, таксама падняў, вырачыў вочы, таксама раззявіў рот у стане цялячага захаплення і ў сваю чаргу ператвараў так спрэпараваны твар, пакуль у пашчу яму не заляцела муха; і ён праглынуў яе.

Сіфон не звярнуў на тое ўвагі, цалкам, як бы пантамімы Мянтуза ў заводзе не было (бо меў над ім такую перавагу, што рабіў дзеля прынцыпаў, а не дзеля сябе), але выбухнуў гарачым плачам, жарасным, і хлюпаў, дасягаючы такім спосабам верху пакаяння, яўлення і ўзрушэння. Мянтуз таксама заплакаў і хлюпаў так доўга і многа, пакуль з носа не закапала — адразу строс кроплю ў плявальніцу, дасягнуўшы гэтакім спосабам верху абрыдлівасці. Гэта дзёрзкае блюзнерства з найсвяцейшых пачуццяў вывела аднак Сіфона з раўнавагі — ён не вытрымаў, міжволі зразумеў і з гэтага раздражнення, на маргінэсах плачу, сперазаў адважніка шалёным позіркам! Неасцярожны! Мянтуз толькі таго і чакаў! Калі адчуў, што яму ўдалося прыцягнуць да сябе вочы Сіфона з вышыняў, ён у момант вышчарыўся і адкапыліў губу так мярзотліва, што другі, узяты за жывое, сыкнуў. Здавалася, што Мянтуз узяў верх! Мыдраль і Гопэк ціха ўздыхнулі! Зарана! Занадта рана ўздыхнулі!

Бо Сіфон, сама што зарыентаваўшыся, што без патрэбы атакаваў твар Мянтуза, і што з раздражнёнасці ягоны твар перастае яго слухацца, хуценька адступіў, прывёў у парадак рысы, зноў стрэліў позіркам угору, а што больш, выставіў наперад адну нагу, крыху ўзвіхурыў валасы, злёгка апусціў на лоб касмыль і стаяў так самадастаткова, з прынцыпамі і ідэаламі; пасля падняў руку і неспадзявана выставіў палец, паказваючы ім угору! Вельмі нечаканы ўдар!

Мянтуз імгненна выставіў свой палец і плюнуў на яго, пакалупаў ім у носе, драпнуўся ім, перадражняў як мог, як умеў, бараніўся атакуючы, атакаваў баронячыся, але Сіфонаў палец

і далей, непераможаны, трымаўся на вышыні. І не давала выніку, што Мянтуз грыз свой палец, калупаў ім у зубях, скроб пяту і рабіў усё, што ў людской моцы, каб выклікаць агіду — на жаль, на жаль — няўмольны, непераможны Пыляшчкевічаў палец далей паказваў угору і не паддаваўся.. Становішча Мянталскага рабілася страшна-хісткім, бо ён вычарпаў усе свае агіды, а палец Сіфона далей і далей паказваў угору. Пагроза сцяла арбітраў і суперарбітра! Апошнім сутаргавым высілкам Мянтуз сунуў свой палец у плявальніцу і агідны, спацелы, чырвоны, патрасаў ім распачна перад Сіфонам, але Сіфон не толькі не звярнуў на гэта ўвагі, не толькі нават пальцам не дрыгнуў, не сцешнуўся, але ўдадатак яшчэ ягоны твар пачырванеў, як пасля буры вясёлка, і абмаляваўся на ёй сямю колерамі цудоўны Ворлік-Сокал і чыстае, нявіннае, неўсвядоменае Хлапчанё!

— Перамога! — крыкнуў Пыза.

Мянтуз выглядаў жахліва. Ён адступіў аж да сцяны, ён хрыпеў, хроп, пускаў шум з пыска, схапіў за палец і цягнуў яго, цягнуў, хочучы вырваць з каранем, адкінуць, знішчыць гэтую супольнасць з Сіфонам, здабыць незалежнасць! І не мог, хоць цягнуў на ўсю сілу, дарма што балела! Немагчымасць зноў далася яму ў знакі! А Сіфон мог заўсёды, мог без перапынку, спакойны як Неба, з паднятым угору пальцам, не дзеля Мянтуза натуральна і не дзеля сябе, а дзеля прынцыпаў! О, якая пачварнасць! Вось вам адзін скажоны, перакошаны, вышчараны ў адзін, другі ў другі бок! А пасярэдзіне я, суперарбітр, навек, бадай што, увязнены, вязень чужой грымасы, чужога аблічча. Мой твар, як люстра іхніх твараў, таксама спачварнеў, жудасць, узрушэнне, пагроза паклалі на яго несціральную пляму. Блазан паміж двума блазнамі, як жа я павінен быў бы рашыцца на нешта, што не было б грымасай? Палец на маёй назе трагічна ўторыў іх пальцам, а я грымаснічаў, грымаснічаў і ведаў, што трачу сябе ў гэтай грымасе. Ніколі ўжо, бадай, не ўцяку ад Пімкі. Не вярнуся да сябе. О, якая пачварнасць! І якая страшная ціша! Бо хвілямі ціша была дасканалая, ані стукі зброі, выключна міны і бязгучныя рухі.

Пасля яе разадраў жахлівы крык Мянтуза:

— Трымай! Хапай! Бі! Забі!

Што гэта? Няўжо нешта новае? Ці яшчэ нешта? Ці не

хопіць? Мянтуз апусціў палец, кінуўся на Сіфона і стрэліў яму ў храпу. — Мыздраль і Гопэк кінуліся на Пызу, Гузка і стрэлілі ў храпы! Завіравала. Клубок целаў на падлозе, над якім стаяў я, нерухомы суперарбітр. Не прайшло і хвілінкі, а Пыза і Гузэк ляжалі, як калоды, звязаныя шлейкамі, а Мянтуз сеў вярхом на грудзі Сіфону і пачаў страшна выхваляцца.

— Ну што, чарвяк, нявінны Хлопец, ты думаў, што пераможаш мяне? Пальчык угору і ўсё, га? Дык ты, цацачка (і страшна вылаяўся), памыляешся, што Мянтуз не дасць сабе рады? Дасца на твой пальчык? А я табе скажу, што калі нельга іначай, дык сіла сцягне ўніз і пальчык!

— Адпусці... — прахрыпеў Сіфон.

— Пусціць! От ужо й пусціць! Зараз выпушчу, толькі не ведаю, ці цалкам такім, які ты ёсць. Пабалакаем сабе! Наставі вушка! На шчасце яшчэ можна дабрацца да цябе... сілай... праз вушы... Я ўжо ж такі дастануся да самай сярэдзіны! Наставі, кажу, вушка! Пачакай, невінаваценькі мой, скажу нештаткі...

Нахіліўся над ім і пашаптаў — Сіфон ззяленеў, квікаў, як парася пад швайкай і трапятаўся, як вынятая з вады рыбіна. Мянтуз прыціснуў яго! І ўтварылася пагоня на падлозе, бо паляваць пачаў вуснамі то на адно, то на другое вуха Сіфона, які, круцячы галавою, ухіляўся вушамі — і зарыкаў, бачачы, што не можа ўцячы, зарыкаў, заглушаючы забойчыя усведамленчыя словы, і рыкаў панура, жахліва, скарчанеў, забыўся ў роспачным і першасным крыку, аж верыць не хацелася, каб ідэалы магілі выдаць рык падобны на рык дзікага буйвала ў пушчы. А кат таксама зароў:

— Заткалу! Заткалу! Заткалу яму ў пашчу! Вырачка! Чаго вырачыўся? Квача! Насоўку ў рот!

Гэта ён так крычаў ужо на мяне. Гэта я павінен быў запхнуць насоўку! Бо Мыздраль і Гопэк сядзелі вярхом, кожны на сваім арбітры, зрушыцца не магілі. А я не хацеў! Я не мог! Я стаяў нерухома, жах падаў мне руху, штурхнуў мяне на слова, на любы ўвогуле выраз. О, суперарбітр! Падлетак, падлетак, дзе падлетак мой, дзе мой падлетак? Няма падлетка! А тут як бач у дзвярах паяўляецца Пімка і стаіць — у жоўтых боціках, у шаўровых, у карычневым пальчычку і з лёскай у руцэ — стаіць... стаіць. І так абсалютна, як бы калі б стаяў седзячы...

Раздзел IV Прадмова да Філідора, дзіцём падшытага

Перш чым узяцца за працяг гэтых праўдзівых успамінаў, я хацеў бы скарыстацца правам дыгрэсіі, адступлення, і змясціць у наступным раздзеле нататку пад назвай «*Філігор, дзіцём падшыты*». Вы бачылі, зласліва дыдактычны Пімка мяне ўпусіў; бачылі ідэалістычныя закануркі нашай інтэлігенцкай моладзі, немагчымасць жыцця, распач дыспрапорцыі, жаласнасць штучнасці, панурасць нуды, смяхотнасць фікцыі, пакуту анахранізму, шаленства пупы, твару і іншых частак цела. Чулі словы, словы, словы ардынарныя ў іх змаганні са словамі ўзнёслымі ды іншыя гэтакія ж сама неістотныя словы, выказваныя на ўроках настаўнікамі, — і вы былі немья сведкі таго, як рэч, складзеная з неістотных слоў подла закончылася дзівачнай грывасай. Так ужо ў ранняй маладосці чалавек запрападаецца ў фразе і грывасе. У такой кузні куецца нашая даспеласць. Праз хвіліну вы ўбачыце іншую рэчаіснасць, іншы двубой — смяротны бой прафесараў Г. Л. Філідора з Лэйды і Момсэна з Каломба (з шляхецкім прыдомкам, «анты-Філідора»). І там таксама выступаюць словы-назвы таксама асобных частак цела, не трэба, аднак, дашуквацца цеснай сувязі паміж гэтымі дзвюма часткамі цяперашняй цэласці; і той, хто падумаў бы, нібыта, уключаючы ў свой твор апавяданне «*Філігор, дзіцём падшыты*», я не меў на мэце адзіна пэўнага запаўнен-

ня месца на паперы, нязначнага памяншэння велізарнай колькасці белых плямаў перад сабою, той памыліўся б.

Але калі б адмысловыя знаўцы і даследнікі, выспецыялізаваныя Пімкі ад канструявання пупы з дапамогай падкрэслівання канструкцыйных хібаў у мастацкім творы ўчынілі мне такі закід: што — на іх думку — прага да запаўнення месца ёсць прыватнай і недастатковай праўдай і не след соваць у мастацкі твор усяго, што калі-колечы напісалася, адкажу, што паводле майго сціплага пераканання асобных часткі цела і словы утвараюць дастатковую канструкцыйную эстэтычна-мастацкую еднасць. І дакажу, што мая канструкцыя з гледзішча сцісласці і логікі не саступае найсціслейшым і найбольш лагічным канструкцыям. Гледзіце — асноўная частка цела, добрая, асвоеная пупа, ёсць падстава, з яе, то-бок з пупы, зрэшты, акцыя і пачынаецца. З пупы, як з галоўнага камлішча, разыходзяцца адгалінаванні асобных частак, як бо тое — пальцы на назе, руцэ, вочы, зубы, вушы, прычым адны часткі плаўна пераходзяць у іншыя дзякуючы вытанчаным і мастацкім пераўтварэнням. А чалавечы твар, называны ў Малапольшчы «папам», ёсць карона, абліставанне дрэва, якое паасобнымі часткамі вырастае з камля пупы; папа пасля замыкае цыкл, пачаты пупай. Дайшоўшы да папы, што ж мне застаецца, як не — вярнуцца да паасобных частак, каб праз іх зноў дайсці да пупы? — і гэтак, зрэшты, мае служыць навела «*Filigor*». «*Filigor*» — гэта канструкцыйнае вяртанне, паўтор, пасаж альбо карацей кажучы — *coda*, гэта трыль, а хутчэй закрут, заварот, заварот кішак, без якога я ніколі не дабраўся б да левай лыткі. Ці ж гэта вам не жалезны канструкцыйны шкілет? Ці ж не дастаткова, каб найвытанчанней задаволіць выадмыслаўленыя вымогі? А што ж цяпер, калі вы пранікнеце ў глыбейшыя сувязі паасобных частак, у разнастайныя пераходы ад пальца да зубоў, у містычнае значэнне некаторых улюбёных частак, у сэнс, далей — паасобных суглобаў, у цэласць часткі, як і ва ўсе часткі частак? Прашу вас, будзьце пэўныя — гэтая канструкцыя неацэнная з гледзішча запаўнення месца, уедліва-дэталёвымі даследаваннямі ёю можна запоўніць трыста тамоў, займаючы ўсё больш і больш месца і асягаючы штораду больш высокае месца, і расаджваючыся на сваім месцы штораду больш выгодна

і пушціста. А ці любіце вы пускаць мыльныя бунькі над возерам на закаце сонца, калі карпы плюскочуць у вадзе і рыбак у маўчанні *сядзіць*, дзівячыся на сябе ў люстранай гладзі?

І я давяраю вам маю метад узмацнення праз паўторы, дзякуючы якой, сістэматычна паўтараючы некаторыя словы, звароты, я ўзмацняю іх, ствараючы заадно ўражанне маналітнасці стылю да межаў аж мала што не маніякальных. Праз паўторы, праз паўторнасць найлепш творыцца ўсякая міфалёгія! І заўважце, аднак, што такая пачасткаваецца канструкцыя не толькі ёсць канструкцыя, а, зрэшты, цэлая філасофія, якую я тут прадстаўляю ў плывучай і лёгкай форме нявіннага фельетона. Скажыце мне, як мяркуеце — ці ж бо, на вашу думку, чытач не асымілюе толькі часткі і толькі часткова? Чытае ён частку альбо кавалак, а потым спыняецца, каб праз некаторы час прачытаць наступны кавалак, а часам здараецца, што пачынае з сярэдзіны альбо з канца і пасоўваецца назад, да пачатку. Нярэдка, прачытаўшы некалькі ўрыўкаў, кідае, не таму нават, каб яго не займала, але падсунулася нешта іншае. А каб нават прачытаў усё да канца, усю цэласць — як мяркуеце, ці абдыме яе зрокам, ці разбярэцца ва ўсіх суадносінах і суладдзях асобных частак, калі не даведаецца ад спецыяліста? Дык жа на тое аўтар гадамі мучыцца, кроіць, гне, зрывае, лапіць, пацее і мардуецца, каб спецыяліст сказаў чытачу, што канструкцыя добрая? Але хадземце далей, далей, на тэрыторыю штодзённага прыватнага досведу! Ці, скажам, тэлефон альбо нейкая там муха не адарве яго ад чытва акурат у тым месцы, дзе ўсе паасобныя часткі збягаюцца ў адзінства драматычнай развязкі? І што ж цяпер, калі сама што ў гэты момант брат ягоны (дапусцім) увойдзе ў пакой і нешта скажа? Высакародная праца пісьменніка ідзе напуста, ідзе на глум праз брата, муху альбо тэлефон — фэ, паганяны мушкі, начорта кусаеце людзей, якія ўжо скінулі хвасты і не маюць чым аганяцца? А дадаткова возьмем яшчэ пад увагу, ці гэты ваш твор, адзіны, выключны і выпрацаваны, ці не ёсць ён толькі часткай трыццаці тысяч іншых твораў, таксама адзіных, якія нараджаюцца паводле прынцыпу што ні год — прыплод? Уразлівыя часткі! Ці не таму мы і канструюем цэласць, каб частка часткі чытачоў увабрала ў сябе частку часткі твора і тое толькі часткова?

Цяжка не бавіцца ў жарты на гэтую тэму. Жарцік сам просіцца. Бо то ж мы здаўна навучыліся збаёдваць жартам тое, што з нас жартуе занадта хвастка. Ці ж бо калі-колечы нахопіцца такі геній павагі, які зірне ў вочы рэалістычным дробязям жыцця і не выбухне тупаватым рогатам? Чыя вялікасць справіцца нарэшце з маласцю? Эй жа, ты, тоне мой, тоне лёгкага фельетону! Але змецім сабе далей (каб ужо да дна выпіць кубак часткі), што тыя каноны і прынцыпы канструкцыі, якім мы міжволі паддаемся, яны ж таксама ёсць вытворы з ледзь ці не часткі, і тое нават мізэрнай часцінкі. Часовая частка свету, вузенькае кола спецыялістаў і эстэтаў, свецік не большы за мезенец, які ва ўсёй сваёй цэласці мог бы ўтапчыся ў адну кавярню і далей там сам у сабе ўдасканальвацца, высмоктваючы сам з сябе штораз больш рафінавання пастулаты. Але, што ўжо горш, густы гэтыя не ёсць сапраўды густамі — не, ваша канструкцыя смакуе ім толькі ў частцы, у куды большай частцы смакуе ім уласная абазнанасць у прадмеце канструкцыі. Ці ж не таму пасля творца сіліцца выявіць канструкцыйную здольнасць, каб знаўца мог даказаць сваю занудлівую абазнанасць у тым прадмеце? Ціха, цыц, містэрыя, вось пяцідзясяцігадовы творца творыць, уклечыўшы перад алтаром мастацтва з думкаю пра шэдэўр, гармонію, дакладнасць, прыгажосць, дух і пераадоленне, вось знаўца разбіраецца, паглыбляючы творыва творцы у паглыбленай штудыі, пасля чаго твор ідзе ў свет да чытача — і тое, што было пачата ў поўнай і суцэльнай пакуце, прымаецца невыказна часткова, паміж тэлефонам і катлетай. Вось пісьменнік душою, сэрцам, мастацкасцю, працай, мукай корміць — а вось чытач зусім не хоча, а калі і захоча, дык ад нехаці, так сабе, знехаця, пакуль не азвецца тэлефон. Дробныя жыццёвыя рэаліі губяць вас. Вы — як чалавек, які выклікаў цмока на бой, але якога малы пакаёвы сабачка заганяе ў кут.

А далей, папытаюся (каб ужо каўтнуць яшчэ адзін глык з кубка часткі), ці — на вашу думку — сканструяваны паводле ўсіх канонаў твор выяўляе цэласць ці толькі частку? Ба! Хіба ж любая форма не палягае на ліквідацыі, элімінацыі, ці канструкцыя не ёсць ушчыльненне, ці выява можа перадаць нешта іншае, ніж толькі частку рэчаіснасці? Рэшта — гэта маўчанне. Ці нарэшце мы ствараем форму, ці яна стварае нас? Нам зда-

ецца, што гэта мы канструюем — ілюзія, у такой самай меры нас канструюе канструкцыя. Тое, што ты напісаў, дыктуе табе далейшы сэнс, твор нараджаецца не з цябе, ты хацеў напісаць адно, а напісалася нешта зусім інакшае. Часткі маюць схільнасць быць цэласцю, кожная частка мерыцца спакваля зрабіцца цэласцю, імкнецца да акруглення, шукае дапоўненасці, дапытваецца рэшты на вобраз і падабенства сваё. Розум наш вылоўлівае з разбоўтанага акіяну з'яваў нейкую частку, скажам — вуха альбо нагу, во — сама на пачатку твора насоўваецца нам пад пяро вуха альбо нага, і потым мы ўжо не можам выкараскацца з часткі, дапісваем ёй далейшы працяг, яна нам дыктуе ўсе дадатковыя чэслы. Вакол часткі мы абвіваемся, як плюшч вакол дуба, пачатак закладвае канец, а канец — пачатак, сярэдзіна ж ствараецца паміж пачаткам і канцом. Абсалютная немагчымасць цэласці сімвалізуе людскую душу. Што ж тады мы маем рабіць з такой часткай, якая нарадзілася непадобнаю на нас, як калі б тысяча юрлівых, жарасных вогіраў наведла ложка маці нашага дзіцяці — ха, адзіна хіба што дзеля ўратавання ілюзіі бацькоўства мы мусім з усёй маральнай магутнасцю прыпадобніцца да нашага творыва, калі яно не хоча быць на нас падобным. Ба, ба, я, памятаецца, шмат гадоў таму назад ведаў аднаго літаратара, якому на пачатку літаратурнай кар'еры напісалася гераічная кніжка. Цалкам выпадкова на першых фразях ён ударыў па гераічным клавiшы, хоць мог гэтак сама добра пацэліць у ноту скептычную альбо ж і лірычную — але першыя сказы выдаліся гераічныя, у выніку чаго ён ужо не мог, маючы на мэце гармонію канструкцыі, не ўзмацняць і не надбудоўваць гераізм аж да канца. І закрутляў, агладжваў і ўдасканальваў, папраўляў і дапасоўваў пачатак да канца, канец да пачатку, аж пакуль нарэшце не вынікнуў з таго твор як жывы і поўны самай глыбокай пераканаўчасці. І што ж ён тады меўся рабіць з гэтай сваёй самай глыбокай пераканаўчасцю? Ці можна адцурацца самай глыбокай пераканаўчасці? Ці адказны за слова творца можа прызнацца, што гэтай яму проста так само ўзяло і напісалася гераічна, што проста так выпала гераічна, што яго самае глыбокае перакананне не ёсць насамрэч ягоным перакананнем, а вось жа неяк звонку напаўзла, утачылася і налезла. Прылезла. Аблезла і ўлезла?

Выключана — бо то ж такія малюпасінкі, як напаўзло (ужо напаў-зло!), утачылася, залезла, напісалася, выпала, аблезла не ўмяшчаюцца ў высокі культурны стыль, сама большае яны могуць паслужыцца толькі як эрзац фіглярна неабавязальнага і плевачнага фельетона. Дарма няшчасны героік саромеўся і хаваўся, і спрабаваў атрэсціся і адхрысціцца ад часткі, частка, раз учапіўшыся, не хацела папускацца, і ён мусіў сам прыстасавання да сваёй часткі. І пакуль прыпадабняўся да часткі, пакуль нарэшце пад канец пісьменніцкай кар'еры ўжо не быў цалкам такі ж гераічны — здыхляк свайго гераізму. І толькі ўнікаў як агню калегаў і таварышаў з часоў даспявання, бо яны не маглі не здзіўляцца з цэласці, якая так сцісла дапасавалася да часткі. І гукалі яму: — Гэй, Болек! А памятаеш гэты пазногаць... гэты пазногаць... Болек, Болек, Болюсь, пазногаць памятаеш на зялёным лузе? Пазногаць? Пазногаць, Болю, дзе ён?

Такім чынам гэта — прынцыповыя, капітальныя, і філасафічныя праўды, якія схілялі мяне да твора на падмурку паасобных частак — разглядаючы твор як частку твору — і трактуючы чалавека як сувязь часткі — тымчасам як цэлую людскасць я прымаю за трасянку частак і кавалкаў. Але калі б хто-небудзь зрабіў мне такі заклік: што гэтая частковая канцэпцыя не ўяўляе сабою, — Богам-праўдай! — Ніякай канцэпцыі, а толькі глупства, кпіны, падман гасцей, і што я, замест каб падавацца суровым правілам і канонам мастацтва, спрабую выкпіцца з іх сваімі кпінамі — адказаў бы, што так, што акурат жа, што як рыхтык такія, а не інакшыя ёсць мае намеры. І — Богам! — не вагаюся прызнаць — я прагну адцурацца не так ад вашага Мастацтва, панове, якога не трываю і не пераварваю, як ад вас самых... бо і вас не пераношу з вашымі канцэпцыямі, з вашай артыстычнай пазіцыяй і з цэлым вашым артыстычным светам, свецікам, святусікам...

Панове, на зямлі ёсць больш-менш смешныя асяроддзі, больш-менш ганьбавальныя, больш-менш пасарамляльныя і ўпакорвальныя — гэтак жа сама і колькасць глупства не ўсюды тая самая. Так, напрыклад, асяродак цырульнікаў на першы поклід вока здаецца больш паддатным дурноце чым асяродак шаўцоў. Але тое, што робіцца ў свеце мастацтва, б'е ўсе рэкорды глупства і ганьбы — і да такой ступені, што чалавек

сяка-така збольшага прыстойны і ўраўнаважаны не можа не апусціць галавы, ахоплены жарам сораму за гэтую дзіцячую і прэтэнцыёзную оргію. О, гэтыя натхнёныя спевы, якіх ніхто не слухае! О, гэтыя мудраванні знаўцаў і экстаз на канцэртах і паэтычных вечарынах, і тыя ініцыяцыі, каларызацыі, дыскусіі і твары асобаў, калі дэкламуюць альбо слухаюць, урачыста спраўляючы агульную містэрыю прыгажосці! Ці не таму ў сілу такой болеснай антыноміі ўсё, што вы робіце альбо кажаце, якраз на гэтай пляцоўцы мяняецца на смеху вартае? Калі стагоддзямі дзе якое асяроддзе западае ў такія канвульсіі глупства, можна з поўнай пэўнасцю дайсці да высновы, што яго канцэпцыі не адпавядаюць рэчаіснасці, што папросту фаршыруецца яно фальшывымі канцэпцыямі. І несумненна вашыя артыстычныя канцэпцыі дасягнулі піку канцэптуальнай наіўнасці; і калі хочаце ведаць, як і ў якім сэнсе належала б папраўляць яе, я магу вам цяпер расказаць — але трэба, каб вы як след натапырылі вушы.

Чаго ж, зрэшты, прагне той, хто нашым часам адчуў пакліканне да п'яра, пэндзля альбо кларнета? Ён перш за ўсё прагне быць артыстам. Прагне тварыць Мастацтва. Мроіцца яму, што Прыгажосцю, Дабром і Праўдай ён будзе насычаць сябе і суграмадзянаў, хоча быць духоўнікам і прарокам, ахвяруючы спрагненаму чалавецтву скарб свайго таленту. А таксама, мабыць, прагне аддаць талент на службу ідэі альбо Нацыі. Якія пачэсныя мэты! Якая веліч намыслаў! Ці ж не такая была роля Шэкспіраў, Шапэнаў? Але, заўважце, і ў тым якраз уся цяжкасць і праблема, што вы яшчэ ні Шапэны, ні Шэкспіры — што яшчэ не зрабіліся ў поўніцы артыстамі і духоўнікамі мастацтва — што сама большае ў цяперашняй фазе вашага развіцця вы ёсць ці не паўшэкспіры і чвэрцьшапэны (о, гэтыя клятвы часткі!) — і што ў гэтым сэнсе такая прэтэнзійная пазіцыя агаліе адзіна нэндзу і галечу вашай недастатковасці — і што гэта выглядае, як калі б вы хацелі гвалтам выскачыць на пастамент помніка, выстаўляючы на пацеху каштоўныя і датклівыя часткі вашага цела.

Паверце мне: ёсць вялікая розніца паміж артыстам, які ўжо адбыўся, ажыццявіўся, і зграяй паўартыстаў і чвэрцьпрарокаў, якія толькі яшчэ прагнуць ажыццявіцца. І тое, што прыстойна лічыць ужо завершанаму ва ўсім сваім профілі артысту, у вас

мае іншае гучанне. Але вы, замест таго, каб стварыць сабе канцэпцыю на сваю мерку і паводле ўласнай рэчаіснасці, строіцеся ў чужыя пёркі — і вось чаму робіцеся памкліўцамі, вечнымі няздольцамі, вечнымі неабольнікамі, вы, слугі і спадкаемцы, пачэснікі і паклонцы Мастацтва, якое вас трымае ў прыродным пакоі. Сапраўды, страшна бачыць, як рупіцеся і як вам не ўдаецца, як за кожным разам вам кажуць, што яшчэ не цалкам, а вы зноў пхаецеся з новым творам, і як сіліцеся мусам праціскаць тых творы, як ратуецеся жудаснымі другараднымі поспехамі, раздаяце сабе кампліменты, ладзіце мастацкія прэзентацыі, вечарыны і выпіўкі, накідаеце сабе і іншым штотраз большага блізіру, сімуляцыі ўласнай бяздарнасці. І нават не маеце той пацехі, каб вам самім тое, што пішаце і фабрыкуеце, мела хоць якое-небудзь значэнне. Бо гэта ўсё, паўтараю, ёсць толькі перайманне, падгледжанае ў майстроў — гэта нічога іншага як толькі дачасная ілюзія, што нібыта ўжо яно каштоўнае, ужо вартаснае. Сітуацыя ваша фальшывая, а будучы фальшывай, павінна, як благое дрэва, радзіць благія, горкія плады — і ўжо ў вашым коле расце ўзаемная непрыязь, нядбальства, зайздасць і зласлівасць, кожны пагарджае кожным і сабой удадатак, вы — брацтва самапагарды, аж нарэшце самі сябе спагарджаеце да смерці. Бо на чым жа, зрэшты, палягае сітуацыя другараднага пісьменніка, як не на адным вялікім адлупе? Першы, бязлітасны адлуп дае яму звычайны чытач, які рашуча не хоча любавання ягонымі творами. Другі, ганебны адлуп дае яму яго ўласная рэчаіснасць, якое ён не здолеў адлюстраваць. А трэці адлуп і выспятак, найганебнейшы з усіх, спатыкае яго з боку мастацтва, у якое ён схаваўся, але якое пагарджае ім як бяздарным і недастатковым. І гэта перапаўняе меру ганьбы. Тут ужо пачынаецца поўная бязраднасць. Гэта прыводзіць да таго, што другарадны, узяты ў крыжовы агонь адлупу, робіцца прадметам насмешак з усіх бакоў. Сапраўды, чаго можна спадзявацца ад чалавека з трайным адлупам, і з кожным разам усё ганебнейшым? Ці ж так упарадкаваны чалавек не павінен з'ехаць, схавацца недзе, каб яго не бачылі? Ці недастатковасць, якая выпінаецца сярод белага дня, прагнае да ўганараванняў, можа быць здаровая і ці не павінна яна справакаваць прыроду на ікаўку і адрывку?

Але адкажыце мне загадзя і наперад — ці, на вашу думку, бэры лепшыя і больш сакавітыя за ананасаўкі, ці хутчэй вы схільныя аддаць перавагу тым, а не гэтым? І ці любіце есці іх, выгодна седзячы ў трысцёвых фатэлях на верандзе? Ганьба, ганьба, панове, і ганьба, і паганьбовіска! Я не філосаф, не тэарэтык, не — я кажу пра вас, маю на думцы ваша жыццё, зразумейце ж, мяне турбуе адно ваша асабістая сітуацыя. Нельга адарвацца. О, гэтая немагчымасць адсячэння пупавіны, якая лучыць чалавека з адлупам! Душа адкінута — кветка нявынюханая — цукеркі, якія хацелі смакавання і не былі смачныя — пагарджаная жанчына — заўсёды ўводзілі мяне проста ў фізічны боль, я не ўмею ператрываць гэтага незаспакаення і, калі спатыкаю ў горадзе кагосьці з артыстаў і бачу, як звычайны адлуп ляжыць у аснове яго экзистэнцыі, як кожны рух, слова, вера, энтузіязм, коска, абраза, ганарыстасць, літасць, боль патыхаюць трывіяльным, непрыемным адлупам, мне сорамна. І сорамна не таму, каб я яму спачуваў, а таму, што з ім жыву разам, што яго хімерычнасць мяне абражае і гэтак сама абражае кожнага, у чыю свядомасць пранікла. Паверце, прыйшоў найвышэйшы час дакладна акрэсліць і сфармуляваць асобу другараднага пісьменніка, інакш бо ўсім людцам зробіцца несамавіта. Не дзіва ж бо гэта, што асобы, якія прысвячаюць сябе *ex professo* форме і — можна меркаваць — уражлівыя што да стылю, без пратэсту згаджаюцца з такой сітуацыяй, фальшывай і прэтэнзійнай? Ці вы не разумеете, што якраз з гледзішча формы, стылю няма нічога фатальнейшага ў наступствах, калі той, хто ў штучнай сітуацыі, у танцэтным з усіх вымераў становішчы, не можа вымавіць ніводнага слова, якое не было б танцэтам?

Якая ж тады — спытаецца — павінна быць наша канцэпцыя, каб мы здолелі выказацца адпаведна нашай рэчаіснасці, і каб найбольш суверэнна? Панове, не ў вашых магчымасцях ваша перафармаванне, вось так, з серады на пятніцу, у даспелых майстроў, — а аднак жа вы маглі б у пэўнай меры ўратаваць сваю годнасць, аддаляючыся ад Мастацтва, якое вам так запабегліва паказала пупу. Перш за ўсё раз і назаўсёды парвіце са словам *мастацтва*, а таксама з другім — *артыст*. Перастаньце боўтацца ў гэтых словах, якія вы паўтараеце бяскон-

ца манатонна. Ці ж яно бо не так, што кожны з вас трошкі артыст? Ну ж бо не ёсць праўда, што народ творыць мастацтва не толькі на паперы альбо на палатне, а ў кожным моманце штодзённага жыцця — і калі дзяўчына ўшпільвае кветку ў валасы, і калі ў размове выпырсне ў вас жарцік. Калі мы раствараемся ў сутоннай гаме светлаценяў, што ж гэта ўсё такое, як не практыкаванне мастацтва? На воўка ж бо нам гэты дзівачны і ідыёцкі падзел на «артыстаў» і астатнюю смердзь? І ці ж не было б здаравей, калі б вы, замест каб пыхліва ганараваць сябе артыстамі, казалі проста: «Я, можа, крыху больш за іншых займаюся мастацтвам»? А далей, навошта ж вам увесь гэты культ мастацтва, якое замкнулася ў так званых «творох» — з-якое такое паляндры вам убздурылася і прыснілася, што чалавек аж так захапляецца творамі мастацтва і што мы млеем ад нябеснай раскошы, слухаючы фугі Баха? Ці ж бо ніколі вам не прыходзіла ў галаву, як далёка тая нячыстая, каламутная, недаспелая артыстычная галіна культуры — галіна, якую вы хочаце замкнуць у вашай смплістычнай фразеалогіі? Памылка, якую нахабна і паўсюдна вы робіце, яна ў першую чаргу вось у чым: што вы стасуеце зносіны чалавека з мастацтвам выключна да артыстычных эмоцыяў, прымаючы адначасова гэтыя зносіны ў іх крайне індывідуалістычным аспекце, як бы гэта кожны з нас мераў мастацтва на свой капыл, на сваю нагу, у герметычным адасабленні ад іншых людзей. Але насамрэч мы тут маем дачыненне да мяшанкі, узаемна ўздзейнічаючы адзін на аднаго, мы ўтвараем зборнае перажыванне.

Так вось, калі на эстрадзе піяніст барабаніць Шапэна, вы кажаце, што чары Шапэнавай музыкі ў конгеніяльнай інтэрпрэтацыі геніяльнага ж піяніста зачаравалі слухачоў. Але, магчыма, насамрэч ніхто са слухачоў не быў зачараваны. Не выключана, што калі б ім не было вядома, што Шапэн вялікі геній, а піяніст — таксама, яны з меншым запалам выслухалі б тую музыку. Магчыма таксама, што калі кожны з іх, бледны ад энтузіязму, крычыць «брав», крычыць і трымціць, трэба прыпісаць гэта таму, што іншыя таксама крычаць і трымцяць; бо то ж кожны з іх думае, што іншыя перажываюць страшную радасць, незямную ўзрушанасць, і таму і ягоная ўзрушанасць пачынае расці на чужых дрожджах; і такім парадкам лёгка можа стацца,

што хоць ніхто ў зале не быў непасрэдна захоплены, усе выяўляюць азнакі захаплення — бо кожны падладжваецца пад сваіх суседзяў. І толькі калі ўсе ў купе падаграваюць сябе належна, толькі тады, кажу вам, гэтыя азнакі выклікаюць у іх узрушэнне, — мы ж бо такі мусім прыстасоўвацца да нашых азнакаў. Але пэўна і тое, што беручы ўдзел у тым канцэрце, мы выконваем нешта накшталт рэлігійнага акту (абсалютна як калі б мы асіставалі Святой Імшы), малітоўна прыматкабожыўшыся да Ідала мастацкасці; у гэтым разе наш подзіў быў бы толькі актам ушанавання і выкананнем абраду. Хто ж бы аднак мог сказаць, колькі ў гэтай Прыгожасці сапраўднай гожаасці, а колькі гістарычна-сацыялагічных працэсаў? Ба, ба, вядома, чалавецтва патрабуе міфаў — яно выбірае сабе таго ці іншага са сваіх шматлікіх творцаў (і хто б там здолеў даследаваць і высветліць шляхі гэтага выбару?) і вось ужо ўзносіць яго па-над іншымі, пачынае вучыць яго напамяць, адкрывае ў ім свае таямніцы, падпарадкоўвае яму пачуццё, — але калі б мы з такім самым упорам узяліся за ўзвышэнне іншага артыста, ён стаўся б нашым Гамэрам. Ці не бачыце ў такім разе, колькі найразнастайнейшых і часта пазаэстэтычных чыннікаў (пералік якіх я мог бы манатонна доўжыць да бясконцасці) кладзецца на вялікасць артыста і твора? І гэтае мутнае, складанае і цяжкае сужыццё наша з мастацтвам вы хочаце заключыць у наіўную фразу, што «паэт, натхнёны, спявае, а слухач, захоплены, слухае»?

Таму пакіньце тое ваша цацканне з мастацтвам, пакіньце яго Богу! — усё гэта сістэма раздзьмування яго, выгіганчвання; — замест упівання легендай, дайцеся, каб вас стваралі факты. І ўжо адно гэта павінна дадаць вам неблагой палёгкі, расхінаючы вас Рэчаіснасці, — але адначасова атрасіцеся ад страху, што гэта зубожыць вас і скурчыць ваш дух, — бо то ж Рэчаіснасць заўсёды багацейшая за наіўныя ілюзіі і хлуслівыя фікцыі. Я зараз пакажу вам, якія багачці чакаюць вас на новай дарозе.

Гэта пэўна, што мастацтва палягае на ўдасканальванні формы. Але вы — і тут выяўляецца іншая ваша кардынальная памылка — уяўляеце сабе, што мастацтва палягае на стваранні дасканалых твораў у сэнсе формы; той нязмерны і ўсечалавечы працэс стварання формы зводзіце да прадуквання паэмаў альбо сімфоній: і вы нават не ўмелі ніколі як след працуць і пат-

лумачыць іншым, якая велізарная роля формы ў нашым жыцці. Нават у псіхалогіі не ўмелі ўпэўнена забяспечыць форме належага ёй месца. Як і дагэтуль, вам увесь час здаецца, што гэта пачуцці, інстынкты, ідэі кіруюць нашымі паводзінамі, а формаму вы схільныя ўважаць за павярхоўны дадатак і звычайную аздабу. І калі ўдава, ідучы за труною мужа, галосіць аж раздзіраецца, мяркуеце, што галосіць, бо цяжка перажывае сваю страту. Калі які інжынер, урач альбо адвакаціна замардуе сваю жонку, дзяцей альбо прыяцеля, лічыце, што паддаўся сваім крывавым інстынктам. Калі які-небудзь палітык выкажацца па-дурному, прызнаеце, што дурны, бо кажа глупства. А ў Рэчаіснасці, уся штука прадстаўляецца наступным чынам: што чалавечая істота не выяўляецца непасрэдным чынам і згодна з яе прыродай, а заўсёды ў нейкай акрэсленай форме і што форма тая, той стыль, лад быцця не толькі ад нас саміх ідуць, а нам накінутыя звонку — і вось чаму той самы чалавек можа выяўляцца наўвак мудрым альбо немыслом, крывава альбо панельску, даспела альбо недаспела, залежна ад таго, які стыль яму падвярнуўся і як ён узалежнены ад іншых людзей. І калі чэрві, кузакі цэлы дзень угоньваюцца за кормам, мы без прыядыху гонімся за формай, угрызаемца з іншымі людзьмі за стыль, за наш лад жыцця, і едучы трамаваем, грызучыся, забаўляючыся альбо адпачываючы, альбо спраўляючы інтэрасы — заўсёды, бесперастанку шукаем формы і раскашваемся ў ёй альбо церпім праз яе і прыстасоўваемся да яе, альбо гвалцім яе, альбо дазваляем, каб яна нас стварала, аман.

О, магутнасць Формы! Праз яе гінуць нацыі. Яна развязвае войны. Яна ўчыняе так, што ў нас паўстае нешта, што не з нас. Недаацэньваючы яе, ніколі не здолееце зразумець кепства, зла, злачынства. Яна кіруе нашымі найдрабнейшымі рэфлексамі. Яна каля асновы калектыўнага жыцця. А для вас Форма і Стыль усё яшчэ паняцці са сферы вузка эстэтычнай — для вас стыль ёсць ці толькі стылем на паперы, стылем вашых апавяданняў. Панове, хто ж адхлешча пупу, якою вы асмельваецеся паварочвацца да людзей, уклечыўшы перад алтаром мастацтва? Форма для вас не ёсць нечым жывым і людскім, нечым — скажаў бы — практычным і штодзённым, а толькі нейкім святочным атрыбутам. Схіляючыся над вашай паперай, вы забывае-

це пра сваю асобу — і вам не залежыць на ўдасканалванні вашага асабістага і канкрэтнага стылю, вы толькі кіруеце нейкай абстрактнай стылізацыяй у пуштаце. Замест таго, каб вам служыла мастацтва, вы служыце мастацтву — і з авечай лагоднай памяркоўнасцю дазваляеце, каб яно тармазіла вам развіццё і заганяла ў тартар ідалышчыны.

Паглядзіце цяпер, якою інакшай была б пазіцыя таго, хто замест каб насычацца фразеалогіяй розных канцэптуалістаў, свежым позіркам ахапіў бы свет з разуменнем бяздоннага значэння формы ў нашым жыцці. Калі ўжо ты ўзяўся за пяро, дык ужо ж не дзея таго, каб зрабіцца Артыстам, а каб — скажам — лепш выявіць сваю самасць і вытлумачыць яе іншым асобам; альбо каб лепей уладзіцца ўнутрана, а таксама, магчыма, каб паглыбіць, завастрыць свае адносіны з іншымі людзьмі, маючы на ўвазе нязмерны і творчы ўплыў іншых душ на нашу душу; альбо, напрыклад, стараўся б заваяваць сабе свет такі, які хочацца табе мець і які табе для жыцця патрэбен. Ясная рэч, не ашчаджаць меш высілкаў, каб твор артыстычнай вабнасцю прыцягваў і скараў іншых — але галоўнай яго мэтай ўжо не будзе мастацтва, а толькі твая ўласная асоба. І я кажу «ўласная», а не «чужая», бо ўжо час вам перастаць запісваць сябе ў вышэйшыя істоты, якія могуць каго-колечы павучаць, асвятчаць, паводзіць, узносіць і ўмаральніваць. Хто ж вам загарантаваў вашу вышэйшасць? Дзе сказана, што вы ўжо належыце да вышэйшай сферы? Хто ж назваў вас арыстакратыяй? Хто даў вам патэнт на Даспеласць? О, не, гэты пісьменнік, пра якога я кажу, не будзе аддавацца пісанню, бо лічыць сябе даспелым, а менавіта ж таму, што ўсведамляе сваю недаспеласць і ведае, што не набыў формы і што ён ёсць той, хто пнецца, але не дапнецца, бо яшчэ не дапяў, і тым, хто робіць сябе, але яшчэ не зрабіўся. І калі прыпадзе яму напісаць недасканалы і нямудры твор, скажа: — Дасканала! Напісаў дурноту, але ж я ні з кім не заключаў кантракту на творы самых мудрых і дасканалых. Я даў выйсце майму глупству і цешуся з гэтага, бо людская няхэнць і суровасць, якую я ўзбудзіў супроць сябе, фармуе мяне і ўрабляе, стварае як бы нанавы, і вось я яшчэ раз нанавы народжаны. — З чаго відаць, што прарок са здаровай філасофіяй так моцна угрунтаваны ў сабе, што нават дурнота і недас-

пеласць яго не палохаюць і не могуць яму нашкодзіць — з горда ўзнесеным чалом ён можа выяўляць сябе і сцвярджацца ў сваёй бездапаможнасці, у няздарстве, тымчасам як вы амаль нічога не можаце выявіць, бо страх у вас голас адымае. Дык вось з гэтага гледзішча рэформа, якую я вам раю, дала б вам немалую палётку. Трэба аднак дадаць, што толькі віртуоз прыгожага пісьменства з такім падыходам да справы, быў бы здольны даць рады праблеме, якая як і датуль паказвала вам самую мурзатую пупу — і праблема, якую я тут займаю, магчыма, найбольш фундаментальная, жахлівая і найгеніяльнейшая (не вагаюся ўжыць гэтае слова) з усіх праблемаў стылю і культуры. Чыста пластычна я б так сфармуляваў гэтую праблему: уявіце сабе, што дарослы і даспелы бард, схілены над паперай, творыць... але ў яго на карку ўладзіўся маладзён альбо якісь недаасвечаны паўінтэлігент, альбо маладая дзяўчына, альбо якаясь асоба з сярэдне-ніякай і разлезлай душой, альбо якая-небудзь маладзейшая, ніжэйшая альбо цяжнейшая асобіна — і вось тая істота, гэты маладзён, дзяўчына альбо паўінтэлігент, ці нарэшце нейкі іншы чмутны сын цёмнай чвэрцькультуры, кідаецца на яго душу і выцягвае яе, звужае, умінае лапамі і, абдымаючы яе, удыхаючы, усмоктваючы, малодзіць яе сваёй маладосцю, запраўляе яе сваёй недаспеласцю і ўважае яе сваёй малітвай, выстаўляючы яе на сваім узроўні — ах, на сваіх плячах! Але творца, замест каб падушчацца з уварванцам, робіць выгляд, што яго не заўважае, і — якое вар'яцтва! — мяркуе, што пазбегне гвалту рабіць міну, як бы сам не быў нікім згвалчаны. Ці ж не тое самае здараецца і з вамі, пачынаючы з вялікіх геніяў, а канчаючы падручнымі бардамі другога хору? Няўжо ж не праўда, што ўсякая больш даспелая і вышэйшая, і старэйшая істота, залежыць на тысячу розных спосабаў ад істотаў на ніжэйшай ступені развіцця, і ці ж тая залежнасць не пранізвае нас наскрозь у самую сутнасць, так далёка, што можна сказаць: старэйшы створаны малодшым? Ці ж, пішучы, мы не вымушаем сябе прыстасоўвацца да чытача? Кажучы, — не ўзалежніваемся ад асобы, да якой звяртаемся? Ці ж мы не смяротна замілаваныя маладосцю? Ці не мусім кожнае хвіліны дбаць пра ласку ніжэйшых, падладжвацца пад іх, падавацца будзь тое іхняй перавазе, будзь тое чарам — і ці ж такі

балючы гвалт, учынены з нашай асобай паўцёмнай ніжэйшасцю, не ёсць самы плённы гвалт? Вы ж аднак — як дагэтуль і наперакор усёй вашай рыторыцы — уздольніліся адно на хаванне галавы ў пясок і ваш шкалярска-дыдактычны склад розуму, насычаны пыхай, не даўся ўсвядоміць гэтага. Бо насамрэч вас бесперастанку гвалцяць, а вы робіце сабе і ўсім блізіры, быццам нічога такога ніякага не было — о, бо вы, даспелыя, толькі з даспелымі водзіцеся, і даспеласць ваша такая даспелая, што толькі з даспеласцю можа пакумавацца!

Калі б вы, аднак, меней пераймаліся Мастацтвам ці таксама ж павучаннем і дасканаленнем іншых, а больш уласнымі вартымі спагады асобамі, вы ніколі не перайшлі б да ладу з такім пачварным пагвалтаваннем асобы — і замест таго, каб паэт для другога паэта ствараў паэмы, ён адчуў бы сябе пранікнёным і створаным знізу сіламі, якіх датуль не заўважаў. Ён зразумеў бы, што толькі прызнаючы іх, здолее ад іх вызваліцца; і дадаў бы намогаў, каб у яго стылі, пазіцыі і форме — гэтаксама артыстычнай, як і штодзённай — выразна пазначыўся той саюз з ніжэйшасцю. Ужо не адчуваў бы сябе Бацькам, а Бацькам і разам з тым Сынам: і не пісаў бы толькі як мудры, далікатны, даспелы, але хутчэй як цалкам здурнелы Мудрэц, без пярэдыху брутэлізаваны Далікатнік і нястомна абмалажальны Дарослы. І калі б, адыходзячы ад пісьмовага стала, выпадкова сустрэў маладзёна альбо паўінтэлігента, ужо ж бы не паляпваў іх па плячы пратэксцыянальна, дыдактычна і педагогічна, а бадай што, у святым трымценні пачаў бы енчыць і рыкаць, а можа нават бухнуўся б на калені! Не, каб уцякаць ад недаспеласці, замыкаючыся ў коле выдалікатненых, зразумеў бы, што ўнівэрсальны стыль гэта той, які здолее любоўна ахапіць недаразвіццё. І гэта прывядо б вас у канцы да формы, якая так дыхае творчасцю і поўная паэзіі, што ўсе разам вы ператварыліся б у магутных геніяў.

Глядзіце тады, якія надзеі вам пасылае гэтая мая асабова-самасная канцэпцыя — якія перспектывы! Аднак каб яна зрабілася канцэпцыяй стопрацэнтава творчай і дэфінітыўнай, вы павінны зрабіць яшчэ адзін крок наперад — а гэты крок такі смелы і рашучы, такі бязмежны ў сваіх мажлівасцях і разбуральны ў сваіх наступствах, што толькі здалёку, спадціха і спад-

налуску пра яго нагадваюць мае губы. Вось — ужо прыйшоў час, ужо прабіла гадзіна на гадзінніку падзей — старайцеся перамагчы форму, вызваліцца з формы. Перастаньце атаясамліваць сябе з тым, што вас акрэслівае. Вы, артысты, спрабуйце ухіліцца ад любой вашай гладкай фразы. Не давярайце сваім словам. Будзьце пільныя перад вашай верай і не давярайцеся пачуццям. Адступайце ад таго, чым вы ёсць нагонкі, і няхай сполах вас трасе перад любой нагонкізацыяй, менавіта так, як птушку трасуць дрыжкі перад гадзюкай.

Бо — але я не ведаю, сапраўды, ці ўжо сёння могуць нагадаць мне пра гэта мае губы — ёсць памылковы пастулат, нібыта чалавек меўся быць акрэслены, гэта значыцца няўзрушны ў сваіх ідэях, катэгарычны ў сваіх дэкларацыях, незапаняверны ў сваёй ідэалогіі, станоўчы ў сваіх густах, адказны за словы і ўчынкi, усталяваны раз назаўсёды ва ўсім сваім жыццёвым укладзе. Разгледзьце бліжэй хімерычнасць гэтага пастулату. Наша стыхія — гэта вечная недаспеласць. Што сёння думаем, чуем, будзе непазбежна глупствам для праўнукаў. Лепш тады, каб ужо сёння мы прызналі ў гэтым долю глупства, якую прынясе з сабою час... і тая сіла, якая змушае вас да заўчаснай дэфініцыі, не ёсць, як мяркуеце, сілай, цалкам людскай. Неўзабаве мы ўразумеем, што ўжо не гэта — найважнейшае: паміраць за ідэю, стылі, тэзы, лозунгі, веры; і таксама не гэта: сцвярджацца і замыкацца ў іх; а нешта іншае, а гэта: адступаць на крок і рабіць дыстанцыю да ўсяго, што няспынна здараецца з намі.

Наадварот. Адчуваю (але не ведаю, ці ўжо могуць гэта прызнаць мае губы), што неўзабаве настане час Генеральнага Павароту. Зразумее сын зямлі, што ён не выяўляецца ў згодзе са сваёй найглыбейшай істотай, а толькі і заўсёды ў штучнай і балючай форме з накінутай яму сярэдзіны, будзь тое людзьмі, будзь праз акалічнасці. І пачне палохацца гэтай сваёй формы і саромецца яе, як датуль шанаваў яе і ёю задаваўся. Неўзабаве мы пачнем баяцца нашых асобаў і самасці, бо нам будзе ясна, што яны, прынамсі, не ў поўніцы нашыя. І каб крычаць: «Я ў гэта веру — я гэта адчуваю — я такі — я бараню гэта» — мы пакорліва скажам: «Мне ў гэта верыцца — мне так адчуваецца — мне так казалася, учынілася, падумалася». Прарок пагардзіць сваім спевам. Правадыр задрыжыць перад сваім

загадам. Святар спалохаецца алтара, а маці будзе ўдзёўбваць у сына не толькі прынцыпы, але і здольнасць хавацца ад іх, каб толькі не прыдушылі яго.

Доўгі і цяжкі будзе гэты шлях. Бо тое ж і сёння як адзінкі, так і цэлыя нацыі ўжо ўмеюць увогуле няблага ўпраўляцца са сваім псіхічным жыццём і не чужы ім спрыт стварання стыляў, вераў, прынцыпаў, ідэалаў, пачуццяў паводле волі, а таксама паводле таго, што ім дыктуюць іх бягучыя інтарэсы; але без стыляў яны не ўмеюць жыць; і мы не ведаем яшчэ, як нам бараніць нашу самую глыбокую свежасць ад сатаны парадку. Вялікія адкрыцці непазбежныя — магутныя ўдары, нанесеныя мяккай людскай далонь па сталёвай брані Формы — нечуваная хітрасць і вялікае далікацтва думкі, і нязмернае завастрэнне інтэлігенцыі — абы каб чалавек пазбег коснасці і здолеў пагадзіць у сабе форму і бясформіцу, права і анархію, даспеласць і вечную і святую недаспеласць. Але перш чым гэта настане, скажыце мне: ці, на вашу думку, бэры лепшыя за ананасаўкі? І ці любіце есці іх, зручна седзячы ў трысцёвых фатэлях на верандах, альбо ці не лепш вам аддавацца гэтаму ў цыні дрэва, калі вашыя часткі цела халодзіць вятрэц, лагодны і свежы? І пытаюся я ў вас пра гэта з поўнай павагай і з поўнай адказнасцю за слова і з найвялікшым рышпектам да ўсіх вашых частак без выключэння, бо то ж я ведаю, што вы ёсць частка Чалавецтва, Часткай якога з'яўляюся і я, а таксама, што часткова вы ўдзельнічаеце ў частцы часткі чагосці, што таксама ёсць частка і чаго частка часткі і я разам з усімі часткамі частак часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі... Ратуйце! О, клятыя часткі! О, крыважэрныя, жудасныя часткі, от жа ж зноў вы абчапілі мяне, а ці ж нельга адчапіцца ад вас, ха, дзе ж я схаваюся, што рабіцьму, о, годзе; годзе, годзе, закончым гэтую частку кнігі, хутчэй жа пяройдзем да іншай часткі, і прысягаю вам, што ў наступным раздзеле ўжо не будзе частак, бо я атрасуся ад іх і скуіну іх, і выкіну іх вонкі, застаючыся навукава (прынамсі, часткова) без часткі.

Раздзел V

Філідор, дзіцём падшыты

Самым шаноўным з вядомых ва ўсе часы сінтэтыкаў князем без сумнення быў др. праф. сінтэталёгіі з універсітэта ў Лэйдзе, найбольшы сінтэтык Філідор, родам з паўднёвых ваколіцаў Анама. Дзейнічаў ён у патэтычным духу Вышэйшага Сінтэзу галоўным чынам з дапамогай дадавання + бясконцасць, у выпадках нечаканых таксама з дапамогай множання праз + бясконцасць. Быў гэта мужчына ладнага росту, неапаговай вагі, з развешанай барадой і тварам прарока ў акуларах. Але духоўная з'ява гэтай меры не магла не выклікаць ў натуре сваёй контрз'явы, паводле Ньютанавага прынцыпу акцыі і рэакцыі, таму таксама роўна знакамiты Аналітык нарадзіўся ў Каломба і ва ўніверсітэце Каламбія, здабыўшы дактарат і прафесуру Вышэйшага Аналізу, хутка падняўся на найвышэйшыя прыступкі навуковай кар'еры. Гэта быў мужчына сухі, дробны, гладка паголены, з тварам скептыка ў акуларах і з адзінай унутранай місіяй пераследу і паганьбавання знакамiтага Філідора.

Дзейнічаў ён паводле раскладу, а спецыяльнасцю ягонай быў расклад асобы на часткі з дапамогай вылічэння, асабліва з дапамогай пстрычак. І так з дапамогай пстрычкі ў нос пабуджаў нос да самаіснага быту, прычым нос рухаўся спантанна на ўсе бакі на жах уладальніку. Гэтую штуку ён часта дэманстрававу ў трамваі, калі было нудна. Ідучы за голасам свайго са-

мага глыбокага паклікання, ён кінуўся ў пагоню за Філідорам, а нават у невялікім мястэчку ў Іспаніі яму ўдалося атрымаць шляхетную мянушку анты-Філідора, якой страшэнна ганарыўся. Філідор — даведаўшыся, што той угоньваецца за ім — трэба разумець, таксама справіў пагоню і доўгі час абодва вучоныя даганяліся безвынікова, бо гонар ніводнаму не дазваляў прызнаць, што ён быў не толькі ганяльцам, але і гнанцам. А таму, напрыклад, калі Філідор быў у Брэмене, анты-Філідор пёрся з Гаагі ў Брэмен, не хочучы альбо ж і не могучы ўлічыць, што Філідор у той самы час і з той самай мэтай скорым цягніком выязджае з Брэмена да Гаагі. Сутыкненне двух разагнаных вучоных — катастрофа ў шэрагу найвялікшых пуцейных катастроф — наступіла выпадкова ў памяшканні першаразрадлага рэстарана ў гатэлі «Брыстоль» у Варшаве. Філідор у кампаніі з пані прафесаровай Філідор з чыгуначным раскладам у руцэ якраз даследаваў самыя лепшыя сувязі, калі проста з цягніка ўваліўся задыханы анты-Філідор пад ручку са сваёй аналітычнай таварышкай па падарожжы Флорай Гентэ з Мэсіны. Мы, г.зн., прысутныя пры гэтым асістэнты, дактары Тэафіль Паклеўскі, Тэадор Раклеўскі і я, арыентуючыся ў сурэзнасці сітуацыі, адразу прыступілі да запісу пратакола.

Анты-Філідор падышоў да стала і ў маўчанні позірмам атакаваў прафесара, які ўстаў. Гэта яны так спрабавалі перапірацца духоўна. Аналітык пёрся холадна, знізу, Сінтэтык адказаў згары позірмам, поўным адпорнай годнасці. Калі двабой на позірках не даў станоўчых вынікаў, два праціўнікі з духу перайшлі на двабой славесны. Доктар і майстар Аналізу сказаў:

— Клёцкі!

Сінтэтолаг адпярываў:

— Клёцка!

Анты-Філідор рыкнуў:

— Клёцкі, клёцкі, альбо камбінацыя мукі, яек і вады!

Філідор жа умомант адказаў:

— Клёцкак, альбо вышэйшая істота Клёцка, самы высокі Клёцкак!

Яго вочы шугалі маланкі, барада развывалася, было ясна, што ён перамог. Прафесар Вышэйшага Аналізу ў бяссілай ятры адступіў на некалькі крокаў, але і тут жа дапаў да страшэннай

мазгавой канцэпцыі, менавіта ж, слабасілы здыхляк супроць Філідора асабіста, забраўся да ягонай жонкі, якую стары, заслужаны Прафесар без памяці хахаў. Вось далейшы запіс канфлікту паводле пратаколу:

1. Пані прафесарова Філідор вельмі поўнаёмістая ў целе, тлустая, даволі велічная, сядзіць, нічога не кажа, засяроджваецца.

2. Праф. др. анты-Філідор стаў насупраць прафесаровай са сваім мазгавым аб'ектывам і пачаў уядацца ў яе позіркам, які разбіраў яе да дна, аж так раздзяваў. Пані Філідор затрымцела ад холоду і сораму. Др. праф. Філідор моўчкі акрыў яе дарожным пледам і спапяліў нахабніка позіркам, поўным бязмежнай пагарды. І выявіў пры гэтым азнакі неспакою.

3. Тымчасам анты-Філідор сцішка азваўся: — Вуха, вуха! — і выбухнуў з'едлівым смехам. Пад уплывам гэтых слоў вуха адразу выйшла на яву і зрабілася непрыстойным. Філідор сказаў жонцы насунуць капялюш на вушы, але няшмат з гэтага зыскаў, бо тады анты-Філідор буркнуў як бы сам сабе: — Дзве дзюркі ў носе, — агаляючы тым самым дзве дзюркі ў носе пашаноўнай пані прафесаровай чынам як бессаромным, так і аналітычным. Сітуацыя рабілася грознай, асабліва таму, што пра затыканне дзюрак не магло быць і мовы.

4. Прафесар з Лэйды прыгразіў выклікам паліцыі. Шаля перамогі яўна пачала перавешвацца на бок Каломба. Майстар Аналізу сказаў мазгова:

— Пальцы, пальцы на руцэ, пяць пальцаў.

На жаль, туша цела пані прафесаровай не была дастаткова, каб затушаваць факт, які раптам явіўся ў цэлай, нечуванай яскравасці, гэта ёсць факт пальцаў на руцэ. Пальцы былі, па пяць на кожнай руцэ. Пані Філідор, цалкам збэшчаная, спрабавала рэшткамі сілы нацягнуць пальчаткі, але — аж проста не верыцца — доктар з Каломба на скорую руку зрабіў ёй аналіз мачы і гаркнуў:

— H_2OC_4 , TPS, трохі лейкацытаў і бялку!

Усе ўстаі. Др. праф. анты-Філідор сышоў са сваёй каханкай, якая пырснула ардынарным смехам, а прафесар Філідор з дапамогай тых, што падпісаліся ніжэй, неадкладна адправіў жонку у больніцу. Падпісаліся ж — Т. Паклеўскі, Т. Раклеўскі і Антон Свістак, асістэнты.

На раніцу мы сышліся, Раклеўскі, Паклеўскі і я з Прафесарам каля ложка занямоглай пані Філідор. Распад яе пасоўваўся аж надта паслядоўна. Пачатая аналітычным зубам анты-Філідора, яна спакваля траціла сваю унутраную сувязь. Час ад часу толькі глуха енчыла: — Я нага, я вуха, нага, маё вуха, палец, галава, нага — як бы развітваючыся з часткамі цела, якія ўжо пачыналі рухацца аўтаматычна. Яе асобавасць была ў стане агоніі. Усе згуртаваліся ў пошуках спосабу неадкладнага ратунку. А спосабу не было. Пасля нарады з удзелам яшчэ С. Лапаткіна, які ў 7.40 надляцеў з Масквы ерапланам, мы яшчэ раз прызналі неабходную мусовасць як сама-сама сінтэтычных, навуковых мэтодаў. Мэтодаў не было. Тады Філідор сабраў у кулак усе свае мыслярскія здольнасці да такой ступені, што мы адступіліся на крок, і ён сказаў:

— Шчака! Шчака, і гэта ж моцная, адзіная сярод частак цела, здольная вярнуць гонар маёй жонцы і сінтэзаваць распыленыя элементы ў пэўны вышэйшы ганаровы сэнс хлястання і пляскання. А цяпер да справы!

Але сусветнай славы Аналітыка не так лёгка было знайсці ў горадзе. Толькі ўвечары ён прыхапіўся ў першаразрадным бары. У стане цвярозага п'янства спаражняў пляшку за пляшкай, і чым больш піў, тым хутчэй цверазеў, а яго аналітычная каханка таксама. Шчыра кажучы, цвярозасцю яны больш упіваліся, чымся алкаголем. Калі мы ўвайшлі, кельнеры, бледныя як палатно, баязліва хаваліся за стойкай, а яны, у маўчанні, аддаваліся нейкім дакладна не акрэсленым оргіям халоднай крыві. Мы склалі план дзеянняў. Прафесар павінен быў найперш выканаць фальшывую атаку правай рукой на левую шчаку, пасля чаго левай ударыць па правай, а мы ж — г. зн. дактары асістэнты Варшаўскага ўніверсітэта Паклеўскі, Раклеўскі і я, а таксама дацэнт С. Лапаткін — павінны былі без адкладу прыступіць да складання пратаколу. План быў просты, дзеянні нескладаныя. Але ў прафесара апусцілася паднятая рука. А мы, сведкі, аслупянелі. Не было шчака! не было, паўтараю, шчакаі, былі толькі дзве ружачкі і нешта накшталт віньетки з галубкоў.

Анты-Філідор з сатанінскай прадбачлівасцю запабег планам Філідора. Гэты цвярозы Бахус вытатуяваў сабе на шчоках па дзве ружачкі з кожнага боку і нешта накшталт віньетки з галуб-

коў! У выніку гэтага шчокі, і што за тым ідзе, таксама і шчака, ужо прыцэленая Філідорам, страцілі ўсякі сэнс, не кажучы пра вышэйшы. У сутнасці — шчака, адведзеная пад ружы і галубкоў, не была больш шчакай — хутчэй яна была нечым накшталт удару ў шпалеру. Не могуць дапусціць, каб усімі шанаваны педагог і выхавальнік моладзі выстаўляўся на смех ударам у шпалеру толькі таму, што жонка хворая, мы рашуча адраілі яму дзеі, пра якія ён пазней пашкадаваў бы.

— Ты, сабака! — рыкнуў старац. — Ты подлы, ах, подлы, подлы сабака!

— Ты, куча! — адпарыраваў Аналітык са страшэннай аналітычнай пыхай. — Я таксама куча. Хочаш — дай мне выспятка ў жывот — і больш нічога. Ты хацеў зачапіцца поўхай за шчаку? Поўху можаш прычапіць, але не мне — не мне. Мяне увогуле няма! Няма мяне!

— Я яшчэ прычаплю! Калі Бог дапусціць, дык прычаплю!

— А пакуль што прамазана! — засмяяўся анты-Філідор. Флора Гентэ, якая сядзела поруч, выбухнула рогатам, касмічны доктар абодвух аналізаў кінуў ёй чумлівы позірк і выйшаў. Затое Флора Гентэ засталася. Яна сядзела на высокім зэдлі і пазірала на нас апушчанымі вачыма дашчэнтэ з'аналізаванай папугаіхі і каровы. Адразу, а 8.40, мы прыступілі — праф. Філідор, два мэдыкі, дацэнт Лапаткін і я — да агульнага кансіліуму; пяро, як звычайна, трымаў дацэнт Лапаткін. Кансіліум меў ход наступны:

УСЕ ТРОХ ДАКТАРОЎ ПРАВА

Паводле вышэй сказанага не бачым спрамогі залатвіць спрэчку на ганаровым шляху і раім Шматшаноўнаму Пану Прафесару ігнараваць абразу як учыненую адзінкай, нявартай пачэснай сатысфакцыі.

ПРАФ. ДР. ФІЛІДОР

Я праігнарую, а там жонка памірае.

ДОК. С. ЛАПАТКІН

Жонку выратаваць немагчыма.

ДР. ФІЛІДОР

Не кажыце так, не кажыце так! О, шчака, адзінае льякарства. Але шчакі няма. Няма шчок. Няма сродку боскага Сінтэзу. Няма гонару! Няма Бога! Так, але ёсць шчокі! Ёсць шчака! Ёсць Бог! Гонар! Сінтэз!

Я

Бачу, Прафесара падводзіць логіка мыслення. Альбо шчокі ёсць, альбо іх няма.

ФІЛДОР

Панове, забудзьцеся, што ёсць яшчэ дзве мае шчакі. Ягонных няма, а мае яшчэ ёсць. Яшчэ можна паставіць на карту дзве мае нечапаныя. Панове, вы толькі захочце зразумець маю думку — я не магу яго з'апявушыць, а ён мяне можа — а ці я яго, а ці ён мяне, гэта ўсё адно, заўсёды ж будзе Поўха і будзе Сінтэз!

— Ба! Але як жа прымусіць, каб Прафесара — споўшыў?! Як змусіць, каб Прафесара споўшыў?! Як змусіць, каб Прафесара споўшыў?!!

— Панове, — адказаў засяроджаны геніяльны мысляр, — у яго ёсць вушы але ж і ў мяне ёсцака. Прынцыпам тут пэўная аналогія і таму буду дзейнічаць не так лагічна, як хутчэй аналагічна. *Per analogiam* куды больш пэўна, бо натурай кіруе пэўная аналогія. Калі ён кароль Аналізу, дык я кароль Сінтэзу. Калі ў яго ёсць вушы, дык і я маю вушы. Калі ў мяне ёсць жонка, дык у яго ёсць каханка. Калі ён з'аналізаваў мне жонку, дык я зсінтэзую яму ягоную каханку і такім парадкам урву яму вуха, якое ён так баіцца страціць! Так я змушу яго і справакую яго даць поўху мне — калі ўжо я не магу споўшыць яго. І не адкладваючы кіўнуў на Флору Гентэ.

Мы замоўклі. Тая падышла, вышавельваючыся ўсімі часткамі свайго цела; адным вокам цікуючы за мною, другім за Прафесарам, зубы шчэрачы Стэфану Лапаткіну, выпінаючыся перадам да Раклеўскага, а задам круцячы ў адрас Паклеўскага. Уражанне было такое, што дацэнт аж сказаў ціха:

— Вы сапраўды парываецеся са сваім вышэйшым Сінтэзам на тья пяцьдзесят асобных кавалкаў? На гэту бяздушную платную камбінацыю элементаў (дп + мд) для моцы?

Але універсальны Сінтэтолаг меў туго ўласціvasць, што ніколі не траціў надзеі. Ён запрасіў да століка, пачаставаў кілішкам чынзану і на пачатак, каб праверыць, сказаў сінтэтычна:

— Душа, душа.

Тая адказала нешта падобнае, але не тое самае, адказала нешта, што было часткай.

— Я! — сказаў прафесар выпрабавальна і патрабавальна, хочучы ўзбудзіць у ёй запрапашчае «я». — Я!

Адказала:

— А, пане, вельмі добра, пяць золотых.

— Адзінства! — крыкнуў Філідор раптам. — Вышэйшае адзінства! Адзінства!

— А мне ўсё адзіна, — сказала абыякава, — стары ці дзіця, да аднаго ж месца.

Нам перахапіла дых, мы паглядзелі на гэтую пякельную начную аналітычку, якую анты-Філідор дасканала выдрэсіраваў па-свойму, а можа нават выхаваў у сабе змалку.

Аднак жа Творца Сінтэтычных Навук не пераставаў. Настаў перыяд цяжкіх змаганняў і намаганняў. Прачытаў ёй першыя песні з «*Караля Духа*», яна пажадала за гэта дзесяць золотых. Ён меў з ёю доўгу і натхнёную гутарку пра вышэйшую Любоў, Любоў, якая ахоплівае і яднае ўсё, за што яна ўзяла адзінаццаць золотых. Прачытаў ёй дзве нейкія аповесці найбольш вядомых аўтарак на тэму адраджэння праз Каханне, за што налічыла сабе сто пяцьдзесят золотых і ані гроша не саступіла. Калі ж ён хацеў разбудзіць у ёй годнасць, захацела ні больш ні менш, толькі пяцьдзесят два золотыя.

— За дзівацтвы плаціцца, пернік ты мой, — сказала, — на гэта няма таксы.

І запусціўшы ў рух тупыя савіныя вочы, не рэагавала, кошты раслі,, а анты-Філідор смяяўся ў кулак з безнадзейнасці намагаў, спробаў...

На кансіліуме з удзелам д-ра Лапаткіна, а таксама трох дацэнтаў знакаміты даследнік ацаніў паразу наступнымі словамі:

— Каштавала мне гэта ў суме некалькіх сотняў золотых, я істотна не бачу магчымасці зсінтэзавання, дарма я спрабаваў найвышэйшых Яднальцаў, як тое сказаць — народ, усё памянялі на грошы і выдаюць рэшту. Народ ацэнены на сорак два перастае быць Адзінствам. Вядома, невядома, што рабіць. А жонка там дарэшты траціць унутраную сувязь. Нага ўжо пускаецца на шпацыр па пакоі, як задрэмле — натуральна, жонка, не нага ж — мусіць яе трымаць рукамі, але рукі таксама не хочучь, страшная анархія, страшэнная распушта.

ДР. МЕД. Т. ПАКЛЕЎСКИ

А анты-Філідор сее плявузгі, што прафесар агідны маньяк.
ДАЦЭНТ ЛАПАТКІН

А ці не можна дабрацца да яе, зрэшты, з дапамогай грошай? Калі яна ўсё мяняе на грошы, дык чаму ж бы не пад'ехаць да яе, зрэшты, з боку грошай? Прабачце, нядобра бачу, што маю на думцы, але ёсць нешта такое ў прыродзе — напрыклад, была ў мяне пацыентка, захварэлая на нясмеласць, смеласцю я не мог яе лячыць, бо смеласці яна не асімілявала, але я даў ёй такую дозу нясмеласці, што ўжо не магла вытрымаць, і таму, што не магла, мусіла асмеліцца і адразу шалёна асмелела. Найлепшая мэтада ёсць *per se*, вывернуць рукаў падкладкай дагары, гэта значыць, само ў сабе. Само ў сабе. Трэба было б зсінтэзаваць яе грашмі, толькі, прызнаюся, не бачу — як...

ФІЛІДОР

Грошы, грошы... Але ж грошы — гэта заўсёды цыфра, сума, гэта не мае нічога агульнага з Еднасцю, калі шчыра, толькі грош непадзельны, а грош зноў жа не робіць ніякага ўражання. Хіба... хіба... панове, а што, каб гэта сунуць ёй аж такую вялікую суму, каб здурнела? — здурнела? Панове... каб здурнела?

Нам як зарвала, Філідор падхапіўся, а яго чорная барада развявалася. Ён запаў у адзін з тых гіпаманіякальных станаў, у які геній западае пастаянна раз у сем гадоў. Ён ліквідаваў дзве камяніцы і вілу за горадам, а выручаную суму ў 850 000 злотых памяняў на залатоўкі. Паклеўскі прыглядваўся да яго са здзіўленнем, гэты ппыткі павятовы лекар ніколі не ўмеў зразумець генія, не ўмеў зразумець і таму, уласна, увогуле не разумеў. А тымчасам філосаф, ужо пэўны за сваё, накіраваў іранічнае запрашэнне анты-Філідору, які, адказваючы іроніяй на іронію, абавязаўся быць пунктуальна а палове дзясятай у кабінете рэстарана «Альказар», дзе меў адбыцца вырашальны эксперымент. Вучоныя не паручкаліся, толькі майстар Аналізу засмяўся суха і зласліва.

— Но, дамагайся сабе, пане, дамагайся! Мая дзяўчына не такая падкая на складуху, як панава жонка на раскладуху, у гэтым сэнсе я спакойны.

І ён таксама паступова запаў у гіпаманіякальны стан. Пяро трымаў др. Паклеўскі, Лапаткін трымаў паперу.

Праф. Філідор узяўся за справу такім спосабам, што найперш паклаў на стол адну адзіную залатоўку. Гентэ не зрэагавала. Паклаў другую залатоўку, нічога, даклаў трэцюю, таксама нічога, але пры чатырох золотых сказала:

— Ого, чытыры золотыя.

Пры пяці пазахнула, а пры шасці сказала абьякава:

— Што там, дзядусю, зноў засвярбела...?

Але толькі пры дзевяноста сямі мы занатавалі першыя аб'явіны здзіўлення, а пры ста пятнаццаці позірк, які датуль разб'ягаўся паміж д-рам Паклеўскім, дацэнтам і мною, пачаў неаксінтэзавацца на грошак..

Пры ста тысячах Філідор ужо цяжка дыхаў, анты-Філідор трохі занепакоіўся. А гетэрагенічная куртызанка набрала нейкай канцэнтрацыі. Як прыкаваная, паглядала яна на купу, што так падрасла, якая, зрэшты, пераставала быць купай, спрабавала лічыць, але падлік ужо неяк не ўпісваўся ў разлік. Сума пераставала быць сумай, рабілася чымсьці неахопным, чымсь незразуметым, чымсь вышэйшым за суму, распірала мозак сваёй велізарнасцю, роўнай нябеснаму грому. Пацыентка глуха стагнала. Аналітык кінуўся ратаваць, але абодва дактары прытрымалі яго сілай — дарма ён шэптам раіў, каб тая разбіла цэласць на соткі альбо на пяцьсоткі, цэласць не паддавалася. Калі трыумфальны святар веда Цэласці выклаў усё, што меў, і прыпчатаў купу, а правільней веліч, гару, фінансавую гару Сінай адным адзіным непадзельным грошам, як калі б які Бог уступіў у куртызанства, устала і аказала ўсе сінтэтычныя сімптомы, плач, уздыханне, усміханне і задумлівасць — і сказала:

— Панства, гэта я. Я. Я — вышэй.

Філідор выдаў крык трыумфу, а тады анты-Філідор з грозным рыкам вырваўся з рук лекараў і ўдарыў Філідора ў твар.

Гэты стрэл быў перуном — быў маланкай Сінтэзу, выдранай з аналітычных нутробінаў, апусціліся цёмныя змрокі. Дацэнт і медыкі ўзрушана віншавалі цяжка зганьбаванага прафесара, а яго зацяты вораг курчыўся каля сцяны і скуголіў ад пакуты. Але раз зададзенага ганаровага бегу нікаяя скугла не магла затармазіць, бо справа, датуль не ганаровая, выйшла на звыкляга ганаровыя калеі.

Праф. др. Г. Л. Філідор з Лэйды вылучыў двух секундантаў

у асобе док. Лапаткіна і маёй — праф. др. П. Т. Момзэн з шляхетным прыдомкам анты-Філідора выставіў двух секундантаў у асобах абодвух асістэнтаў — секунданты Філідора ганарова падчапілі секундантаў анты-Філідора, а тыя са свайго боку падчапілі секундантаў Філідора. А за кожным з тых ганаровых крокаў узрастаў Сінтэз. Каламбіец круціўся, як на распаленай патэльні. Лэйдэнец жа, з усмешкай, маўкліва пагладжваў сваю доўгую бараду. А ў мясцовай больніцы хворая пані прафесара пачала яднаць часткі, ледзь чутным голасам пажадала малака, і ў лекараў паявілася надзея. Гонар выглянуў з-за хмараў і соладка ўсміхнуўся людзям. Апошні бой меўся адбыцца ў аўторак, дакладна а сёмай раніцы.

Пяро трымаць меўся д-р Раклеўскі, пісталеты — док. Лапаткін, Паклеўскі — паперы, а я — польты. Нязломны баец з пад знаку Сінтэзу не меў ніякіх сумневаў. Памятаю, што ён казаў мне раніцай папярэдняга дня.

— Сыне мой, — казаў, — гэтак жа добра ён можа загінуць, як і я, але хто б там ні загінуў, заўсёды пераможцам будзе мой дух, бо тут ужо не заходзіцца пра смерць як такую, а пра якасць смерці, а якасць смерці будзе сінтэтычная. Калі загіне ён, дык сваёй смерцю засведчыць пашану Сінтэзу — калі заб'е мяне, дык заб'е шляхам сінтэтычным. Так за магілай будзе мая перамога.

І ўзнёсла, каб тым годней аддаць павагу моманту хвалы, ён запрасіў абедзвюх паняў, г.зн. жонку і Флору, прыглядвацца збоку ў ролі звычайных асістэнтак. А мяне грызлі благія прадчуванні. Я баяўся — чаго ж бо гэта я баяўся? Сам не ведаў чаго, цэлую ноч мучыла мяне трывога няведання і толькі на пляцы я зразумеў, чаго апасаюся. Раніца была сухая і ясная, як на маляванцы. Праціўнікі сталі насупраць адзін аднаго, Філідор пакланіўся анты-Філідору, а анты-Філідор пакланіўся Філідору. І тады я зразумеў, чаго апасаюся. Гэта была сіметрыя — сітуацыя была сіметрычная і ў гэтым заключалася яе моц, але ж і яе слабасць.

Калі ж сітуацыя мела гэтую ўласцівасць, што кожнаму руху Філідора павінен быў адпавядаць аналагічны рух анты-Філідора, а за Філідорам была ініцыятыва, бо ён гуляў белымі. Калі Філідор кланяўся, дык мусіў пакланіцца і анты-Філідор. Калі

Філідор страляў, дык мусіў стрэліць і анты-Філідор. А ўсё, падкрэсліваю, павінна было адбывацца па восі, праведзенай паміж абодвума, восі, якая была востраю сітуацыяй. Ба! А што ж будзе, калі той ламане ўбок? Калі ўскочыць? Калі выкіне штучку і неяк вымкнецца жалезным правам сіметрыі і аналогіі? Ба, якія шалы і здрады магла ўкрываць мазгавая галава анты-Філідора? Я біўся з думкамі, калі прафесар Філідор падняў руку, проста канцэнтрычна прыцэліўся праціўніку ў сэрца і стрэліў. Стрэліў і схібіў. Спудлаваў. А тады Аналітык у сваю чаргу падняў руку і стрэліў праціўніку ў сэрца. Вось, вось ужо мы рыхталіся да пераможнага крыку. Вось, вось ужо здавалася, што калі той стрэліў сінтэтычна ў сэрца, дык гэты таксама стрэліць павінен у сэрца. Здавалася, што проста няма іншага выйсця, што няма ніякай бакавой інтэлектуальнай форці. Але раптам у нейкім імгненні вока Аналітык з высачэнным намаганнем неяк ціха яўкнуў, заскавытаў, крыху збочыў, з'ехаў ствалам пісталета з восі і знянацку бабахнуў убок, і ў што? — у мезенец пані прафесаровай Філідор, якая разам з Флорай Гентэ стаяла непадалёк. Стрэл быў вяршыняй майстэрства! Пальца як не было. Пані Філідор, з вялікага дзіва, падняла руку да вуснаў. А мы, секунданты, на хвіліну страцілі ўладу над сабою і выдалі крык подзіву.

І тады сталася страшная рэч. Вышэйшы Прафесар Сінтэзу не вытрымаў. Заварожаны трапнасцю, майстэрствам, сіметрыяй, ашаломлены нашым воклічам подзіву ён таксама збочыў і таксама стрэліў у мезенец на руцэ Флары Гентэ і засмяяўся коратка, суха, гарлавым смехам. Гентэ падняла руку да вуснаў, мы выдалі крык подзіву.

Тады Аналітык стрэліў зноў, адбіваючы другі мезенец пані прафесаровай, якая падняла руку да вуснаў — а мы выдалі крык подзіву, а праз чвэрць секунды потым стрэл Сінтэзу, зроблены з беспамылковай пэўнасцю з адлегласці сямнаццаці мэтраў, адсадыў Флары Гентэ аналагічны палец. Гентэ падняла руку да вуснаў, мы выдалі крык подзіву. І так ужо пайшло далей. Страляніна трывала безустанку, зацятая, бурная, неакізаная і цудоўная, як сама цудоўнасць, а пальцы, вушы, насы зубы ападалі, як лісце з трэсенага бурай дрэва, мы ж, секунданты, ледзь паспявалі з воклічамі, вырыванымі з нас фантас-

тычнай пацэльнасцю. Абедзве пані былі ўжо атрэсеныя ад усіх натуральных адгалінаванняў і выступаў, не падалі трупам проста таму, што таксама не маглі паспецца, а зрэшты я думаю, што мелі ў тым сваю долю радасці, падстаўляючыся пад такую пацэльнасць. Але нарэшце забракавала набояў. Майстар з Каломба астатнім стрэлам прасвідраваў пані прафесаровай Філідор самы верх правага лёгкага, майстар з Лэйды імгненна ў адказе прасвідраваў верх правага лёгкага Флары Гентэ, мы яшчэ раз выдалі вокліч подзіву, і запала цішыня. Абодва тулавы сканалі і асунуліся на зямлю — абодва стралкі глядзелі адзін на аднаго.

І што ж? Абодва глядзелі адзін на аднаго і абодва не ведалі — чаго? Чаго менавіта? Набаяў больш не было. А зрэшты трупы ўжо ляжалі на зямлі. Дык і не было, увогуле, больш нічога рабіць. Было пад дзясятую. Аналіз, уласна, перамог, але ну й што з таго? Абсалютна ж нічога. Мог бы гэтак жа добра перамагчы і Сінтэз і таксама з таго нічога не было б. Філідор падняў камень і шпурнуў яго ў вераб'я, але схібіў, і верабей паляцеў. Сонца пачынала прыпякаць, анты-Філідор узяў грудку і шпурнуў у камель дрэва — пацэліў. Тым часам Філідору надарылася курыца, шпурнуў, пацэліў, курыца уцякла ў карчы. Вучоныя сышлі з месцаў і рушылі — кожны ў свой бок.

Падвечар анты-Філідор быў у Езёрне, а Філідор у Ваўжы. Адзін з-пад сцірты паляваў на варон, а другі выглядзеў сабе нейкую зацішную лятарню і цяляў у яе з аддэгласці пяцідзесяці крокаў.

Так і вандравалі па свеце, цяляючы, чым далосся, ува што далосся. Спявалі песенькі і любілі біць шыбы, любілі таксама стаць на гаўбцы і пляваць прахожым на капелюшы, а ну і што ж такога, калі пацэльвалі у грубых зуброў, што ехалі па дарожцы. Філідор спецыялізаваўся нават так далёка, што ўмеў з вуліцы апляваць каго-небудзь, хто стаяў на гаўбцы. А анты-Філідор тушыў свечкі, кідаючы ў полымца пушкай запалак. Але найахвотней палявалі на жабаў з флаўэра альбо на вераб'ёў з лука, альбо ж з моста скідалі на ваду паперкі і траўкі. А ўжо найбольшая раскоша — было купіць дзіцячы балёнік і перці за ім праз палі і гоні — гэй, га! — сочачы, калі пэнкне з трэскам, як бы пацэлены нябачнай куляй.

А калі хто з навуковага свету згадваў пра даўнюю слаўную мінуласць, баі з духам, Аналіз, Сінтэз і ўсю беззваротна страчаную глыбю, яны толькі замроена адказвалі:

— Так, так, памятаю той двубой... добра бабахалася!

— Але ж, Прафесар, — крыкнуў я, а са мною Раклеўскі, які тым часам ажаніўся і на Кручай заклаў род, — але ж, Прафесар, пан гаворыць, як дзіця малое!

А на гэта здзяцінелы старац адказаў:

— А ўсё дзіцём падшыга.

Раздзел VI

Змуста і далейшы заскок у маладосць

Акурат у кульмінацыйны момант страшнага псіхафізічнага гвалту, да якога дапусціўся Мянтуз з Сіфонам, адчыніліся дзверы, і ў класу ўвайшоў *deus ex machina*, Пімка, як заўсёды глыбока незадаволены па любым пункце.

— Выдатна, бавіцся ў мячык, дзеткі! — усклікнуў, хоць увогуле мы не бавіліся ні ў які мячык, ды і мячыка нікага не было. — У мячык, у мячык бавіцся, у мячык, як хораша адзін аднаму падкідае мячык, як хораша той яго лавае! — А ўбачыўшы мае чырвоныя плямы на збялелым твары, скажоным сугаргай небяспекі, дадаў: — О, які румянчык! Школа табе ідзе на здароўе, Юзю, і мячык таксама. Ідзі, — сказаў, — завяду цябе ў пансіён да пані Младзяковай, з якою мы ўжо абгаварылі ўсю справу па тэлефоне. Я знайшоў табе пансіён у панства Младзякаў. Наганы варта было б, калі б у тваім узросце ты меў ў горадзе асобную кватэру. Ад сёння — тваё месца ў пані Младзяковай.

І забраў мяне, расказваючы па дарозе для заахвоты пра Младзяка, які быў інжынер-канструктарам, і пра Младзякову, якая была пані інжынеровай. — Гэта сучасны дом, сказаў, — новачасна-натуралістычны, горды новымі модамі і чужы маёй ідэалогіі. Але я заўважыў у табе пэўную штучнасць, позу, ты ўсё яшчэ ўдаеш з сябе дарослага — дык вось Младзяковы вылучаць

цябе ад гэтай прыкрай вады, навучаць цябе натуральнасці. Забыўся я сказаць табе, што ёсць там у іх і дочанька, Младзякуўна Зутка, пансіятка, — дадаў на паўтубы, сціскаючы мне далонь і паглядаючы на мяне зназірку з-пад акулараў педагагічна косым вокам. — Пансіятка, — сказаў, — таксама сучасная, нова-часная. Гм, гэта не самая шчаслівая табе кампанія, важная тут небяспека... але з другога боку, нічога так не ўцягвае ў маладосць, як новачасная пансіятка... от, ужо ж яна схамяне цябе маладым патрыятычным бадзёрам.

Трамвай хадзілі. Вазончыкі з кветкамі ў вокнах стаялі. Нейкі ягамосць з самага верхняга паверха стрэліў у Пімку слівовай костачкай, але змазаў.

Што? Што? Пансіятка? Я ў лёт зразумеў Пімкаў план — пансіяткай ён хацеў канчаткова захамотаць мяне ў маладосці. Разлічваў, што калі я закахаюся ў юную пансіятку, мне расхочацца быць дарослым. У доме, як у школе, ані прасветліны, каб пры нагодзе я не шумельнуў праз якую шчыліну. Не было ні хвіліны на ўдэкі. І я хуценька ўкусиў яго за палец і даў лататы На рагу вуліцы ўбачыў нейкую дарослую кабету — я пёр да яе са скажоным, спалоханым, несваім тварам, абы каб далей ад Пімкі і яго страшнай пансіяткі. Але вялікі стары маладзён за некалькі скачкоў дагнаў мяне і схашіў за каўнер.

— Да пансіяткі! — крыкнуў. — До пансіяткі! Да маладосці! Да Младзякаў!

Ён пасадзіў мяне ў дрожкі і павёз да пансіяткі рыссю па шумных вуліцах, поўных падводаў, людзей, птушыных спеваў.

— Едзьмы, едзьмы, чаго азіраешся, за табой няма нічога, толькі я з табою.

І сціскаючы мне руку, бурчаў, пырскаючы слінай:

— Да пансіяткі, да новачаснай пансіяткі! Ужо там яна, пансіятка, успасобіцца закахаць цябе ў маладосць! Ужо ж там Младзяковыя ўспасобяцца змалечыць! Ужо ж там патрапяць зрабіць пупу дасканала! Цу-цу-цу! — закрычаў, аж конь пачаў віргацца, а фурман сеў спінай да Пімкі з бязмернай пагардай да людзей. Пімка сядзеў аднак цал-цалкам абсалютна.

Але на парозе таннага інтэлігенцкага дамка на выселках Шашыца ці, можа, Любецкага як бы завагаўся, абмяк і — о дзіва — страціў частку абсалюту.

— Юзю, — шапнуў мне, трасучы і ківаючы галавою, — раблю табе вялікае пасвячэнне. І раблю гэта толькі дзеля тваёй маладосці. Толькі дзеля яе рызыкую на спатканне з новачаснай пансіянаткай. Ха, пансіянатка, новачасная пансіянатка.

І пацалаваў мяне, як бы ў страху спрабуючы заскарбіць сабе маю зычлівасць — а адначасова як на развітанне. А адразу потым, пастукваючы лёскай, у стане вялікага падражнення пачаў дэкламаваць, цытаваць, выказваць думкі, афарызмы, меркаванні і канцэпцыі, усё ў найлепшым выглядзе, збэльфраваныя найкласычнейшым чынам хворым і загражаным у сваёй натуры бэльфрам. Узгадваў нязнання мне прозвішчы нейкіх літаратурных прыяцеляў, і я чуў, як ён ціха паўтараў іх пахвальныя меркаванні пра яго і выказваючы ў сваю чаргу пра іх пахвальныя словы. Ён тры разы напісаў алоўкам на сцяне «Т. Пімка» як той Антэй, які чэрпае сілу ў кантакце са сваім подпісам. Я здзіўлена глядзеў на настаўніка. Што гэта? Няўжо і ён баяўся новачаснай пансіянаткі? Ці толькі прыкідваўся? з якога дзіва такі дасведчаны бэльфэр мог баяцца пансіянаткі? Але ўжо служанка адчыніла нам дзверы, і мы ўвайшлі абодва — прафесар неяк сціпленка, без звыклай вышэйшасці, я з тварам як ануча, змянтузаны, бледны, аслупянелы і замглены. Пімка пастукаў лёскай, спытаўся: — Ці панства дома? — і адначасова адчыніліся дзверы ўглыбіні, і да нас выйшла пансіянатка. Новачасная.

Гадоў шаснаццаць, світар, спадніца, гумовыя спартовыя паўбоцікі, выпартаваная, свабодная, гладкая, гнуткая, нахабная і бессаромная! Бачачы яе, я струхлеў духам і тварам. з першага позірку зразумеў, што вось — з'ява магутная, магутнейшая, бадай што, за Пімку і гэтак жа абсалютная ў сваім родзе, якая не надаецца нават на параўнанне з Сіфонам. Кагосьці мне нагадвала — каго? Каго? — ах, Капырду мне нагадвала! Ці памятаеце Капырду? Была такая самая, але мацнейшая, кроўная яму тыпам, але больш інтэнсіўная, дасканалая пансіянатка ў сваёй пансіянацкасці і абсалютна новачасная ў сваёй новачаснасці. І двойчы маладая — раз узростам, а другі раз сучаснасцю, лепш бы мовіць, нова-часнасцю — гэта была маладосць праз маладосць. Дык от я і злякаўся, як хтось, хто натыкаецца на з'яву, мацнейшую, чым ён сам, а страх яшчэ пабольшаў, калі

я ўбачыў, што не яна бэльфра, а ён яе баіцца і даволі няўпэўнена кланяецца новачаснай пансіянатцы.

— Цалую ручкі, — сказаў нібыта весела і ўдаючы элігантнасць. — Панна Зута не на пляжы? Не на Вісле? А ці засталі мы мамусю? Як там вада ў басейне, га? Халодная? Халодная — яна найлепшая! Я сам калісьці купаўся ў халоднай!

Што гэта? У Пімкавым голасе я пачуў старасць, якая падсуджваецца да маладосці спортам, прыніжаная старасць — я адступіў на крок. Пансіянатка не адказала Пімку — толькі паглядзела — і, узяўшы ў зубкі ангельскі ключык, які трымала ў правай руцэ, падала яму левую з такой бесцырымоннай нядбаласцю, як бы то не быў Пімка... Прафесар сумеўся, не ведаючы, што рабіць з гэтай дзявочай левай, працягнутаю да яго, нарэшце паціснуў яе абедзвюма. Я пакланіўся. Яна ўзяла ключ з зубоў і дзелавіта сказала:

— Мамы няма, але павінна вярнуцца вось-вось. Прашу...

І правяла нас у новачасны хол, стала ў акне, а мы занялі месцы на тапчане.

— Мамуся пэўна на пасяджэнні камітэта? — адкрыў таварыскую гутарку прафесар.

Новачасная сказала:

— А я ведаю?

Сьцены былі пафарбаваныя ў светлаблакітнае, фіранкі крэмавыя, на палічцы — радыё, мэбля сучасная, адпаведная, чыстая, гладкая, простая, дзве шафы ў сцяне і столік. Пансіянатка стаяла ў акне, як бы ў пакоі нікога не было і саскубвала скуру, якая лупілася ў яе на плечках ад загару. Нашай прысутнасці для яе не існавала — што ёй той Пімка? — і пацяклі хвіліны. Пімка сядзеў, нага на нагу, рукі сашчэпленыя, пальцамі круціў млынкі, як госць, якім ніхто не цікавіцца. Паварушыўся, пару разоў кекекнуў, кашлянуў, хочучы навізаць размову, але новачасная павярнулася перадам да акна, задам да нас, і абскубвала сябе далей. І ён зусім не азваўся, толькі паседжваў — але седня ягоная без размовы была некамплектная, няпоўная. Я працёр вочы. Што тут такое рабілася? Бо, што нешта-такі рабілася, дык жа ж напэўна, але што менавіта? Катэгарычная Пімкава некамплектная седня? Пакінуты, праігнараваны бэльфэр? Некамплектнасць вымагала дапаўнення — вы ведаеце

такія пакутлівыя прагалы, калі адно канчаецца, а другое яшчэ не пачынаецца? У галаве паўстае пустата, паражнеча. Раптам бачу, што з бэльфра вылузваецца старасць. Да таго я не заўважаў, што прафесару ўжо за пяцьдзесят, неяк ніколі датуль у галаву не прыходзіла, быццам абсалютны бэльфэр быў істотай вечнай і панадчасавай. Стары ці прафесар? Як гэта — стары ці прафесар? Чаму ж бы ён не мог быць проста старым прафесарам? Не, не пра тое заходзіцца, але нешта яму на мне завязваецца (бо, што яны былі ў змове, дык — пабажуся). Божа, чаго ён сядзіць? Чаго сюды прышёрся, каб таўкачом сядзець каля мяне з пансіяткай? Ягоная сядня была тым больш пакутлівая, што я сядзеў з ім разам. Калі б стаяў, не было б так страшна. Але ўстананне ўяўляла сабою страшную цяжкасць, праўду кажучы, — не было зачэпкі ўставаць. Не, не ў тым яно ўсё, а чаму сядзіць з пансіяткай, чаму па-старому сядзіць з маладою пансіяткай? Літасць! Але ж няма ніякай літасці. Чаго сядзіць з пансіяткай? Чаму ягоная старасць не ёсць звычайная старасць, а пансіяткавая? І вось мне раптам зрабілася страшна, але я не мог уцякаць. Старасць пансіяткавая — старасць молада-старая — вось якія некамплектныя, няпоўныя агідныя фармулёўкі чвалавалі ў маіх мазгах. І тут па пакоі разлёгся спеў. Я сваім вушам не верыў. Бэльфэр спяваў арыю пансіятцы. Ад здзіўлення я вярнуўся да памяці. Не, не спяваў, а толькі нудзіў — Пімка, уражаны абыякавасцю пансіяткі, занудзіў некалькі тактаў з аперэткі, падкрэсліваючы ўсю недарэчнасць, кепскае выхаванне, бестактоўнасць Младзьякуўны. Але ж такі спяваў? Змусіла дзядка да спеваў? Няўжо гэта быў той грозны, абсалютны ўмека Пімка, гэты дзядок, пакінуты на тапча-не, прымушаны спяваць пансіятцы?

Я быў вельмі аслаблены. Пасля столькіх падзеяў з раніцы, з хвіліны, калі да мяне завітаў, мышцам майго твару не дадзена было ані разу раскурчыцца, шчокі ў мяне гарэлі як пасля бяссоннай ночы ў цягніку. Але цяпер цягнік як бы спыніўся. Пімка спяваў. Мне зрабілася сорамна, што я так доўга мог падавацца нешкадліваму дзядку, якога звычайная пансіятка нават пад увагу не брала. Мой твар пачаў патроху вяртацца да нормы, я зручней усеўся і праз хвіліну ўжо здабыў поўную раўнавагу і — о, радасць! — страчанага трыццацігодка. Я рашыў

выйсці як мага больш спакойна, нават без пратэстаў, але прафесар утрымаў мяне за руку — цяпер ён быў зусім інакшы. Пастарэў, спачцівеў, выглядаў бледна і нехлямяжа, быццам літасці прасіў.

— Юзю, — шапнуў мне на вуха, — не бяры прыкладу з гэтай новачаснай дзяўчыны, новага, пасляваеннага памёту, з эпохі спортаў і джаз-бэндаў! Пасляваенная здзічэласць нораваў! Недахоп культуры! Недахоп павагі да старэйшых! Голад стасавання новага пакалення! Пачынаем апасацца, што тут атмасфера не будзе табе добрая. Дай мне слова, што не паддасіся ўплывам гэтай разбэсты. Вы падобныя, — казаў, як у гарачцы, нешта ў вас ёсць агульнае, ведаю, ты таксама, зрэшты, новачасны хлопец, не трэба было прыводзіць цябе да абсучасненай дзяўчыны!

Я паглядзеў на яго, як на вар'ята. Што, трыццацігодак падобны на новачасную пансіянатку? Пімка здаўся мне дурнем. Але ён і далей перасцерагаў мяне ад пансіянаткі.

— Новыя часы! — сказаў. — Вы, маладыя, цяперашняе пакаленне. Не шануеце старэйшых, а міжсобку адразу па імёнах. Не стае павагі, не стае культу мінулага, дансінг, байдаркі, Амерыка, інстынкт хвілі, *carpe diem*, вы маладыя!

І пачаў страшна ліслівіць маёй прыдуманай маладосці і новачаснасці, будзь што мы — новачасная моладзь, будзь што — нам толькі ногі, будзь яшчэ іначай, а Младзьякуўна ўвесь гэты час раўнадушна стаяла і калупала скуру, ані не ведаючы, што там робіцца ў яе за плячыма.

Я зразумеў нарэшце, што яму свярбела — ён хацеў такім чынам папросту закахацца ў пансіянатку. Калькуляцыя ў яго была такая: хацеў адразу ўблытаць мяне ў сваю справу з пансіянаткай, перадаць з ручкі ў ручку, каб я не ўцёк. Прыдумаў мне ідэал, пэўны, што неўзабаве на прыклад Мянтуза і Сіфона я здабуду ідэал маладосці, буду навекі ўвязнены. Прафесару па сутнасці было ўсё роўна, якім я стануся хлопцам, абы толькі не вылез з пацанства. Калі б яму ўдалося сходу закахаць мяне і натхніць новачасным ідэалам хлопца, ён мог бы спакойна адступіцца і аддацца шматлікім сваім пабочным заняткам, якія не дазвалялі яму асабіста трымаць мяне ў здрабненні. І парадокс: Пімка, які — здавалася б — вышэй за ўсё цаніў сваю вы-

шэйшасць, згадзіўся сыграць упакорвальную ролю старамоднага шчыралюбца, сапсаванага новачасным пакаленнем паненак, каб завабіць мяне да пансіятаткі. Старэчай і дзядзькоўскай слабасцю ён хаўрусаваў нас супроць сябе, старасцю і старасвецкацю хацеў закахаць мяне ў маладосць і ў новачаснасць. Але Пімку адкрывалася тут яшчэ адно, не менш важнае. Яму не выстарчала адной закаханасці — яму карцела павязаць мяне ёю ныйначай, як толькі па магчымасці найбольш недаспелым спосабам; не адпавядала б ягоным намерам, калі б я пакахаў яе звычайным каханнем, не, ён прагнуў, каб я уключыўся ў гэтую асабліва тандэтную і жудасна нова-старую паэзію, новачасна-старасвецкую, якая нараджаецца з камбінацыі даваеннага дзядка з пасляваеннай пансіятаткай. Бэльфэр прагнуў, відаць, ускосна ўдзельнічаць у маім зачараванні. Усё гэта было абмыслена вельмі талкова, каб не сказаць — вельмі падурнаму, і з пачуццём поўнага вызвалення з Пімкі я слухаў няўключныя выхвальбоны старога дзядзечкі. Дурны! Я ж не ведаў, што толькі дурная паэзія сапраўды зачароўвае!

І з нічога вывязалася пачварная дамова, страшная паэтычная суполка — там перад акном новачасная пансіятатка, абывакая. Тут на тапчане дзед прафесар, які бядуе над паваеннай здзічэласцю, а я паміж імі, абложаны нова-старой паэзіяй. Але свет як бы пахіснуўся і арганізаваўся на новых прынцыпах, трыццацілетак зноў зрабіўся бледны і неактуальны. Новачасная пад акном набірала ўсё большай павабы. А пракляты Пімка не пераставаў:

— Ногі, — падахвочваў да новачаснасці, — ногі, ведаю я вас, ведаю вашыя спорты, звычай новага з'амэрыканізаванага пакалення, перавага нагам, а не рукам, вам у нагах найважнейшае — лыткі! Культура духа вам — нуль, толькі лыткі, лыткі. Спорты! Лыткі, лыткі, — ён страшэнна ліслівіў мне, — лыткі, лыткі, лыткі!

І так, як на перапынку ён падсунуў школьнікам праблему нявіннасці, якая іх раз'ятрыла і стакроць павялічыла недаспеласць, так цяпер ён падсоўваў мне новачасныя лыткі. А я з прыемнасцю слухаў, як ён лучыць мае лыткі з лыткамі пакалення і ўжо адчуваў агіду маладосці да старых лытак! І была ў гэтым нейкая дружба лытак з пансіятаткай, плюс тайнае рас-

кошнае лытачнае паразуменне, плюс патрыятызм нагі, плюс дзёркасць маладой лыткі, плюс паэзія нагі, плюс юнацкая лытачная ганарыстасць і культ лыткі. Сатанінская частка цела! Няма патрэбы дадаваць, што ўсё чынілася ціха на тылах пансіянаткі, якая стаяла ў акне на лытках, на сваіх лытках равесніцы, і лупіла скуру, ні пра што не здагадваючыся.

Аднак я ў канцы выраўся б з лытак і выйшаў, калі б не тое, што якраз адчыніліся дзверы і ў пакоі з'явілася новая асоба; уваход новай і незнаёмай асобы дарэшты мяне запрапасціў. Гэта была Младзьякова, кабета досыць таўсманая, але інтэлігентная і аграмаджаная, з рухавым выразам твару сяброўкі камітэту ратавання немаўлят альбо барацьбы супраць дзіцячага жабрацтва ў сталіцы. Пімка сарваўся з тапчана, як бы ніколі нічога нікага, вытанчана выхаваны, сардэчны, клапатлівы прафесар яшчэ з даваеннай Галіцыі.

— А, любасная пані інжынерова! Дарагая пані заўсёды струджаная, заўсёды дзейная, мабыць, з сесіі камітэта. А я тут прывёў майго Юзя, якім пані ласкава згадзілася заапекавацца, гэта якраз Юзё, гэты вось кавалер, Юзю, пакланіся пані, дзіця маё.

Што гэта? Пімка зноў змяніў тон на паблажлівы і пратэктарыянальны. Клянцца старой, я, малады? Клянцца з пашанай? Павінен — а Младзьякова падала мне маленькую, але тлустую далонь і паглядзела з мімалётным здзіўленнем на мой твар, разгушканы паміж трыццаткам і сямнаццаткам.

— Колькі гадоў гэтаму хлопцу? — пачуў я, як яна спыталася ў Пімкі, адыходзячы з ім убок, прафесар пачціва адказаў:

— Сямнаццаць, сямнаццаць, дарагая пані, сямнаццаць споўнілася ў траўні, на свой узрост глядзіцца сур'ёзна, трошкі, можа, з позай на дарослага, але сэрца залатое, цю, цю!

— А, поза, — сказала Младзьякова.

Замест каб пратэставаць, я сеў і сядзеў на тапчане, як прыкуты. Нечуваная дурасць гэтай інсінуацыі рабіла немагчымымі ўсякія высвятленні. Я пачаў жахліва мучыцца. Бо Пімка адцягнуў Младзьякову пад акно, туды якраз, дзе стаяла пансіянатка, і яны пачалі даверлівую размову, час ад часу кідаючы на мяне позіркі. Але прытворна банальны бэльфэр, хоць быццам выпадкова, часам павышаў голас. І пакута! Бо я пачуў, што ён лу-

чыць мяне з сабою адносна Младзяковай, — як папярэдне лучыў мяне з пансіянаткай адносна сябе, так цяпер лучыць мяне з сабой. Мала яму, што выставіў мяне як пазёра, які строіць з сябе дарослага і збазнаванага, а вельмі ж расчулена распінаўся пра маю да яго прывязанасць, расхвальваў да неба добрыя якасці майго розуму і сэрца (адна толькі загана, што трошкі з позай — але гэта пройдзе), а хоць гаварыў з нейкай старэчай расчуленасцю і голасам старамоднага тыповага бэльфра, выходзіла на тое, што і я таксама старамодны і неновачны! І ён здзіў такую д'ябальскую сітуацыю — тут я на тапчане сяджу і мушу рабіць блізір, што не слухаю, тут у акне стаіць пансіянатка, і я не ведаю, ці чуе, там Пімка ў куце трасе галавой, паказвае і расчульваецца з мяне, нешта пімкае і развярэджае густы і схільнасці прагрэсіўнай інжынерыхі. О, той, хто на поўніцу ацэньвае, што такое навязванне чужога нядаўна ўведанага чалавека, які гэта непраўдападобна рызыкаўны багаты на здрады і пасткі працэс, той зразумее маю нясіласць адносна Пімкі з Младзяковай. Фальшыва ўвёў мяне ў дом Млодзякаў, і мала таго — наўмысна павышаў голас, каб я чуў, што ўводзіць мяне таксама фальшыва — здрадліва ўводзіў мяне ў Млодзякаў, а Млодзякаў у мяне.

Як жа Младзякова паглядзела ў мой бок з шкадаваннем і нясцерпам. Мабыць здэнервала яе Пімкава занудлівае балбатанне і апрача таго тая прадпрымальніцкая інжынерская цяпершчына, палкая і заўзятая што да калектыву і эмансыпацыі, нянавісць да ўсякай штучнасці і ненатуральнасці ў моладзі, асабліва ж поза маладых на даросласць. Як прагрэсіўнае і цалкам скіраванае ў будучыню, яны жывяць больш гарачы культ маладосці, чым жывілі калі-небудзь раней, і нічога іх не можа бянтэжыць больш, чым калі хлопец эцкае свае маладыя гады позай. Што горш, не толькі не любяць, але яшчэ ўдадатак любяць сваю нялюбасць, бо гэта дае ім пачуццё прагрэсіўнасці і новачаснасці — і заўсёды гатовыя патураць сваёй нелюбі. Інжынерысе не трэба было паўтараць два разы, гэтая тлустая ў іншых адносінах кабеціна магла абAPERці сваё стаўленне да мяне на якой-небудзь іншай аснове, не толькі на глебе формулы сучаснасць — старасвецкасць, усё залежала ад першага акорду, тым больш што першы акорд мы выбіраем самі, а рэш-

та — гэта толькі наступныя вынікі. Але Пімка пацягнуў смыкам старога бакалаўра па яе новачаснай струне, і тая ўмомант падхапіла тон.

— А, не люблю, — сказала з гримасай, — не люблю! Малады старац, зблазнаваны і пэўна невыспартоўлены! Не трываю штучнасці. Але ж, прафесар, хай пан параўнае з ім маю Зуту, — шчырая, свабодная, натуральная — вось, да чаго прыводзяць вашыя анахранічныя метады.

Пачуўшы гэта, я страціў рэшту веры ў паспяховасць пратэстаў, ужо ж бо не паверыла б мне, што я дарослы, калі палюбіла сябе і сваю дачку са мною — старасвецкім хлопцам, выхаваным паводле даўніх прынцыпаў. А калі маці палюбіць сваю дачку з табою, лічы — прапала, мусіш быць такім, які ты патрэбны яе дачцэ. Вядома, я мог пратэставаць, хто ж кажа, што не мог — мог кожную хвіліну ўстаць, падысці і — дарма што былі цяжкасці — сілком уталкаваць ім, што мне яшчэ не сямнаццаць, а толькі трыццаць. Мог — але не мог, бо не хацелася, хацелася толькі давесці, што я хлопец не старамодны! Выключна гэтага мне хацелася! Мяне дапякала, што пансіянатка чуе Пімкаву трызню і гатовая прыняць адмоўнае рашэнне. Гэтая справа засланіла пытанне майго трыццатніка. Там тое збылася! Тое разгарачылася, тое запякло, тое мне разбалелася! Я сядзеў на тапчане і не мог крыкнуць, што хлушу назнарок — і я папраўляюся на сядзенні, выцягваю ногі, сілюся набрацца выгляду свабоднага і адважнага, сядзець новачасна і крычаць нема, што няпраўда, што я не такі, што я інакшы, лыткі, лыткі, лыткі! Нагінаюся наперад, ажыўляю зрок, сяджу натуральна і нема выдаю хлусню ўсёй сваёй паставай — калі пансіянатка азірнецца, хай бачыць — але тут чую, як Младзязкова паціху гаворыць Пімку.

— Вядома, хваравіта зманераны, падзівіцеся, пане, — увесь час прымае нейкія позы.

Я не мог паварухнуцца. Калі б я змяніў позу, выходзіла б, што пачуў, і зноў была б манера — цяпер ужо ўсё, што б я ні зрабіў, было б манерай. І тут пансіянатка адварочваецца ад акна, акідае мяне позіркам, як гэта я сяджу, не могучы выйсці са сваёй позы на натуральную, і бачу на яе твары незычлівы выраз. А адступіцца пагатоў не магу. І бачу, як у дзяўчыне нарастае вос-

трая маладая непрыхільнасць да мяне, непрыхільнасць, як бічом стрэліць, чыстая. А Младзякова перапыніла размову і спытала дачку *en camarade*, па-таварыску.

— Чаго ты так глядзіш, Зута?

Пансіятатка, не адводзячы вачэй, лаяльніцца — робіцца лаяльная — лаяльная, адкрытая, шчырая — і надзмуўшы губкі, выкідае з сябе:

— Ён цэлы час падслухоўваў. Ён усё чуў.

О! Сказана было востра... Я хацеў запырэчыць, але не мог, а Младзякова сказала прафесару цішэй, з любасцю смакуючы зрыў дзяўчыны.

— Яны, цяперашнія, выключна ўражлівыя ў пункце лаяльнасці і натуральнасці — проста павар'яцелі на гэтым пункціку. Новая генерацыя. Гэта маральнасць Вялікай Вайны. Усе мы дзеці Вялікай Вайны, мы і дзеці нашыя — інжынерова яўна пасвіла вочы сабою. — Новая генерацыя, — паўтарыла.

— Нешта ў яе вочкі пацямнелі, — пачціва сказаў старац.

— Вочкі? У маёй дачы няма «вочак», прафесар, толькі вочы. У нас — вочы. Зута, супакойся з вачмі.

Але дзяўчына пагасіла твар і паціснула плячамі, атрасаючыся ад маці. Збоку Пімка імгненна сумеўся і зазначыў Младзяковай:

— Калі пані гэта лічыць натуральным... За майго часу маладая асоба ніколі не адважылася б паціскаць плячмі... у бок маці!

І толькі ж Младзякова з сатысфакцыяй, з гатовасцю, вазьмі ды падыграй.

— Эпоха, прафесар, эпоха! не ведае пан пакалення новага часу. Глыбокія перамены. Вялікая рэвалюцыя звычайў, нормаў. Гэты вецер, які бурыць усё, гэтыя падземныя трасенні, а мы на іх. Эпоха! Усё трэба перабудаваць нанова! Знесці ў айчыне ўсе старыя гарады, пакінуць толькі маладыя гарады, знесці Кракаў!

— Кракаў! — усклікнуў Пімка.

І тут пансіятатка, якая досыць пагардліва слухала гэты дыкурс старых, выбрала зручны момант і саданула мне збоку, кратка, шчытна, па назе, крадком, ненавісна і па-хуліганску, не парушаючы ні пазіцыі цела, ні выразу твару. Ударыўшы, прыбрала нагу і стаяла далей як стаяла, як бы нічога нікага, раўна-

душная да таго, пра што гаварылі Пімка і Младзьякова. Наколькі маці увесь час проста пхалася да дачкі, настолькі дачка адпыхвалася — нібыта была ганарысцейшая, бо маладзейшая.

— Ударыла яго! — усклікнуў прафесар. — Пані бачыла? Выцяла. Мы тут балбочам, а яна сабе б'е яго. А гэта толькі дзікасць, дзёрзкасць, нахабная самаўпэўненасць пасляваеннага расупоненага пакалення. Нагой ударыла!

— Зута, угаманіся там з нагамі! А прафесар хай сабе не пераймаецца, нічога страшнага, — засмялася. — Тае бяды — нічога не станецца панаваму Юзю. На фронце падчас Вялікай Вайны і не такое здаралася. Я сама, санітарка, няраз у акопах бывала бітая простымі салдатамі.

Закурыла папяросу.

— За маім часам, — сказаў Пімка, — маладыя паненкі... А што б та на гэта сказаў Норвід?

— Які такі Норвід? — спытала пансіятка.

А спыталася абсалютна са спартовай неабазнанасцю і са здзіўленнем Эпохі, дзелавіта і не ангажуючыся занадта ў пытанне, от, толькі таго, каб даць пасмакаваць сваё спартовае ігнараванне. Прафесар схпіўся за галаву.

— Не чула пра Норвіда! — усклікнуў.

Младзьякова ўсміхнулася.

— Эпоха, прафесар, эпоха!

Запанавалі нечувана прыемны настрой. Пансіятка да Пімкі не ведала пра Норвіда. Пімка са сваім Норвідам — абураў пансіятку. Маці смялася з Эпохі. Адзін я сядзеў выключаны з кампаніі і не мог — не мог ні азвацца, ні ўразумець, чаго так перакруціліся ролі, чаго антык праз у тысячу разоў горшыя лыткі знохаўся супроць мяне з новачаснай, чаму я — контрапункт іх мелодыі. О, Пімка, вар'ят! Я сяджу тут маўклівы і пабіты нагамі, і гэта выглядае, што я дрэнны і напыжаны, а Пімка зычліва кажа:

— Чаго маўчыш, Юзю? У кампаніі след азвацца... Можы ты загневаўся на панну Зуту?

— Абразіўся, — здзекліва крыкнула спартсменка.

— Зута, перапрасіся ў пана, — акцэнтавана сказала інжынерава. — Пан пакрыўдзіўся на цябе, але ж хай кавалер не сярдуе на маю дачку, не трэба быць лішне чулівым. Зута пера-

просіцца, натуральна, адно сваім спосабам, але што і мы тут трошачкі позы строім, — святая праўда. Больш натуральнасці, больш жыцця, прашу паглядзець на мяне і на Зуту — ну, але адвучым маладога чалавека, хай пан прафесар будзе спакойны — дзеткі палагодзяцца. Дамо яму школу.

— У гэтым сэнсе думаю, што пажыць сярод вас пойдзе яму на здароўе. Ну, Юзё, не нурся, расхмары лобік.

І кожнае з гэтых выказванняў канчаткова і — здавалася б — назаўсёды парадкавала, усталявала, вызначала. Коротка абмеркавалі фінансавыя ўмовы, пасля чаго Пімка пацалаваў мяне ў лоб.

— Будзь здаровы, хлопча, да пабачэння, Юзю. Пільнуйся добра, не плач, не плач, буду наведваць цябе штотыдня, а ў школе таксама будзеш на вачах. Маё шанаванне дарагой пані, да пабачэння, кланяюся даземна, панна Зута, а фэ! — прашу быць добрай з Юзем!

Ён выйшаў, і яшчэ на сходах чулася пакашліванне і пакрэктванне: — Цю-цю-цю, гм-гм, цю-цю! Эх-эх-эх! — Я памкнуўся пратэставаць і высвятляць. Але Младзякова правяла мяне ў невялікую сучасна неўтульную каморку, тут жа каля хола, які (як потым выявілася) быў і пакоем Младзякуўны.

— Прашу, — сказала, — пакой. Ванная побач. Сьнеданне а сёмай. Рэчы тут — служанка прынесла.

І перш чым я паспеў праямліць «дзякуй», пайшла на сесію камітэта барацьбы з нееўрапейскай плягай дзіцячага жабравання ў сталіцы. Я застаўся адзін. Сеў на крэсла. Усё аціхла. У галаве шумела. Сядзеў у новых акалічнасцях, у новай кватэры. Пасля столькіх людзей, якіх я бачыў з раніцы, настала раптам поўнае бязлюддзе і толькі побач у холе хадзіла і завіхалася пансіянатка. Не, не, не была гэта адзінота — гэта была самотнасць з пансіянаткай.

Раздзел VII Каханне

І я зноў памкнуўся пратэставаць і высвятляць. Павінен быў нешта рабіць, не мог дапусціць, каб назаўсёды замацаваўся стане, у якім мяне пакінулі. Любая зацяжка пагражала замацаваннем стану. Напружана седзячы на крэсле, я не збіраўся складваць і парадкаваць свае рэчы, якія па загадзе Пімкі прынесла служанка.

«Цяпер, — думаў я, — цяпер адзіная зручная нагода ўсё паправіць, высветліць і паразумецца. Пімкі няма. Младзякова выйшла. Яна адна. Не траціць часу марна, час абцяжарвае і выпроствае, цяпер, зараз пайсці, высветліць, паказацца ёй у натуры, заўтра ўжо будзе запозна. Паказацца, паказацца» — як жа раптоўна я хацеў паказацца, якая ж бо прага мяне ахапіла паказацца. Ба, але паказацца — якім? Дарослым і трыццацігадовым? Не, не, не, аніколі, о, у гэтую хвіліну я зусім не прагнуў выходзіць з маладосці, прызнаваць сябе трыццацігадовым, свет мой абваліўся, я ўжо не бачыў свету па-за цудоўным светам новачаснай пансіянаткі, спорт, пругкасць, ганарыстасць, лыткі, ногі, дзікасць, дансінг, яхта, байдарка — гэта была новая каланда маёй рэчаіснасці! Не, не, — я хацеў здавацца сучасным! Дух, Сіфон, Мянтуз, Пімка, двубой, усё, што да гэтага часу было, было адціснута на другі план, і я думаў толькі — што думае пра мяне пансіянатка, ці паверыла Пімку, быццам я пазёр і няновачасны — і адной маёй праблемай было

цяпер, зараз, выйсці, здацца ёй новачасным, натуральным, каб зразумела, што Пімка мяне абгаварыў, а насамрэч я інакшы, я такі самы, як і яна, равеснік узростам і эпохай, пасватаны лыткай...

Паказацца — але з якой зачэпкай, на што спаслацца? Як ёй патлумачыць, калі я не ведаў яе зусім і была яна мне чужая, нетаварыская, хоць ужо распараджалася мною ў сабе. Доступ да яе быў мне нечувана цяжкі ў глыбейшых пластах быту, калі заходзілася пра мяне самога — я меў доступ да яе выключна ў нязначных дробязях, што найбольш, мог заступіць яе і спытацца, а якой гадзіне вячэра. Выспятак, які яна мне авансавала, зусім не спрашчаў задачу — бо гэта быў выспятак як бы ў дужках, нагой без удзелу твару, а мне, шчыра кажучы, якраз і не хапала адпаведнага твару. Я сядзеў на крэсле, як усё роўна звераня ў клетцы, конь гнаны на вяроўцы, пугай трыманы на дыстанцыі, я паціраў рукі — як, пад зачэпкай чаго зайсці да Младзякуўны і да сябе?

Аж тут зазваніў тэлефон, і я пачуў крокі пансіянаткі.

Я ўстаў, асцярожна прачыніў дзверы ў хол і разгледзеўся — нікога не было, кватэра апусцела, насоўвалася шарая гадзіна, а тая сабе па тэлефоне ўмаўлялася з сяброўкай на сёмую ў цукерню, з ёю, з Польшкам і Бэбі (у іх былі свае мянухі, назвы, фразы). — Прыйдзеш, пункт, напэўна, так, не, добра, мне баліць нага, надарвала сцягно, ідыёт, фотка, прыходзь, прыйдзеш, прыйду, штука, на мур. — Словы гэтыя, сказаныя адною новачаснаю другой новачаснай напаўголасу ў слухаўку апарата, калі нікога пры гэтым не было, вельмі мяне ўзрушылі. «Свая мова, — падумаў я, — свая новачасная мова!» І тады мне здалася, што дзяўчына, маючы занятыя размовай вусны і свабодныя вочы і будучы знерухомлена апаратам, робіцца больш даступнай і паддатнай маім намерам. Я мог паказацца ёй без ніякіх высвятленняў, аб'явіцца — і ўсё, без каментароў.

Я хуценька паправіў гальштук і каўнерык, прыгладзіў валасы, каб прадзела было добра відаць, ведаючы, што гэтая роўная лінія на галаве ў даўніх акалічнасцях не была пазбаўлена значэння. Лінія, не ведаючы чаму, была новачасная. Праходзячы праз сталовую, узяў са стала зубачыстку і паказаўся (тэлефон быў у пярэднім пакоі), выявіўся на парозе дзвярэй як

мага больш абыякава, як бы нічога ніякага, спыніўся, абапёршыся плячом на фрамугу. Ціха так падаў усяго сябе, з зубачысткай у зубах. Зубачыстка была новачасная. Не думайце, што так лёгка выпадала стаяць так з зубачысткаю і ўдаваць свабоду, калі ўсё ў табе яшчэ спаралізаванае, быць агрэсіўным, калі яшчэ застаешся смяротна бяздзейным.

Младзьякуўна тымчасам гаварыла сяброўцы.

— Не, неканечне, псякосць, добра, хадзі з ёю, не хадзі з ім, фотка, штука, перапрашаю цябе, хвілінку.

Адклала слухаўку і сказала.

— Пан хоча патэлефанаваць?

А спыталася тонам таварыскім, халодным, як бы тое не я быў ёю выспяткаваны. Я адказаў адмоўным рухам галавы. Хацеў, каб зразумела, што стаю тут без ніякіх іншых прычынаў, як толькі я і ты, што маю права стаяць у дзвярах падчас твайго тэлефону, як таварыш па новачаснасці і равеснік, Младзьякуўна, расшалопай, што паміж намі ўсякія тлумачэнні лішнія, проста магу без цырымоній далучыцца да цябе. Я моцна рызыкаваў, бо калі б яна зыскала маіх тлумачэнняў, я не змог бы нічога растлумачыць, і страшлівая штучнасць адразу мяне змусіла б адваліць назад. Але калі прыме, калі прыме да ведама, калі згодзіцца моўчкі, прыме натуральнасць, пра якую я толькі адважваўся марыць! І ўжо тады я напраўду мог быць з ёю, новачасным. «Мянтуз, Мянтуз», — думаў я з трывогай, успамінаючы, як Мянтуз пачварна скрывіўся пасля першых усмешак. Але з кабетай, што праўда, было лацвей. Інакшасць цела стварала лепшую мажлівасць.

Але Младзьякуўна са слухаўкай ля вуха, не глядзячы на мяне, гаварыла яшчэ досыць доўга (а час зноў пачынаў пагражаць мне праблемай), нарэшце сказала:

— Добра, пунктуальна, напэўна, кіно, па, — і павесіла слухаўку.

Яна ўстала і сышла ў свой пакой. Я выняў з зубоў зубачыстку і выйшаў у свой. А было там крэсельца каля шафы пад сцяной, збоку, не каб сядзець на ім, а пад вопратку нанач — на тое крэсельца я і сеў, роўна, і пацёр рукі. Прайшла міма мяне, нават пакпіць не схацела. Добра, але раз ужо ўсё заварылася, нельга гэтага пакідаць проста так, пакуль Младзьяковай няма ў

доме, трэба гэта развязаць, паспрабуй зноў, бо яна цяпер пасля твайго нешчаслівага выступу напраўду і канчаткова гатовая падумаць, што ты пазёр, а ў кожным разе поза твая ўцверджваецца, набірае сілы, чаго ж ты рассеўся тут збоку пад сцяной, чаго рукі паціраеш? Бо то ж паціранне рук у сябе ў пакоі, на крэсле — гэта поўная процілегласць ўсякай новачаснасці, гэта старамодна. О Божа!

Я сцішыўся, прыслухоўваючыся, што робіцца за сцяной. Младзьякуўна там рухалася, як рухаюцца ўсе дзяўчаты ў сябе, у сваім пакоі. А рухаючыся, адначасна напэўна ж уцверджвалася ў сваёй думцы пра мяне, што нібыта я быў пазёр. Быць выпхнутым са свайго пакоя, быць змушаным сядзець, калі яна там адна ў сябе думае пра цябе чортведама што, страшна — але як яе падчапіць на гачык, з чаго пачаць? Повадаў не было — а хоць бы і былі повады, я не мог імі скарыстацца — бо то ж справа была завельмі ўнутраная для повадаў.

Тымчасам змрок насоўваўся, згусала і самотнасць — тая падманлівая самотнасць, калі чалавек адзін, аднак жа і не адзін, а ў духоўнай, болеснай сувязі з іншым чалавекам за сцяной — а ён жа аднак і досыць адзін на тое, каб паціранне рук, курчы пальцаў і іншыя праявы былі недарэчныя — а пасля морак і тая фальшывая самотнасць ударалі мне ў галаву, сляпілі, дарэшты забіралі адчуванне явы, перакідалі ў ноч. Як жа часта ноч сярод белага дня ў нас удзіраецца! Адзін, у гэтым пакоі, на крэсельцы, у гэтай акцыі, я быў занадта беспрадметны, не мог тут доўга выседзець. Працэсы, перажывання разам, суполка з кімнебудзь на яве не вельмі грозныя, робяцца невыноснымі без партнёра. Самотнасць проста рвецца вонкі. І я пасля доўгай мукі адчыніў дзверы, паявіўся на парозе, з самотнасці трохі навослеп, як нетапыр. Спыніўшыся, я ўбачыў, што зноў не ведаю, як мне яе загачыць і нібы як дастацца да яе — яна ж была і далей цесна адмежаваная і замкнутая, пякельная рэч гэты выразісты і дакладна пазначаны абрыс людскай формы, гэтая халодная выадрознівальная лінія — форма!

Схіліўшыся, нага на крэсельцы, яна чысціла боцік мяккай ірховай сурвэткай. Было ў гэтым нешта класычнае і мне здавалася, што дзяўчыне не так важна было націраць боцік, а хутчэй тое, каб лыткай і нагой непрыкметна ўдасканальваць свой

тып і ўтрымацца ў добрым новачасным стылі. Гэта дадала яму адвагі. Я лічыў, што новачасная, прыхопленая з нагой, павінна была б азвацца больш ласкава, меней фармальна. Я падышоў да яе — і спыніўся блізка, за адзін-два крокі, моўчкі прапанаваў сябе, не бачачы, адсутным зрокам — да сённа выдатна памятаю, як падыходжу, як стаю за крок ад яе, на самай граніцы прасторавага кола, у якім яна пачынаецца, як адкідаю ўсе думкі, каб змагчы падысці яшчэ бліжэй, і чакаю, чаго? — а таго, каб не здзівілася ўвогуле. Гэтым ужо разам без зубачысткі і без ніякай асаблівай позы. Хай прыме альбо хай адкіне, я стараўся быць абсалютна сярэднім, нейтральным.

Зняла нагу з крэсла і выпрасталася...

— У пана да мяне... інтэрас? — спыталася няўпэўнена, як бы наўскос, як чалавек, да якога іншы чалавек без патрэбы падыходзіць занадта блізка; а калі яна выпрасталася, напружанасць паміж намі яшчэ пабольшала. Я адчуваў, што, бадай бы мне лепш адступіцца было. Але хоць я і стаяў занадта блізка, яна не магла.

Ці меў я да яе інтэрас?

— Не, — ціха адказаў.

Яна апусціла рукі. Паглядзела краем вока.

— Пан пазіруе? — сказала, як бы абараняючыся, на ўсякі раз.

— Не, — прашаптаў я ўпарта, — ані блізка.

Збоку ад мяне быў столік. Далей — каларыфер. На століку шчотка і сцізорык.

Морак гусцеў — святло, сярэдняе паміж ноччу і днём, патрошку зацірала мяжу і грозную дэмаркацыйную лінію, за вэлюмам змроку я быў шчыры, найшчыршы, сам сабою, як мог, ахвочы да пансіянаткі, гатовы.

Я не прыкідваўся. Калі б яна прызнала, што цяпер я не прыкідваюся, прыкідствам была б ранейшая мая штучнасць пры Пімку. Чаго я думаў, што дзяўчыне нельга адхіліць ахвяру мужчыны, які дамагаецца прымання? Ці дапускаў я, што пансіянатка ў цемнаце паддасца спакусе ўчыніць з мяне кагосці зручнага? Чаму б ёй не зрабіць мяне прыхільным і дагодлівым? Хіба што хацела мець у доме калегу амэрыканца, а не старасвецкага скіслага і ўражанага прыкідвальца? Ці не зайграе яна на мне ў змроку сваёй мелодыі, як што я прыходжу і падстаўляюся —

зайграй, зайграй, мелодыю сваю на мне, гэту новачасную мелодыю, якую ўсе граюць у кавярнях, на пляжах і дансінгах, мелодыю чыстай сусветнай моладзі у тэнісных шорціках. Зайграй на мне новачаснасць тэнісных шорцікаў. Не хочаш?

Младзьякуўна, якую я застаў адну з самой сабою, села на стол, абапіраючыся рукамі аб край з пэўным фізічным гумарком — яе твар выдзяляўся ў змроку. Я быў нерашучы паміж здзіўленнем і развесяленнем — і мне здавалася, быццам яна села, каб зайграць... Так амерыканкі сядуць на борт лодкі. І ў самым ужо факце, што села, было нешта, ад чаго мне зрабілася горача, прынамсі, была ў гэтым маўклівая згода на працяг сітуацыі. Выглядала так, як бы ўсё ўладкавалася надалей, да выкарыстання. І пад заклот сэрца я заўважыў, што яна запускае некаторыя з сваіх вабных панадаў. Злёгка схіліла галоўку — нецярпліва варухнула ножкай — капрызліва надмула губкі — і пры гэтым яе вялікія вочы, вочы новачаснай, асцярожна павярнуліся ўбок, убок сталавай, ці няма там часам служанкі. Бо што б сказала служанка, убач яна нас, амаль незнаёмых, тут, у такой дзіўнай пары? Ці асудзіла б за лішнюю штучнасць? Або мо за занадтую звышнатуральнасць?

Але гэтая рызыка, шчыра кажучы, падабаецца дзяўчатам, тым дзяўчатам змроку, якія толькі ў змроку могуць паказаць, што ўмеюць. Я адчуваў, што здабыў пансіянатку дзікай натуральнасцю штучнасці. Сунуў рукі ў кішэні матроскі. Напружаны перад ёю, ловачы кожны дых, я акампанаваў ёй ціха, але палка, з усёй моцы — сімпатычны, зноў сімпатычны... Гэтым разам час аказаўся мне спрыяльным. Кожная секунда, паглыбляючы штучнасць, паглыбляла адначасова і натуральнасць. Я спадзяваўся, што раптам загаворыць са мною, як калі б мы зналіся з нямаведзь якога часу, пра нагу, што вось ёй нага баліць, бо сцягну, бач, сабе надсадзіла.

«Нага мне баліць, бо надсадзіла сцягну. Ты п'еш віскі, Анабэле...»

І ўжо была намерылася гэта сказаць, ужо і губы варухнуліся — аж тут сказалася ёй нешта зусім іншае, міжвольна — зусім неафіцыйна яна спыталася.

— Чым магу служыць?

Я адступіўся на крок, а яна, паказытаная гэтым паведамлен-

нем, не трацячы, зрэшты, нічога з фасону і крою маладой новачаснай дзяўчыны, якая сядзела на стале, пакалыхваючы нагамі, ага ж, яшчэ больш зыскаючы фасону, паўтарыла з націскам і з фармальнай халоднай зацікаўленасцю.

— Чым магу служыць?

І як што яна адчула, што гэтыя словы нічым ёй не зашкодзяць у асабістым плане, а нават жа наадварот — паслужацца сваёй рэзкасцю, асентыментальнай цвярозасцю, што якраз добра дагаджае яе тыпу. І во, зноў паглядзеўшы на мяне, як на вар'ята, перапытала:

— Дык чым магу служыць?

Я адварнуўся, але спіна мая яшчэ больш яе распаліла, ужо з-па-за дзвярэй я пачуў:

— Блазнюк!

Атрэсены, адапхнуты я сеў на сваё крэсельца каля сцяны, зусім знішчаны.

— Канец, — шапнуў я. — Сапсавала. Навошта сапсавала? Нешта я ўела — рашыла, лепш ехаць цераз мяне, чым разам са мною. Крэсельца маё, тут, пад сцяной, прывітанне! — але трэба нарэшце распакаваць рэчы, валізка стаіць пасярод пакоя, ручнікоў няма.

Я сціпленька прыстроіўся на крэсельцы і ўжо амаль упоцёмках пачаў раскладваць бялізну па шуфлядах — трэба паўкладваць, заўтра трэба ў школу — але не запальваў святла, лішне, для сябе няварта. Як жа ўбога мне было, як жа гаротна, але добра, абы толькі больш не сноўдацца, не рухацца, сесці, сядзець і не хацець нічога, да канца нічога.

Але праз некалькі хвілін зрабілася ясна, што ў сваёй знясіленасці, і недастатку я зноў павінен быць актыўны. Няўжо мне ўпыну не будзе? Цяпер — я мусіў трэці раз ісці ў яе пакой і з'явіцца перад ёю блазнам, каб ужо ведала, што ўсё папярэдняе было з майго боку паказным блазнаваннем і што гэта я з яе пакпіў, а не яна з мяне пакпіла. *Tout est perdu sauf l'honneur* — як сказаў Францыск І. І, дарма што быў разбіты і стомлены, я ўстаў і зноў пачаў рыхтавацца ўвайсці. Падрыхтаванні трохі задоўжыліся. Нарэшце я адчыніў дзверы і галавой наперад усунуўся ў яе пакой. Сляпучае святло. Яна запаліла лампу. Я заплюшчыў вочы. Да мяне дайшла знецярплівеная заўвага.

— Прашу не заходзіць без стуку.

Я адказаў з заплюшчанымі вачыма, соваючыся галавой у дзвярах:

— Слуга і ўслончык пані.

Яна адчыніла дзверы, і я ўвайшоў нарамльна, рухома, дасціпна, о, гэтая рухомасць небаракі! Я рашыў раззлаваць яе згодна са старою максімай, што злосць паскудзіць прыгажосць. Думаў, яна занервуецца, а я, застаючыся спакойны, пад маскай блазна, патраплю здабыць перавагу. Яна крыкнула. — Пан кепска выхаваны!

Мяне здзівілі гэтыя словы ў новачасных вуснах, тым больш, што прагучалі так аўтэнтчна, быццам добрае выхаванне было апошній інстанцыяй разбэшчаных пасляваенных пансіянатак. Новачасныя ўмеюць па-майстэрску папераменна жангліраваць кепскім і добрым выхаваннем. Я адчуў сябе хамам. Запозна было адступацца — свет існуе толькі дзякуючы таму, што заўсёды бывае запозна адступацца. Я адказаў з паклонам.

— Услончык высакаваты шаноўнай пані.

Яна ўстала і скіравалася да дзвярэй. Фатальнасць! Калі выйдзе, пакінуўшы мяне з хамствам, — прапала! Я кінуўся напярэймы, заступіў ёй дарогу. Яна спынілася.

— Чаго пан хоча?

Ага, занепакоілася, бач.

А я, у палоне наступстваў свайго руху і як што ўжо не мог адступацца, пайшоў напралом. Іду на яе, вар'ят, блазан, пазёр, малпа на панну, барочны шкаляр і пракуда, з тупым нахабствам — яна адступае за стол — а я на яе, рухаюся, перадражніваю, пальцам паказваю свой кірунак і сунуся да яе, як п'яны, злосны хам, як бандыт — яна да сцяны, я за ёю. Але, пракляцце! — наступаючы на яе кашмарна і пачварна, вылупішы вочы, бачу адначасова — *перад вар'ятам яна не траціць нічога са сваёй красы*, — вось ужо я нелюдзь — а яна каля сцяны маленькая, сіцснулася, бледная, з апушчанымі і сагнутымі ў локцях рукамі, задыханая і як бы шпурнутая мною аб сцяну, з круглымі вачыма і шалёна ціхая, напружаная небяспекай, ворагам, яна цудоўная — як з кіно — новачасная, паэтычная, артыстычная, а страх — замест скажаць, толькі красіць яе! Яшчэ хвіліна. Я набліжаўся да яе, і сілай акалічнасцяў павінны былі

настаць новыя вырашэнні — мільганула мне ў галаве, што канец, што я павінен рукою схапіць яе за гэты яе тварык — закаханы быў, закаханы!... аж тут па пакоі разлэгся шум. А гэта Мянтуз атакаваў служанку. Мы проста не пачулі званка. Гэта ён прыйшоў да мяне ў адведзіны на новую кватэру, а, апынуўшыся сам-насам са служанкай у прыезднім пакоі, спрабаваў учыніць над ёю гвалт.

Бо то ж Мянтуз пасля двубою з Сіфонам ужо не мог пазбыцца сваіх страшных грывасаў і трапіў у такую пякельную сітуацыю, што ўжо ўвогуле не мог іначай як пачварна. Ubачыўшы служанку, не замарудзіў абысціся з ёю ардынарна і брутальна, як толькі мог. Служанка нарабіла галасу. Мянтуз даў ёй выпятка ў жывот і ўвайшоў у пакой з паўбутэлькай чыстай «манполькі» падпахай.

— А, ты тут!—крыкнуў. — Сэрвус, Юзек, калега! Я з візітай. Прынёс во! гарэлкі сербануць і сардэлек! Хо-хо-хо, але ж і морда ў цябе! Нічога, нічога, мая не лепшая!

Хай храпа храпе дасць па храпе!
Такі наш лёс! Такі наш лёс!
Дай храпаю каму па храпе
Ці вешайся на шкапе!

— Які яшчэ Сіфон так цябе ўладзіў? Гэтая флянса пад сцяной? Маё шанаванне!

— Я закахаўся, Мянтуз, закахаўся...

Мянтуз адказаў з мудрасцю алкаша:

— А, дык таму такая ў цябе морда? Страх божы, Юзё! Н-но, але ж і ўмазала табе каханка. Ты толькі на сябе глянься! Але нічога, нічога, мая храпа нязгорш. Штама! Ходзь, ходзь, што там будзеш мікіткі загінаць, вядзі мяне ў свае апартаменты. Нясі хлеба да сардэлек — во, бутэльчына на згрызоты! Чаго там бо, не сюсяй! Юзё, калега, нап'емся, пададдонім, наплюем на што папала, аддуху сабе зробім! Я сёння ўжо дзве «манполькі» ўтрубіў, гэта трэцяя. Аддуху сабе зробім. Шанаванне шанюнай... *bon jour... au revoir...* маё шанаванне! *Allons, allons!*

Я яшчэ раз павярнуўся да новачаснай. Яна хацелася штосці сказаць, выглумачыць — сказаць якоесь адно адзінае слова, якое мяне ўратавала б — але такога слова не было, а Мянтуз падхапіў мяне за падпахі і, блытаючыся ў сваіх нагах, мы рушылі ў мой

пакой, п'яныя не ад алкаголю, а языкамі сваімі. Я расплакаўся і расказаў яму ўсё пра пансіянатку, нічога не абмінаючы. Ён выслухаў мяне па-бацькоўску зычліва і заспяваў:

Гэй, морда
Уцёрта,
Бы ў чорта!

— Пі, папівай, чаго не п'еш? Лыкні траха! Дай бусі бутэлектцы, дай губак бутэльчыне! — Твар у Мянтуза быў усё яшчэ страшны, жахліва ардынарны і трывіяльны, Мянтуз клыгаў сардэльку ў прасаленай паперы, соваючы яе ў зяпу.

— Мянтуз, я хачу вызваліцца! Вызваліцца ад яе! — усклікнуў я.

— Вызваліцца з пашчы? — спытаў ён. — Псякрэўка.

— Вызваліцца ад пансіянаткі! Мянтуз, мне ж бо трыццаць ужо, як адзін дзень! Трыццаць гадоў!

Той са здзіўленнем прыгледзеўся да мяне, у маіх словах павінен быў быць шчыры боль. Але тут жа і пырснуў смехам.

— Тэ, не дрылюй! Трыццаць гадоў! Здурнеў зеляпан, з дуба ўпаў, фраер у гольфіках (і ўжыў іншых выразаў, якіх нават не паўтару). Трыццаць гадоў яму! Тэ, ведаеш што, — пацягнуў з бутлі і сплюнуў. — Ведаю аднекульсь тваю гэну магніфіку. Ведаю, бачыў. За ёю Капырда падбрыквае.

— Хто за ёю?

— Капырда. Ну, каторы з нашай класы. Спадабалася яму, уключаўся, бы жук у гаўно, бо ён такі самы, новачасны. Ба, калі яна напраўду новачасная, нічога тут не паробіш, халера! Новачасная толькі з новачаснымі задаецца, толькі з такімі, як самая. Ба, ба, калі новачасная ўляпіла табе, дык не выкараскаешся так латва. Гэта круцей за Сіфона. Але нічога, браце, у кожнага ёсць прыліплы да яго асобы дзе які ідэал, як цурбак да Папяльца. Пі, пі, папівай! Думаеш, я вызваліўся? Зрабіў з храпы анучу, а парабак усё яшчэ пераймае.

— Але ж ты згвалціў Сіфона?

— І што з таго? Згвалціў, а храпа засталася. Гля, — здзівіўся. — А тое з нас пара. Я з парабкам, а ты з пансіянаткай. Цвіртуй, цвіртуй гарэлку! Гэй, парабак, — замроіўся раптам, — гэй, парабак! Юзю, от жа, каб тое ўцячы нам да парабка. На лугі, на гоні, уцячы, змыцца, — мармытаў. — Да парабка... да парабка...

Але мне ягоны парабак зусім не абыходзіў. Толькі новачасная! Зайздрасць мяне забрала да Капырды — ах, Капырда ходзіць за ёю! Калі аднак «за ёю», а не «з ёю», гэта значыла б, што не знаюцца... Я не адважыўся спытацца. І так мы сядзелі з храпамі, двухкалейна, кожны аддадзены сваім думкам, час ад часу пацягваючы з пляшкі. Мянтуз, хістаючыся, устаў.

— Ужо мне пара, — сказаў заплятаючыся. — А то яшчэ старая вернецца. Выйду праз кухню, — буркнуў. — Загляну яшчэ да служанкі. Служанку маеш нічога, увогуле, увогуле... Праўда, гэта не парабак, але-такі з простага люду. Можа, брат у яе парабак. Эх, браце — парабак... парабак...

Выйшаў. А я застаўся з пансіянаткай. Месячнае святло бледна барвіла дробны пылок, які ў вялікай колькасці плаваў там і сям.

Раздзел VIII

Кампот

А нараніцу школа і Сіфон, Мянтуз, Гопэк, Мыздраль, Галкевіч і *accusativus cum infinitivo*, Блядачка, прарок і штодзённая ўсіхняя немагчымасць, нуда, нуда, нудоціна! І зноў тое самае і сама тое! І зноў прарок прарочыць, настаўнік нудзіць і прароча варызгае, на жыццё зарабляе, вучні пад партамі мучацца ў прастрацы, хвіга ў кішэні круціцца, як калаўротак, як не раўнуючы ці лілі алей ці не лілі, ці не лілі, а цілілікалі, ці, як палякі кажучь — не пепш, Пётшэ, вепша пепшэм, бо пшэпшыш вепша пепшэм, ну ж, чый кажух найкаўтунавацейшы — нуда, нуда нудоціна! І зноў нуда цісне, пад ціскам нуды рэчаіснасць прарока і настаўніка памалу ператвараецца ў свет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай — і ўжо ніхто не ведае, што рэальна, а чаго ўвогуле няма, дзе праўда, дзе ілюзія, што чуецца, чаго не чуваць, дзе натуральнасць, а дзе штучнасць, пад'ядыка і тое, што няўхільна павінна быць, мяшаецца з тым, што ёсць, і адно адное дыскваліфікуе, адно ў аднога адбірае ўсякую рацыю быту, о, вялікая школа нерэчаіснасці! А то ж бо і я таксама бітых пяць гадзін марыў пра свой ідэал, раскапыліў губы, надзмуўся, як балон, без перашкоды — бо ў фіктыўным свеце, свеце ірэальным не было нічога, што магло б вярнуць да нормы. Бо то ж і я ўжо меў свой ідэал — сучасную пансіянатку. Я быў закаханы. Я марыў, як смутны амант і аспірант. Пасля няўдалых спробаў здабыцця каханай — пасля спробы выс-

мейвання каханай — вялікая жальба мяне агарнула, ведаў бо я, што ўсё ўпала, — як прапала.

Пачаўся пацярык моташна манатонных дзён. Я быў увязнены. Што ж я маю сказаць пра тыя блізніучыя дні? Раніцаў ішоў у школу, са школы вяртаўся на абед да Младзьякаў. Ужо і не мерыўся ані ўцякаць, ані высвятляць, ані пратэставаць — так-такі, з прыемнасцю рабіўся вучнем, як вучань быў бліжэй да пансіянаткі, чым як самастойны чалавек. Гэй жа, гэі жа! — амаль забыўся пра свайго даўняга трыццатка. Настаўнікі палюбілі мяне, дырэктар Пюркоўскі паляпваў мяне па пупе, а падчас ідэалагічных дыспутаў і я чырванеў і крычаў: — Новачаснасць! Толькі новачасны хлопец! Толькі новачасная пансіянатка! — з чаго смяяўся Капырда. Мабыць, напэўна прыгадваеце сабе Капырду, адзінага новачаснага хлопца на ўсю школу? Я стараўся стварышавацца з ім, спрабаваў пасябравацца і выдабыць з яго сакрэт ягоных стасункаў з Младзьякуўнай — але ён адчураў мяне сваім стаўленнем, яшчэ больш пагардлівым, чым да іншых, нібыта прачуў, што мяне адшыла сястра ягонага тыпу, новачасная пансіянатка. Увогуле безумоўнасць і няшчаднасць, з якою вучні нішчылі чужыя сабе віды маладосці, была надзвычайная, чысцёхі ненавідзелі неахайцаў, новачасныя брыдзіліся старамоднымі і так далей. Так далей, далей! І яшчэ далей!

Што ж мне яшчэ сказаць? Сіфон памёр. Згвалчаны праз вушы, не мог ачухацца, аніяк не мог пазбыцца варожых элементаў, ушчэпленых яму праз вушы. Дарма ён пакутаваў, цэлымі гадзінамі намагаўся забыць усведамленчыя словы, якія, хочучы не чуць, пачуў. Ён успрыняў агіду да свайго скажонага тыпу і хадзіў з унутраным нясмакам, усё больш бледны, увесь час яму адрыгалася, ён пляваў, задыхаўся, харкаў, кашляў, але не мог, адчуваючы сябе нягодным, і аднаго разу папалудні павесіўся на вешалцы, што выклікала вялікую сенсацыю, нават у прэсе былі нататкі. Аднак Мянтуз няшмат з таго прыдбаў, смерць Сіфона не паправіла, прынамсі, ягонай храпы. Што з таго, што Сіфон сканаў? Грымасы, якія ён рабіў пры двубоі, прыліпілі яму да твару — не так яно проста вызваліцца ад грымасаў, твар, адзін раз скажоны, не вяртаецца ў сябе сам, ён не гумовы. Таму ён і далей хадзіў з такой антыпатычнай мінай, што нават Гопэк і Мыздраль, ягоныя прыяцелі, як маглі, уні-

калі яго. І чым пачварнейшы быў, тым — відавочна ж — больш уздыхаў па парабку; і чым больш уздыхаў, тым больш — рэч ясная — пачварнела ягоная міна. Нядоля зблізіла нас, ён уздыхаў па парабку, я па новачаснай, і так пры агульным уздыханні паволі сплываў час. Але рэчаіснасць была і далей недасступная і неасягальная, быццам высыпка на нашых тварах. Ён расказваў мне, што мае віды на валоданне служанкай Младзьякаў — у той вечар, выходзячы праз кухню пад газам, увінціў ёй бусю. Але гэта яго ніякаю мерай не задаволіла.

— Гэта не тое, — сказаў, — не тое гэта. Сарваць цалунак у дзеўкі? Папраўдзе босая дзеўка проста з вёскі і — як я даведаўся, — брат у яе парабак. Але што з таго, халера, псякрэў, паморак, зараза (і ўжыў іншых выразаў, якіх я не паўтару), сястра не брат, хатняя служба не парабак. Хаджу да яе вечарамі, калі тая твая Младзьякова на сесіі камітэта, дрылюю, цвіртую, траплюся, што на язык узлезе, нават па-вясковаму ўкручваю. Але яна ўсё ніяк не хоча прызнаць мяне за свайго.

І так вось фармаваўся ягоны свет — са служанкай на другім плане, з парабкам на першым. А мой свет цалкам перанёсся з школы ў дом Младзьякаў.

Па-мацярынску хутка Младзьякова неўзабаве заўважыла, што я-такі ўключваўся ў яе дачку. Няма патрэбы дадаваць, што пані інжынерову, якую ўжо Пімка няблага расхвалываў на пачатку, яшчэ больш заінтрыгавала гэта адкрыццё. Хлопец старамодны і зманераны, не ўмее ўтоіць захаплення новачаснымі атрыбутамі пансіянаткі, быў як бы языком, якім яна магла смакаваць, і працудь усе даччыныя павабнасці, а ўскосна — свае. Так вось я і зрабіўся языком гэтай тоўстай бабы — а чым больш я быў старасвецкі, няшчыры і ненатуральны, тым лепш тыя адчувалі новачаснасць, шчырасць і прастату. А таму гэтыя дзве інфантаільныя рэчаіснасці — новачасная, старамодная — пабуджаючы адна адну, ятрачыся і падаграваючыся тысячамі самых дзіўных сашчэпак, кумуляваліся і грувасціліся ва ўсё больш фрагментарны і зялёны свет. І дайшло да таго, што старая Младзьякова пачала выдыгацца перад мною, хваліцца і выстаўляцца з новачаснасцю, якая папросту замяняла ёй маладосць. Нястомна за сталом ці вольнай хвілінай заводзіліся гутаркі пра свабоду нораваў, эпоху, рэвалюцыйныя закалоты,

пасляваенны час *etc.*, і старая была ў захапленні, што можа быць маладзейшая эпохай за хлопца, маладзейшага ўзрастам. Яна зрабіла з сябе малодку, а з мяне старка.

— Ну як там наш малады старак? — маўляла. — Наша тухлае яечка?

І з вырафінаванасцю інтэлігентнай новачаснай інжынеровай гнэмбіла мяне сваёй жыццёвай прадпрымальнасцю, сваёй жыццёвай дасведчанасцю і тым, што ведае жыццё, і тым, што, як санітарку, перакапала яе ў акопах падчас Вялікай Вайны, і сваім запалам, і сваімі даягядамі, і сваім лібералізмам жанчыны Прагрэсіўнай, Дзельнай, Адважнай, а таксама сваім новачасным норавам, штодзённым купаннем і адкрытым хаджэннем у пэўны, датуль законспіраваны нужнік. Дзіўныя, дзіўныя рэчы! Пімка час ад часу адведваў мяне. Стары настаўнік раскашаваўся маёй пупай. — Якая пупа, — буркаў, — непараўнаная! — і ў меру магчымасці яшчэ падбіваў барабанныя перапонкі Младзяковай, даводзячы за малым амаль да абсурду *genre* старасвецкага педагога і моц-моцна абураючыся новачаснай пансіянаткай. Я заўважыў, што калі-нікалі, з-Пюркоўскім, напрыклад, увогуле не быў такой старадрэвінай, ані не трымаўся старасвецкіх правілаў. І я не мог уразумець, ці тое Младзяковы абуджаюць у ім гэтую старасветчыну, а ці — наадварот — ён абуджае новачаснасць у Младзякаў, ці ўрэшце, наўзаем, адначасна ўзалежніваючыся ад волі вышэйшай рацыі рыфмы. Да сённяга не ведаю, ці Пімка, бэльфэр у іншых адносінах усё ж абсалютны, трапіў у той гатунак даваенных бэльфраў, змушаны пасляваеннай распустаі Младзякуўны, ці можа, ён справакаваў разбэсту, наўмысна прымаючы менавіта такую самую няшчасную і няздарную постаць пачцівага старка. Хто каго тут ствараў — новачасная пансіянатка старка, а ці мо старак новачасную пансіянатку? Пытанне даволі беспрадметнае і ялавае. Як жа дзіўна аднак крышталізуюцца цэлыя светы паміж лытак дзвюх асобаў!

Так а ці гэтак, абое пачуваліся выдатна і дасканала, ён — як педагог з даўнімі прынцыпамі і поглядамі, яна — як разбэшчанка, і спакваля ягонья візіты рабіліся ўсё больш працяглыя, і шторазу ён прысвячаў мне ўсё менш увагі, канцэнтруючыся на новачаснай. Ці павінен я казаць пра гэта? Я зайздросціў

Пімку. Я пакутаваў нялюдска, бачачы, як гэтыя двое ўдапаўняюцца, дапасоўваюцца, рыфмуюць песеньку, як твораць разам малую папяровую стара-маладую паэмку, і ганебна было бачыць, што антык з лыткамі ў тысячу разоў горшых, сыграўся з новачаснай лепш за мяне. Асабліва Норвід зрабіўся ў іх повадам да тысячы забавак, лагодны Пімка не мог пагадзіцца з яе невуцтвам у гэтым прадмеце, гэта абражала яго самыя святыя пачуцці, а яна зноў жа больш хацела скакаць з шастом — і так ён усё абураўся, а яна ўсё смяялася, ён раіў, а яна не хацела, ён благаў, а яна скакала — увесь час, увесь час, цалюткі той божа час! Здзіўляла мяне мудрасць і дасведчанасць, з якой бэльфэр, ні на хвілю не перастаючы быць бэльфрам, дзеючы заўсёды з пазіцыяй бэльфра, умеў аднак чэрпаць асалоду з новачаснай пансіятаткі сілай кантрасту і спосабам антыСінтэзу, як бэльфрам пабуджаў яе быць пансіятаткай, а яна сваёй чаргою пансіятаткай распальвала ў ім бэльфра. Я страшна зайздросціў, хоць, зрэшты, таксама распальваў антыгэтычна і сам распальваўся ёю — але я, о Божа, я не хацеў быць з ёю старамодным, я хацеў быць з ёю новачасным!

Гэй, мука, мука, мука! Я не мог і не мог вызваліцца ад яе. На нішто, у пропадзь сышлі ўсе спробы вызвалення. Глум, якога я не шкадаваў ёй у думках, не даваў ніякіх вынікаў — у сутнасці што там той танна глум за плячыма? І зрэшты, глум быў не чым іншым, як пашанаваннем толькі. Бо ж на дне глуму і кпінаў крылася атрутлівая прага падабацца — калі я кпіў, дык выключна толькі дзеля новамодай выправы, каб выстрэнчыцца ў павіныя пёры здзеку — і дзеля таго толькі, каб не быць пахваленым. А такі глум абяртаўся супроць мяне, робячы мне шкоду яшчэ брыдчэйшую і страшнейшую. І з такім глумам я не мог выступаць супроць яе — плячмі паціснула б. Бо дзяўчына, падобная ў гэтым на іншых людзей, ніколі не спалохаецца таго, хто кпіць, бо ён не быў дапушчаны... А блазенскі выпадак на яе тады, у яе пакоі, прынёс мне толькі таго, што з таго часу — была са мною нападатове, ігнаравала мяне — ігнаравала, як толькі гэта ўмее новачасная пансіятатка, не менш дасканала ведаючы пра маё каханне-раскаханне да яе новачаснага досведу. Практыкавала потым з тым сваім вопытам з вырафінаванай жорсткасцю сарокі, старанна асцерагаючыся аднак усякага

какецтва, якое магло б яе ўзалежніць ад мяне. Толькі таго, што сама сабе рабілася штораз дзічэйшай, што шпарка давалася бэсціць сябе новачасным зграбнотам. І сядзела часам за абедам, ах, даспелы недаспелак, упэўненая ў сабе, абьякавая і сама ў сабе. А я сядзеў дзеля яе, дзеля яе, дзеля яе паседжваў і не мог ні секунды не сядзець дзеля яе, быў у ёй, яна ж мяне ў сабе змяшчала разам з маімі кпінамі, яе густы, яе смакі былі для мяне вырашальныя, і я мог падабацца сабе толькі настолькі, наколькі я падабаўся ёй. Пытка — цалкам і без рэшты быць у новачаснай пансіянатцы. І ніколі ані разу я не спрамогся заспець яе на хоць бы найменшым правале ў новачасным стылі, ніколі ніякага праколу, праз які я мог бы дастацца на свабоду, зрабіць ногі!

Гэта якраз мяне ў ёй і чаравала — тая даспеласць і суверэннасць у маладосці, пэўнасць стылю. Калі ў нас там, у школе, былі вугры, калі пастаянна нас абсыпалі розныя прышчы, ідэалы, калі мы рухаліся няўключна, калі што ні крок, то прамашка, пахібка — ейны *exterieur* быў на подзіў тонка закончаны. Маладосць у яе не была пераходным узростам — маладосць у новачаснай складала адзін з пэўных акрэсаў чалавечага жыцця — яна *пагарджала гаспеласцю, а хутчэй не гаспеласць была яе гаспеласцю* — не прызнавала бруды, вусаў, мамак ані матак з дзіцем — і з гэтага бралася яе магічная моц. Яе маладосць не патрабавала ніякіх ідэалаў, бо яна сама сабе была ідэалам. Не дзіва, што я ўгнечаны ідэалістычнай маладосцю, як каня прагнуў той ідэальнай маладосці. Але яна не хацела мяне! Храпу мне рабіла! І з кожным днём страшнейшую рабіла храпу!

Божухны — як жа мяне гнэмбіла ў маёй красе! Ах, не ведаю нічога больш бязлітаснага, ніж чалавек, які другому чалавеку робіць храпу. Усё яму добра, калі б абярнуць у смех, у гратэск, у маскарад, бо брыдота таго — яго прыгажосць сыціць, о, верце, рабіць пупу — нішто ў параўнанні з рабленнем храпы! Пад канец, даведзены да краю, я пачынаў плесці самыя дзікія планы фізічнага знішчэння пансіянаткі. Знявечыць тварык. Скалечыць, адрэзаць нос. Але прыклад Мянтуза з Сіфонам даводзіў, што фізічная перамоц не нашмат прыдаецца, не, душы нічога не залежыць да носа, душа вызваляецца толькі духоўнай перамогай. А што ж магла мая душа, жывучы ў ёй, калі

я быў у ёй, калі яна мяне ў сабе замкнула. Ці можна выдабыцца з кагосці сваёй сілай, не маючы нічога па-за ім, аніякага апірышча, ніякага кантакту з нічым, як толькі праз яго, калі ягоны стыль пануе над табою цалкам? Не, каб сваёй сілай — гэта выключана. Хіба што нехта трэці пасобіць табе збоку, падасць хоць кончык пальца. А хто ж павінен пасобіць? Мянтуз, які не бываў у Млодзякаў (толькі на кухні, патроху) і ніколі не асіставаў пры маім стасункаванні з пансіянаткай? Млодзяк, Младзякова, Пімка, усе запрысяжаныя пансіянатцы? Ці нарэшце платная служанка, істота без голасу? А тым часам храпа рабілася ўсё больш жудасная, і чым жудаснейшаю рабілася, тым больш Младзякова з Младзякуўнай кансалідаваліся ў новачасным стылі і тым жудаснейшаю рабілі мне храпу. О, стыль — прычандале тырані! Пракляцце! Але пралічыліся бабы! Бо надышоў момант, калі выпадкова ад патугаў Млодзяка (так, менавіта Млодзяка) крыху паслаблі аковы стылю, а я патроху зыскаў ранейшую магчымасць. І тады — рушыў у атаку па поўнай. Гайда, гайда, гайда-марш, паехалі на кірмаш — на стыль, на красу новачаснай пансіянаткі!

Дзіўная рэч — інжынеру заўдзячаюся вызваленнем, каб не інжынер, быў бы я ўвязнены на векі, гэта ён міжволі справіў так, што настала невялікая перасоўка, што ўжо на разе пансіянатка апынулася ўва мне, не я — у пансіянатцы, так, інжынер уцягнуў у мяне дачку, да скону буду яму ўдзячны. Памятаю, з чаго тое пачалося. Памятаю — прыходжу са школы на абед, Млодзякі ўжо за сталом, служанка ўносіць булён, пансіянатка таксама сядзіць — сядзіць выдатна, з крыху бальшавіцкай фізкультурай і ў гумовых паўбоціках. Супу ела мала — а затое адным духам выпіла шклянку халоднай вады і заела скарынкай хлеба, булёну не любіла, развярэджаная цаца, цёплая і лішне лёгкая, гэта, бадай, нават шкодзіла ейнаму тыпу і падобна на тое, яна хацела як мага даўжэй патрываць у голадзе, прынамсі, не есці мяса, бо то ж галодная новачасная дзяўчына — гэта вышэйшы клас, чым сыгая новачасная дзяўчына. Младзякова таксама з'ехала б мала, а ў мяне не папыталася ўвогуле, як там у школе павялося. Чаму не спыталася? А таму, што не прызнавала гэтых «мамульчыных» роспытаў і ўвогуле роля маці трохі яе мярзоціла, не любіла маці. Лепш ёй ужо быць сястрою.

— Прашу, Віктар, вазьмі солі, — сказала, падаючы мужу соль тонам сапраўднай вернай таварышкі, а таксама чытачкі Уэлса і дадала, углядваючыся, крыху ў будучыню, крыху ў прастору, з акцэнтам гуманітарнага бунту людской адзінкі, якая змагаецца з ганьбай грамадскага зла, несправядлівасці і крыўды:

— Кара смерцю — гэта перажытак.

А тады Млодзяк, гэты зўрапеец, інжынер і ўсвядомлены урбаніст, які фармаваўся ў Парыжы і адтуль прывёз еўрапейскі густ і смак, сабою чарнявы, у адзенні — свабодны, у новых жоўтых шаўровых боціках, якія на ім выдатна глядзеліся, у каўнерыку а-ля Славацкі і ў рагавых акулерах, пазбаўлены прымхаў зачарсцвелы пацыфіст і энтузіяст навукова арганізаванай працы, з навуковымі ж досціпамі і анекдотамі і з досціпамі кабарэ, сказаў, беручы соль:

— Дзякую, Яанна.

Пасля чаго дадаў голасам усвядомленага пацыфіста, але з дамешкам студэнта палітэхнікі:

— У Бразіліі топяць соль цэлымі бочкамі, а ў нас па шэсць грошаў грам. Палітыкі! Мы, адмыслоўцы. Рэарганізацыя свету. Ліга Нацый.

А тымчасам Младзьякова глыбока ўздыхнула і сказала інтэлігентна, замроеная лепшым заўтрам і шкляннымі дамамі Жаромскага, з прывязкаю да традыцый змагання учарашняй Польшчы і памкненнем да Польшчы заўтрашняй.

— Зута, хто ён быў той хлопец, з якім ты сёння вярталася са школы? Калі не хочаш, можаш не адказваць. Ты ж ведаеш, што я цябе ні ў чым не няволю.

Младзьякуўна абьякава з'ела кавалачак хлеба.

— А я ведаю? — адказала.

— А то не? — з прыемнасцю сказала маці.

— Прычапіўся нейкі, — сказала пансіянатка.

— Прычапіўся? — спытаў Млодзяк.

Зрэшты, спытаўся механічна. Але ўжо само пытанне ўскладняла праблему і магло выклікаць уражанне застарэлай бацькоўскай незадаволенасці. Таму Младзьякова інтэрвэніявала.

— А што ў гэтым дзіўнага? — сказала, але з перабольшанай, можа быць, дэзынвальтурай. — Зачапіў яе, — вялікае мне здзіва! Хай зачэпвае! Зута, а можа, ты дамовілася з ім? Выдат-

на! Можа, хочаш выбрацца з ім на байдарцы — на цэлы дзень? А можа, хочаш паехаць на *week-end* і не вяртацца нанач? Не вяртайся ў такім разе, — сказала паслужліва, — смела не вяртайся! Альбо, можа, хоч выбрацца без грошай, можа, хоч, каб ён за цябе плаціў, а, можа, табе лепш плаціць за яго, каб ён быў на тваім утрыманні — у такім разе я дам табе грошай! Але сама пэўнае — дасце сабе рады самыя, га? — сказала цвёрда, напіраючы ўсім целам. Інжынерова відавочна трохі зачвалавалася, але дачка зручна адхілілася ад маці, якая лішне выразна дамагалася пасярэдніцтва.

— Добра, добра, мама, — збыла яе нічым; яна не перабірала катлет, калі фарш быў ёй не даспадобы, — замяккі альбо проста нейкі такі. Новачасная была вельмі асцярожная з бацькамі, не падпускала іх ніколі занадта блізка.

Але інжынер ужо падхапіў жончыну тэму. Як што жонка заінсінювала, а ён як бы бачыў нешта благое ў тым, што дачку зачопілі, дык з ходу пажадаў выказацца. І так яны на пераменую падхоплівалі кожнае сваё. Ён сказаў:

— Мабыць, нічога ў гэтым благога! Зута, калі хочаш мець пазашлюбнае дзіця, ну ж, выстарайся, калі ласка! Бо і што ў гэтым благога! Культ цноты сканаў! Мы, інжынеры, канструктары новай грамадскай рэчаіснасці, не прызнаем культу дзявоцтва колішніх грэчкасеяў!

Выпіў глыток вады і замоўк, адчуўшы, што, бадай, крыху перабраў галопу. Але Младзякова тут жа падхапіла тэму і ўскосна, агульна пачала намаўляць дачку да пазашлюбнага дзіцяці, давала выйсце свайму лібералізму, расказвала пра падобныя стасункі ў Амэрыцы, цытавала Ліндсея, падкрэслівала нязвычайную лёгкасць пад спасылкамі на прэцэдэнты ў новачаснай моладзі і г.д. і г.д... Гэта быў іх любімы конік. Калі адно ссядала з яго, адчуваючы, што далекавата занесла, другое сядала і гнала далей. Гэта было тым больш дзіўна, што, зрэшты, як той казаў, усе яны (бо і Младзяк таксама) не любілі матак, не любілі і дзяцей. Але трэба зразумець, што даходзілі да гэтай думкі не з пазіцыі маці, а з пазіцыі пазашлюбнасці. Асабліва Младзякова прагнула пазашлюбным дзіцём дачкі выцерабіцца на чало авангарду падзеяў і каб гэта было дзіця, зачатое выпадкова, лёгка, смела, непакорна, у кустах, на спартовым пікніку з равес-

нікам, як гэта апісваецца ў новачасных раманах *etc.* Зрэшты, ужо сама гаворка, сама падбухторка пансіянаткі бацькамі часткова зрэалізавала жаданы цымус. А пацяшаліся яны тым смялей ад думкі, што адчувалі маю нерашучасць з ёю — вядома, я пакуль што ніяк не ўмеў бы ўбараніцца ад чараў сямнацаткі ў кустах.

Але яны не ўзялі пад увагу, што таго дня нават на зайздрасць я не быў занадта бедны. Што ж — цэлых два тыдні яны бесперастанку рабілі мне храпу, і храпа нарэшце зрабілася такой фатальнай, што я ўжо нават зайздросціць не меў чаму. Я здагадаўся, што хлопец, пра якога казала Младзякова, гэта напэўна Капырда, але што ж, усё адно, мілажаль, смутак — смутак і ўбоства — убоства і вялікая знямога, ах, і адмова. Замест таго, каб прыняць іх думку з зялёна-блакітнага боку, непакорнага, свежага, я ўспрыняў яе ўбога. «Што ж, дзіця ёсць дзіця», думаў я, уяўляючы сабе роды, мамку, хваробы, дзіцячыя няўладзіцы, кошты ўтрымання і што дзіця сваім дзіцячым цяплом і малаком неўзабаве знявечыла б дзяўчыну, робячы з яе ацяжэлюю і цёплую мамачку. Таму я і сказаў убога, ментальна, нахіліўшыся да Младзякуўны.

— Мамуся...

А сказалася гэта вельмі журботна, шчыра і цяплотка, я ўклаў у гэта слова ўсё мамчына цяпло, якога яны ў сваёй вострай, свежай, дзявочай і хлапечай уяве свята не хацелі браць пад увагу. Навошта я гэта сказаў? А так сабе, як во! напісалася, так і сказалася. Дзяўчына, як кожная дзяўчына, была яна перш за ўсё эстэтка, галоўнае ў яе было прыстойнасць, а я, дапасоўваючы да яе тыпу цёплае, пачуццёвае і крыху разнэгліжванае слова «мамуся», чыніў нешта агідна размямленае, рассясючанае і непрыстойнае. І думаў, што, можа, лопну ад гэтага. Праўда, я ведаў, што яно ўхіліцца ад мяне, а непрыстойнасць застанецца пры мне — бо такі быў уклад паміж намі, што ўсё, што я наброіў супроць яе, прыкладалася і да мяне. Як калі б я пляваў супраць ветру.

А тут Младзяк як не зарагоча!

Засмяўся ён нечакана для самога сябе, гарласта, схапіў сурвэтку, засаромеўся — рагатаў з вачыма паўзверх, закашляўся і рыкаў у сурвэтку, страшна, аўтаматычна, міжволі. Аж я дзі-

ву даўся! Што яму так заказытала ў нервовай сістэме? Гэтае слова — «мамуся»? Насмяшыў яго кантраст паміж яго дзяўчынай і маёй мамусяй, нешта яму з'асацыявалася, можа, з кабарэ, а можа, голас мой, журботны і жаласлівы вывеў яго на падворак роду людскога. Меў ён тую ўласцівасць, агульную ўсім інжынерам, што быў нязмерна казытлівы на ўсякую феню, а сказанае мною істотна папахвала нейкай пустой феняй. І рагатаў ён тым больш інтэнсіўна, чым больш за хвіліну да таго глыфікаваў пазашлюбнае дзіця. Аж акулеры зваліліся з носа.

— Віктар, — сказала Младзьякова.

А я яшчэ паддаў яму газу:

— Мамуся, мамуся...

— Пшапрашам, пшапрашам, — рагатаў, — пшапрашам. Пшапрашам... А то! Вой, не магу! Пшапрашам...

Дзяўчына схілілася над талеркай, і раптам я ледзь не фізічна ўбачыў, што праз бацькаў рогат дайшло да яе маё слова — я дастаў-такі яе, яна была развярэджана — так, так, я не памыліўся, бацькаў смех збоку змяніў сітуацыю, вызваліў мяне з пансіяткі. Нарэшце я мог зачапіць і загачыць яе! Я сядзеў як трусяня.

Бацькі таксама заўважылі гэта, пазбягаліся на дапамогу.

— Віктар, дзіву даюся, — незадаволена сказала Младзьякова, — заўвагі нашага старка, прынамсі, недасціпныя. Гэта поза, не больш!

Інжынер нарэшце пагасіў смех.

— Што, думаеш, я з гэтага смяяўся? Колькі жыву, а нават не чуў, так нешта на памяць успаролася...

Але іхнія высілки яшчэ больш уцягвалі пансіятку ў сітуацыю. Хоць я добра не разумеў, што тут робіцца, паўтарыў яшчэ некалькі разоў «мамуся, мамуся» тым самым сонным і няшчасным тонам, а ад паўтору слова набыло, відаць, новую сілу, бо інжынер зноў хехекнуў, коратка, перарывіста, захліпаючыся, гарласта. І, мабыць, сам смех яго насмяшыў — бо знянацку пырснуў на ўсё горла, затыкаючы рот сурвэткай.

— Прашу не ўмешвацца! — злосна крыкнула на мяне Младзьякова, але сваёй злосцю яшчэ больш дапакла дачку, якая нарэшце паціснула плячмі.

— Угаманіцеся, мама, — азвалася яна ўдавана абыякава, але

і гэта толькі дадало квасу... Дзіва дзіўнае — так радыкальна змяніўся парадак паміж намі, што кожнае іхняе слова яшчэ больш зацягвала ў вір. Шчыра кажучы, мне было нават даволі камфортна і прыемна. Я адчуваў, што знайшоў магчымасць з-пансіянаткай. Але папраўдзе мне было ўсё роўна. І адчуваў, што здабыў магчымасць, хоць мне ўсё адно, і што калі б хоць на імгненне вока мілажальнасць і шкадобу, убоства і нэндзу я падмяніў трыумфам, мая спрамога адразу была б знікчэмна, бо была б гэта вельмі дзіўная магчымасць, заснаваная на канве здакляраванай і ўпакоранай неспрамогі. Значыцца, каб зацвердзіцца ва ўбостве і зазначыць, як вельмі ж мне ўсё адно, як я не годны чаго б там ні было, я пачаў поркацца ў кампоце, крышыў у яго булку, усё што пад рукою, хлебныя каташкі, разбоўтваў лыжачкай. Храпа выдавала, што ж урэшце, мне і тое добра — ах, псяюха, што мне там — я сонна думаў, дадаючы яшчэ трохі солі, перцу і дзве зубачысткі — а, хай там яно, усё з'ем, спажыву ўсё што папала, усё адно... І я быў, як бы ляжаў у рове, а тым часам пташкі пырхаюць... Зрабілася мне цяplo і ўтульна ад боўтанкі.

— Што халасцячок? ... Што халасцячок? ... Чаго кавалер боўтаецца ў кампоце?

Младзякова папыталася ціха, але нервова. Я падняў неабольныя вочы мае з-над кампоту.

— Я толькі так... мне ўсё адно... — шапнуў болесна і лісліва. І пачаў есці кашу; а майму духу каша сапраўды ўжо была без ніякай розніцы. Цяжка сказаць, якое ўражанне зрабіла гэта на Млодзякаў, я і не спадзяваўся на вялікае ўражанне. Інжынер спантанна зарагатаў за трэцім разам, смехам кабарэтным, смехам падворкавым, смехам тыльным. Дзяўчына схілілася над талеркай і піла свой кампот у маўчанні, карэктна, памяркоўна неяк нават — гераічна. Інжынерова збялела — і ўзіралася ў мяне як загіпнатызаваная, вырачыўшы вочы, яўна баялася мяне. Баялася!

— Гэта поза! Поза! — мармытала.—Прашу не есці... Не дазваляю! Зута! Віктар — Зута! Віктар! Зута! Зута! Віктар, перастань, забарані! О...

А я ўсё еў і еў, бо чаму ж бы мне было не есці? — усё з'ем, здохлага пацука, і таго... — «Эх, Мянтуз, — думаў, — добра,

добра... Добра... Хай там, што б там, абы каб што за губу закладці, хай там, што б там, хай там...»

— Зута! — рэзка крыкнула Младзякова. Для маці бачыць даччынога паклонца, які апрыходвае ўсё падрад без розніцы — невыносна. А тады пансіянатка, якая сама-сама ўправілася са сваім кампотам, устала з-за стала і выйшла. Младзякова следдам. Млодзяк выйшаў у канвульсійным рогаце, заціскаючы хустачкай рот. Не было вядома, ці закончылі яны абед, ці ўцяклі — ці лілі алей ці такі не лілі, ці цілілікалі! — і чый кажух найкаўтунавацейшы! Я ж ведаў — уцяклі! Памкнуўся за імі! Наша ўзяла! Далей, наперад, атакуй, хапай, бі, гані, пераследуй, наступай, трыбушы, прыдушы, души, души, цісні і не папускайся! Баяліся? Палохай! Уцяклі? Даганяй! Ціха, спакойна, спакойна, спакойна, мілажальна і шкадобліва, не мяняй жабрака на пераможцу, бо то ж якраз жабрак прынёс табе перамогу. Баяліся, каб гэта я мазгова іх дзяўчыны, як той кампот, не апрыходаваў. Ха, цяпер я ўжо ведаў, як залезці ў яе стыль! І мог мазгова, ментальна надзяваць яе ва ўсё і на ўсё, што папала, боўтаць, драбніць, мяшаць, не разбіраючыся ў сродках! Але спакойна, спакойна...

Хто паверыць, што Млодзякаў незаконны рогат вярнуў мне здольнасць да супраціву? Мае чыны і думкі здабылі кішці. Не, партыя не была яшчэ выйграная. Але я, прынамсі, мог дзейнічаць. Я ведаў, па якой лініі ісці. Усё мне прасвятліў кампот, узварчык гэты. Гэтак сама, як я ўпароў кампот з распоўзлай кашай, так мог і знішчыць новачаснасць пансіянаткі, уводзячы ў яе першасныя элементы чужога, гетэрагенічнага, мяшаючы, разбоўтваючы, што папала. Гайда, гайда, гайда-марш — паехалі на кірмаш! — на новачасны стыль, на прыгажосць новачаснай пансіянаткі! Але ша! — ціха, ціха...

Раздзел IX Падгляд і далейшыя ўлазіны ў новачаснасць

Я ціха падаўся ў свой пакой і лёг на канапу. Трэба было абдумаць план акцыі. Я дрыжаў, і пот з мяне цёк, бо я ж ведаў, што ў сваім паломніцтве дарогай паўкаў я сыходжу на самае дно пекла. Бо нічога, што смачнае, не можа быць страшнае (як само слова «смачнае» на гэта паказвае), толькі нясмачнае ёсць насамрэч няеднае. З зайздрасцю я ўзгадваў тыя прыгожыя, романтичныя альбо класычныя злачынствы, гвалты, вырачванне вачэй у паэзіі і прозе — масла з канфітурай, гэта ведаю, што яно страшнае, а не цудоўныя і прыгожыя злачынствы ў Шэкспіра. Не, не кажыце мне пра тыя вашыя зрыфмаваныя болі, якія мы глытаем слізка, як вустрыцу, не кажыце мне пра цукеркі ганьбы, шакаладны крэм пагрозы, пірожныя нэндзы, ландрынкі цярпенняў і ласункі распачы. І чаго ж бо такая панюся, якая безбязным пальцам раскалупвае самыя крывавыя балячкі грамадства, галодную смерць сям'і рабочага з шасцёх асоб, чаго, пытаюся, гэтым самым пальцам нізавошта не адважыцца публічна пакалупаць у вуху. А таму бо, што гэта было б куды жудасней. Галодная смерць альбо на вайне, смерць мільёна людзей, можна з'есці, нават са смакам — але ж ёсць на свеце камбінацыі неядальныя, ванітальныя, дрэнныя, дысгарманічныя, адпрэчныя, адпужвальныя, ах, сатанінскія, якія адкідае чалавечы арганізм. А смакаваць жа — наша самапершая

задача, смакаваць мы абавязаны, смакаваць, хай канаюць муж, жонка і дзеці, хай сэрца раздзіраецца на кавалкі, абы толькі смакавала, абы смакавіта было! Так гэта, што я меў прадпрыняць у імя Даспеласці і дзеля вызвалення з-пад пансіянацкай магіі, было гэта ўжо дзеей антыкулінарнай і ў контрпаднябенні, перад якою ўздрыгвае глык.

Зрэшты, я не меў ілюзій — поспех мой за абедам быў досыць ілюзорны, тычыўся галоўным чынам бацькоў, дзяўчына выйшла без больш-меншага ўшчэрбу, заставалася і далей далёкая і недасягальная. Як скажае на дыстанцыі яе новачасны стыль? Як на добрае ўцягнуць яе ў арбіту майго дзеяння? А такі ж бо апроч псіхічнай дыстанцыі была дыстанцыя фізічная — яна бачылася са мною толькі падчас абеду і вячэры. Як скажаць яе, як ментальна насаджваць на дыстанцыю, гэта значыць, калі мяне няма каля яе, дык дзе яна сама? «Хіба што, — думаў я ў-бога, — праз падгляд і падслух». Гэтыя функцыі я меў ужо настолькі імі пратораныя, што самыя з першай хвіліны нашага знаёмства прынялі мяне як віжа, які падслухвае і падглядае. «І хто ведае, — вяла думаў я, з надзеяй, — ці, прыклаўшы вока да дзіркі ад ключа, не ўбачу адразу чагось, што мяне адштурхне ад яе, бо не адно спакойная прыгажосць ставіцца з агідай да агіды». Але зноў пагражала небяспека, бо некаторыя пансіянаткі, зачараваныя сваёй жа чароўнасцю і адданыя дысцыпліне стылю, у адзіноце трымаюцца так, як і на людзях. І таму замест брыдоты я мог гэтак жа добра ўбачыць красу. А краса, убачаная на самоце, яшчэ больш забойчая. Памятаў, як, знянацку ўвайшоўшы ў пакой, я застаў пансіянатку з анучкай каля ног у вельмі выстылізаванай паставе — так, але з другога боку, сам факт цікавання ўжо часткова псаваў і наколваў, бо калі дурным вокам падглядаем прыгажосць, дык нешта благое з нашага подгляду асядае і на прыгажосць.

Такім вось чынам я разважаў трохі, як у гарачцы — урэшце ацяжэла звалоцца з канапы і скіраваўся да дзіркі ад ключа. І як толькі прытуліў вока, убачыў праз акно, а дзень выдаўся цудоўны, свежы і восеньскі — на раз'ясненай восенню вуліцы Мянтуз краўся да кухонных дзвярэй. Яўна вырупіўся да служанкі. Над дахам суседняй вільі ў ясным сонцы пырхалі галубы і збіліся ў кучу, дзесь далей засігналіла машына, на ганку

бона бавіла дзіцятка, шыбы плавіліся на сонцы, якое хілілася да заходу. Каля дома стаяў жабрак, стары, знэнджаны жабрачына, мажны мужык, валахаты і барадаты касцельны дзед. Барадач падвёў мяне да пэўнай думкі — я сонна і марудліва выйшаў на вуліцу, зламаў зялёную галінку ў скверы.

— Дзядуня, — сказаў я, — вось вам тут пяцьдзесят грошаў. На вечар мецьмеце цэлую залатоўку, але вы павінны ўзяць у рот гэтую галінку і трымаць яе аж да ночы.

Барадаты ўсадзіў сабе зелень у храпу. Дабраславіўшы грошы, якія яднаюць хаўруснікаў, я вярнуўся ў дом. Прыклаў вока да дзіркі. Пансіянатка паводзілася, як звычайна дзяўчына паводзіцца ў сваім пакоі. Нешта перакладвала ў шуфлядах, даскала сшытак — паклала на стол — яе твар я бачыў у профіль, твар тыповай пансіянаткі над сшыткам.

Я без перапынку гаротна падглядаў ад чацвёртай да шостаі, (тым часам жабрак увесь час трымаў галінку ў зубах), марна чакаючы, што яна, можа, хоць бы пасля абеду паддасца якім-небудзь нервовым рэфлексам паразы, хай хоць бы закусвала губы ці моршчыла лоб. Але каб, дык — не. Як бы нічога не змянілася. Як бы мяне не існавала. Як бы ніколі нічога не ўскалаціла яе пансіянацкасці. А пансіянацкасць гэтая з часам рабілася ўсё больш халоднай, жорсткай, больш раўнадушной, непрыступнай, і можна было паставіць пад сумніў магчымасць сапсаваць пансіянатку, якая на самоце паводзілася так сама, як і на людзях. Амаль можна было запаняверыцца, што нешта адбылося за абедам. Каля шостаі дзверы знянацку, падступна адчыніліся — на парозе стаяла інжынерыха.

— Працуеш? — спыталася з палёгкай, выпрабавальна глядзячы на дзяўчыну. — Працуеш?

— Раблю нямецкую, — адказала пансіянатка.

Маці некалькі разоў уздыхнула.

— Працуеш — ну, добра. Працуй, працуй.

Паглядзіла яе, супакоеная. Няўжо і яна чакала зрыву ў дачкі? Зута незадаволена адхіліла галоўку. Маці хацела нешта сказаць, ужо раззявіла рот ды перадумала — устрымалася. Кінула навокал сябе падазронным вокам.

— Працуй! Працаваць! Працаваць! — сказала нервова. — Будзь занятая — інтэнсіўная. Увечары схадзі на дансінг —

схадзі на дансінг — схадзі на дансінг. Вярніся позна, засні мёртвым сном.

— Хай мне мама галавы не марочыць! — сказала тая цвёрда. — Няма мне калі!

Маці паглядзела на яе з прытоеным здзіўленнем. Цвёрдасць пансіянаткі супакоіла яе цалкам. Даведалася бо, што дачка зусім не расклеілася падчас абеду. А мне перахапіла горла брутальная вострасць пансіянаткі. Вострасць яе непасрэдна скіраваная супроць яе самой, а нічога нас не ўбольвае ў такой ступені, як калі бачым, што каханая, на наш погляд, няўмольна рэзкая, але таксама і ў нашу адсутнасць, як бы ў запас, дае сабе школу. Пры гэтым з'ява дзяўчыны болесна зазначылася ў дзявочай брутальнасці. Пасля таго, як Младзякова выйшла, яна схіліла над сшыткам профіль і самадастаткова, ваража і жорстка ўзялася за ўрокі.

Я адчуваў, што калі дазволю дзяўчыне і далей быць з'яваю ў самотнасці і калі не навяду кантакту паміж ёю і маім падглядам, справа можа абярнуцца трагічным вывертам. Замест таго, каб псаваць яе сабою, я напаўняў сябе яе асобай, замест таго каб я схпіў яе за горлда, яна схпіла мяне за горла. Я гучна праглынуў сліну пад яе дзвярыма, каб пачула, што я падглядаваю. Яна ўздрыгнула, але не павярнула галавы — што было найлепшым доказам, што адразу пачула — толькі глыбей утуліла галоўку ў плечы, пагадзіўшыся моўчкі. Але імгненна яе профіль перастаў існаваць сам для сябе, у выніку чаго раптам выдатна выдаў усю сваю з'яўнасць. Дзяўчына з падглядваным мною профілем доўгі час змагалася са мною цяжка і моўчкі, а змаганне палягала на тым, што нават вокам не змаргнула. Яна і далей вадзіла пярком па паперы і трымалася як непадгляданая.

Але праз некалькі хвілін дзірка ў дзвярах, якая глядзела на яе маім вокам, пачала ёй абрыдаць — каб заманіфеставаць сваю незалежнасць і пацвердзіць абьякавасць, яна шмыгнула носам, вульгарна і брыдка ім павяла, як бы хацела сказаць: «Глядзі сабе, мне нічога не абыходзіць, мне напляваць, тоб-та я вось такая!». Такім спосабам дзяўчаты выказваюць сваю самую высокую пагарду. Гэтага я толькі і чакаў. Калі яна чмыгнула, робячы тактычную памылку — я шмыгнуў носам за дзвярыма, вымоўна, але не вельмі моцна, менавіта так, як бы не

мог стрымацца, заразіўшыся яе шыганнем. Яна аціхла, як трусік — гэтае насавое двухгалоссе не прымалася дзяўчынай — але нос, адзін раз змабілізаваны, даўся ёй у знак, пасля кароткага змагання была змушана дастаць хустачку і ўцерці яго, пасля чаго яшчэ ў даўжэйшых адступах нервова, нячутна пацягала носам, на што я раз за разам паўтараў за дзвярыма. Я віншаваў сябе, што так лёгка мне ўдалося выдабыць з яе нос, нос дзяўчыны, больш зручны для яго адолення. Падкрэсліваючы і выдабываючы з яе нос, я рабіў вялікі крок наперад. Калі б мне ўдалося дадаць Младзьякуўне нервовага катару, калі б — закатарыць новачаснасць.

Аднак яна не магла пасля такога шыгання ўстаць і засланіць якой-небудзь шматай дзірку — гэта было б прызнаннем, што шыгае нервова. Ціха, шыгайма гаротна, безнадзейна, хаваймася з надзей! Я аднак жа недаацаніў дзясвочага ўмення і спрыту. Яна шырокім рухам ад вуха да вуха уцёрлася рукой — цэлым перадплеччам — а рух гэты смелы, спартовы, замашысты і забаўны, змяніў аблічча сітуацыі на яе карысць, прыздобіў шыганне прыгляднай абаяльнасцю. Схапіла мяне за горла. Адначасова — я ледзьве паспеў адскочыць аддзіркі — падступна і неспадзявана ўвайшла ў мой пакой Младзьякова.

— Што кавалер робіць? — падазрона сказала, убачыўшы мяне ў неакрэсленай пазіцыі пасярэдзіне пакоя. — Чаго кавалер тут... стаіць? Чаму кавалер не робіць урокаў? Ці кавалер не займаецца ніякім спортам? Трэба ж нечым заняцца, — сказала з жарам. Баялася за дачку. З маёй неакрэсленасці пасярод пакоя веяла нейкай няяснай махінацыяй супроць дачкі. Я не зрабіў ніякага руху, каб патлумачыць і стаяў далей пасярэдзіне апатычна і бедапаможна, як затарможаны, аж Младзьякова павярнулася да мяне бокам. Позірк яе спыніўся на жабраку каля дома.

— Што гэта... у яго? Навошта галінку... трымае ў зубах?

— Хто?

— Жабрак. Што гэта значыць?

— Каб жа я ведаў. Узяў і трымае.

— Кавалер гутарыў з ім. Я ў акно бачыла.

— А, гутарыў.

Яна мышкавала вачыма па маім твары. Вагалася, як маятнік.

Нешта сабе меркавала, што галінка павінна мець схаваны сэнс, варожы, з'едлівы для дачкі. Але не магла ведаць маіх умысловых камбінацый і не магла ведаць, што галінка ў вуснах зрабілася мне атрыбутам новачаснасці. Нонсэнс меркавання, што гэта я даручыў барадату трымаць зелень у вуснах, не даваўся сфармуляваць у словах. Яна недаверліва паглядзела на гэтую маю выдумку, падазраючы, што падае ахвярай капрызу, і выйшла. Кусі! Іш! Трымай! Хапай, даганяй! Нявольніца маёй фантазіі! Ахвяра капрызу! Ціха, ціха! Я падскочыў да дзіркі. У меру развіцця выпадкаў усё цяжэй даводзілася захоўваць першасную, безнадзейную і гаротную паставу — барацьба разгравала, малпавая зласлівасць брала верх над прастрацыяй, адмаўленнем. Пансіянатка знікла. Пачуўшы галасы за сцяною, яна зарыентавалася, што я ўжо не гляджу і гэта ўмажлівіла ёй выйсце з пасткі. Выйшла ў горад. Ці заўважыць галінку ў жабрака, ці адгадае, у чый адрас трымае яе барадаты? Хоць бы і не адгадала — галінка ў барадача, церпкая, зялёная, горыч у жабрачай яме вуснаў павінна была запаняверыць яе, занадта ж бо спрэчна гэта было для яе новачаснага адчування свету. Сутунялася. Лятарні купалі горад у фіялеце. Сынok вяртаўніка вяртаўся з лаўкі. Дрэвы скідалі лісце ў паветры чыстым і празрыстым. Аэраплан вурчаў над дамамі. Скрышнулі парадныя дзверы, звязшчаючы пра выхад Младзьяковай. Інжынерова, неспакойная, узрушаная, чуючы нешта благое ў паветры, пайшла на сесію камітэта зачарпнуць на ўсякі раз крыху даспелага элементу, сусветнага, грамадскага.

СТАРШЫНЯ

Прашу пань, на парадку дня ў нас праблема кінутых немаўлят.

ІНЖЫНЕРОВА МЛАДЗЬЯКОВА

Дзе узяць фонды?

Сутунялася, а жабрак пад вокнамі дысанансаваў маладой зелянінай. Я застаўся адзін у памяшканні. Нейкая гольмэсада пачынала тварыцца ў пустых пакоях, штосці дэтэктыўнае дамяшалася, калі я стаяў у змроку, шукаючы працягу шчасліва пачатай акцыі. Як што яны ўцяклі, я пастанавіў сабе фарсіраваць кватэру, можа, удасца дагнаць іх у той частцы аўры, якую яны пакінулі пасля сябе. У спальні Младзьякаў — яснай, цеснай, чыстай і ашчаднай — пах мыла і ваннага халата, інтэлігент-

цкая цяплынька, новачаснае, ахайнае, з пахам пілкі для пазногцяў, газавай запальнічкі і піжамы. Я даволі доўга стаяў пасярэдзіне пакоя, удыхаючы атмасферу, даследуючы элементы і шукаючы, як і адкуль выдабыць нясмак, чым бы напаскудзіць?

На першы погляд — прычапіцца не было да чаго. Чысціня, парадак і сонца, ашчаднасць і сціпласць — а туалетныя пахі былі нават лепшыя, ніж у старасвецкіх спальнях. І я не ведаў, чаму прыпісаць, што шлафрок новачаснага інтэлігента, яго піжама, губка, паста для галення, яго пантофлі, пастылкі Vichy і гумовыя гімнастычныя прылады ягонай жонкі, светлая фіраначка, жоўтае ў новачасным акне пакідае сляды чагосці такога гідотнага. Стандартызацыя? Філістарства? Мяшчанства? Не, гэта не тое, не — навошта? Я стаяў, не ўмеючы сфармуляваць формулы нясмаку, не хапала слова, жэсту, дзеяння, у якіх я мог бы ўхапіць няўлоўны нясмак і забраць сабе — калі вочы спыніліся на кнізе на тумбачцы. Гэта былі мемуары Чапліна, разгорнутыя там, дзе расказваецца, як Уэлс адскакаў перад ім танец сола ўласнага складу. «Потым Х. Г. Уэлс зграбна скача нейкі фантастычны танец». Танец-сола англійскага пісьменніка дапамог мне ўлавіць нясмак, як на вуду. Вось адпаведны каментар! Гэты пакой быў якраз Уэлсам, які скакаў перад Чапліным. Бо чым жа быў Уэлс у сваім танцы? — Утапістам. Новачасны старац меркаваў, што можна яму надаць выраз радасці і скакаць, упіраўся на сваё права на радасць і гармонію... скакаў, уяўляючы свет, які павінен быў прыйсці за тысячагоддзі, скакаў сола, апырэджваючы час, танцаваў тэарэтычна, бо думаў, што мае права... А чым жа была гэтая спальня? — Утопіяй. Дзе было ў ім месца на тыя шумы і гукі, якія чалавек у сне выдае? Дзе месца на таўшчыню шанюўнай дабраверніцы? Дзе месца на бараду Млодзяка, бараду насамрэч паголеную, але тым не менш існуюць *in potentia*? Бо інжынер жа быў барадаты, хоць бараду штодня выкідаў у вадазліў разам з пастай — а гэты пакой быў аголены. Колісь шумны лес цяпер быў людской спальняй, дзе ж аднак было месца на шумы, цемнату, чарнату лесу ў гэтым светлым пакоі, сярод гэтых ручнікоў? Якая ж скупая была гэтая чыстасць — і цесная — яснанябеская, нязгодная з барвамі зямлі і чалавека. І інжынерства здалася мне так-

сама жажлівым у гэтым пакоі, як Уэлс у сваім танцы ўласнай выдумкі перад Чапліным.

Толькі, аднак, калі я пусціўся ў сольныя скокі — толькі тады думкі ўвабраліся ў цела і зрабіліся дзеяннем, магутна асмеіваючы ўсё навокал і здабываючы нясмак. Я скакаў — а скокі без партнёра ў пустцы, у цішы, набіралі шалу, аж адвагі неставала. Абскакаўшы Млодзякам ручнікі, піжамы, пасту, ложка і ўсякае прыладдзе, я хуценька адступіўся і замкнуў за сабою дзверы. Напусціў ім танца ў новачаснае нутро! Але далей, далей, пакой пансіянаткі, цяпер натанцаваць туды, напаскудзіці!

Але пакой Младзьякуўны, а менавіта гульнёвы хол, у якім яна спала і рабіла ўрокі, быў бясконца непаддатнейшы нясмаку. Ужо факт, што дзяўчына не мела ўласнага пакоя, толькі спала ў куце хола, папахваў захапляльнай і ўпойнай сутнасцю. Была ў гэтым вялікая тымчасовасць нашага стагоддзя, качэўніцтва пансіянаткі і нейкае *carpe diem*, якое тайнымі праходамі злучалася з гладкай, падгледжанай на машыне прыродай новачаснай маладосці. След было дапускаць, што яна засынае адразу, як толькі галоўку (не галаву; у іх былі вочы — але ўсё яшчэ мелі і галоўкі) да падушкі прыхіліць, а гэта зноў падсоўвала думку пра інтэнсіўнасць і тэмп сённышняга жыцця. А па-за гэтым недахоп спальні *sensu stricto* рабіў мне немагчымай такую акцыю, як у спальні ў Млодзьякаў. Пансіянатка спала, зрэшты, не прыватна, а публічна, не мела прыватнага начнога жыцця, а цвёрдая публічнасць дзяўчыны лучыла яе з Еўропай, з Амерыкай, з Гітлерам, Мусаліні і Сталіным, працоўнымі лагерамі, з харугваю, з гатэлем, вакзалам, стварала нязмерна разлеглы абсяг, выключала ўласны куточак. Пасцель, схаваная ў тапчане, мела дапаможны характар, найбольшае, што яна магла, — быць дадаткам да сну. Так званай туалеткі не было. Пансіянатка аглядалася ў насценным люстры. Ніводнага ручнога люстэрка. Каля тапчана маленькі столік, чорны, пансіянацкі, на ім кніжкі і сшыткі. На сшытках пілка для пазногцяў, на акне — сцізорык, недарогое вечнае пяро за шэсць золтых, яблык, праграма па спецыяльнасці, фотаздымкі Фрэда Астэрэ і Джындрэра Роджэрс, пачак опіюмаваных папяросаў, зубная шчотачка, тэнісны пантофлік, а ў ім кветка, гваздзік, выпадкова ўпушчаны з рук. І гэта ўсё. Як жа сціпла, а як моцна!

Я затрымаўся ў маўчанні над гваздзіком — не мог не захап-ляцца пансіянаткай! Якая здольніца! Укідаючы кветку ў пантофлік, яна адным стрэлам забівала дзве курапаткі — каханне завастрала спортам, спорт закрашвала каханнем! Яна ўкінула кветку ў прапацелы тэнісны пантофлік, а не ў звычайны чаравік, ведаючы, што кветкам не шкодзіць толькі пот спорту. Спалучаючы спартовы пот з кветкай, яна накідала прыхільны стасунак да свайго поту ўвогуле, надала яму нешта кветкавае і спартовае. О майстар! Калі гадавалі старамодныя, найўныя, банальныя азалі ў вазончыках, яна ў пантофель кветку ўкідае, у спартыўны! І — лайдачка — напэўна зрабіла гэта несвядома, выпадкова.

Я задумаўся, што рабіць з гэтым фантам! Выкінуць квет у вадазліў? Усадзіць яго барадатаму жабраку ў храпу? Але гэтыя механічныя і штучныя забегі былі б адзіна ўхіленнем ад цяж-касцяў, не, кветку трэба было зглуміць там, дзе яна была, і не фізічнай перамоцай, а псіхічнай. Барадач з зялёнай галінкай у гушчары барады стаяў пад вокнамі верна і трывала, муха бзычала на аконнай шыбе, з кухні даносілася манатоннае яскатан-не служанкі, схілянай Мянтузам да парабка, здалёк трамвай паенкваў на паваротах — сярод гэтай напругі я стаяў, сумеўшыся, і усміхаўся — муха забзычала звачэй. Схапіў муху, абарваў ёй ногі і крылцы, зрабіў з яе неабольшую пакутніцу, жаханосную метафізічную кульку, не цалкам круглую, але ў кожным разе акругленую, і паклаў яе да кветкі, ціха так паклаў у пантофлю. Пот, які пры гэтым выступіў у мяне на лобе, аказаўся мацнейшым за кветка-тэнісны пот! Як бы д'яблам пацкаваў новачасную! Муха тупой і глухой пакутай дыскваліфікавала пантофлю, кветка, яблык, папяросы, цэлая сям'я пансіянаткі, а я с-таяў з нядобрай усмешкай, слухаючы, што цяпер робіцца ў пакоі і ўва мне, даследуючы аўру, падобны як дзве кроплі вады на вар'ята — і думаў, што не толькі малыя хлопцы топяць катод і катуюць птушак, але што і дужыя, дарослыя хлопцы таксама катуюць дзеля таго ж самага. Каб перастаць быць хлопцамі пансіянатак, каб перамагчы нейкую ў кожнага сваю пансіянатку, пансіянатку! Ці не дзеля гэтага ж мучыў Троцкі? Тарквемада? На чым палягала пансіянатка Тарквемады? Ціха, ціха.

Упрыгожаны маем барадач стаяў на пасту — муха, не пада-

ючы бзыку, трывала свае цярпенні ў пантофлі, цяпер кітайскім, візантыйскім — у спальні Млодзякаў танец мой быў — я пачаў глыбей шныраць у рэчах новачаснай. Дабраўся да шафы ў муры, з бялізнай, але бялізна ў шафе не апраўдала маіх спадзяванняў. Майткі як майткі — новачасныя майткі не псавалі, прынамсі, дзяўчыны, страцілі ранейшы, хатні характар, яны больш надаваліся на сваяцтва з палубнымі шорцікамі. Затое ў шуфлядзе, якую я падважыў нажом — стосы пісмаў, любоўная карэспандэнцыя пансіянаткі! Я накінуўся на гэта, тымчасам як барадач, муха, скокі далей рабілі сваё, бесперастанку.

О, паңдэмоніум новачаснай пансіянаткі! Якія багацці тоіла гэтая шуфляда! Толькі тады я даўмеўся, панямі колькіх страшных таямніц бываюць новачасныя пансіянаткі, і што было б, калі б каторая хацела выдаць давераныя ёй сакрэты. Але ў дзяўчыну гэта западае, як камень у ваду, яны занадта прыстойныя, занадта здатныя, каб налева-направа лялякаць... а тыя, каго краса не бянтэжыць, не атрымліваюць такіх лістоў... Рэч гэта — верх хараства, што толькі асобы, якіх бянтэжыць краса, маюць доступ да пэўных псіхічных тайнотаў чалавецтва. О, дзяўчына, гэты склад ганьбы, замкнуты на ключ прыгажосцю! Тут, у гэтую святыню, хай стары, хай малады зносіў такія рэчы, што бадай бы я лепш хацеў тройчы памерці і смажыцца на адкрытым агні, чым каб гэта было апублікавана... І аблічча стагоддзя — аблічча XX стагоддзя, стагоддзя мяшанкі стагоддзяў, вызеўрывалася двухзначна, як Сілен з нетры...

Былі там між іншым любоўныя пісмы ад вучняў з школы, такія прыкрыя, нямілыя, дражлівыя, нервовыя, нявыкінутыя, фатальныя, ганьбоўныя і пасаромныя, якіх яшчэ ніколі не азірала Гісторыя — ані старажытная, ані сярэднявечная. І калі б які-небудзь равеснік з Асірыі, Вавілона, Грэцыі альбо з сярэднявечнай Польшчы, а хоць бы нават галадранец-паўпер часоў Зыгмунта Аўгуста прачытаў гэта, на месцы згарэў бы ад сораму, па мордзе даў бы. О, жудасныя какафоніі, чаго тут толькі не выдавалася! Фальш, якая раздзірала любоўную песню! Як бы сама Прырода ў бязмежнай пагардзе да гаротных, нафаршыраваных недаросткаў пазбавіла голасу да Дзяўчыны, не хочучы дапусціць размнажэння племені шкаляроў. І толькі тыя лісты, якія ад страху нічога не выказвалі, былі больш-менш

прыстойныя: *Зута з Марысяй, і з Вокам на корт, заўтра, тэ-ляфні. Генек.* — Толькі такія не кампраметавалі... Знайшоў па два лісты Мыздраля і Гопка, вульгарныя зместам, ардынарныя па форме, надмернай пыхай хлопцы высільваліся на блізір бачнасці сваёй даспеласці. Зляталіся як жамарва на агонь, ведаючы, што згараць...

Але і лісты студэнтаў былі не менш палахлівыя, хоць ужо замаскаваныя больш умеліста. Відаць было, як кожны з іх, крэмзаючы на паперы, баяўся і пакутаваў, як асцерагаўся і ўзважваў словы, каб не спустыцца па нахіленай дошцы проста ў яўную сваю недаспеласць, у лыткі свае. Можна якраз таму я і не знайшоў нідзе ніякага намёку на лыткі, затое шмат было пра пачуццё, грамадскія справы, заробкавыя, таварыскія, пра гульні ў брыдж і конныя высцігі, і нават пра змену дзяржаўнага ладу. Асабліва палітыкі, гэтыя «храпачы» з «акадэмічнага жыцця», надзвычай умела і асцярожна хавалі лыткі, але тым не менш сістэматычна перасылалі пансіянатцы ўсе свае праграмы, адозвы і ідэйныя дэкларацыі. *Панна Зутка, можа панна захоча пазнаёміцца з нашай праграмай* — пісалі, але ў праграмах таксама нідзе не пісалася выразна пра лыткі, хіба што спарадычна здараўся *lapsus linguae*, напрыклад, замест «сцяг палітыка» напісана «сцяг палытках». А таксама нейкія там з Лодзі ў сваёй дэкларацыі памылкова выказаліся «мы лытчана». Апрача памянёных двух выпадкаў ані разу лыткі не фігуравалі. Падобна і ў пісьмах шмат сякіх-такіх ласкаўцаў, пры дапамозе якіх старыя цёткі, што пішуць у прэсе артыкулы на тэму «эпохі джаз-бэнда», спрабавалі навязаць духоўны кантакт з пансіянаткай і ўтрымаць яе ад дарогі ўпадку, лыткі былі вельмі сцісла заканспіраваныя. Пры чытанні ў мяне склалася ўражанне, што ўвогуле ніякай гаворкі пра лыткі і не было.

А далей — цэлыя стосы тых сёння папулярных, невялічкіх томікаў з вершамі, накладам не меншым за трыста, а тое і чатырыста, на дне шуфляды, дарэчы, — трэба прызнаць — не разрэзаных і не чытаных памянёнай пансіянаткай. На іх былі дарчыя надпісы ў тоне нутраным, сумленным, шчырым і пашаноўным, якія як найэнергічнай дамагаліся ад дзяўчыны пра чытання, прымушалі да чытання, у вышуканых і забойчых зваротах клеймавалі непрычытанне, а чытанне ўслаўлялі і ўзносілі

пад нябёсы, за непрачытанне пагражалі выключэннем з супольства культурных людзей і жадалі, каб дзяўчына прачытала з гледзішча на самотнасць паэта, працу паэта, місію паэта, ролю паэта, цярпенні паэта, авангард паэта, пакліканне паэта і душу паэта. Але самае дзіўнае, што і тут не было выразнай гаворкі пра лыткі. А што яшчэ больш дзіўна, і ў назовах зборнікаў не спамяналіся лыткі ні нават хоць бы на лекі. Усё толькі Бледныя Светы, і Новыя Светы, і Новае Світанне, і Эпоха Барацьбы, і Барацьба ў Эпосе, і Цяжкая Эпоха, і Маладая Эпоха, і Маладосць на Варце, і Варта Маладосці, і Маладосць у Змаганні», і Маладосць у Паходзе, і Маладосць Стаіць, і Гэй, Маладыя, і Горыч Маладосці, і Вочы Маладосці, і Вусны Маладосці, і Вясна Маладая, і Мая Вясна, і Вясна і Я, і Вясновыя Рытмы, і Рытм Кулямётаў, і Залп Угору, Семафоры, Антэны, Імкліўцы і Мой Цалунак, і Мая Пяшчота, і Мая Туга, і Мае Вочы, і Мае Вусны (пра лыткі нідзе ні ду-ду!), а ўсё напісана паэтычным тонам з мастацкімі асанансамі альбо без мастацкіх асанансаў і з смелымі метафарами, альбо з прыхаванай музыкай слова. А лытак зноў жа так, як нічога, вельмі няшмат, непрапарцыйна мала. Аўтары зручна і з вялікім паэтычным майстэрствам хаваліся за Прыгажосцю, Дасканаласцю Рамяства, Унутранай Логікай Твора, Жалезнай Паслядоўнасцю Асацыяцый, альбо за Класавай Свядомасцю, Змаганнем, Раніцай Дзеяў і на тое падобнымі, аб'ектыўнымі, антылытачнымі момантамі. Але адразу было ясна і бачна, што тыя вершыкі ў сваім закручаным, высіленым і нікому на нічога не прыдатным майстэрстве ёсць адно толькі ўскладнёны шыфр і павінна быць дзе якая істотная і не абы якая рацыя, каб схіляла столькі хударлявых, нізкапалётных летуценнікаў да складання гэтых дзівачных шарад. Неяк праз хвіліну глыбейшага намыслу мне ўдалося перакласці на зразумелую мову змест наступнага звароту:

Верш

Далягляды лопаюцца як пляшкі
зялёная пляма пнецца пад хмары
пераношуся зноў у цені пад сосны —
адтуль:
дапіваю хцівым глытком
маю штодзённую вясну.

Мой пераклад

Лыткі, лыткі, лыткі
Лыткі, лыткі, лыткі, лыткі
Лыткі, лыткі, лыткі, лыткі, лыткі
Лытка,
лыткі, лыткі, лытка
лыткі, лыткі, лыткі.

А далей — і тут толькі пачынаўся сапраўдны пандэмоніум пансіянаткі — далей была цэлая куча канфідэнцыйных лісткоў ад суддзяў, адвакатаў і пракурораў, аптэкараў, гандляроў, гарадскіх і вясковых абываталёў, дактароў і г.д. — ад гэтых выдатных і цудоўных, якія мне заўсёды так імпанавалі! Здзівіўся я, бо муха і далей цярпела бязгучна. Выходзіць і яны таксама, насуперак знешнім праявам, падтрымлівалі адносіны з пансіянаткай? — Неверагодна — паўтараў — неверагодна! — Выходзіць, так ім аж так уверылася ў косці гэтая Даспеласць, што потайкам ад жонак і дзяцей яны слалі доўгія цыдуліны новачаснай пансіянатцы-шасцікласніцы? Вядома, тут пагатоў нідзе не было канкрэтна пра лыткі, якраз наадварот, кожны падрабязна тлумачыў, чаму ён навязвае гэты «абмен думкамі», бо мяркуе, што «панна Зутка» яго зразумее, не прыме гэтага няправільна і г.д. Пасля аддавалі пашану новачаснай у звільстых, але ўгодлівых выказах, заклінаючы паміж радкамі, каб яна ўдабраволілася палетуценіць пра іх, натуральна ў тайне. І кожны, не згадваючы ні разу пра лыткі, як мог, падкрэсліваў і перабольшваў сваю новачасную хлапецкасць і мужчынскасць.

Пракурор:

Сапраўды, я выступаю ў тозе, але я напраўду хлопец да паслугаў. Я караю. Раблю, што мне кажуць рабіць. У мяне няма ўласнай думкі. Старшыня можа мяне абляяць. Апошнім разам назваў мяне цюхцям.

Палітык запэўніваў:

Я толькі хлопец, я толькі хлопец палітычны, хлопец гістарычны.

Адзін афіцэр з выключна інтэлектуальнай і лірычнай душою пісаў наступнае:

Сляпая карнасць мяне абавязвае. Па загадзе я павінен даць жыццё. Я нявольнік. Камандзіры ж заўсёды кажуць нам —

хлопцы, не глядзіце на гады. Не вер маёй метрыцы, гэта дэ-таль чыста ўнутраная, жонка і дзеці гэта дадатак толькі, я ж не кожны рыцар, а хлопец вайсковы, з хлапцоўскай, вернай, сляпой душою, а ў казармах я сабака, я сабака!

Вясковы абываталь:

Я ўжо збанкрутаваў, жонка ідзе за маладзейшага, дзеці к-чортавай матары, а я — не які там абываталь, я выгнаны хлопец. Адчуваю таемную радасць.

А от жа ж лыткі *en toutes lettres*, ну, от каб жа ж хоць раз былі ўспомнены. У постскрыптах пансіянатку ўмольвалі і блугалі пра канфідэнцыйнасць, зазначаючы, што іх кар'ера была б назаўсёды паглумена, калі б хоць адна літарка гэтай давяральнасці дасталася да публічнай вядомасці.

Гэта толькі Табе. Захавай гэта ў сябе. Не паказвай нікому!

Неверагодна! Гэтыя лісты толькі ўвачавіднілі мне цэлую магутнасць новачаснай пансіянаткі. Дзе яе не было? У чьёй галаве не заселі яе лыткі? Пад уплывам гэтых думак ногі мае самыя задыгталі, і я б заскакаў у гонар старых Хлопцаў ХХ стагоддзя, муштраваных, ганяных, паганяных і дрэсіраваных бічом, калі б на дне шуфляды не заўважыў вялікі канверт з папячыцельства, адрасаваны яўна рукою Пімка! Ліст быў сухі.

Ня буду ў далейшым, — пісаў Пімка, — талерантны да няўважлівасці і скандальнага ігнаравання ў акрэсе школьнай праграмы.

Выклікаю ў мой кабінет — у папячыцельстве, напаслязаўтра, у пятніцу а 4.30 з мэтай вытлумачэння, выкладання і навучання Норвіда і запаўнення прагалу ў адукацыі.

Звяртаю ўвагу, што я выклікаю легальна, фармальна, афіцыйна і культурна, як прафесар і выхаваўца, а ў разе якога супраціву напішу ліст дырэктарцы з прапановай пра выключэнне са школы.

Ззначаю, што не магу далей мірыцца з прагалам, а як прафесар маю права не мірыцца. Прашу прыняць да ведама.

Т. Пімка д-р філ. і праф. *honoris causa*.

Варшава...

Аж так далёка між імі зайшло? Пагражаў ёй? Аж так? Яна

так доўга какетавала з ім ігнараваннем, аж пакуль бэльфэр не выпусціў пазуры. Пімка, не могучы ўладзіць сабе рандэву з пансіянаткай як Пімка, выклікаў яе як прафесар сярэдніх і вышэйшых школ. Ужо не даволіўся цацкамі ў доме пад вокам бацькоў — карыстаўся аўтарытэтам свайго становішча, хацеў умусіць дзяўчыне Норвіда легальным шляхам. Калі ўжо нічога іншага не мог, хацеў, прынамсі, Норвідам нешта заважыць у яе жыцці. Я трымаў ліст у руцэ з глыбокім подзівам, стаяў над сто-сам папер, не ведаючы, кепска гэта ці добра для мяне. Але пад гэтым пісьмом у шуфлядзе ляжала другая картка — вырваная з бланкота, некалькі сказаў алоўкам — і я пазнаў руку Капырды! Так, Капырда, несумненна Капырда, ніхто іншы! Я гарачкава схапіў картку. Лаканічна, памята, нядбала — усё казала за тое, што была закінута праз акно.

Я забыўся даць табе адрас (тут следаваў адрас Капырды). Калі б ты хацела са мною, дык і я хачу. Дай знак. Г.К.

Капырда! Памятаеце Капырду? Ах, я ўсё адразу скеміў! Не ашукалі мяне пачуцці! Капырда быў той незнаёмы хлопец, які зачাপіў пансіянатку, як пра тое была мова за абедам! Капырда закінуў праз акно гэтую картачку, нядаўна праходзячы тут. Зачапіў дзяўчыну на вуліцы, а цяпер вось рабіў ёй дадатковую прапанову — ага, як жа, бесцырымонную, новачасную! «Хочаш са мною, дык і я хачу», — дзельна, пазітыўна, недвухсэнсоўна прапанаваў... Убачыў яе на вуліцы, адчуў генітальны поцяг... і загаварыў — а цяпер картку ўкінуў, ідучы пад акном, без лішніх малімоній, паводле новага звычайу маладых... Капырда! А яна — яна ж не ведала нават ягонага прозвішча, бо не прадставіўся ёй...

Гэта схапіла мяне за горла.

А тут зноў Пімка, стары Пімка, які культурна, адкрыта, легальна, афіцыйна і фармальна як прафесар прымушаў. Мусіш, мусіш мяне задаволіць з гледзішча Норвіда, бо я пан, твой прафесар, а ты мая нявольніца — пансіянатка!... Той хоць меў на яе права як новачасны брат-равеснік, а гэты як настаўнік сярэдніх школ, патэнтаваны педагог...

Зноў мне перахапіла горла. Чаго ж вартыя былі прызнанні абываталяў, енкі адвакатаў альбо смешныя паэтычныя шаряды перад гэтымі двума пісьмамі? Гэтыя два абвяшчалі пагром,

катастрофу. Грозная, актуальная небяспека палягала на тым, што дзяўчына гатовая была паддацца Пімку і Капырду без чацця, толькі ў сілу звычаю, выключна дзеля таго, што адзін і другі мелі права, адзін новачаснае і прыватнае, другі — старасвецкае і публічнае. Але ў такім разе чароўнасць яе ўзмацнялася нечувана... і не ўратавалі б мяне скокі і мухі маёй акцыі, задушыла б за горла гэтай чароўнасцю. Калі талкова, асіментальна, фізічна, новачасна пусціцца з Капырдам... А калі да Пімкі пойдзе, паслухмяная ягонаму загаду бэльфра... Дзяўчына, якая аддаецца маладому, бо яна новачасная...

О, гэты культ, гэтае паслушэнства, гэтае рабства дзяўчыны супраць пансіянаткі і супраць новачаснай! Абодва ведалі, што робяць, гаворачы з ёю так шорстка і звязна, бачылі, што менавіта *дзеля гэтага* дзяўчына гатовая згадзіцца... Вопытны ж Пімка не ўлічваў таго, што я не спалохаюся ягоных пагрозаў — не на гэта разлічваў, а на тое, што паддавацца старому пад пагрозай гэта чароўна — амаль гэтак жа чароўна, як паддацца маладому папросту за тое, што гэта прамаўляецца новачаснай мовай. О, нявольніцтва аж да самазатраты перад стылем, о, *паслушэнства* дзяўчыны! Я ўжо ведаў, што гэта непазбежна... А тады... што ж рабіць, куды схаваюся... як абаранюся... ад гэтага новага наплыву і павадка? Вазьміце толькі пад увагу, як яно было дзіўна. Аднак жа абодва у канчатковым выніку нішчылі новачасныя чары Младзьякуўны. Бо Пімка хацеў знявечыць яе спартовую ігнарацыю ў пункце паззіі. А з Капырдам яшчэ горш — магло скончыцца мамусяй. Але сам момант знішчэння рэалізаваў стакроць усю абаяльнасць... Чаго ж я заглядаў у шуфляду? Дабраславёная несвядомасць. Калі б не ведаў — мог бы далей праводзіць акцыю супроць пансіянаткі. Але ж ужо ведаў — і гэта мяне страшна паслабіла. Праніклівыя і прашывальныя наскрозь тайнікі асабістага жыцця сямнацаткі, дэманічнае змесціва шуфляды пансіянаткі. Паэзія... Чым сапсаваць? Як сапсаваць сябе? Муха цярпела без руху, без бзыку. Барадач галінку трымаў, з пісьмамі ў руцэ я думаў, што б гэта зрабіць, што б гэта зрабіць тут такога, як даць рады непазбежнаму і страшліваму наплыву чараў, красы, зграбнасці, тугі...

Аж нарэшце, у глыбокім замяшанні розуму ўзышла думка

пэўнай інтрыгі — такая дзівачная, што пакуль я не прыступіў да рэалізацыі, яна здавалася нерэальнай. Выдраўшы са сшытка адзін ліст, я напісаў алоўкам выразна почаркам Младзьякуўны:

Заўтра, у чацвер, а 12-ай ночы пастукай у акно з веранды, упушчу. З.

Паклаў у канверт. Заадрасаваў Капырду. І напісаў другі ідэнтычны ліст:

Заўтра, у чацвер, а 12-ай ночы пастукай у акно з веранды, упушчу. З.

Заадрасаваў Пімку. План быў наступны: Пімка, атрымаўшы ў адказе на сваё прафесарскае пісьмо такі лісцік на «ты» і цынічны, страціць галаву. Старому гэта будзе як кіем у лоб. Уявіць сабе, што пансіянатка прагне з ім спаткання *sensu stricto*. Дзёрзкасць, цынізм сапсутасць, дэманізм новачаснай — улічыўшы ўзрост, грамадскі клас, выхаванне — упоцяць яго, як гашышам. Не вытрывае ў ролі прафесара — не вытрывае ў легальнасці і адкрытасці. Тайна, нелегальна прыляціць пад акно, пастукае. А тады і спаткаецца з Капырдам.

Што будзе далей? Я не ведаў. Але ведаў, што нараблю крэчу на ўсю хату, разбуджу дом, выцягну гэтую справу на вочы, Пімку асямшу Капырдам, а Капырду — Пімкам, і пабачым, як на яве выглядацьмуць чары і куды падзенуцца амуры-чмуры.

Раздзел X Гуляйнага* і новая прыхватка

Назаўтрага пасля бурнай і выматанай снамі ночы я ўсхапіўся на золку. Але не, каб у школу. Зайшоў за вешалку ў малых прысенчыках паміж кухняй і лазенкай. Няўмольнай чаргою барацьбы я цяпер павінен быў псіхічна заатакаваць Млодзякаў у лазенцы. Прывітанне, пупа! Прывітанне, каралева! Я павінен быў змабілізавацца і здынамізаваць дух на забаву з Пімкам і Капырдам. Я дрыжаў і заліваўся потам — але барацьба не на жыццё, а на смерць не разбірае сродкаў і нельга было застацца без гэтага козыра. Пастарайся заспець ворага у лазенцы. Калі шаты ападуць, а разам з імі, як восеньскае лісце, увесь бляск шыку, крою і фасону, тады можаш дапасці да яго духам, як леў да ягнятка. Нельга абмінаць нічога, што служыць мабілізацыі, дынамізацыі і спагонцы перавагі над праціўнікам, мэта асвятчае сродкі, барацьба, барацьба, барацьба перш за ўсё, барацьба з ужываннем найбольш новачасных метадаў, і нічога, толькі барацьба! Гэта абвясціла мудрасць народаў. Увесь дом яшчэ спаў, калі я затаіўся. З пакоя дзяўчыны не даходзіла ні гуку, яна спала нячутна, затое Млодзяк, інжынер, пахропваў у сваёй светлянбяскай спальні як правінцыйны чыноўнік альбо як цырульнік...

*Гуляйнага (hulajnoга) — самакат, ролер (польск.). — Гл. раздз. XIV: Гуляй-храпа (hulajgêba).

А служанка пачынае сноўдацца па кухні, будзяцца заспаная галасы, сям'я прыступае да ранішніх водных працэдураў (аблюцыя) і абрадаў. Я напружыў пачуцці. Духоўна здзіцэлы я быў, як дзікі цывілізаваны звер у культуркампе. Загаласіў певень. Першая паявілася Младзьякова ў светлапапялістым шлафроку і ў пантофлях, збольшага акіданая і прычасаная. Ішла спакойна з паднятай галавой, а на твары ў яе відаць была адмысловая мудрасць, я б сказаў, мудрасць каналізацыйнага абсталявання. Ішла з пэўнай нават пабожнасцю, у імя святой натуральнасці і прастаты і ў імя рацыянальнай ранішняй гігіены. Перш чым зайсці ў лазенку, збочыла на хвілінку з горда паднятай галавой да клазет-ватэра і знікла там культурна, мудра, свядома і інтэлігентна, як кабета, якая ведае, што не трэба саромецца натуральнай функцыі. *Выйшла адтуль з - большай годнасьцю, чым увайшла*, як бы ўмацаваная, прасветленая і ўчалавчаная, выйшла нібыта з грэчаскага храма! І я адразу зразумеў, што і ўваходзіла ж таксама як у храм, з гэтага храма чэрпалі моц новачасныя інжынерыхі і мецэнаціхі! Што ні дзень, то выходзіла з гэтага месца штораду лепшая, штораду культурнейшая, высока трымаючы сцяг прагрэсу і адтуль бралася інтэлігентнасць і натуральнасць, якімі яна знушчалася з мяне. Досыць. Перайшла ў лазенку. Загаласіў певень. А потым трушком-трушком надбег Млодзьяк у банжурцы, галасліва кашляючы і сплёўваючы, шпарка, каб не спазніцца ў бюро, з газетай, каб не траціць часу, у акуларах на носе, з ручніком на шыі, чысцячы пазногцем пазногці, хляпаючы пантофлямі і капрызна фыркаючы голымі пятамі. Ubачыўшы дзверы туалета, ён засмяўся глухім, тыльным смехам, смехам падворкавым, тым самым, што і ўчора, і ўлез туды як працоўны інтэлігент-інжынер, пракудліва і гуліва, нязвыкла дасціпны. Прабыў доўга, выкурыў папяросу і спяваў карыоке, а ўвайшоў дашчэнту здэмаралізаваны, тыповы інтэлігент-хамусь з храпай такой крэтынічнай, мярзотліва непрыстойнай і плюгава застылай, што я скокнуў бы яму на тую яго храпу, калі б сілком сябе не стрымаў. Дзіўная рэч – наколькі на жонку клазет-ватэр дзейнічаў канструктыўна, настолькі на яго, здавалася, дзейнічаў дэструктыўна, хоць ён быў інжынерам-канструктарам.

— Хутчэй! — развяза на крыкнуў на жонку, якая мылася ў лазенцы. — Хутчэй, старая! Віктусю спех у бюро!

Пад уплывам ватэрклазета ён назваўся памяншальным «Віктусем» і адышоў з ручніком. Праз рыску ў матавай шыбіне я заглянуў у лазенку. Інжынерыха, голая, выцірала ўлонне ваннай прасціною, а твар яе, цяжнейшы колерам, мудры, завостраны, звісаў над тлуста-белай, цяляча-нявіннай, безнадзейнай лыткай, як сцявятнік над цялём. І была ў гэтым страшная антытэза, здавалася, што арол кружляў бяссіла, не могучы схопіць цяля, якое бычыць на ўсё горла, а то інжынерыха Младзюкова гігіенічна і інтэлігентна прыглядвалася да сваёй бабскай, пласкаступай нагі. Стала ў пазіцыю, рукі пад бокі і зрабіла паўабароту тулавам справа налева з удыхам і выдыхам. Злева направа з выдыхам і ўдыхам. Выкінула ўгору нагу, а ступак быў маленькі і ружовы. Потым другую нагу з другім ступаком! Пусцілася ўпрысядку! Дванаццаць прысядаў ўваліла перад люстрам, дыхаючы носам — раз, два, тры, чатыры — аж бюст хляпаў, аж і ў мяне ногі задрыгалі, і я кінуўся б у пякельныя скокі, культурны. Але скокнуў за вешалку. Лёгкімі крокамі падыходзіла пансіянатка, я затаіўся, бы ў джунглях, гатовы да псіхалагічнага скоку, азвярэлы... Нялюдска, архілюдска азвярэлы... Цяпер альбо ніколі, прыхопваючы яе са сну, недапрытомненую, цёплую, разнэгліжаваную, знішчу ў сабе яе прыгажосць, яе танняя пансіянаткія панады! Пабачым, ці Капырда з Пімкам уратуюць яе ад краху!

Яна ішла пасвістваючы, выглядала пацешна ў піжаме, з ручніком на шыі — уся ў дакладным шпаркім руху, у дзеянні. Праз хвіліну была ўжо ў лазенцы, і я кінуў на яе вокам з укрыцця. Цяпер, цяпера, альбо ніколі, зараз, пакуль яна найслабейшая і найбольш размямленая! — але яна ўсё рабіла так спорна і ўвішна, што нікае ў цэлым размямленне не здолела яе абчапіць. Ускочыла ў ванну — пусціла халодны душ. Трэсла пасмамі, а яе прапарцыянальны акт дрыгаўся, курчыўся і захлістваўся пад струменем вады. Ха! Не я яе, а яна мяне схавала за горла! Дзяўчына, нікім не змушаная, рана, да снадання, ліла на сябе халодную ваду, няволіла цела да курчаў і дрыгавак на тое, каб маладым захлістам нашча здабыць дзённую красу!

Я мусіў насуперак самому сабе пасвіцца на дысцыпліне дзя-

вочай красы! Хуткасцю, дакладнасцю, спрытам яна здолела выкруціцца з найцяжэйшага пераходнага прамежку паміж ноччу і днём, матыльком паляцела на крылах руху. Мала таго — яшчэ паддала цела халоднай вадзе, каб захлынуцца молада і востра, інстынктыўна адчуваючы, што дозай вастрыні дарэшты знігілюе размямленне. У сутнасці — што магло пашкодзіць вострай, захліснутаі дзяўчыне? Калі яна закруціла кран і стаяла голая, абцяканая вадою, задыханая, як бы нанавя пачаўшыся, як бы таго не было. Гэй! — калі б замест халоднай ужыла цёплую з мылам, не на будзь што яно прыдалося б. Толькі халодная магла захлістам прымусіць забыцца.

Агідны сам сабе я вылез з сенцаў. Знікчэмнена павалокся да сябе ўпэўнены, што далейшая падглядка ні да чаго не прывядзе, праўда, можа стацца згубнаю. Сцэрва, сцэрва — зноў паразы, на самым нізе інтэлігенцкага пекла я яшчэ меў паразы. Да крыві грызучы сабе пальцы, я прысягаўся не прызнаваць проігрышу, а мабілізоўвацца далей, дынамізавацца, і напісаў алоўкам у лазенцы на сцяне толькі гэтыя словы: *Veni, vidi, vici*. Хай, прынамсі, ведаюць, што я бачыў, хай адчуваюць сябе падгледжанымі! Вораг не спіць, вораг чувае. Матарызацыя і дынамізацыя! Я пайшоў у школу, у школе нічога новага. Бядачка, прарок, Мыздраль, Гопэк і *accusativus cum infinitivo*, Галкевіч, твары, храпы, пупы, хвіга ў кішэні і штодзённая агульная немагчымасць і немарасць, нуда, нуда, нудоціна! На Капырдзе, як я зрэшты спадзяваўся, ані знаку пра мой ліст, што найбольш, дык гэта, можа, трошкі больш звычайнага акцэнтаваў ногі, але я не быў пэўны, ці не здаецца мне гэта. Затое калегі глязелі на мяне з жахам, а нават Мянтуз спытаўся.

— На міласць боскую, дзе ты так сябе ўладзіў? Канечне, мая храпа па дынамізацыі і мабілізацыі зрабілася такой каламутнай, што я й сам добра не ведаў, на чым сяджу, але затое меншая; усё адно, ноч, ноч была самае важнае, я дрыжаў, чакаючы ночы, ноч развяза, ноч вырашыць. Ноччу настане, можа, пералом. Ці каб толькі Пімка спакусіўся? Спрактыкаваны, двухтрубчны, дубэльтовы бэльфэр ці дасца выбіць сябе з формы дзівочым пачуццёвым пісьмом? Усё залежала ад гэтага. — От каб Пімка, — маліў я, — даўся выбіць, от бы даўся на скрут галавы — і раптам жажнуўшыся храпы, пупы, пісьма, Пімкі,

тым, што было, і тым, што яшчэ станецца, я памыкаўся да ўцёкаў, як поўны вар'ят ускокваў на ногі ў класе — і сядзю — бо куды ж бо меў уцякаць, назад, наперад, направа ці налева, ад сваёй уласнай храпы, пупы? Маўчы, маўчы, ніякіх уцёкаў! Ноч вырашыць.

У абед не здарылася нічога вартага занатавання. Пансіянатка і інжынераха былі вельмі стрыманыя ў гаворцы і не шчодрыліся ўжо новачаснасцю, як зазвычай. Яўна баяліся. Выдатна адчувалі мабілізацыю і дынамізацыю. Я заўважыў, што сядзела яна на сваім месцы проста, з годнасцю падражненай асобы, забаўна, але гэта надавала ёй выгляду матроны, я не чакаў такога эфекту. У кожным разе не падлягала сумненню, што яна прачытала мой надпіс на сцяне. Я стараўся глядзець на яе як мага больш пранікнёна і скупа сказаў, лісліва, у абстрактнай форме, што вызначаюся выключна імгненным і наскрозь пранозлівым зрокам, які пранікае праз твар і выходзіць з другога боку... Яна зрабіла выгляд, што не пачула, затое інжынер мімаволі спазматычна засмяяўся і смяяўся доўга, аўтаматычна. Младзьяк — калі толькі мяне вочы не падвялі — выдаваў пад уплывам апошніх падзеяў пэўную схільнасць да неахайнасці, мазаў маслам вялікія скібкі хлеба і ўтыкаў сабе ў твар вялікія кавалкі, і перажоўваў іх, плямкаючы.

Пасля абеду я стараўся падпасваць пансіянатку ад чацвёртай да шостаі, але марна, бо яна ні разу не ўвайшла ў арбіту майго зроку. Несумненна асцерагалася. Я заўважыў таксама, што Младзьякова за мной віжуе, некалькі разоў заходзіла ў пакой, паддзе якім відам, а раз нават наіўна прапанавала, каб я за яе кошт схадзіў у кіно. Іхні неспакой нарастаў, яны адчувалі небяспеку, унохалі ворага і пагрозу, хоць дакладна не ведалі, што ім пагражае і да чаго я імкнуся — яна вынюхвала, і гэта іх дэмаралізавала, неакрэсленасць непакоіла, а неспакой не меў на чым сканкрэтызавацца. І нават размаўляць не маглі пра небяспеку, бо словы танулі ў бясформнай і неакрэсленай цемры. Інжынераха навобмацак спрабавала арганізаваць нешта накшталт абароны і, як я пераканаўся, цэлае папалудне правяла за чытаннем Расэла, а мужу дала Уэлса. Але Младзьяк заявіў, што лепш хацеў бы «Цырульніка Варшаўскага» і «Слоўца» Боя, і я чуў, як праз нейкі час ён выбухнуў рогатам. Увогу-

ле — месца сабе знайсці яны не маглі. Младзякова пад канец пачала рабіць хатнія падрахункі, спасылаючыся на грунт фінансавага рэалізму, а інжынер швэндаўся па доме, прысад-жваўся штораз ў іншым месцы і напяваў досыць фрывольныя мелодыі. Нервалава іх, што я сяджу ў сваім пакоі і не падаю азнакаў жыцця. Я тым больш стараўся захоўваць цішыню. Ціха, ціха, ціха, нярэдка ціша даходзіла да вялікай напруці, і бзычанне мухі разносілася ў ёй як труба, а няпэўнасць у цішыні сачылася, ствараючы мутныя разлівы. Каля сёмай я ўбачыў за штыкетнікам Мянтуза, які ішоў да служанкі і пасылаў паразумеўчыя знакі ў бок кухні.

Падвечар пані інжынерова таксама пачала сям-там прысядаць, а інжынер выпіў некалькі кілішкаў у кладоўцы. Не маглі знайсці сабе ні месца, ні формы. Не маглі ўседзець, сядалі і зрываліся як прыпечаныя, хадзілі туды-сюды, як замінаваныя, як бы іх даганялі. Рэчаіснасць, вытрасеная з ложка пад уплывам моцных імпульсаў маёй акцыі, пералівалася і боўталася, выла і глуха скавытала, а цёмная, смешная стыхія брыдоты, агіды, паскудзтва атуляла іх усё больш абмацвальна і расла на іх усё большым занепакаеннем, як на дрожджах. За вячэрай інжынерыха ледзьве сядзела, уся сканцэнтраваная ў твары і верхніх рэгіёнах цела, а Млодзяк, наадварот, явіўся да стала ў камізэльцы, падвязаў пад бараду сурвэтку і, намазваючы маслам тоўстыя, надкусаныя скібкі, расказваў інтэлігенцкія анекдоты і рагатаў. Усведамленне, што ён быў мною падгледжаны, маральна занасцівіла яго ў ардынарны інфанталізм, ён увесь падладзіў сябе да таго, што ўбачыў я, і рабіўся дробным, какетлівым, смехатлівым інжынерыхам, пяшчотлівым, раскапрызненным і фіглярным. Ён нават спрабаваў падміргваць мне і падаваць дасціпныя знакі паразумення, на якія — натуральна — я не адказваў, седзячы з бедным і бледным тварам. Дзяўчына сядзела абыякава, сцяўшы вусны, ігнаравала ўсё з сапраўды дзяўчачым гераізмам, можна было прысягнуць, што нічога не ведае — о, я з трывогай глядзеў на гэты яе гераізм, які дадаваў ёй хараства! Але ноч развяза, ноч вырашыць, калі Пімка з Капырдам завядуцца, новачасная напэўна ж пераможа і нічога мяне не ўратуе ад рабства.

Збліжалася ноч, а з ёю і забава. Магчымае не давалася прад-

бачыць, не было праграмы, я толькі ведаў, што павінен супрацоўнічаць з кожным элементам, які дэфармуе, смешыць, муціць, робіць карыкатурным і несуладным, які нараджаецца, з кожным дэструкцыйным элементам — і прасякала мяне ёлка, слабавітая жудасць, пры якой моцны забойчы страх — цацка. Пасля адзінаццатай пансіянатка падалася на адпачынак. Як што папярэдне я долатам зрабіў у дзвярах касую шчыліну, дык цяпер мог азіраць частку пакоя, да таго часу недаступную. Яна хутка раздзелася і адразу пагасіла святло, але замест каб заснуць, толькі варочалася з боку на бок на цвёрдым тапчане. Запаліла лямпу, узяла са століка англійскі дэтэктыў, і я бачыў, як яна праз сілу чыгае. Новачасная яўна ўглядалася ў прастору, як бы спрабуючы паглядам выкрыць сэнс небяспекі, адгадаць форму, убачыць нарэшце постаць пагрозы, канкрэтна зразумець, што супроць яе снуецца. Яна не ведала, што небяспека не мела ні формы, ні сэнсу — бяссэнсіца, бясформнасць і беззаконне, мутная, разбоўтаная, бесстылёвая стыхія пагражала яе новачаснай форме, вось і ўсё.

Са спальні інжынерства пачуліся павышаныя галасы. Я хутчэй пашыбаваў пад дзверы. Інжынер у бялізне, разрагатаны і кабарэтны, зноў расказваў анекдоты з шыкарна інтэлігенцкім прысмакам.

— Досыць! — Младзякова ў шлафроку нервова пацірала рукі.— Годзе, годзе! Перастань ужо, будзе табе!

— Чакай, чакай, Яська, — дазволь яшчэ... Зараз скончу!

— Якая я табе Яська? Я Ёанна. Скінь гэтыя майткі альбо зляжы нагавіцы.

— Майтачкі!

— Маўчы!

— Майтуські, хі-хі-хі, майтуські!

— Змоўкні, сказала...

— Майтуські, майтасы...

— Змоўкні! — І патушыла лямпу.

— Запалі, старая!

— Якая я табе старая... Глядзець на цябе не магу! І за што пакахала? Што з табою! Што з намі робіцца! Апамятайся. Мы ж бо разам ідзем да Новых Дзезяў! Мы змагары Новага Часу!

— Добра, добра, тлустая, тлуста... лангуста — хі-хі-хі —

тлуста лангуста лезе мне ў вусна. Хай і тлустая ж на цела, выйсці замуж закарцела. А яму ўжо не завадна, бо даўно старое падала...

– Віктар! Што ты такое! Што ты замельваеш!

– Весяліцца Віктусь твой! Віктусь не ходзіць пяшком, Віктусь брыкае трушком!

– Віктар, што ты такое мелеш? Кара смерцю! – крыкнула. – Кара смерцю! Эпоха! Культура і прагрэс! Нашыя памкненні! Нашыя парывы! Віктар! О, прынамсі, не так тлуста, не з такім перцам, не так плытка... Што на цябе найшло? Зута? О, як цяжка! Нешта нядобрае! Нешта фатальнае ў паветры!

– Здрадуня, – сказаў Млодзяк.

– Віктар! Не здрабняй! Не здрабняй!

– Здрадэчка, Віктусь кажа...

– Віктар!

Ну, завяліся!

– Святло, – пыхцела Младзякова. – Віктар! Святло! Запалі! Пусці!

– Чакай! – пыхцеў, хіхікаючы. – Чакай, дам плюсю, дам у шыйку бусю!

– Ніколі! Пусці, бо ўкушу!

– Плюскі-буські, плюскі ў шычку, шыёначку, шыюсю...

І раптам выплюхнуў з сябе ўсе алькоўныя любоўныя пяшчоткі, пачынаючы з курачкі, і кончыўшы мумусенькай... Я ў страху адступіў. Хоць і на ўсю волю было ў мяне агіды, але гэтага вытрываць я не мог. Пякельнае размямленне, якое тады так заважыла на маім лёсе, цяпер давалася ў знакі. Гэта быў д'ябальскі эксцэс інжынерыка, о, пачварна, калі дробны інтэлігент занатурыцца, возьме на хобат і скіне цуглі, да якіх бо гэта часінаў мы дажыліся? Плюсь! У шыйку даў ці ў шчочку?

У пакоі дзяўчыны было цёмна. Спала? Было ціха, і я ўяўляў сабе, што спіць, абняўшы галаву рукою, паўнакрытая, стомленая. Раптам енкнула. Гэта не быў енк спрасонку. Бо раптоўна, нервова заварушылася на тапчане. Я ведаў – варочаецца, а расшыраныя вочы трывожна абмацваюць цемру. Ці ж бо новачасная пансіянатка была ўжо аж так моцна вычуленая, што мой позірк дастаў яе ў змроку праз дзірку ад ключа? Войк быў дзівосна прыгожы, вырваны з глыбіні ночы – як

бы сам заклёты лёс дзяўчыны заенчыў, марна заклікаючы да ратунку.

Зноў застагнала глуха, распачна. Няўжо яна адчувала, што якраз у гэтую хвіліну зганены мною бацька плюскае маці? Ці ўнюхала пах агіды, які наваліўся з усіх бакоў? Мне здавалася, што я ўпоцёмках бачу яе, новачасную, як яна заломвае рукі і да болю кусае сябе ў перадплечча. Як бы зубамі спрабавала дарвацца да прыгажосці ў самой сабе. Знешняя агіда, што тоілася па закутках, падагравала яе ўласныя павабы. Колькі ж багаццяў, колькі чараў было ў ёй! Першае багацце – што дзяўчына. Другое багацце – што пансіянатка. Трэцяе багацце – што новачасная. І ўсё гэта бало ў ёй замкнута, як арэх у скарлупіне, яна не магла дабрацца да арсеналу, хоць і чула на сабе нікчэмны мой позірк і ведала, што зацятты паклоннік прагне псіхічна абсмакаваць і знявечыць, знішчыць, згадзіць, збрыдзіць, збрудзіць яе дзвявоцкую гошасць.

І мяне зусім не здзівіла, што дзяўчына перад пагрозай поцёмнай брыдоты, расшалелася не на жарты. Яна выхапілася з ложка. Скінула кашулю. Пусцілася ў скокі па пакоі. І ўжо не зважала, што я падглядваю, ну, проста сама неяк выклікала мяне на бой. Ногі лёгка, пругка ўзносілі яе цела, рукі трапяталі ў паветры. Нахіляла галоўку, туды, сюды. Абдымалася рукамі. Трэсла пасмамі. Клалася на падлогу і ўставала. То плакала, то смяялася альбо ціхенька прыспеўвала. Ускочыла на стол, са стала на тапчан. Здавалася, баіцца затрымацца хоць на імгненне, быццам яе даганялі пацукі і мышы, быццам лёгкім рухам хацела ўзняцца над страхам. І ўжо не ведала, чаго ёй бракуе. Нарэшце схапіла пасак і пачала з усёй сілы хлястаць сябе па плячах, абы каб цярэць па-маладому, балюча... Мне перахапіла ў горле! Як прыгажосць збытывала з яе, да чаго толькі яе не прымушала, як матляла яе, кідала, шпурляла! Я замёр каля дзіркі з храпай дысгарманічнай і заклёкай, роўна падзеленай паміж захапленнем і нянавісцю. Пансіянатка, шастаная прыгажосцю, усё гарачэй і гарачэй чворыла свае выбрыкі. А я захапляўся і ненавідзеў, мяне калацілі дрыжкі, храпа сутаргава сціскалася і распраўлялася, як гутаперча пад прасам, – Божа, да чаго толькі не даводзіць нас любасць да прыгажосці!

У сталавай прабіла дванаццаць. Пачуўся ціхі постук у акно.

Тры разы. Я застыў. Пачалося. Капырда, Капырда! Пансіянатка спынілася. Стук паўтарыўся, настойлівы, ціхі. Яна падышла да акна, расхіліла штормы. Угледзелася...

— Гэта ты?... — пачуўся шэпт з веранды ў начной цішыні.

Пацягнула за шнурок. Месяц заліў пакой. Я ўбачыў, што стаіць у кашулі, напружаная, чуйная...

— Чаго? — сказала.

Я дзіву даўся з майстэрства сарокі! Усё ж бо такі з'яўленне пад акном Капырды было для яе нечаканае і нянаджанае. Іншая на яе месцы, старамодная, завялася б у банальныя воклічы і пытанні: «Пшапрашам! Што гэта такое? Чаго пану трэба такою парою?» А новачасная інстынктам вычула, што здзіўленне магло, бадай што, крыху нашкодзіць... што куды фэйней павесціся без лішніх ахаў і войкаў... Во, майстрыха! Выглянула з акна, даверлівая, каляжанская, таварыская.

— Чаго? — паўтарыла дзяўчынскім нападтоласам, абAPERшыся падбародкам на кулакі.

І як што ён аказаўся да яе на «ты», яна не сказала яму «пан». Я проста дзіву даўся з такога непраўдападобна раптоўнага пераходу ў стылі — так згопалу з падскокаў адразу ў таварыскасць! Хто б гэта даўмеўся, што хвіліну назад кідалася і скакала? Капырда, як што таксама новачасны, быў крыху дэзарыентаваны незвычайнай талковасцю пансіянаткі. Але ён умомант падладзіўся пад яе стыль і сказаў па-хлапечы, нядбала, рукі ў кішэнях.

— Упусці мяне.

— Навошта?

Свіснуў і адказаў груба.

— А то не ведаеш? Упускай!

Ён быў усхваляваны, і голас у яго злёгка дрыжаў, але ён не выдаваў свайго ўзбуджэння. Я ўвесь час дрыжаў, каб ён не ляпнуў чаго пра пісьмо. Новачасны звычай не дазваляў ім, на шчасце, шмат гаварыць альбо дзіву давацца, яны павінны былі ўдаваць, што ўсё разумеецца само сабою. Нядбаласць, грубасць, сцісласць і абьякавасць — вось, чым бралі паэзію, якую даўнейшыя каханкі здабывалі з дапамогай стогнаў, уздыхаў і мандалін. Ён ведаў, што толькі абьякавасцю мог узяць дзяўчыну, а без абьякавасці — ані мовы. Але падпускаючы крыху пачуццёвасці,

новачаснай сентыментальнасці, дадаў тужліва, пазітыўна, глуха, з тварам у дзікім вінаградзе, што пнуўся па сцяне.

— Ты ж сама хочаш!

Яна памкнулася, як бы хацела зачыніць акно. Але раптам — быццам гэты рух собіў яе на нешта процілеглае — стрымалася... Сціснула вусны. Секунду стаяла нерухома, толькі вочы асцярожна паглядзілі, у абодва бакі. На твары з'явіўся выраз... выраз ультрановачаснага цынізму... І пансіянатка, падцёбнутая гэтым выразам цынізму, вачамі і вуснамі ў святле месяца, у акне, неспадзявана высунулася амаль па пояс і далоняй, у якой не было ніякага жарту, раскудлаціла яму валасы.

— Ну, то ўжо залазь, назола! — шашнула.

Капырда не здзівіўся. Нельга было здзіўляцца ні яму, ні ёй. Самае малое сумненне магло зглуміць усё. Ён павінен быў рабіць, як калі б рэальнасць, якая паўставала між імі, была нечым будным і звычайным. О, майстар! Так і рабіў. Ён залез на акно і саскочыў на падлогу, як бы штоначы так лазіў да пансіянаткі, з якою пазнаёміўся толькі ўчора. У пакоі ціха засмяўся, на ўсякі раз. А яна ўзяла яго за валасы, адхіліла яму галаву і ўгрызлася вуснамі ў ягоныя вусны!

Д'яблы, д'яблы! Няўжо была дзявіцай! Няўжо дзяўчына дзявіцай была! Няўжо была дзявіцай і вось мелася аддацца без цырымоній першаму лепшаму, хто пастукаўся ў акно. Д'яблы, д'яблы! Гэта схапіла мяне за горла. Бо калі б яна была звычайная валачашчая завалока, пацяганка і шлюндра, ну, дык урэшце нічога такога, але ж калі дзявіца, дык — трэба прызнаць — новачасная здолела выдабыць проста дзікую прыгажосць з сябе і з Капырды. Так бессаромна, так ціха, груба і проста схпіць хлопца за патлы — мяне схпіць за горла... Ха! А ведала ж, што я падглядваю з-за дзвярэй. І не адступалася ні перад чым, абы толькі перамагчы харакствам. Я засумняваўся. Бо калі б, прынамсі, гэта ён схпіў яе за валасы — а то ж яна яго схпіла за валасы! Гэй, вы там, панны, што выходзяць замуж з помпай і пасля доўгіх цырымоній, гэй, вы выпадковыя, якія дазваляеце сарваць цалунак, гляньце, як новачасная прыступае да кахання і да сябе! Кульнула Капырду на тапчан. Я зноў завагаўся. На злосць, наперакор пайшло! Сямнацатка хутчэй за ўсё ставіла на карту самы высокі козыр сваёй прыгажосці.

Я маліўся, каб прыйшоў Пімка, — калі Пімка падвядзе, я прапаў, ніколі, ніколі ўжо не выбаўлюся з-пад дзікіх чараў новачаснай. Душыла, ціснула — мяне, хто сам хацеў задушыць, хто хацеў яе перамагчы!

А тым часам дзяўчына ў найбольшым росквіце сваёй дзявоцкасці ціскалася з Капырдам на тапчане і рыхтавалася з ягонай дапамогай асягнуць кульмінанту абаяльнасці і вабы. Выпадкова, абы як, без кахання і пачуццяў, не пільнуючыся ўвогуле, толькі дзеля таго, адно ж дзеля таго, каб дзікай пансіянацкай паэзіяй схопіць за горла мяне. Д'яблы, д'яблы, яна перамагала, перамагала, перамагала!

Нарэшце пачуўся доўгачаканы стук у акно. Адпусцілі ціскацца. Нарэшце! Пімка прыйшоў на выручку. Блізлася рашучая развязка. Ці Пімка здолее сарваць — ці не дадасць яшчэ больш прыгажосці, чараў? Я думаў пра гэта, рыхтуючы за дзвярыма сваю храпу да інтэрвэнцыі. А пакуль што Пімкава стуканне давала пэўную палёжку, бо то ж гэтыя мусілі перапыніць свае шалы і самазабыццё, а Капырда шапнуў:

— Нехта стукае.

Пансіятатка сарвалася з тапчана. Прыслухоўваліся, ці можна зноў кінуцца ў шалы. Зноў пастукалі.

— Хто там? — спыталася.

За акном пачулася гарачае, задыхлівае:

— Зутка!

Яна расунула шторы, даючы знак Капырду, каб адступіў. Але Пімка гарачкава ўваліўся ў пакой, перш чым дзяўчына паспела што-колечы сказаць. Пэўна баяўся, каб яго пад акном не згледзелі.

— Зутка! — шаптаў жарасна, фізічна. — Зутка! Пансіятатка! Крошка! Ты — скажы «ты»! Ты мая каляжанка! Я калега! — Мой ліст ап'яніў яго. У двухтрубачнага і нікчэмнага бэльфра былі вусны, болесна скрыўленыя паэзіяй. — Ты! Кажы мне «ты», Зутка! Нас ніхто не ўбачыць? — А небяспека яшчэ больш п'яніла яго. — Якая ты... крошка, маладая... а бессаромны... Не зважаючы на розніцу ва ўзросце, становішча... Як ты магла... як ты адважылася... мне? Ці я праўда паўплываў? Кажы мне «ты»! на «ты», на «ты»! Скажы, што ты ўпадабала ўва мне?

Ха, ха, ха, ха, ха, пачуццёвы педагог!

— Чаго? Што пан?... — балбатала яна. А тое з Капырдам ужо прапала, ужо было расхістана.

— Тут нехта ёсць! — крыкнуў Пімка ў змроку.

Адказала маўчанне. Капырда не азваўся. Новачасная стаяла паміж імі ў кашулі, без сэнсу, як малая дамачка.

А тады я разадраўся за дзвярыма:

— Злодзеі! Злодзеі!

Пімка некалькі разоў крутануўся, як на шнурку, кінуўся да сцянной шафы, Капырда хацеў выскачыць праз акно, але не спрамогся — схваўся ў другой шафе. Я, у чым стаяў, уварваўся ў пакой, у штанах і ў кашулі. Цяпер я меў іх! Я іх застукануў! За мною Младзязкі, ён — яшчэ плюскаючы, яна — яшчэ плюсканая.

— Злодзеі?! — крыкнуў дужа па-дробнамяшчанску інжынерык у штанах, босы. У ім прачнуўся інстынкт уласніка.

— Нехта ўлез у акно! — крыкнуў я. Запаліў святло. Пансіянатка ляжала пад коўдрай і ўдавала, што спіць.

— Што здарылася? — спыталася яна паўсонна, у дасканалым, але хлуслівым стылі.

— Новая інтрыга! — закрычала Младзязкова пазіраючы на мяне, базыліск у шлафроку, з раскудланай галавой, з цёмнымі плямамі на шчоках.

— Інтрыга?—крыкнуў я, падымаючы з падлогі Капырдавыя падцяжкі. — Інтрыга?

— Падцяжкі, — тупа сказаў інжынерык.

— Гэта мае! — нахабна закрычала Младзязкуўна. Нахабства дзяўчыны прагучала прыемна, хоць ніхто, натуральна, не паверыў!

Адным рыўком я адчыніў шафу і ўсім прысутным паказалася ніжняя частка цела Капырды, менавіта пара статных ног у выпрасаваных фланелевых нагавіцах і ў лёгкіх спартовых патофліках. Верхняя частка была спавітая сукенкамі, што віселі ў шафе.

— Аа... Зута! — першая апамяталася Младзязкова.

Пансіянатка з галавою схавалася пад коўдру, толькі ногі былі відны і трохі чупрыны. Як жа па-майстэрску разыгрывала гэта! Іншая на яе месцы пачала б нешта там бэбэкаць пад нос, шукаць апраўдання. А яна толькі высадзіла голяыя ногі і, перабі-

раючы імі, грала на сітуацыі — нагамі, рухам, абаяльнасцю — як на флейце. Бацькі пераглянуліся.

— Зута... — сказаў Млодзяк.

І абое, з Младзьяковай, засмяяліся. Знікла з іх плюсканіна, ардынарнасць і агіда — запанавала цудоўная даброць. Бацькі, уцешаныя, ажыўленыя, захопленыя, паблажліва і свабодна смеючыся, дзівіліся на цела дзяўчыны, якая ўсё яшчэ грымасна і палахліва хавала галоўку. Капырда, бачачы, што не трэба апасацца ранейшых суворых прынцыпаў, выйшаў з шафы і стаў, усміхаючыся, бландын з каптаном у руках, новачасны сімпатычны хлопец, застуканы з дзяўчынай яе бацькамі. Младзьякова зласліва паглядзела на мяне з-пад вока. Трыумфавала. Я павінен быў быць пад чарамі. Я хацеў скампраметаваць пансіянатку, а новачасны зусім яе не кампраметаваў! Каб яшчэ датклівей укалоць мяне і паказаць маю лішнясць, спыталася:

— А кавалер тут чаго? Кавалеру нічога тут абыходзіць не павінна!

Дагэтуль я наўмысна не адчыняў шафы з Пімкам. Заходзілася бо мне пра тое, каб сітуацыя даспела ў сваім характары, дасягаючы поўніцы новачаснага і маладога стылю. Цяпер у маўчанні я адчыніў шафу. Пімка, сагнуўшыся, зашыўся паміж сукенак — толькі пара ног, пара прафесарскіх ног у памятых нагавіцах была відаць, і ногі гэтыя стаялі ў шафе, непрыўдападобныя і шалёныя, прычэпленыя...

Уражанне выварочвала, пераварочвала. Смех застыў на вуснах Млодзякаў. Сітуацыя завагалася, як удараная збоку нажом забойцы. Нешта ідыёцкае.

— Што гэта? — шапнула Младзьякова, бяднеючы.

З-за сукенак пачуўся лёгкі кашлік і агульнапрыняты традыцыйна манерны смяшок, якім Пімка рыхтаваў сабе глебу для выступу. Ведаючы, што праз імгненне ён мусіць выставіць сябе на смех, ён запябгаўся смеху сваім адмысловым смяшком. Смяшок гэты з-за дамскіх сукенак быў нечым такім кабарэтным, што Млодзяк адзін раз хахакнуў, і яму зарвала... Пімка выступіў з шафы і пакланіўся, смешны звонку, унутры жалю варты... Звонку я адчуваў помслівы, шалёны садызм, а знутры пырснуў смехам. У маім смеху расплылася, не зыскалася мая помста.

А Млодзякі збаранелі. Два мужыкі ў дзвюх шафах! І тое ў

адной — стары. Калі б хоць два маладых! Ну каб, прынамсі, хай ужо хоць бы два старых. А то ж — адзін малады і адзін стары. Стары, і як на тое — Пімка. У сітуацыі не было восі — не было дзяганалі—немагчыма было знайсці каментар такой сітуацыі. Рэфлекторна схамянуўшыся, яны паглядзелі на дзяўчыну, але пансіянатка як скамянела пад коўдрай.

Тады Пімка, умольна пакрэтваючы і падкехекваючы, пажадаў асвятліць сітуацыю і пачаў нешта трындзіць пра нейкі тамака ліст, што панна Зута напісала... што ён хацеў Норвіда... але панна Зута на «ты»... што *per* «ты» да яго... На «ты» з ім... што ён хацеў толькі на «ты»... каб гэта па імені... Не, нічога такога плюгавейшага і дурнейшага я не чуў ніколі ў жыцці, тамнае і прыватнае змесціва трызнення старога было нехлямяжае ў ярка асветленай лямпай з-пад столі сітуацыі, ніхто не хацеў разумець, але ж ніхто і не разумееў. Пімка ведаў, што ніхто не хоча, але канючыў — бэльфэр выкінуты з бэльфра, страціў сябе дашчэнт, не хацелася верыць, што гэта той самы абсалютны і спрактыкаваны двухтрубачнік, які надоечы так мяне ўпушціў. Утоплены ў ліпкай масе сваіх высвятленняў, ён абуджаў літасць недалужнай бездапаможнасцю, і я кінуўся б на яго, але махнуў рукою. А цёмныя і мутныя Пімкавыя бздурныны папахнулі інжынера ў афіцыйнасць — гэта было мацней за беспадстаўную недаверлівасць, якую з улікам маёй прысутнасці ён мог адчуваць да сітуацыі. Таму крыкнуў:

— Я пытаюся, што пан тут вырабляе такую парою?

Гэта ў сваю чаргу падыктавала Пімку тон. На момант ён здабыў форму.

— Прашу не павышаць голасу.

Млодзяк спытаў:

— Што? Што? Пан дазваляе сабе рабіць мне заўвагі ў маім доме?

А пані інжынерова войкнула, глянуўшы ў акно. Над штыкетнікам высунуўся барадаты твар з зялёнай галінкай у зубах. Я ж бо чыста забыўся на жабрака! Я казаў яму і сёння пастаяць з галінкай, але забыўся выплаціць залатоўкі. Барадач цярпліва чакаў аж да ночы, а ўбачыўшы нас у асветленым акне, явіў нам азялененую маю платную храпу, каб нагадаць пра сябе! Уехала яна да нас як на палумісачку.

— Чаго хоча гэты чалавек? — крыкнула пані інжынерова. Сам прывід духа не падзейнічаў бы на яе мацней. Пімка з Млодзякам замоўклі.

Гаротнік, на якім праз момант сканцэнтравалася агульная ўвага, паварушваў галінкай як вусамі, не ведаючы, што казаць. Таму сказаў:

— Прашу панскай ласкі.

— Дайце яму што, — інжынерыха апусціла рукі і расшчаперыла пальцы. — Дайце яму што, — гістэрычна крычала, — хай ідзе сабе...

Інжынер пачаў шукаць дробных па кішэнях штаноў, але нічога не было. Пімка хуценька дастаў партманттку, сутаргава чапляючыся за кожную магчымасць, а можа і разлічваючы на тое, што Млодзяк у гэтым вэрхале прыме ад яго дробязь, што натуральна перашкодзіла б далейшай варожасці — але Млодзяк не прыняў. Дробныя паракункі ўдзеліся праз акно да ашалелых людзей. Што да мяне, дык я стаяў, як дурны, сочачы за развіццём падзеяў, гатовы да скоку, але, шчыра кажучы, глядзеў на ўсё гэта як праз шкельца. Дзе ж была мая помста, маё валаводжанне з імі і выццё пашарпанай рэчаіснасці, і лопанне стылю, і маё шаленне на руінах? Фарс паволі пачынаў мяне стамляць. Насоўваліся самыя розныя думкі, напрыклад, — дзе Капырда купляе гальштукі, ці можа пані інжынерова любіць катой, колькі плацяць за кватэру?

Увесь гэты час Капырда стаяў аподаль з рукамі ў кішэнях. Новачасны не падышоў да мяне, нават выгляду не падаў, што мы адзін аднаго ведаем — і без таго быў досыць раздражнёны каляжанствам з Пімкам на глебе дзяўчыны, каб яшчэ вітацца са школьным калегам у нэглажэ — і адно і другое каляжанства было яму не на руку. Калі Млодзякі з Пімкам пачалі пошукі дробных, Капырда няспешна скіраваўся да дзвярэй — я раззвіў рот, каб крыкнуць, але Пімка, змеціўшы Капырдаў манеўр, борздзенька схаваў партманетку і падсуседзіўся да яго за кампанію. Тады інжынер, убачыўшы, што абодва раптам сыходзяць, кінуўся напярэймы, як кот за мышкай.

— Прабачце! — крыкнуў — Так гладка не пойдзе!

Капырда з Пімкам спыніліся. Капырда, даведзены да фурцы кампанействам з Пімкам, адсунуўся ад яго; Пімка,

аднак, пад уздзеяннем руху, машынальна паткнуўся следам — і так стаялі разам, як два браты — адзін малады... а другі старэйшы...

Інжынераха ў фатальным нервовым стане схапіла інжынера за руку.

— Не рабі сцэнаў! Не рабі сцэнаў! — Чым яўна падбухтарыла яго да сцэны.

— Прабачце! — рыкнуў той. — Я, бадай што, бацька! Я пытаюся, як і з якой мэтай, панове, апынуліся ў спальні маёй дачкі? Што гэта можа азначаць? Як гэта разумець?

Раптам зірнуў на мяне і аціх, жудасць выпаўзла яму на шчокі, ён зарыентаваўся, што гэта вада на мой млын, на млын скандалу — і каб жа аціх, і каб жа аціх — але слова ўжо сказалася... дык паўтарыў яшчэ раз.

— Што гэта мае азначаць? — ціха, адзіна дзеля акруглення і багаючы ў душы, каб не завастралі пытанья...

Запанавала цішыня, бо ніхто не мог адказаць. Кожны з іх, урэшце, меў сваю зразумелую рацыю, але цэлае было без сэнсу. У цішыні бязсэнс душыў. І раптам з-пад коўдры пачуўся глухі, бязрадны дзявочы плач. О, майстрыха! Плакала з голымі лыткамі, якія высунуліся з-пад коўдры, з лыткамі, якія ў меру плачу ўсё больш адкрываліся, а гэты плач непаўналетняй лучыў Пімку, Капырду, бацькоў, нанізваў іх на дэманізм, як на шнурок. Сітуацыя, як нажом абцяла, перастала быць смешнай і без сэнсу, знайшла сэнс, і гэта ж сэнс новачасны, хоць і змрочны, чорны, драматычны і трагічны. Капырда, Пімка, Млодзякі пачулі сябе лепей — а мне зрабілася горш, мне, схопленаму за горла.

— Вы яе... *збэсцілі*, — прашаптала маці. — Не плач, не плач, дзіцятка...

— Віншую, пане прафесар! — шалёна ўсклікнуў інжынер. — Пан мне за гэта адкажа!

Пімка, здаецца, ачомаўся. Яму было гэта нават лепш за папярэдняе неразмяшчэнне ў нічым. Значыцца, *збэсцілі* яе. Сітуацыя паварочвалася на карысць дзяўчыны.

— Паліцыя! — крыкнуў я. — Трэба выклікаць паліцыю!

Крок быў рызыкаўны, бо паліцыя з непаўналетняй з гэтага моманту кампанавалася ў закругленую, прыгожую і панурую

цэласць — як што Млодзякі горда паднялі галовы — а я імкнуўся да застрашэння Пімкі. Той збялеў, крэкнуў, кашлянуў.

— Паліцыя, — паўтарыла маці, раскашуючы паліцыяй над голымі нагамі дзяўчыны, — паліцыя, паліцыя...

— Прашу верыць мне, — застагнаў прафесар, — паверце мне, панства... Памылка, я няправільна зразуметы...

— Так! — крыкнуў я. — Я сведка. Я бачыў праз акно! Пан прафесар увайшоў у гародчык з несхадзімаю патрэбаю. Панна Зута акурат жа была выглянула ў акно, а пан прафесар прывітаўся і ўвайшоў нармальна дзвярмі, якія адчыніла панна Зута!

Пімка зламаўся ў страху перад паліцыяй. Ён подла і бязліва ўхашіўся за гэта тлумачэнне, не ўдаючыся ў яго сэнс, мярзотны і агідны.

— Так, менавіта так, несхадзіма прыспела мне, я зайшоў у гародчык, я забыўся, што панства жыве тут — а панна Зута акурат была выглянула ў акно, дык я сімуляваў, хе-хе-хе, сімуляваў, што прыйшоў з візітам... Панства разумеецца... у такім далікатным становішчы... *Qui pro quo, qui pro quo*, — паўтараў.

Гэта ўразіла прысутных агідна і абрыдліва. Дзяўчына смыкнула ногі пад коўдру. Капырда зрабіў выгляд, што не чуе, Младзякова адварнула ад Пімкі, але усвядоміўшы, што адварочваецца задам, схамянулася і павярнула перадам. Млодзяк маргнуў — ха, яны зноў апынуліся ў арбіце той забойчай часткі, ардынарнасць вярталася на ўсіх парах, я з цікавасцю прыглядаваўся, як вяртаецца, як іх пераварочвае; была ж бо гэта тая самая ардынарнасць, у якой і я нядаўна плавіўся, так, бадай што, тая самая — але цяпер была ўжо толькі паміж імі. Младзякуўна пад коўдрай не падавала азнакаў жыцця. І Млодзяк зарагатаў — невядома, што яго паказывала — а можа Пімкава *qui pro quo* насунула яму ўспамін пра кабарэ, якое сваім часам было ў Варшаве пад такой назвай — ён выбухнуў апошнім дробнаінжынеркаватым рогатам, рогатам тыльным, пачварным і мімічным — выбухнуў і — злосны на Пімку за тое, што сам жа рагоча — падскочыў і дробна, дзёрзка, інжынеркавата свісь! — учасаў яму па мордзе. Пляснуў — і застыў з паднятай рукою, задыхаўшыся. Пасур'ёзнеў. Застыў. Я прынёс сабе каптан і боты з майго пакоя і пачаў памалу апранацца, не выпускаючы, зрэшты, з вока сітуацыі.

Аплявушанаму зайграла ў горле, зашпунтавала яго — але у мяне было ўражанне, што ў глыбіні душы ён прыняў з удзячнасцю засвістку, якая неяк усё ж яго класыфікавала.

— Пан мне за гэта заплаціць, — сказаў холадна і з бачнай палёгкай. Пакланіўся інжынеру, інжынер яму пакланіўся. Пімка, сквапіва выкарыстоўваючы паклон, скіраваўся да выйсця. Капырда хуценька далучыўся да паклонаў і рушыў за Пімкам, прагнучы і сябе правесці кантрабандна... Млодзяк скокнуў. Што? — гэта ж тут падводзяць вынікі, паядынак, а гэты лэйбус выходзіць як бы ніц-нічога, на жартачкі звесці хоча! А і яму ў морду! Інжынер падскочыў з паднятай рукою, але ў апошнім адрэзку секунды падумаў, што не можа біць па твары смаркача, вучня, зелепана, рука ў яго дзіўна звінхнула і, замест каб ударыць, ён схапіў яго (не могучы стрымаць разгону), схапіў яго за падбародак. Капырда, схоплены так нелегальна, раз'юшыўся больш, чым калі б зыскаў па мордзе, больш за тое — фальшывы недазволены захват пасля доўгай чвэрці бяссэнсу вызваліў у ім самыя першасныя інстынкты. Бог ведае, што ў яго выкуклілася ў галаве — можа, што інжынер наўмысна яго схапіў, што, калі ты мне, дык я табе — такая нейкая думка мусіла яму прыйсці ў галаву і правам, якое след было б хіба назваць «правам наўскасяк», нахіліўся і схапіў інжынера пад калена. Млодзяк грывнуўся і тут жа ўгрызнуў Капырду за левы бок, схапіў зубамі, не адпускаў — падняў твар і шалёнымі вачыма вадзіў па ўсім пакоі, трымаючы зубамі за бок.

Я завязваў гальштук і надзяваў каптан, але перастаў, зацікавіўшыся. Нічога падобнага ніколі не здаралася мне бачыць. Пані інжынерова кінулася мужу на ратунак, схапіла Капырду за нагу і цягнула што мела сілы. Заклубілася і рухнула дарэштты. Удадатак Пімка, які стаяў за крок ад клубка целаў, учыніў раптам рэч надзвычай дзіўную, проста сказаць пра гэта цяжка. Ці бэльфэр запаняверыўся ў сабе канчаткова? Ці паддаўся? Ці забракавала яму рашучасці, каб стаяць, калі тыя ляжалі? Ці лежня здалася яму не горшай за стойку на нагах? Даволі, што дабравольна лёг у куце на спіну і падняў канечнасці ўгору, у позе поўнай безабароннасці. Я завязваў гальштук. І не ўзрушыла мяне нават, калі дзяўчына сарвала коўдру, з плачам выскачыла і скакала каля Млодзякаў, якія кача-

ліся з Капырдам, як суддзя на баксёрскім матчы, заклінаючы з плачам.

— Мамусю! Татусю!

Інжынер, знепрытомнены качаннем, шукаючы рукам апоры, схапіў яе за нагу вышэй костачак. Упала. Турзаліся чацвёрта ўціхую, як у касцёле, бо такі сорам апроч усяго не дазваляў. У пэўны момант я ўбачыў, што маці кусае дачку, Капырда цягне Младзьякову, а інжынер пхае Капырду, пасля чаго мне зноў мільганула лытка Младзьякуўны на матчынай галаве. Адначасова прафесар у куце пачаў праяўляць усё мацнейшую заахвотку да кучамалы — лежачы на спіне, з канечнасцямі ўгору, аднак яўна яго пацягала ў той бок, і ён без руху хіліўся туды несумненна таму, што клубок целаў стаўся для яго адзінай развязкай. Устаць не мог, не меў аніякай рацыі ўставаць — а далей ляжаць на хрыбціне таксама не выпадала. Хапіла малой зачэпкі, калі сям'я і Капырда перавярнуліся паблізу — ён перахапіў Младзьяка недзе ў ваколiцы вантробы, і сувалка ўцягнула ў вір і яго. Я канчаў пакаваць свае рэчы ў малую валізку і надзеў капялюш. Знудзіла мяне. Бывай, новачасная, бывайце, Младзьякі і Капырда, бывай Пімка, — не, не бывайце, бо як жа развітвацца з нечым, чаго ўжо няма. Я сыходзіў лёгка. Саладка, саладка атрэсці пыл са сваіх ног і сыходзіць у незвараць, не пакідаючы па сабе нічога, не, не сыходзіць, а сысці... Ці было гэта, што Пімка, класычны бэльфэр, упупіў мяне, што я быў вучнем у школе, новачасным з новачаснай, што танцаваў у спальні, што абрываў мусе крылы, падглядваў у лазенцы, траля-ля... Што быў з пупай, з храпай, з лыткай, траля-ля... Не, знікла, ані малады, ані стары, ані новачасны, ані старамодны, ані вучань, ані хлопец, ані даспелы, ані недаспелы, я быў ніякі, быў аніхто... Сыходзіць ідучы, ісці сыходзячы і нічога не чуць, нават успаміну. Святое з'абьякавенне! Без успаміну! Калі памірае ў табе ўсё, а ніхто яшчэ не ўспасобіўся нарадзіцца нанова. О, варта жыць дзеля смерці, каб ведаць, што ў нас памерла, што ўжо няма, пуста і нашча, ціха і чыста — і калі я сыходзіў, мне здавалася, што я іду не адзін, а з сабою — тут жа каля мяне, а можа ўва мне, альбо вякол мяне ішоў нехта ідэнтычны і тоесны, мой — ува мне, мой — са мною і не было паміж намі любові, нянавісці, прагі, агіды, брыдоты, хараства, смеху, часткі

цела, ніякага пачуцця, аніякага механізму, нічога, нічога, нічагуткі... На сотую долю секунды. Бо калі ішоў праз кухню, мацаючыся, тыцкаючыся ў змроку, з службовага алькова паклікалі.

— Юзё, Юзё...

А гэта Мянтуз сядзеў на ўслончыку і спехам абуваўся.

— Я тута. Выходзіш? Чакай, я з табою.

Шэпт угадзіў мне збоку, і я спыніўся, як падстрэлены. Храпы ягонаі не мог добра разгледзець у цемнаце, а мяркуючы па голасе, павінна была быць страшная. Служанка цяжка дыхала.

— Тссіс... ціха. Хадзем, — устаў з услончыка. — Тудою, тудою... Глядзі — кош.

Апынуліся на дварэ.

Світала. Дамкі, дрэвы і штыкетнікі стаялі выцягнутыя пад шнур, упарадкаваныя — і празрыстае паветра каля зямлі, увышкі гусцела ў распачлівую пару. Асфальт. Вакуум. Раса. Пустка. Каля мяне Мянтуз зашпільваецца. Я стараўся не глядзець на яго. З адчыненых вокан вілы — пабляднелае электрычнае святло і няспынны шоргат сувалкі. Холад разбіраў, халадэча бяссонная, чыгуначная; я пачаў калець і ляскаць зубамі. Мянтуз, пачуўшы шаргатанне Млодзякаў за акном, сказаў:

— Што там? Чаго бузуюць? Каго тузяць?

Я не адказаў, а ён, убачыўшы валізачку ў маёй руцэ, спытаў:

— Уцякаеш?

Я апусціў галаву. Ведаў, што зловіць мяне, што павінен злавіць, бо мы былі толькі ўдвух і самыя з сабою. Але я не мог адсунуцца ад яго без прычыны. Ён неяк падсунуўся да мяне і рукою ўзяў мяне за руку.

— Уцякаеш? Дык і я ўцяку. Хадзем разам. Я ссільнічаў служанку. Але гэта не тое, гэта не тое... Парабак, парабак! Хочаш — уцячэм у сяло. Пойдзем у сяло. Там парабкі! У сяле! Хадзем разам, хочаш? Да парабка, Юзё, да парабка, да парабка! — паўтараў як заведзены. Я трымаў галаву высока, проста, не бачачы. — Мянтузе, што мне твой парабак? — Але калі я рушыў, ён пайшоў са мною, я пайшоў з ім — і мы пайшлі разам.

Раздзел XI Прадмова да Філібэрта, дзіцём падшытага

І зноў прадмова... і я прыняволены да прадмовы, не магу без прадмовы, мне прадмова мусовая, бо закон сіметрыі вымагае, каб *Філігору*, *дзіцём падшытаму* адпавядаў *дзіцём падшыты Філібэрт*, а прадмове да *Філігора* прадмова да *Філібэрта*, *дзіцём падшытага*. А хоць бы я і хацеў, не магу, не магу і не магу ўхіліцца ад жалезнага закону сіметрыі і аналогіі. Але найпільнейшы час перапыніць, перастаць, выглянуць з зеляніны хоць бы на хвіліну і цямлiва зірнуць з-пад цяжару мільярда іклаў, пупышкаў, лісткаў, каб не казалі, што я ашалеў, бле, бле, і без астатку. І перш чым пасунуся далей па дарозе нікчэмных, пасрэдных, недалюдскіх пачварнасцяў, я мушу высветліць, зрацыяналізаваць, абгрунтаваць, выглумачыць і ўпарадкаваць, вылушчыць галоўную думку, з якое выводзяцца ўсе іншыя думкі гэтай кнігі, і паказаць пра-катоўню ўсіх мук тут памянёных і ўывадатненых. І мушу ўвесці іерархію мук і іерархію думак, скаментаваць твор аналітычна, сінтэтычна і філасафічна, каб ужо канечне чыгач ведаў, дзе галава, дзе ногі, дзе нос, а дзе пята, каб ужо не закідалі мне потым, што я не ўсведамляю ўласных мэтаў і не крочу проста, роўна, горда, як найвялікшыя пісьменнікі ўсіх часоў, а без усякага сэнсу выдурніваюся. Але ж якая катоўня самая галоўная і фундаментальная? Дзе пра-катоўня кнігі? Дзе ж пра-маці мук? Чым даўжэй пранікаю, дас-

ледую і пераварваю, тым выразней бачу, што, зрэшты, галоўнай, прынцыповай мукай ёсць, як мне здаецца, папросту мука кепскай формы, кепскага *exterieur*'у, ці, кажучы інакш, катоўня фразы, грывасы, міны, храпы — так, вось гэта выток, крыніца, пачатак, і адсюль гарманічна выплываюць усе без выключэння пазасталыя цярпенні, шалы і пакуты. Але, можа, лепш належала б сказаць, што галоўная, асноўная мука — гэта не што іншае, як толькі цярпенне, народжанае з абмежавання другім чалавекам, з таго, што мы душымся і ціснемся ў цесным, вузкім, застылым уяўленні пра нас іншага чалавека. А можа, ля падставы кнігі ляжыць капітальная і забойчая мука

недалюдскай зялёнасці, парасткаў, лісткаў, пупышкаў;
альбо мука развіцця і недаразвіцця;
а можа цярпенне недакшталтавання, недафармавання;
альбо мука стварэння нашага Я іншымі людзьмі;
мука фізічнага і псіхічнага гвалту;
катоўня дынамізуючых міжлюдскіх напругаў;
ускосная і не высветленая бліжэй мука псіхічнага перакосу;
пабочная пакута псіхічнага вывіху, перакруту, дысанансу;
няспынная мука здрады, мука фальшу;
аўтаматычная катоўня механізму і аўтаматызму;
сіметрычная мука аналогіі і аналагічная мука сіметрыі;
аналітычная мука сінтэзу і сінтэтычная мука аналізу;
а можа катоўня часткі цела і закалоту іерархіі асобных чэ-
лесаў;
цярпенні лагоднага інфанталізму;
пупы, педагогікі, шкалярства і школьніцтва;
нявіннасці і непрытульнай наіўнасці;
аддалення ад рэчаіснасці;
хімеры, ілюзіі, мроі, фікцыі, глупства;
вышэйшага ідэалізму;
ніжэйшага ідэалізму, абрыдлівага і патаемнага;
другастольнага мроення;
а можа дзівосная мука дробязнасці, здрабнення;
мука кандыдавання;
мука памкнення;
мука стажыравання;
а можа, папросту катоўня падцягу і перанапругі звышмаг-

чымасці і як вынік з гэтага катоўня агульнай і дэталёвай немагчымасці;

пакута ад узвышэння і падбухторвання;

цярпенні паніжэння;

мука вэшэйшай і ніжэйшай паэзіі;

альбо глухая катоўня псіхічнага тупіка;

няправільная катоўня забытвання, выблытвання, недазволенага захопу;

альбо хутчэй катоўня ўзросту ў адмысловым і агульным сэнсе;

мука старасвецкасці;

мука новачаснасці;

цярпенні ў выніку паўстання новых грамадскіх пластоў;

мука паўінтэлігентаў;

мука неінтэлігентаў;

катоўня інтэлігентаў;

а можа, папросту мука дробнаінтэлігенцкай непрыстойнасці;

боль дурасці;

мудрасці;

выродлівасці акрасаў, чараў, прывабаў;

альбо, можа, катоўня забойчай логікі і паслядоўнасці ў дурноце;

пакута дэкламацыі;

роспач пераймання;

нудная катоўня нуды і бясконцага паўтору;

альбо ж, быць можа, гіпаманіякальная мука гіпаманіякальнасці;

нявыказаная катоўня нявыказнасці;

болесць неўвышляхтнення;

боль пальца;

зуба;

вуха;

катоўня жахлівай каардынатнасці, залежнасці, узаемнага пранікання, узалежнівання ўсіх мукаў і ўсіх частак і мука стапяцідзесяці шасці тысяч трыста дваццаці чатырох з палавінай іншых катоўняў, не лічачы кабет і дзяцей, як бы сказаў адзін стары французскі аўтар XVI стагоддзя.

З якой катоўні ўчыніць базавую пра-катоўню і частку якое

прыняць за цэласць, за што схапіць кнігу і што выхапіць з вышэй названых мук і частак? Праклятыя часткі, ці ж ніколі я не атрасуся ад вас, о, што за багацце часткі і што за багацце мук! Дзе ж яна, пачатковая пра-маці і ці прыняць за базу метафізічную ці фізічную, сацыялагічную ці псіхалагічную муку? Аднак жа я мушу, мушу і не магу не мусіцца, калі свет гатовы прызнаць, што я не ўсведамляю мэтаў і што я выдурніваюся. Але ў такім разе, можа, рацыянальней было б апрацаваць і ўвыдатніць словамі самую генезу твора і не на прынцеэле мук, а на суперак поглядам, што паўстаў ён:

у адносінах да педагогаў і школьных вучняў;
супраць дурнаватых мудраляў;
у аднясенні да паглыбленых і падвышаных істотаў;
адносна галоўных асобаў грамадскай літаратуры нацыі і найбольш закончаных, сканструяваных і зафіксаваных прадстаўнікоў крытыкі;

з прычыны пансіянатак;
у адносінах да даспелых і свецкіх;
у залежнасці ад вытанчэнцаў, фарсістых задавакаў, нарцысаў, эстэтаў, красадухаў і бывальцаў;
адносна жыццёва дасведчаных;
у няволі ў цётка-культурніц;
у адносінах да гарадскіх абываталяў;
адносна вясковага абыватальства;
у аднясенні да дробных вузкагарызонтных лекараў у правінцыі, інжынераў і чыноўнікаў;
у аднясенні да вышэйшых шыршагарызонтных чыноўнікаў, лекараў і адвакатаў;
у адносінах да родавай і іншай арыстакратыі;
адносна абшчынаў.

Быць можа, аднак, твор пэўным чынам пачаўся з мукі стасункавання з канкрэтнай асобай, як, напрыклад, з асабліва абрыдлівым панам ХУ, з панам Z, які ў мяне за папіхача, і NN, які мяне мучыць і нудзіць — о, страшныя мукі зносінаў з імі! І — быць можа — прычына і мэта гэтай кнігі ёсць толькі жаданне выказаць гэтым панам пагарды, здэнервавання іх, раз'ятрання, расшалення і ўхілення ад іх. У такім разе прычына была б канкрэтная, паасобная і прыватная, аднаразовая.

А можа, твор выснаваўся з пераймання майстэрскіх твораў?

З няздольнасці стварэння нармальнага твора?

Са сноў?

З комплексаў?

А можа, з успамінаў дзяцінства?

А можа, я пачаў і так вось мне ўзяло і неяк напісалася?

З псіхозу страху?

З псіхозу настырнасці?

Можа, з галачкі?

Са шчэпці?

З часціны?

З часткі?

З пальца?

Належала б таксама ўсталіць, вырашыць і вызначыць, ці ёсць гэты твор раман, дзённік, пародыя, памфлет, варыяцыя на тэмы фантазіі, даследаванне — і што ў ім пераважае: жарт, іронія ці нейкае глыбейшае значэнне, сарказм, персіфляж, інвектыва, глупства, *pur nonsens*, *pur blagizm*, а далей, ці не ёсць гэта аднак поза, удаванне, розыгрыш, штучнасць, недахоп досціпу, анемія пачуцця, атрафія ўяўлення, мініраванне парадку і запрапашчванне розуму. Але сума гэтых мажлівасцяў, мук, дэфініцыі і часткі такая неабдымная і такая незразумелая і нявычэрпная, што з самай глыбокай адказнасцю за слова і пасля самага скрупулёзнага разважання трэба сказаць, што нічога не вядома, пыль-пыль-пыль, курачка; а затое тых, якія хацелі б яшчэ глыбей пранікнуць і лепш зразумець, я запрашаю да *Філібэрта*, *дзіцём падыштага*, бо ў яго сакральнай сімволіцы я змясціў адказ на ўсе ўвярэдлівыя пытанні. Бо *Філібэрт*, устаноўлены дэфінітыўна і на моцы аналогіі з *Філігорам*, крые ў сваёй дзіўнай лучнасці канчатковы спадыспаду сэнс твора, пасля выяўлення якога нічога ўжо не перашкодзіць запусціцца крыху глыбей у гушчу паасобных, манатонных частак.

Раздзел XII

Філібэрт, дзіцём падшыты

У аднаго мужыка з Парыжа напрыканцы васьмнаццатага стагоддзя было дзіця, у таго дзіцяці зноў было дзіця, а ў таго тагонага дзіцяці было зноўку ж дзіця, а там — ізноў жа ж было дзіця; а апошняе дзіця ўжо як чэмпіён свету гуляла тэнісны матч на прадстаўнічым корце парызскага Рэйсінг Клуба ў атмасферы вялікага напружання і пад няспынныя, жывёльныя грымоты воплескаў. Аднак жа (якое яно шалёна здрадлівае — жыццё!) адзін палкоўнік жуаваў— з каланіяльнага войска, з бакавой трыбуны публікі раптам пазайздросціў беспамылковай і парывістай гульні абодвух чэмпіёнаў і, хочучы таксама паказаць, што тоб-та ж бо й ён нечагась варты, перад шасцю тысячамі глядачоў (тым больш, што поплич сядзела яго нарачоная) — неспадзявана ўлупіў з рэвольвера па мячы ў лёце. Мяч трэснуў і ўпаў, а чэмпіёны, знянацку пазбаўленыя аб'екта, спрабавалі яшчэ нейкі час махаць ракеткамі ў паветры, але бачачы недарэчнасць сваіх выгэлыцванняў без мяча, кінуліся адзін на аднаго з пазурамі. Гром воплескаў разлэгся сярод глядачоў.

І на гэтым было б скончылася. Але датачылася і тая дадатковая акалічнасць, што ўзбуджаны палкоўнік забыўся альбо ж проста не ўзяў пад увагу (а як вельмі ж трэба ўлічваць!) глядачоў, якія сядзелі на трыбуне па той бок пляцоўкі на так званай сонечнай трыбуне. Яму здавалася, невядома чаму, што куля

прабіўшы мяч, павінна была скончыцца; тымчасам, на жаль, у далейшым сваім лёце яна ўгадзіла ў шыю аднаму прамыслоўцу — арматару. Кроў дудкай свіснула з прабітай артэрыі. Жонка параненага пад першым уражаннем хацела кінуцца на палкоўніка, вырваць у яго рэвольвер, але як што не магла (бо была заціснутая ў тлуме) папросту саданула ў пупу суседу з правага боку. А саданула таму, што не магла выліць іначай абурэння і таму, што ў найглыбейшых заканурках душы, справакаваная чыста жаночай логікай, меркавала, што як жанчыне ёй можна, бо хто ж бо то ёй што за тое зробіць? Сталася ж аднак, што не дужа каб (як заўсёды яно след браць пад увагу ў калькуляцыі), калі ж быў гэта скрыты эпілептык, які пад уплывам псіхічнага патрасення, выкліканага падсрачнікам у пупу, брыкнуў у прыступе і выбухнуў, як гейзэр, курчамі і канвульсіямі. Няшчасная апынулася паміж двума мужчынамі, з якіх адзін фантанаваў крывёй, а другі шумам з пашчы. Гром воплескаў накрыў гледачоў.

А тады адзін мусьё, які сядзеў побач, у шалёным пярэпалаху ўскочыў на галаву даме, якая сядзела ніжэй, а тая панесла і поўным ходам выскачыла на пляцоўку, несучы яго на сабе. Гром воплескаў разлёгся між гледачоў. І на гэтым напэўна ж было б і скончылася. Але не — датачылася яшчэ такая акалічнасць (як жа ўсё заўсёды трэба прадугледжваць!), што непадалёку сядзеў у стане адпачынку адзін сціплы, скрытны летуценнік-эмерыт з Тулузы, які здаўных-даўн на ўсялякіх публічных відовішчах марыў пра скаканне на галовы асобам, якія сядзяць ніжэй і толькі сіламоц датуль ад гэта ўстрымліваўся. Падняты прыкладам, ён маментам — гальдэц! — сеў на галаву даме, якая сядзела ніжэй, якая (а была гэта дробная службоўка, якая толькі што прыбыла з Танжэра ў Афрыцы), мяркуючы, што так выпадае, што так акурат і трэба, што гэта ў тоне вялікага горада — таксама панесла, пры чым старалася не аказваць ніякай збянтэгі ў рухах.

І тады культурнейшая частка публікі пачала тактоўна пляскаць, каб затушаваць скандал перад прадстаўнікамі замежных амбасадаў і прадстаўніцтваў, тлумна прыбылых на матч. Але і тут датачылася непаразуменне, бо ж менш культурная частка прыняла воплескі за доказ прызнання — і таксама — цы-

гель! на сваіх дам. Чужаземцы ўсё больш і больш дзіву даваліся. Што ж перад абліччам гэтага заставалася культурнейшай частцы кампаніі? Каб не кідацца ў вочы, таксама ўзбатаваліся на сваіх дам.

І бадай што, ужо напэўна было б на гэтым і скончылася. Але якраз бо тым часам нейкі маркіз дэ-Філібэрт, які сядзеў у лоджы партэра з жонкай і жончынай радзінай, раптам пачуўся жантальменам і выйшаў на сярэдзіну пляцоўкі ў летнім, светлым гарнітуры, бледны, але рашучы — і холадна спытаўся, ці хто, і хто менавіта, хоча тут зганіць маркізу дэ-Філібэрт, яго жонку? І шпурнуў у наталач жменю візітовак з надпісам: Піліп Генталь дэ-Філібэрт. (Як шалёна мы мусім быць асцярожныя! Якое цяжкае і здрадлівае наша жыццё, якое яно неаблічальнае!). Запанавала мёртвая цішыня.

І адразу ступою, вольна, без сядла, на чыстапароднейшых, тонкіх у путавых костках, элегантных і статных кабетах пачало пад'язджаць да маркізы дэ-Філібэрт не менш за трыццаць шэсць мусьёў, каб яе зганіць і адчуць сябе жантальменамі, калі ўжо муж яе, маркіз, пачуўся жантальменам. А яна, на той час акурат дзіцём хадзіўшы, з перапуду вазьмі ды скінь — і квіленне скідзенья азвалася ля ступакоў маркіза пад капытамі дратуючых кабет. Маркіз, падшыты дзіцём так нянаджана, адораны наканаваннем і дапоўнены дзіцём у момант, калі выступаў адзін і як дарослы сам у сабе жантальмен — засаромеўся і папёрся дахаты — падчас калі грымоты воплескаў скаланалі гледачоў.

Раздзел XIII

Парабак, альбо Новая прыхватка

А пасля мы з Мянтузам ідзем шукаць парабка. На павароце знікла з вачэй віла з раскачаным клубком рэшткаў Млодзякаў, перад намі — доўгі пас Фільтровай, бліскучая стужка. Сонца ўстала, жаўтлявы шар, снедаем у мылаварні, горад прачынаецца, ужо восьмая гадзіна, рушым далей, я з ручной валізкай, а Мянтуз з дарожным кіем. Птушкі цвіркочуць на дрэвах. Далей, далей! Мянтуз ступае бадзёра, несены ў будучыню надзеяй, ад надзеі адшчыкнулася і мне, ягонаму нявольніку! — На прадмесце, на прадмесце, — паўтарае, — там знойдзем сабе спраўнага парабка, там яго знойдзем! — У светлых і мілых фарбах парабак маляваў раніцу, прыемна і забаўна ісці праз горад за парабчаком! Кім я буду? Што са мною будзе? Якія нахопяцца акалічнасці? Нічога не ведаю, крочу бадзёра за сваім панам Мянтузам, не магу ні мучыцца, ні засмучацца, бо мне весела! Брамы дамоў, даволі рэдкія ў гэтай ваколіцы, выклятыя дворнікамі і іх сем'ямі. Мянтуз заглядае ў кожную, але як жа далёка дворніку да парабчака, ці ж дворнік гэта не проста селянін у вазоне? Дзе-а-дзе пракідаюцца і вартаўнікі, але ніводзін з іх не ў нораў Мянтузу, бо ці ж бо вартаўнік гэта вам не той самы парабак толькі ў клетцы, парабак у лесвічнай клетцы? — Няма тут ветру, — заяўляе, — у брамах толькі проймы з падвеем, а я не прызнаю парабка на пройме, па мне толькі парабак на вялікім вятры.

Праходзім міма — нянькі і боны, якія ў пісклівых вазках вязуць на шпацыр немаўлят. Даношваючы туалеты паняў, на крывых абцасах, зыркаюць залётным вокам. У роце два зала-тныя зубы, з чужым дзіцём і ў шматах, а наўме...і не кажыце... Мінаем дырэктараў, чыноўнікаў з тэчкамі падпахай, спяшаюцца да буднай працы, а ўсё з *papier twchй*, офісныя і славянскія, з манжэтамі, з запінкамі, нібы бірулькі свайго Я, уласныя ланцужкі ад гадзінніка, мужы жонак і хлебадаўцы бонаў. Над імі вялікае Неба. Мінаем многіх дамулেক у польцечках з варшаўскім шыкам, некаторыя худыя і порсткія. Іншыя больш вольныя і мякчэйшыя, увапхнутыя ў свае капелюшы, а так адна на адну падобныя, што адна адну даганяе і пераганяе. Мянтуз не меў ласкі глядзець, а мяне знудзіла страшэнна, я пачаў нават пазяхаць. — На перыферыі, — крыкнуў ён, — тамака знойдем парабка, тут няма чаго шукаць, таннае гэта, па дзесяць грошаў штука. Каровы і коні інтэлігенцыі, мецэнаты з бонамі і мужы, як шкапы ў дрожках. Халера, псяюха, зараза, каровы і мулы! Бач, якія вывучаныя — а якія ж немыслі! Якія, псякрэў, выфранчаныя — а якія ж ардынарныя! Пупа, пупа, псякосць, скрозь адна пупа! — На выхадзе з Вавэльскай мы ўбачылі некалькі бардакоў, скроеных па высокай шкале, на магутным фоне якіх пасвіліся на першы сняданак-выпас шырокія масы згаладалых і знясіленых платнікаў. Будынкi нагадвалі нам школу, і мы надалі хады. На плошчы Нарутовіча, дзе стаіць акадэмічны дом, нарваліся на студэнцкую наталач у вышараваных нагавачках, нявыспаных і нястрыжаных, спяшаліся на лекцыі альбо чакалі трамвая. Усе з насамі ў канспектах, елі крутыя яйкі, скарлупкі хавалі ў кішэні, удыхаючы куроным вялікага горада.. — Лухта, гэта былыя парабкі! — крыкнуў. Гэта ўсё сынкi сяян, якія строяцца пад інтэлігентаў! К чорту былых парабкаў! Ненавіджу былых парабкаў! Яшчэ носа пальцамі ўцірае, а ўжо па канспектах вучыцца! Кніжная веда ў мужыку! Адвакат і ўрач — мужык! Падзівіся толькі, як у іх ілбы пухнуць ад лацінскіх тэрмінаў, а ў самых пальцы з чаравікаў тырчаць! Няшчасце, — абураўся Мянтуз, — гэта так жа сама страшна, як калі б падаліся ў манахі! Ах, колькі ж бо сярод іх знайшлося б выдатных і добрых парабкаў, але нічога з таго — паперабіраныя, змардаваныя, затурканыя! Гайда! — на прад-

месце, на прадмесце, там больш ветру, паветра! — Мы завярнулі на Груецкую, куроным, пыл, галас і задуха, канчаюцца камяніцы, пачынаюцца камянічкі і неверагодныя вазы з усім жыдоўскім барахло, вазы з гароднінай, з падушкамі, з малаком, капустай, са збожжам, сенам, жалеззем і смеццем напаўняюць вуліцу бразгатам, стукатам, грукатам. На кожным возе трасецца мужык альбо жyd — гарадскі мужык альбо вясковы жyd — невядома, што лепш. Усё глыбей і ўсё істотней запускаем ся ў паласу марнасці, у недаспелае прадмесце горада і штораз больш сапсаваных зубоў, ваты ў вушах, перавязаных анучкамі пальцаў, засаленых валасоў, ікаўкі, вугроў, капусты і тхлізны. Пялюшкі сушацца ў вокнах. Радыё балбоча безустанку, кіпіць асветніцкая акцыя, і процьма Пімкаў штучна наіўным, цёплым альбо фамільярна-даверлівым, вясёлым голасам фармуюць душу ўласнікам мылаварняў, выкладаюць ім пра абавязкі і вучаць любіць Касцюшку. Уласнікі бакалеек раскашуюцца ў таннай газеце апісаннем жыцця вышэйшых сфераў, а іхнія жанкі, пачухваючы плечы, перажываюць учарашні вечар з Марлен Дзітрэх. Кіпіць педагагічная акцыя, і мноства дэлегатак увіваецца сярод людства, вучачы і павучаючы, упльваючы і развіваючы, абуджаючы і аграмадзяняваючы з прасцецкімі мінамі *ad hoc*. А вунь жа там карагодзіць гурток ставарышаваных жонак трамвайшчыкаў, з усмешкамі спяваючы і дэманструючы жыццерадаснасць пад кіраўніцтвам дэлегаванага з гэтай мэтай, адмыслова развяселенага і разуразрадасненага інтэлігента-гарэзніка, сям-там рамізнікі хорам спяваюць кантычкі, імітуючы дзівосную бязгрэшнасць і богабязнасць. А там зноў жа былыя дзеўкі-вяскоўкі вучацца адкрываць прыгажосць у заходзе сонца. І дзясяткі канцэптualaў, дактрынёраў, дэмагогаў і агітатараў пераствараюць і вытвараюць, сеючы свае канцэпцыі, погляды, дактрыны, ідэі, а ўсе адмыслова спрошчаныя і прыладжаныя пад маленькіх. — Храпа, храпа, — сказаў Мянтуз са звыклай прасцецкасцю. — Чысцютка-такі, рыхтык як усёроўна ў нас у школе! Не дзівата, што хваробы іх абчапілі, бяда душыць, такую галайстру цяжка не душыць, абчапіўшы. Які д'ябал іх так уладзіў — прысянкай Богу пабажуся, што не будзь яны нарочна так кімсці ўладжаныя, скулу б яны маглі начворыць столькі гідоты, брыды і мяр-

зоты, бо чаму ж бо то з іх усё гэта так і прэ, чаму нябось бо во з мужыка не прэ, хоць мужык ніколі не мыецца? Хто, спытаюся, замяніў у вытворчасці гэты добры і высакародны пралетарыят? Хто іх навучыў гэтаму бруду і грымасам? Садома і Гамора — тут мы парабка не знойдзем. Гізуйма далей. Калі ж бо тое і нам вецер павее? — Але ветру няма, стагнацыя, людзі барохтаюцца ў людскім, як рыбы ў сажалцы, смурод тхне ў паднябессе, а парабка як няма так і нямашака. Худзеюць самотныя швачкі, падручныя цырульнікі пульхнеюць у танным камфорце, дробным саматужнікам у жываце бурчыць, беспрацоўныя слугі на кароткіх і тоўстых лытках высільваюцца на нясмачныя анекдоты, фальшывыя кампліменты і досціпы з прэ-тэнзіяй, пані аптэкарка курчыцца, надсаджваючыся ў манерах перад пасудніцай, а пасудніца таксама выдурніваецца на высокіх і тонкіх абцасах. Ногі, звычайна босыя, а вось жа тут у чаравіках, не свае ногі ў боціках, як і галовы ў капелюшах, а вясковае і сельскае тулава ў дамскай і мужчынскай галантарэі. — Храпа, — сказаў Мянтуз, — нічога шчырага, нічога натуральнага, усё перанятае, тандэтнае, фальшывае, схлушанае. — А парабка як няма так і нямашака. Надарыўся ўрэшце адзін увогуле неблагі чаляднік, добры і прапарцыянальны бландын, на жаль, класава ўсвядомлены і выдае ў сабе акцэнты Маркса. — Храпа, — сказаў Мянтуз, — бач, во які філосаф! — А той зноў жа тыповы галуза, з нажом у зубах, працмыга прадмесцяковы, праз хвіліну ўжо ўдаваў з сябе спрагнаенага парабка, на жаль, насіў кацялок. А той вунь, якога мы зачাপілі на рагу вуліцы, з вантробаў лез, выкаблучваючыся, бы вош на шкліне чорт ведае як, што ж, якое дзіва, калі сам, гаворачы, кажа — «абратна жа». — Храпа, абратна жа ж, — шапнуў Мянтуз са злосцю. — Гэта не тое. Наперад, наперад, — паўтараў гарачкава. — Усё гэта халтура, бздур, зброд, смердзь і погань. Акурат як у нашай школе. Прыгарад вучыцца ў горада. На воўчу хваробу нам гэта, ніжэйшыя класы насамрэч гэта толькі класы пачатковай школі. Гэта вучні падрыхтоўчай класы і таму, зразумела, — смаркачы і засранцы. Каб на іх лішай і пархі, каб іх скулле абсела, няўжо ніколі не выцерабімся са школы? Храпа, храпа і храпа! Гізуйма наперад! — Мы ішлі далей і далей, малыя драўляныя хаткі, маткі ішчуць дочак, дочкі — матак,

дзеці боўтаюцца ў рынштоках, рабацягі вяртаюцца з працы, угары і ўнізе пырхае вялікае адзінае слова, ужо ўся вуліца ім перапаўняецца, ужо ператвараецца ў сапраўдны гімн пралетарыяту, гучыць выклікам і пыхай, жарасна шпурнутае ў прастору яно дапускае хоць бы ілюзію моцы і жыцця. — А каб на іх, каб! — дзіваваў Мянтуз. — Тоб-та ж бо паддаюць сабе духу, рыхтык як мы ў школе. Нядужа гэта паспрыяе на пупу, якою гэтым мурзатым смаркачам засмачылі вялікую і класічную. Страшна, што сёння няма нікога, хто б не быў ў працэсе даспявання. Наперад — тут няма парабка! — І акурат калі ён дагаворваў гэтыя словы, лягенечкі павеў ветрыку крануўся нашых шчок, скончыліся хаты, вуліцы, сцёкі, цырульнікі, вокны, рабацягі, жонкі, маткі і дачкі, жамарва, капуста, задуха, цісканіна, пыл, уласнікі, чаляднікі, боцікі, блузкі, капелюшы, абцасы, трамваі, лаўкі, зеляніна, гарэзнікі, шыльды, вугры, прадметы, позірккі, валасы, бровы, губы, ходнікі, трыбухі, прычындалы, прылады, ікаўка, калені, локці, шыбы, пакрыкванне, сморканне, пляванне, харканне, размовы, дзеці і грукат. Горад скончыўся. Перад намі — палі, гоні і лясы. Шаша.

Мянтуз заспяваў:

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай
Гэй, гэі, гэі, зялёны гай!

— Вазьмі кія ў рукі! Ссячы галіну. Там знойдзем парабка — у палях, на шырокіх гонях! Яго ўжо бачу вачмі ўяўлення. Нічога з сябе парабак!

І я заспяваў:

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай
Гэй, гэі, гэі, зялёны гай!

Але і кроку ступіць не мог. Спеў застыў на вуснах. Прастора. На даляглядзе — карова. Зямля. Удалечыні клыпае гусь. Велізарнае разлеглася неба. У мгле гарызонт сіні. Я затрымаўся на ўскрайку горада, адчуваючы, што не магу без статку, без фантазій, без людскага сярод людзей. Схапіў Мянтуза за руку. — Мянтуз, не йдзі туды, вернемся, Мянтуз, не выходзь з горада. — Сярод чужых кустоў і зяленіва я дрыжаў, як ліст на вятры, вольны ад людзей, ад дэфармацыі, якую яны мне ўчынілі, без іх усё зрабілася недарэчным і нічым не апраўда-

ным. Мянтуз таксама завагаўся, але перспектыва парабка перамагла ў ім страх. — Наперад! — крыкнуў, размахваючы кіем. — Адзін не пайду! Ты павінен ісці са мною! Хадзем, хадзем! — Наляцеў вецер, раскалыхаліся дрэвы, зашалаццела лісце, адзін лісток асабліва ўразіў мяне на самай вяршальнай дрэва, беспардонна выставіўшыся на прастору. Туды ўзбіўся птах. З горада вырваўся сабака і папёр праз чорныя палі. Але Мянтуз адважна рушыў сцежкай уздоўж шашы — я за ім, як бы на лодцы выплываў у адкрытае мора. Вось ужо знікае суша, знікаюць коміны і вежы, мы адны. Ціша, аж пішчыць, аж амаль чуваць халоднае і коўзкае каменне на зямлі. Я іду і ўжо нічога не ведаю, увушшу шуміць вецер, рытм хады закалыхвае... Прырода. Не хачу прыроды, у мяне прырода — гэта людзі, Мянтуз, вяртаймася, мне лепш хай цісканіна ў кінематографі, чым азон у палях. Хто сказаў, што перад прыродай чалавек робіцца малым? Наадварот, расце і расце, далікатнее, я быццам голы і пададзены на талерцы велізарных палёў прыроды ва ўсёй ненатуральнасці чалавечай, о, куды падзеўся мой гай, мае нетры вачэй і вуснаў, слоў, паглядаў, твараў, усмешак і грывасаў? Набліжаецца іншы гай ціхіх, зялёных іглістых дрэў, пад якімі праскоквае зайчык і ліска крадзеца. А тут як на злосць аніводнай вёскі, дарога праз палі і лясы. Не ведаю, колькі гадзін мы ішлі як папала, проста па палях, як па лінейцы, — а не было ж чаго больш рабіць, бо стаяць — яшчэ большая пакута, а сесці і прылегчы на сырую і халодную зямлю нельга. Насамрэч, мы мінулі некалькі вёсак, але яны як павыміралі — хаты, пазабіваныя цвікамі, шчэрыліся пустымі вокнамі. Рух на шашы зусім спыніўся. Ці доўга яшчэ ісці нам напуста па пустэчы?

— Што гэта значыць? — сказаў Мянтуз. — Памарэча на сяло напала ці што якое? Павыміралі? Калі так пойдзе і далей, ніякага парабка не знойдзем.

Нарэшце, напаткаўшы яшчэ адну пустую вёску, мы пачалі ступацца ў хаты. Адказам была шалёная ягла, быццам швора азвярэлых сабак, пачынаючы з вялікіх брытанцаў і канчаючы маленькімі кундалькамі, вастрыла сабе на нас зубы. — Што тут такое? — сказаў Мянтуз. — Адкуль столькі сабак? А куды мужыкі падзеліся, куды запрапасціліся? Ушчыпні мяне, бо ці не сплю... — Слова гэта не паспелі растварыцца ў чыстым па-

ветры, як з недалёкай разоры на бульбянішчы высунулася галава селяніна і тут жа зноў схавалася, а калі мы падышлі бліжэй, з ямы азваўся шалёны брэх. — Пярун яго! — сказаў Мянтуз. — Зноў сабакі? Дзе мужык? — Мы абступілі дол забапал (а тымчасам з хат пачулася літаральна выццё) і выкурылі мужыка і бабу з чацвёрма блізнятамі, якіх яна карміла адной высахлай цыцкай (бо другая даўно ўжо не была ва ўжытку), якія пішчалі распачна і заядла. Яны кінуліся наўцёкі, але Мянтуз падскочыў і схпіў мужыка. Той быў такі знэнджаны і худы, што бухнуўся на зямлю і заенчыў: — Паночку, а паночку, але ж злітуйтэса, але ж занэхайтэ, але ж покіньтэ нас, пане! — Чалавеча, — сказаў Мянтуз, — пра што гэта вы? Чаго вы ад нас хаваецеся? — На гук слова «чалавеча», ягла ў хатах і ў заканурках усчалася з падвоенай сілай, а мужычок спалатнеў. — А злітуйтэса, паночку, але ж бо я нэ чоловіек, покіньтэ! — Грамадзянін, — сказаў памяркоўна Мянтуз, — ці не пашалелі вы тут? Чаго трымціце, вы і ваша жонка? У нас самыя лепшыя намеры. — На гук слова «грамадзянін» ягла азвалася з патроенай сілай, а сялянка — у крэч-галас! — А ды пошкодуйтэ, пане, вуон нэ громодзянін! Які з ёго громодзянін! О, ратуй нас, Божэ, ой доля наша босая, ой долечка нэшчаснэнька! Зноў на нас Наміер насланы, о, коб жэ ж эно! — Дружэ! — зжахнуўся селянін. — Добра прагнэ! — зжахнулася сялянка. — А ды мы нэ людзі, а ды мы ж сабакі, сабакі мы! Гаў! Гаў! — Раптам дзіця каля грудзей піснула, сялянка ж, разгледзеўшыся, што нас толькі двух, забурчала і ўкусіла мяне за жывот. Я вырваў жывот з бабскіх зубоў! Але ўжо з закануркаў выпаўзала ўся вёска, гаўкаючы і гыркаючы: — Бэры ёго, кумо! Нэ буйтэса! Кусайтэ! Кусь! Кусь! Пссса ёго! Бэрыэтэ Наміеру! Бэрыэтэ Інтэлігэнцыю! Кусь, кусі, пссса, ката, ката! Кссс... Кссс... — Так цкуючы і падцоўваючы, павольна набліжаліся — што горш, каб нябачна было, ці, можа, дзеля падбадзёркі вялі на поўразках жывых сабак, якія скакалі і пырскалі слінай з пыскаў і зацята брахалі. Становішча рабілася крытычным, больш з псіхічнага, чым з фізічнага гледзішча. Шостая гадзіна паполудні, сутуняецца, сонца прысела за хмары, пачынае мжыць, а мы — у незнаёмай ваколіцы, пад дробнай, халоднай імжакай перад велізарным натоўпам вяскоўцаў, якія выдавалі сябе за сваіх

сабак, абы каб унікнуць усеабдымнай актыўнасці чыннікаў гарадзкой інтэлігенцыі. Дзеці іхнія ўжо ўвогуле не ўмелі гаварыць і поўзалі рачком і брахалі, а бацькі яшчэ й падахвочвалі: — Брэшы, брэшы, сыночку-Бурэчку. — Я ўпершыню бачыў перад сабою людскі гурт, які спехам ператвараўся ў сабачы паводле закону мімікрыі і ад страху перад учалавечваннем, якое ўжывалася занадта інтэнсіўна. Але абарона — гэта немагчымасць, наколькі бо вядома, як бараніцца ад сабакі і селяніна паасобку, настолькі ж і невядома, што рабіць з сялянствам, якое бурчыць, скуголіць, брэша і кусаецца. Мянтуз выпускае кій з рукі. Я тупа гляджу перад сабою на аслізлую, тамемную мураву, дзе я зараз выдыхну духа ў фальшывых акалічнасцях. Бывайце, часткі майго цела. Бывай, мая храпа, і ты бывай, мая прыяцелька пупа.

І мы напэўна былі б там, якраз на тым месцы, зжэртыя невядомым спосабам, аж раптам усё мяняецца, гучыць сігнал машыны, самаход уязджае ў тлум, спыняецца, і — гля! мая цётка Гурлецкая з роду Лінаў, убачыўшы мяне, гукае:

— Юзё! А каб ты прапаў дзе быў, што ты тут вырабляеш, хлопча?

Не ўдаючыся ў справы магчымай небяспекі, не заўважаючы нічога, як звычайна, цётка вылазіць, ахутаная ў шаль, памыкаецца да мяне з працягнутымі рукамі пацалавацца. Цёця! Цёця! Куды схавацца? Ужо бадай бы лепш мяне зжэрлі, ніж каб на вялікай дарозе напярэймы ўзяла за храпу цётка. Гэтая цёця ведала мяне дзіцём, у ёй захоўвалася памяць пра мае дзіцячыя майтачкі! Яна бачыла мяне, калі я ў калысцы ножкамі перабіраў. Але яна даб'ягае, цалуе мяне ў лоб, сяляне перастаюць брахаць і выбухаюць рогатам, уся вёска трасецца і рычыць — бачаць, што я ніякі не ўсемагутны чыноўнік, а цётчын курдаўлік! Містыфікацыя выдае сябе. Мянтуз здымае шапку, а цёця утыкае яму цётчыную далонь на цалаванне.

— Гэта твой калега, Юзю? Бардза прыемна.

Мянтуз цалуе цёцю ў далонь. Я цалую цёцю ў руку. Цётка пытаецца, ці нам не халадно, куды выбраліся, адкуль, калі, з кім, чаму, дзеля чаго, на якую пропадзь? Адказваю, што выбраліся ў вандроўку.

— У вандроўку? Але ж, дзеткі мае, хто вас пусціў з дому

сторч галавою ў такую халепу? Сядайце са мною, паедземце да нас, у Балімову. Ужо ж бо дзядзечка парадуюцца.

Пратэсты — намарна. Цёця выключае пратэсты. На вялікай дарозе, на мжыстым дажджы, у густых туманах — мы з цёцяй. Сядаем у самаход. Шафёр дае гудка, машына рушае, мужыцтва мычыць у кулакі, самаход, нанізаны на шнур тэлеграфных слупоў, набірае гону — едзем. А цёця: — Ну што ж, Юзю, не рады хіба, я твая цётка цётачна-цётачная, мая маці была цётачнай сястрою цёткі цёткі тваёй маці. Маці твая нябожчыца! Цэся, мілая! Колькі ж бо гадкоў, як цябе не бачыла. Ад шлюбавінаў Франяў аж чатыры. Памятаю, якім ты ў пясочку бавіўся — памятаеш пясочак? Чаго хацела ад вас гэтае зброддзе? Ах, як я спалохалася! Цяперашнія людцы вельмі няцікавыя. Усюды поўна мікробаў, не піце сырой вады, не бярыце ў рот неабранай альбо не абмытай гарачай вадою гародніны. Прашу цябе, авініся гэтым шалем, калі не хочаш зрабіць вавы майму сэрцу, а калега хай возьме другі шаль, але прашу, не, не, не трэба гневацца, я калегу ў маці згадзілася б. Напэўна ж мама там дома непакоіцца. — Сігналіць шафёр. Самаход вурчыць, вецер шуміць, шуміць цётка, мільгаюць слупы і дрэвы, халупы, мястэчка як балота, мільгаюць бярэзіны, алышыны, яліны, машына шпарыць, скача па выбоінах, мы падскокваем на сядзеннях. А цёця: — Фэліксе, не так хутка, не так хуценька, не шыбуй. А ці памятаеш дзядзьку Франю? Крыся выходзіць замуж. Анулька ядуху падчпіла, Гэніка ў войска забралі. Які ж ты змізарнелы, зблажэлы, калі ў цябе зубы, дык у мяне тут аспірынка. А як навукі — добра? У цябе здольнасці да гісторыі, бо ж і мама твая мела на дзіва якія здольнасці ў гісторыі. Ад маці гэта ў цябе. Вочы блакітныя па маці, нос бацькаў, хоць падбародачак чыста як у Піфчыцкіх. А памятаеш, як ты расплакаўся, калі ў цябе адабралі агрызак, а ты пальчык у бузю і ў крык: «Ця, ця, ця, тулі, блюсько, блюсько, ту!» (Праклятая цётка!). Зараз, зараз, ага, колькі ж бо гадоў таму — дваццаць, дваццаць восем, ага, тысяча дзевяцьсот... Натуральна, сама тады якраз я ездзіла ў Вішы і купіла зялёны куфэрак, так, так, дык сёння было б табе трыццаць... Трыццаць... так, ну вядома ж — трыццаць роўна. Можна, дзіцятка, ахініся во шалікам, нельга бо на такім продзьмені...

— Трыццаць? — спытаў Мянтуз.

— Трыццаць, — сказала цёця. — Трыццаць, акурат на святых Пятра і Паўла! На чатыры з паўгодам меншанькі за Тарэню, а Тарэня за Зосю, Альфрэдаву дачку, старша на шэсць тыдзенькаў. Гэнрыковыя ж пабраліся ў лютым.

— Але ж бо, проша пані, ён ходзіць у нашу буду, у шостую класу!

— Ну але ж бо, а як жа! Гэнрыковыя напэўна пабраліся ў лютым, было тое за пяць месяцаў да маёй паездкі ў Ментону, сама-сама вялікія маразы стаялі. Галенка памерла ў чэрвені. Трыццаць. Мама вярталася з Падола. Трыццаць. Якраз праз два гады пасля дзехцярыка ў Болька. Баль у Магільчанах — трыццаць. Хочаце цукеркаў? Юзю, цукерыка хоч? У цёці заўша цукерыкі пры сабе, памятаеш, як ручкі цягнуў і крычаў: «Цукелка, цёця! Цукелка!» У мяне такія самыя цукеркі, на, на, яны добра ідуць на кашаль, акрыйся, маё дзіцятка.

Сігналіць шафёр. Самаход прэ як самашэчы. Пруць слупы і дрэвы, халупы, кавалкі платоў, кавалкі пашаткаванай зямлі, кавалкі лясоў і лугоў, кавалкі нейкіх ваколіц. Раўніна. Сёмая гадзіна. Цёмна, шафёр выпускае снапы электрычнасці, цётка запальвае святло і частуе мяне цукеркамі дзяцінства. Мянтуз, здзіўлены, таксама смокча цукерык, цётка таксама смокча з торбачкі-сапеткі ў руцэ. Смокчам усе. Кабета, калі мне трыццаць, дык трыццаць — не цяміш? Не, гэтага не цяміць. Задобрая. Крэшка дабротлівая. Гэта сама даброць. Я тану ў цётчынай даброці, смакчу яе салодкую цукерку, ёй я — усё яшчэ двухгадовенькі, а зрэшты, ці ёсць ёй той я? Няма мяне таго самага, валасы дзядзькі Эдварда, нос бацькаў, вочы матчыныя, падбародачак чыста як у Піфчыцкіх, родавыя часткі цела. Цёця тоне ў радзіне і апатальвае мяне шалем. На дарогу выбягае цяляк і спыняецца, раскірэчаны, шафёр трубіць ныйначай арханёл, але цяля ні ўзад ні ўперад, не саступае, самаход спыняецца, і шафёр, спіхвае цяля — прэм далей, а цёця апавядае, як я пальцам маляваў літары на шыбе, калі мне было дзесяць. Памятае, чаго я не памятаю, ведае мяне, якім сябе я ніколі не ведаў, але задобрая, каб я меўся забіць яе — нездарма ж у даброці ўтапіў Бог веды цётка пра ганебныя падрабязнасці замурзанай дзіцячай мінуўшчыны. Прэм, уязджаем у велізарны бор,

за шыбамі ў святле рэфлектараў пралятаюць кавалкі дрэў, праз памяць — кавалкі мінулага, наваколле — нядобрае і злавеснае. Як жа далёка заехалі! За блізкі свет заехалі! Велізарны кавалак грубай, чорнай правінцыі, слізкай ад слоты і абмытай-абцечанай вадою, атачае нашую скрынечку, у якой цётка апавядае пра мае пальцы, што калісьці я скалечыўся ў палец і павінен дагэтуль застацца шнар, а Мянтуз з парабкам у галаве дзіву даецца з мяне трыццатка. Дождж разышоўся як на добрае. Самаход заварочвае на гасцінец, пясчаныя горкі і ўпадзіны, яшчэ паварот і выскокваюць сабакі, шалёныя, статныя брытанцы, падбягае начны вартаўнік, адганяе — гыркуюць, брэшучь і скуголяць — на ганак выскоквае слуга, а за ім другі слуга. Вылазім.

Вёска. Вецар шкумугае дрэвы і хмары. У начы вымалёўваецца няясная форма вялікага будынка, які мне не чужы — я яго ведаў — бо колісь тут жыў, вельмі даўно. Цёця баіцца сырасці, слугі бяруць яе падпахі і нясуць у пярэдні пакой. Шафёр ззаду тарабаніць валізкі. Стары лёкай з бакенбардамі распранае цёцю. Пакаеўка распранае мяне. Мянтуза распранае лёкайчык. Малыя сабачкі абнюхваюць нас. Усё гэта ведаю, хоць не памятаю... усё такі ж тут я нарадзіўся і правёў першыя дзесяць гадоў жыцця.

— Я прывезла гасцей — усклікнула цётка. — Апытайцеся. Коцю, гэта сын Уладыслава, Зыгмусеў кузэн! Зосю! Юзю, — твая кузінка. Гэта Юзё, сын Гэлі нябожчыцы. Юзю, — дзядзька Коцё, Коцю, — Юзё.

Пацісканне рук, цалаванне шчочак, крананні рознымі часткамі цела, праявы радасці і гасціннасці, нас вядуць у салон, саджаюць на старыя бідэрмееры і распытваюцца пра здароўе, і завязваецца размова пра хваробы, яна хапае і ўжо не выпускае. Цётка хварэе на сэрца, у дзядзькі Канстанта раматус, Зося нядаўна запала на анемію і моцна паддатная прастудам, слабыя мігдалы, але не хапае сродкаў на радыкальнае лячэнне. Зыгмунт таксама церпіць на схільнасць да прастуды, апрача ж таго меў фатальную прыгоду з вухам, надзмула яму таго месяца, як настала восень з вятрамі і сырасцю. І так у кожнага: не залатуха, дык дрысла — што ні хваробіна, то кавалак здароўя ўварве! Хопіць — здавалася нездаровым адразу па прыездзе выслухоўваць пра ўсякія магчымыя хваробы цэлай рад-

зіны, і памалу размова прыгасала: — *Sophie, parle* — шаптала цёця, і Зося, каб падтрымаць гутарку, на шкоду сваёй прывабнасці выступала з новай хваробай. Ішыяс, раматус, артрыт, касцявая ламота, падагра, катар і кашаль, ангіна, грып, рак і нервовая высыпка, зубны боль, пламбаванне, лянівасць кішак, запоры, бягунка, агульная слабасць, печань, ныркі, Карлсбад, праф. Калітовіч і д-р Пістак. На Пістаку як бы мелася скончыцца, але не, бо цётка для падтрымання размовы ўмешваецца з драм Вістакам, у якога лепшы слых, чым у Пістака, і зноў Вістак, Пістак, выстукванне, вушныя, гарлавыя хваробы, захворванне дыхальных праходаў, клапаны, закапванне, кансіліум, жоўцевыя камяні, хранічная пячайка, недамога і крывяныя цельцы. Я не мог дараваць сабе, што спытаўся пра здароўе. Аднак жа ж не мог не спытацца пра здароўе. Асабліва Зося была ўдэрнчаная гэтым, і я бачыў, што яе да болю даводзіць выварочванне ўласнай залатухі дзеля падтрымання размовы, але не выпадала аднак маўчаць з толькі што прыбылымі маладымі людзьмі. Ці быў гэта пастаянны механізм, ці заўсёды так тут прыхватвалі кожнага, хто заехаў у вёску, ці ў вёсцы ніколі ні з кім не пачыналася інакш, як толькі праз хваробы? Было няшчасцем вяскоўцаў, што адвечна добрыя манеры змушалі да навязвання стасункаў з катаральнага боку, і таму напэўна выглядалі так катаральна і бледна ў святле нафтавай лямпы, з сабачкамі на каленях. Вёска! Вёска! Стары вясковы двор! Адвечны закон і адвечна дзіўныя таямніцы! Якія яны непадобныя на гарадскія вуліцы і на вечную наталач на Маршалкоўскай!

Адна толькі цёця з даброцюю і без ніякай прынукі купалася ў дзядзькавай гарачцы і крываўцы. Увайшла пакаёўка, чырвоная, у фартушку, і запаліла лямпу. Мянтузу, які азваўся скупа, заімпанавалі мноства слуг і два слуцкія паясы. Была ў гэтым пікантнасць — але я не ведаў, ці дзядзька таксама памятае мяне дзіцём. Яны трактавалі нас крыху як дзяцей, але і сябе трактавалі гэтак сама, з кіндэрштубай у спадчыну ад продкаў. У мяне быў няясны ўспамін пра нейкія забавы пад вышчарбленым сталом, бачыліся ў мінулым нейкія трэпасі знішчанай атаманкі ў кутку. Ці тое кусаў я іх, ці еў ці заплятаў у касіцы — а бадай, умачаў у горшчычак і шмараваў — чым, калі? Альбо, можа, засоўваў у нос? Цётка сядзела на канапе паводле даў-

нейшай школы, выпрастаная, падаўшыся бюстам наперад, злёгка закінуўшы назад галаву, Зося сядзела ўнураная і змучаная размовай, счাপіўшы пальцы, Зыгмунт з локцямі на падлакотніках углядваўся ў наскі чаравікаў, а дзядзька тармосячы сабачку-ямніка разглядваў асеннюю муху, якая сунулася па вялізнай белаі столі. На дварэ віхура, каля дома зашумелі дрэвы рэшткамі жухлага лісця, зарыпелі аканіцы, у пакоі трошкі заварушылася паветра — а мяне апанавала пачуццё зусім новай і гіпертрафічнай храпы. Заскуголілі сабакі. Калі заскуголю я? Бо, што заскуголю, гэта пэўна. Звычай сялян нейкі дзіўны і нерэчаісны, несапраўдны, нечым распешчаны, выхуканы, разрослы ў незразумелай пустаце, нядбаласць, маруднасць і далікатнасць, пераборлівасць, ветлівасць шаноблівасць, гонар, пяшчотлівасць, вытанчанасць, вычварнасць, дзівацтва ў патэнцыйным стане, заключанае ў кожным іх слове — напоівалі мяне недаверлівым страхам. Але што найбольшая загроза — ці позняя восеньская самотная муха на столі, цётка з дзіцячым мінулым, Мянтуз з парабкам, хваробы, фрэндзлі канапы, ці ўсё разам, сашчэплене і заколатае ў малое вастрыё? У прадбачанні непазбежнай храпы я сядзеў ціха на сваім старым, родавым бідэрмееры, памятцы па продках наслядоўцы, а цётка, седзячы на сваім, для падтрымання размовы завялася пра продзьмені, што продзьмені такою парою года страшна шкодныя на косці. Зося, так сабе паненка, як паненка, якіх, паненак, тысячы ў дварах, нічым не адрозная ад усіх іншых паненак, у падтрымку гаворкі засмяялася з гэтага — і ўсе дружна засмяяліся, ветлівай містыфікацыйй смеху — і перасталі смяцца... Каму, дзеля каго смяяліся?

Але дзядзька Канстанты, худы, высокі, лысавы, з тонкім доўгім носам, з доўгімі тонкімі пальцамі, з вузкімі вуснамі і далікатнымі храпкамі, з вельмі дасканалымі манерамі, спрактыкаваны і абазнаны, з надзвычайнай свабодай быцця і нядбалай элегантнасцю свецкага чалавека перахіліўся ў фатэлі, ногі ў жоўтых машастовых пантофлях паклаў на стол.

— Продзьмені, — сказаў, — былі. Але ўжо прайшлі

Муха бзыкнула.

— Коцю, — з даброцю паклікала цёця, — перастань кусацца. — І дала яму цукерку.

Але ён кусаў сябе і пазяхнуў, — шырока раззявіў рот, аж я ўбачыў зжоўкляя ад курыва кутнікі, і пазяхнуў два разы яўна з найвышэйшай ноншальянцыяй.

— Тэрэпэрэпумпум, — буркнуў, — раз на падворку скакаў пёс, а котка рагатала да слёз!

Ён дастаў срэбны партсігар і пастукаў па ім пальцамі, але ён выпаў у яго на падлогу. Не падняў, а зноў пазяхнуў, — на каго так зяхаў? Каму зяхаў? Радзіна таварышавала гэтаму акту ў маўчанні і седзячы на бідэрмеерах. Увайшоў стары слуга Францішак.

— Пададзена на стол, — заанансаваў слуга ў тужурцы.

— Вячэра, — сказала цёця.

— Вячэра, — сказала Зося.

— Вячэра, — сказаў Зыгмунт.

— Партсігар, — сказаў дзядзька. Служка падняў — і мы перайшлі ў сталовую ў стылі Генрыха IV, дзе на сценах — старыя партрэты, у куце пасвітвае самавар. Падалі шынку ў цесце і гарошак. Размова зноў ажывілася. — Есці! — сказаў Канстанты, беручы крыху муштарды і каліўца хрэну (але ж супроць каго браў?). — Няма нічога лепшага за шынку ў цесце, калі добра прыгатаваная. Добра прыгатаваную шынку можна дастаць толькі ў Сымона, толькі, тэрэпэрэпумпум, у Сымона! Нап'емся. Кілішчак. — Ну, трынкнем, — сказаў Зыгмунт, дзядзька спытаў: — А памятаеш тую шынку, якую да вайны давалі на Ерыванскай? — Шынка, яна цяжка страўная, — адказала цёця. — Зося, чаму так мала, зноў не смакуе? — Зося адказала, але ніхто яе не слухаў, бо то ж вядома было, што гаворыць абы каб гаворыць. Канстанты еў даволі напоказ, вырафінавана, вытанчана, з прыцмакам: аперуючы пальцамі над талеркай, браў шматок шынкі, прыпраўляў хрэнам альбо муштардай і ўсоўваў у адтуліну вуснаў — тое падсаліў, тое зноў жа прыперчыў, грэнку памазаў маслам, а раз нават выплюнуў кавалак, які яму не ўсмакаваў. Камэрдынэр адразу вынес. Супроць каго аднак жа выплёўваў? І супроць каго мазаў? Цёця паядала з даброцю, досыць шмат, але тонка, Зося змушала сябе есці, Зыгмунт кансумаваў гнюсна, а служба слугавала на пальчыках. Раптам Мянтуз затрымаўся з відэльцам наўпаўдарозе і застыў, вочы ў яго пацямнелі, храпа пашарэла як попел,

вусны растуліліся і распрыгожая мандалінавая ўсмешка зацвіла на страшнай храпе. Усмешка віншавання і прывітання, вітаю! Ты ёсць, я ёсць — абапёрся рукамі аб стол, нахіліўся, верхняя губа паднялася, як бы каб каўтнуць; але не каўтнуў, толькі яшчэ больш схіліўся. Ubачыў парабка! Парабак быў у пакоі! Лёкайчык! Лёкайчык тут парабкаваў! Здогадзь у самы раз — лёкайчык, які падаваў гарошак да шынкі, ён быў парабкам, марай!

Парабак! Мянтузавага ўзросту, як на блізір — не больш за васямнаццаць, ні вялікі ні малы, ні брыдкі і ні тое каб дужа здатны — валасы светлыя, але не бландзяк. Увіваўся і слугаваў набоса, з сурвэткай, перавешанай на левай руцэ, без каўнерыка, з кашуляй на запінках, у звыклым нядзельным убранні вясковых парабкаў. Храпа — але храпа ягоная не была ў нічым кроўная фатальнай храпе Мянтуза, не была гэта храпа робленая, а натуральная, людская, грубага ачосу і звычайная. Не твар, які храпай зрабіўся, а храпа, якая ніколі не зыскала годнасці твару — была гэта храпа як нага! не годная ганаровага твару, так як не годная бландына і не тое каб прыгляднага — як і сам лёкайчык не годны звання лёка! Без рукавічак і босы ён перастаўляў панству талеркі, і ніхто таго за дзіва не браў і не даваў — хлопец яшчэ не годны насіць тужурку. Парабак!... Якая халера падсунула яго нам як рыхтык у дзядзькоўскім доме? «Пачынаецца, — падумаў я, жуючы шынку, як гумку, — пачынаецца...» — А зноў жа на падтрымку размовы пачалі нас умаўляць пад'есці, і я мусіў скаштаваць узварчыку з грушак — і зноў частавалі, і зноў я мусіў спасібавацца, есці падсмажаныя сліўкі, якія ў горла не лезлі, а цёця на падтрымку размовы перапрашалася за сціплы прыём.

— Тэрэпэрэпумпум, — развалены за сталом дзядзька Канстанты, шырока раззявіўшы рот, лянiва ўкідаў у яго сліўку, якую браў у два пальцы. — Ежце! Ежце! Кушайце, мае каханья! Адкушывайце! — Глынуў, плямкнуў і сказаў. Быццам наўмысна ўдаючы паказную сытасць: — Заўтра звольню шэсць фурманаў і не заплачу, бо ж няма чым!

— Коцю! — усклікнула з даброцю цёця. Але ён адказаў:

— Прашу сыру.

Супроць каго так сказаў? Служба ж слугавала на пальчы-

ках. Мянтуз заглядзеўся, піў позіркам няскрыўленую народную храпу, польную і нажную, усмоктваў яе як напой на цэлым свеце непаўторны. Пад яго цяжкім і непрыгтымным позіркам лёкайчык спатыкнуўся, за малым ледзь не выліўшы гарбаты цёці на галаву. Стары Францішак злёгка даў яму ў вуха.

— Францішку, — сказала з даброццю цёця.

— А хай жа мне глядзецьме! — буркнуў дзядзя і дастаў папяросу. Лёкайчык падскочыў з агнём. Дзядзя выпусціў клубок дыму тонкімі губамі, кузэн Зыгмунт выпусціў другі клубок таксама тонкімі, і мы перайшлі ў салон, дзе кожны сеў на свой бясцэнны бідэрмеер. Бясцэннасць захапляла ад нізу страшным люксусам. Разбушаваная непагадзь азвалася за вокнамі; кузэн Зыгмунт прапанаваў з нейкім ажыўленнем.

— Можа, у брыджыка?

Але Мянтуз не ўмеў — дык Зыгмунт замоўк і сядзеў. Зося нешта забалбатала, што ўвосень часта падае дождж, а цёця ў мяне спыталася пра цёцю Ядзю. Размова ўжо скончылася — дзядзя заклаў нагу на нагу, задраў галаву і ўзіраўся ў столь, па якой туды-сюды блукала асавелая муха, — і пазяхаў, паказваючы нам паднябенне і рад пажоўклых ад тытуню зубоў. Зыгмунт у маўчанні спраўляў павольнае маханне нагой і сачэнне за рэфлексамі святла на наску паўбоціка, цёця і Зося сядзелі з рукамі на каленях, а Мянтуз сядзеў у цяні, абAPERшы галаву на далоні, шалёна ціха. Цёця ачулася, сказала слугам падрыхтаваць гасцявы пакой, да ложкаў — бутэлькі з гарачай вадой і да падушкі талерку арэхаў з канфітурам. Слухаючы гэта, дзядзя, як бы знехаця, сказаў, што перакусіў бы трохі, і паслужлівая служба адразу прынесла. Мы елі, хоць ужо і не вельмі маглі, — але не маглі не есці, бо ўсё было на падносе, каб есці, а таксама таму, што нас частавалі і запрашалі. А не маглі не запрашаць, бо ўсё было на стале. Мянтуз упіраўся, рашуча адмаўляўся ад канфітуру, і я здагадаўся, чаму — з увагі на парабка — але цёця з даброццю наклала яму двайную порцыю, а мяне пачаставала цукеркамі з малой сапеткі. Соладка, вельмі соладка робіцца, не магу ўжо, з сілы даўся, аж верне, а з талеркаю перад сабою не магу, каб не, млявіць мне, дзядзінства, цёця, кароткія майткі, радзіна, муха, пінчарок, парабак, Мянтуз, поўны страўнік, духата, за акном непагадзь, звыш меры, пера-

сычанасць, занадта, страшнае багацце, бідэрмеер захапляе знізу. Але я не магу ўстаць і сказаць «дабранач», неяк нельга без уступу... Нарэшце спрабуем, але нас запрашаюць і затрымліваюць. Супроць каго дзядзька Канстанты кладзе ў стомлены і перасалоджаны рот яшчэ адну трускаўку? Пасля Зося кашлянула і гэта дало нам магчымасць выйсці. Развітанне, паклоны, падзякаванні, дакрананні часткамі цела. Пакаёўка вядзе нас угору па крутых драўляных сходах, якія збольшага я памятаю... За намі слуга з канфітурам і арэхамі на падносе. Душна і цёпла. Даюцца ў знакі канфітуры, Мянтузу таксама адрыгаецца, аж назад просіцца, аж верне. Вясковы двор...

Калі дзверы за пакаёўкай зачыніліся, ён спытаўся:

— Бачыў?

Сеў і закрыў далонямі твар.

— Ты пра лёкайчыка? — удавана абыякава азваўся я. Спешна апусціў жалюзі — баяўся асветленага акна ў цёмных прасторынах парку.

— Трэба пагаварыць з ім. Спусчуся! Альбо не — пазвані! Напэўна ён прыдзелены нам на паслугі. Пазвані два разы.

— Навошта табе гэта? — стараўся я ўгаварыць. — З гэтага могуць узнікнуць розныя непамыслоты. Памятай, што дзядзьковыя... Мянтуз, — крыкнуў я, — не звані, скажы мне спярша, чаго ты хочаш ад яго?

Ён націснуў званок.

— К чорту! — буркнуў. — Мала нам тых канфітураў, дык яшчэ, бач, во яблыкаў і груш панакладалі. Схавай у шафу. Выкінь бутэлькі з гарачай вадою. Не хачу, каб гэта бачыў...

Ён быў злы той злосцю, за якою тоіцца трывога за лёс, злосцю найінтымнейшых людскіх спраў.

— Юзё, — шапнуў ён з дрыжыкамі, сардэчна, шчыра, — Юзё, ты бачыў, у яго ж храпа — не выштафіраваная, а храпа звычайная! Храпа без міны! Тыповы парабак, лепшага нідзе не знайду. Памажы мне! Сам не дам рады!

— Угаманіся! Што ты хочаш зрабіць?

— Не ведаю, не ведаю. Калі пасябруемся... калі ўдасца па... па...братацца з ім... — прызнаўся з сорамам. — Пабра...тацца! Ста...варышавацца! Я павінен! Памажы мне!

Лёкайчык увайшоў у пакой.

— Слухаю, — сказаў.

Ён спыніўся каля дзвярэй і чакаў загадаў, а Мянтуз загадаў яму наліць вады ў тазік. Той наліў і зноў стаў — тады Мянтуз сказаў яму адчыніць фортку, а калі той адчыніў і стаў зноў, сказаў павесіць ручнік, калі павесіў, сказаў павесіць на вешалку куртку — але загады гэтыя страшна мучылі яго. Ён загадваў, парабак рабіў усё без адкладу, — а загады рабіліся ўсё больш падобныя на дурны сон, ох, загадваць свайму парабку замест каб братацца з ім — загадваць, спаганяць панства з панскай фанабэрыяй і перазагадаць так цэлую ноч з панскіх фантазій! Нарэшце, не ведаючы ўжо, што загадваць, у поўным браку загадаў загадаў дастаць з шафы схаваныя бутэлькі і яблыкі і шапнуў мне, зламаны.

— Паспрабуй ты. Я больш не магу.

Я павольна зняў куртачку, сеў на біло ложка, звесіўшы ногі, — пазіцыя больш дагаджалася, каб зачапіць парабка. Я спытаў ляніва, ад нуды.

— Як цябе завуць?

— Валек, — адказаў той, і было ясна, што імя поўнае, што яно адпавядае яму, як бы ён быў не варты звацца Валенты, ці нават з прозвішчам. Мянтуз затросся.

— Даўно тут служыш?

— А ўжо з месяц будзе, проша ясна пана.

— А да таго дзе служыў?

— А да таго пры конях быў, проша ясна пана.

— Добра табе тут?

— А неж не, добра, проша ясна пана.

— Прынясі нам цёплай вады.

— Слухаю, проша ясна пана.

Калі хлопец выйшаў, у Мянтуза слёзы нагарнуліся на вочы. І заплакаў, як бабёр. Кроплі цяклі па змучаным твары. — Ты чуў? Ты чуў? Валек! Нават прозвішча няма! Як гэта ўсё яму прыстае! Ты бачыў ягоную храпу? Храпа без міны, звычайная храпа! Юзё, калі ён са мною не па...братаецца, не ведаю, што зраблю! — У злосць упадаў, дакараў мяне, што я сказаў яму гарачай вады прынесці, не мог сабе дараваць, з браку іншых загадаў, сказаў яму дастаць з шафы схаваныя бутэлькі з гара-

чай вадою. — Ён, мусіць, ніколі не заўжывае гарачай вады, і чаго ж толькі гарачай вады ў ложка. Ён, мусіць, наогул не мыецца. А вось жа не брудны. Юзё, ці ты заўважыў, не мыецца, а не брында — бруд у ім нейкі нават няшкодлівы, не мярзоціць! Гэй, гэі, а нашыя бруды, нашыя бруды... — Палкасць яго выбухнула з пераможнай сілай у гасцявым пакоі старога двара. Ён ацёр слёзы — лёкайчык вяртаўся з конаўкай. Тым разам Мянтуз пачаў, ідучы па слядах маіх распытаў.

— Колькі табе гадоў? — спытаўся, гледзячы перад сабою.

— Ііі... альбо ж я ведаю, проша ясна пана?

Мянтузу аж зарвала. Ён гэтага не чакаў! Сваіх гадоў не ведае! Сапраўды, божы парабак, вольны ад смешных дадаткаў! Пад выглядам мыцця рук ён падышоў да лёкайчыка і сказаў, стрымліваючы дрыжыкі.

— Мабыць, табе — як і мне.

Але гэта ўжо было не пытанне. Мянтуз пакідаў яму свабоду адказу. Мелася пачацца бра...танне. Лёкайчык адказаў.

— Слухаю.

Пасля чаго Мянтуз зноў вярнуўся да непазбежных распытаў.

— Чытаць і пісаць умееш?

— Ііі... адкуль, проша ясна пана?

— Радзіна ёсць?

— Сястра, проша ясна пана.

— А сястра што робіць?

— Пры каровах, проша ясна пана.

Той стаяў, а Мянтуз круціўся вакол яго — здавалася, што няма іншай дарогі як толькі пытанні і загады, загады альбо пытанні. Дык зноў сеў і загадаў.

— Здымі з мяне боцікі.

Я таксама сеў. Пакой быў доўгі і вузкі, а рухі нашыя ў гэтым пакоі не былі зграбныя. Вялікі і пануры дом стаяў у цёмным, вільготным парку. Вецер, бадай што, апаў і было горш, — на рэзкім вятры было б лепш. Я выставіў нагу, парабак укленчыў і нахіліў над яго нагою сваю храпу, а Мянтузава храпа навісала над ім неяк фэадальна, бледная і жахлівая, зацвярдзелая ў загадах, не ведаючы ўжо, пра што спытацца. Таму спытаўся я:

— А ў храпу ад пана бярэш?

Той раптам прасвятлеў і радасна ўсклікнуў, па-людску.

— Ой жа ж, браць бяру, але па храпе, ой жа ж, бяру!

Заледзьве сказаў гэта, я падскачыў як на спрунжыне, махнуў і ляснуў наводмаш у левы паўхрапак. У начной цішыні гэта разлеглася, як стрэл з пісталета. Хлопец схапіўся за пашчэнку, але тут жа апусціў далонь і падняўся.

— Але ж ты, ясна пон, бьеш! — шапнуў з культавым подзівам.

— Вон! — крыкнуў я.

Ён выйшаў.

— Найлепшае, што ты зрабіў! — Мянтуз заломваў рукі. — Я хацеў падаць яму руку! Тады і храпы нашыя былі б роўныя, і ўсё. Але ж ты рукою ўдарыў яго па храпе! А я нагу выставіў ягоным рукам! Боцік мне расшнуроўваў, — бедаваў, — боцік! Навошта ты гэта зрабіў?!

А ў мяне ані подуму — навошта. Сталася гэта, як на спрунжынах, я крыкнуў «вон», бо я ўдарыў, але нахалеру ўдарыў? Пастукалі ў дзверы — і кузэн Зыгмунт, са свечкаю, у пантофлях і ў споднім, паявіўся ў парозе.

— Ці хто тут страляў? — спытаўся. — Мне здалося, што я чуў стрэл з браўнінга?

— Я стрэліў у пысак твайму Вальку.

— Вальку стрэліў у морду?

— Ён спёр у мяне папяросу.

Я хацеў, што хай лепш даведаецца ад мяне і ў маёй версіі, чым раніцай ад службы. Зыгмунт крыху здзівіўся, але праз хвіліну ўголас засмяўся.

— Выдатна. Гэта яго аднадзіць! Што, вось так сходу і даў яму ў морду? — спытаў недаверліва. Я засмяўся, а Мянтуз кінуў позірк, які не забуду, позірк здраджанага, і выйшаў, як я палічыў, у прыбіральню. Кузэн правёў яго вачыма. — Прыяцель твой, здаецца, гудзіць нас, асуджае, да сэрца прымае — га? — заўважыў з лёгкай іроніяй. — Абураны на цябе? Тыповы мешчанін! — Мешчанін! — сказаў я, бо што яшчэ я мог сказаць. — Мешчанін, — сказаў ён. — Такі Валек, урэжаш яму па мордзе, шанавачьме цябе за пана! Трэба іх ведаць. Любяць гэта! — Любяць, — сказаў я. — Любяць, любяць, ха-ха-ха! Любяць! — Я не пазнаваў кузэна, які да таго трактаваў мяне хутчэй у рэзэрву, апатыя ягоная прапала, вочы заблішчалі, біццё Валька

па пыску спадабалася яму, і я сабе спадабаўся; пародзісты паніч — свіны лыч высунуўся з разамлелага і знуджанага студэнта, як калі б ён раптам уцягнуў у ноздры пах лесу і гною. Свечкі паставіў на акне, сеў у нагах ложка з папяросай. — Любяць, — сказаў. — Любяць! Біць можна, толькі трэба даваць гасцінчыка — без піцця не прызнаюць і біцця. Бацька і дзядзька Севярын свайго часу ў «Грандзе» білі па мордзе парцье. — А дзядзька Яўстахі, — сказаў я, — змазаў па мордзе цырульніку. — Але ніхто не біў па мордзе лепш за бабуку Эвэліну, толькі ж гэта даўняя песня. От надоечы Гэнрысь Пац налізаўся і — свісь! па шчэлепах кантралёру. Ты ведаеш Гэнрыся Паца — вельмі беспрэтанзійны. — Я адказаў, што ведаю некалькіх Пацаў, усіх надзвычай натуральных і беспрэтанзійных, а вось жа Гэнрыся да гэтага часу спаткаць не выпадала. А Бобісь Пітвіцкі выбіў у «Какаду» шыбу мордаю кельнера. — Я толькі змазаў разок па срацы білецёру, — сказаў. — Ведаеш Піпоўскіх? Яна дзікая снобка, але надзвычай эстэтычная. Можна было б выбрацца раніцай на курапатак. (Дзе Мянтуз? Куды пайшоў? Чаму не вяртаецца? Дзе яго ліхі вецер носіць?) — Але кузэн зусім не паказвае намеру выйсці, аплявушына Вальку зблізіла нас як кілішак гарэлкі і гутарка з папяросай... — мардабой, курапаткі, Піпоўска, беспрэтанзійнасць, Тацянкi і Каламбіна, Гэнрысь і Тадзё, жыццёвым трэба быць, рэальным, гаспадарчая школа і форс, калі скончу школу. Я адказваю больш-менш тое самае. На тое ён зноў тое самае. Ён, бач, зноў пра мардабой, што трэба ведаць калі, каму, з кім і за колькі, пасля чаго я зноў, што ў вуха лепей, чым у сківіцу. Але ва ўсім гэтым — штосці не таго, і я каторы ўжо раз спрабую ўвінціцца ў размову, што зусім жа не таго, няпраўда, ніхто сёння нікому не ўвальвае, няма ўжо такога, а можа, ніколі і не было, легенда, панава фантазія. Аднак не магу, надта ж соладка нам гамоніцца, панава фантазія схапіла і не выпускае, гамонім, біліндрасы правім як паніч з панічом! — Няблага часам даць па храпах! — Па мордзе даць — вельмі здорава! — Няма лепш, як фацэту ўваліць у дупу! — Но, мне пара, — сказаў той нарэшце. — Заседзеўся я тут... Будзем бачыцца ў Варшаве. Пазнаёмлю цябе з Гэнрысем Пацам. Гляньце — дванаццатая. Прыяцель твой заседзеўся якась... можа, нездаровы? Дабранач.

Абняў мяне.

— Дабранач Юзю.

— Дабранач, Зыгмусь, — адказаў я.

Чаму Мянтуз не вяртаецца? Я ацёр пот з лоба. Адкуль гэтая балбатня з кузэнам? Выглянуў у фортку, дождж перастаў, вочы даставалі не больш як на пяцьдзесят крокаў, толькі дзе-а-дзе угадваўся ў згушчэнні ночы абрыс дрэў, але самыя яны здаваліся яшчэ цямнейшымі за цемру і больш неакрэслена. За заслонай парк капаў вільгаццю, прашыты навывёт прасторай глухіх палёў, затоены і невядома які. Не разважаючы, якое яно тое, на што я гляджу, гледзячы і нічога не бачачы апрача цямнейшай за ноч формы, я адступіўся ўглыб пакоя і захлопнуў фортку. Непатрэбшчына ўсё гэта. Непатрэбна я ўдарыў парабка. Непатрэбная была гаворка. Сапраўды, тут пыскабіццё, што кілішак гарэлкі, зусім не такое, як дэмакратычныя і сухія гарадскія поўхі. Што ж такое, да ліха, пысак слугі ў старым шляхецкім двары? Фатальна, што я храпу лёкайчыка вынадзіў наверх аплявухай і яшчэ абгаварыў з панічом. Дзе Мянтуз?

Мянтуз вярнуўся каля гадзіны ночы; не ўвайшоў адрозу, а толькі працініўшы дзверы спярша заглянуў, ці не сплю — усунуўся як з начной гулянкi і хуценька ўкруціў knot у лампе. Паспешна раздзёўся, я заўважыў, калі ён схіліўся над лямпай, што храпа ягоная падупала новым абскурным пераўтварэнням — злева яна была набрынялая і апухлая, нагадвала яблык, але яблык у кампоце і ўсё ў яго было здрабнелае, як каша. Пякельнае *зграбненне!* Зноў гэта я ўбачыў у маім жыцці, гэтым разам на твары ў сябра! Стаўся такім страшным франтам, такім кандзэбоберам — так мне гэта акрэслілася, — стаўся страшным закурдаем. Якая ж масіўная сіла магла яго так урабіць? На маё пытанне ён адказаў крыху залішне тонка, пісклява.

— Я быў у буфеце. Пабра...таўся з парабкам. Даў мне ў храпу.

— Лёкайчык даў табе ў храпу? — спытаўся я, не верачы вушам.

— Даў мне, — запўніў ён радасна, але неяк штучна, і зноў жа пісклява. — Мы пабратанцы. Нарэшце паразумеліся. — Але гаварыў ён гэта як *Sonntagsjäger**, як гарадскі чыноўнік, які хваліцца, што выпіў на вясковым вяселлі. Змацаны сакрушаль-

* *Sonntagsjäger* (ням.) — няўдаліца-паляўнічы (гасл. — нядзельны паляўнічы).

най і зубадрабільнай сілай — але да сілы гэтай адносіны ягоныя былі несумленныя. Я націснуў на яго распытамі, і тады ён знехаця, хаваючы твар у цяні, прызнаўся.

— Я загадаў.

— Як гэта? — кроў забушавала ўва мне. — Як гэта? Загадаў, каб ён цябе па твары біў! Ён жа мецьме цябе за вар'ята! — Мне здалася, што я сам дастаў поўху. — Віншую! Калі дзядзьковыя даведаюцца!

— Гэта праз цябе, — адказваў ён панура і скупа. — Начорта табе было біць. Ты ж пачаў. Ясна,

на панства цябе пацягнула! Я мусіў прыняць ад яго па храпе, бо і ты ж яму даў... Без гэтага не было б роўнасці, і я не мог бы па...бра...

Патушыўшы святло, ён рванымі фразамі накідаў гісторыю сваіх распачных забегаў. Застаў парабка ў буфеце за чысткаю панскіх боцікаў і падсеў да яго, але лёкайчык устаў. *Da caro* паўтарылася — ён зноў навязваў размову, стараўся раскрухмаліць яго, разгаварыць і пасябрыцца, але словы яшчэ на вуснах выраджаліся ў саладжавую і бессэнсоўную ідылію. Парабак адказваў, як умеў, але відаць было, што гэта яго пачынае нудзіць і ён не разумее, чаго хоча кручаны пан. Мянтуз нарэшце забытаўся ў таннай вербалістыцы родам з французскай рэвалюцыі і *Дэкларацыі Правоў*, тлумачыў, што людзі роўныя, і з прычыны гэтага жадаў, каб парабак падаў яму руку — але той рашуча адмовіўся. — Моя рука нэ для ясна пана. — Тады Мянтузу прыйшла шалёная думка, што калі яму ўдасца змусіць парабка даць яму ў храпу, лёд растане. — Дай мне па мордзе, — папрасіў, ужо не гледзечы ні на што, — па мордзе дай! — і схіліўшыся, падставіў твар пад ягоныя рукі. Лёкайчык ўсяляк бараніўся: — Іі, — казаў, — чого мне біці ясна пана! — Мянтуз благаў і маліў, аж нарэшце ўсклікнуў: — Дай, псякрэў, калі табе загадваю! На ўсю сілу! Як дуж дай! — У тую ж самую хвіліну свечкі застылі ў ягоных вачах, трэск і таран — гэта парабак уваліў яму ў храпу! — Яшчэ раз, — крыкнуў, — псякрэў! Яшчэ раз! — Трэск, таран і свечкі. Расплюшчвае вочы і бачыць перад сабою лёкайчыка з кулакамі, гатовага да выканання далейшых загадаў! Але поўха па загадзе была не тое, каб зусім поўха — было гэта як наліванне вады ў тазік і здыманне боці-

каў — і румянец сораму пакрыўся румянцам, які ён набыў ад удару — Яшчэ, яшчэ, — шапнуў пакутнік, каб парабак нарэшце па...братаўся на ягоным твары. І зноў — трэск, таран, свечкі ў вачах — о, гэта ўвальванне ў храпу ў апусцелым буфеце, сярод мокрых ануцаў, над тазікам з гарачай вадою!

На шчасце, сына люду насмяшыла аж такая велягурыстасць панскай фанабэрыі. Відаць, ён дайшоў да высновы, што ясны пан крыху розумам таго (а нічога так не асмельвае людское пазаддзе, як хвароба розуму ў панства), і па-сялянску пачаў сабе пакепваць, што як маеш стварыла добрыя стасункі. Неўзабаве парабчак пабратаўся да такой ступені, што тыцкаў пад рабро і нацягнуў на пару грошаў.

— Дайце, пон, на махорку!

Але выйшла гэта — не гэта, а ўсё — чужое, небратэрскае і несяброўскае, па-людску смеху вартае, забойчае, далёкае ад такога жаданага пабратання. Аднак трываў, хацеў, каб парабак яго ў паняверцы трымаў, памыкаў ім, а не ён па-панску ім, лёкайчыкам. З кухні вылезла кухонная дзеўка, з мокрай ануцай шараваць падлогу, і давай дзіву давацца з такое штуці:

— О Езу! І шчо ж гэто такое робіцца!

Дом спаў — і яны маглі бяскарна выдурнівацца ў гульнях з тым «понам», які зрабіў ім буфетны візіт, пацяшацца з яго сялянскім, народным посмехам. Мянтуз сам ім у гэтым патрафляў і смяўся разам з імі. Але паступова, пакепваючы з Мянтуза, яны пачалі пасмейвацца і са сваіх паноў гаспадароў. — Панство такія е! — казалі з віскам, народным, кухонным і буфетным. — Такія е! Панство нэ роб'ят, цыэлы час эно жэрут і оладаюцца, то іх і роспірае! Жэрут, хворыэют, вылежваюцца, по покоях ходзят-походжают дай языкамі пэрэкладают. І як эно нэ нажэруцца! Матко Езусова! Тоб-то я і паловіны нэ клыкнуў, нэма шчо звыклы хам я. А ў іх то полудэнь, а то подвэчуорок, а то лагуодкі-конфітуры, а то яя з цыбулею на друге снідане. Панство вэльмі ж бо пожэрнэе і ласэе — догорыэ чэрэвом лежат і хворобы од того ім робяцца. А пон господар, як было полёване, на лесніка заліез! Леснік Віцэнты стояў за ім з другою дубэльтуоўкою, пон господар до дзіка як нэ ўсмаіт, дзік до пона господара як нэ скечыт, а пон господар дубэльтуоўку як нэ кінэ дай на Віцэнта як нэ збатуецца, — ціхоты, Мар-

цыся — на Віцэнта збатоваўса! Бо дэрэва ніякого блізка нэ было, но, то на Віцэнта й заліез! Потом пон господар даў ёму золотого і наказаў, коб пары з храпы нэ пускаў, бо звуольніт. — О Езу! О покутэнькі! Ціхоты, бо мэнэ сміех роспірае, уроготаціса можна! — Марцыся схапілася за бакі: — А паненка то ўсэ так ходзіт собіе дай позірае — на спацэр ходзіт. Панство то так само ходзят і поглядают. Пон Зыгмунт то так на мэнэ поглядае, эно шчо ёму нэ гонор — то раз мэнэ зачэпіў, але дзіе там! Окідаўса очыма і окідаўса, чы хто нэ подглядае, аж мэнэ сміехом роспэрло, то я ўтэкла. То потом даў мне золотуоўку дай наказаў, коб я нікому-анікому нэ казала, шчо п'яны быў! — Гале ж о, гля о — то ж бо то воно й е, шчо п'яны! — завёўся і парабчак. — Гінчые дэўкі таксамэко ізь ім нэ хочут, бо ўсэнькі час эно очыма окідаецца. То мае там одну пэрэстарку Юзэфку, у сэліе, удову, ізь ёю і судошаецца ў корчыках коло сажолкі, але йуой казаў прысянку даці, коб нікому, анікому й нэ пікнула, акуратно коб! — Хі-хі-хі-хі! Ціхоты, Валюсь! Панство вэльмі гоноровэ е! Панство е вэльмі долікатнэ! — А долікатнэ, бо ім эно трэба носа ўціраці, бо самые ніц нэ зроб'ят. А подай, а прысунь, а прынэсі, пальта ім трэба подаці, бо самые нэ зложат. Якім жэ стаў, аж мніе было дзіво. Коб гэто мэнэ хто колі так обходзіў, а выходжваў, тоб то я, праўду кажу, ліепш бы под зэмлю запаў. Пана господара на вэчор масцю мушу шмароваці. — А я й паненку обціскаю, — піснула дзеўка — паненку рукамі обціскаю, бо вэльмі ж бо такая, ой. Панство ручкі ж такіе само мают! Хі-хі-хі, такіе ручэчкі! — О Езу! Спацэруют, об'едаюцца, парлюют парлефранс. І нудзяцца. Ціхоты, Валюсь! Коб нэ швэрготаў абы шчо марно, господынька добротлівая! — А добротліва, бо людэй душыт, то як жэ ж, мусіт быці добротліва! У сэліе голод, аж пішчыт. Людэй душат. Гале ж бо, кожэн на іх робіт, пон господар на поле выйдэ, эно дзівіцца, як людзі на ёго роб'ят. Пані господыня коровэй боіцца. Пані господыня коровэй муоцно боіцца!!! Панство то так языкамі пэрэбірают! Панство ходзят — хі-хі-хі — Панство тачое бэлютке!... — Дзеўка сакатала і дзівала, парабак балбатаў і здзіўляўся, калі ўвайшоў Францішак...

— Францішак увайшоў? — усклінуў я. — Камердынер?

— Францішак! Д'яблы занеслі, — запішчаў тонка. — Яго

збудзіў Марцысьчын яскат. Мне, натуральна, не асмеліўся нічога сказаць, але выгаворваў парабку і Марцысьцы, не пара на балбатню, да працы, позняя начная гадзіна, а яшчэ не змыліся. Адрозу ўцяклі. От, подлы служка!

— Ён чуў?

— Не ведаю, — можа, што і чуў. Гэта нецікавы тып — слуга з бакенбардамі і стаячым каўнерыкам. Бакенбардаты мужык — здраднік. Здраднік і даносчык. Калі чуў, — данясе. А так добра гаманілася, — піснуў.

— Можа выйсці з гэтага нялюдская авантура... — ціха сказаў я.

Але ён зацята буркнуў сваім дыскантам.

— Зраднікі! Ты таксама — здраднік! Усе здраднікі, здраднікі...

Я доўга не мог заснуць, улежу не было. Над столлю, на гарышчы бегалі, грукаталі ці тое куніцы, ці пацукі, я чуў іх піск, раптоўныя падскокі, уцёкі і пагоні, жахлівы піск у гэтых звяркоў, нейкі глухі, прыдушаны. Кроплі падалі з даху. Сабакі вылі аўтаматычна, а шчыльна занавешаны пакой, быў скрынкай цемры. На тым ложку ляжаў Мянтуз і не спаў, я на гэтым ляжаў і не спаў, наўзнак, з рукамі пад галавой, з тварам улепленым у столь — абодва мы чувалі, як сведчылі нашы нячутныя дыханні. Што ён рабіў пад заслонай чарнаты — так, што рабіў, бо калі не спаў, павінен быў нешта рабіць — і я рабіў таксама. Чалавек, які не спіць, дзее, не можа не дзеяць. Значыцца — дзеяў. І я дзеяў. Пра што думаў? Пра што марыў пісклява і тоненька, напята, напружаны, як ухоплены ў абцугі. Я прасіў Бога, каб заснуць, бо тады ж бы стаў, бадай, яшчэ цішэйшы і больш яўны, менш заканспіраваны — палягчэў бы трохі, папусціў бы сабе лейцы...

Пакутлівая ноч! Я не ведаў, што рабіць! Уцякаць з цёмнага рана, як толькі засвітае? Я быў перакананы, што стары слуга Францішак данясе дзядзькоўству пра размовы і мардабой з парабкам. І толькі тады пачнуцца інфернальныя скокі, скрыгат, фальш, дэманскія гульбішчы, храпа, храпа пачнецца на-нава! І пупа! Ці ж па гэта я ўлізнуў ад Млодзякаў? Мы разбудзілі звера! Рассупоніліся пры хатніх слугах! Я зразумеў у тую страшную ноч, лежачы без сну на ложку, таямніцу вяс-

ковага двара, сялянства і абыватальства, таямніцу, разнастайныя і мутныя сімптомы якое з першай хвіліны напаўнялі мяне пачуццём пасляхрапнай трывогі і самой храпы! Гэтай таямніцай была прыслуга. Хамства было таямніцай панства. Бо то ж каму дзядзька пазяхаў, бо то ж каму соваў у рот саладзейшую трускаўку! Чаму не падняў упушчанага партсігара? Каб прыслуга яму яго падняла. Чаму да нас настырна заляцаўся з сваёй кіндэрштубай*, адкуль столькі ветлівасці і памяркоўнасці, столькі манераў і файнага тону? А каб адрозніць ад прыслугі і супроць яе захавець панскую зваядзёнку. І ўсё, што ў іх тут броілася, было нейк адносна слуг і супраць слуг, у адносінах да хатняй прыслугі і да фальварачнай прыслугі.

А, зрэшты, ці магло быць інакш? Мы, у горадзе, нават не чулі, што мы паны-ўласнікі, усе аднолькава адзетыя і апраненыя, з аднолькавай мовай, жэстамі, і мноства нязначных паўтонаў лучыла нас з пралетарыятам — сыходзячы па прыступках лавачніка, трамвайшчыка і рамізніка, можна непрыкметна сысці на самы спод да смеццара; а вось тут панскасць вырастала як самотная ў полі таполя. Не было пераходу паміж панам і слугою, бо кіроўца-загадчык жыў у фальварку, а пробашч у плябаніі. Дзядзькава ганарыстая родавая панскасць вырастала проста з хамскага падсцілу, з хамства смактала свае сокі. Гарадская абслуга адбывалася на дарозе пазагуменнай і ў формах канфідэнцыйных — кожны кожнага патроху — а тут пан меў канкрэтнага і асабістага хама, якому нагу выстаўляў, каб той яму боцік пачысціў... І дзядзька, цёця напэўна ж ведалі, што пра іх гавораць у буфэце — як глядзяць на іх сляпыя хамуйлы. Яны ведалі — але не дазвалялі той ведзе распанавацца, тлумілі, душылі спіхвалі яе ў падваліны мозгу.

Быць бачным свайму хаму! Быць абдумваным і абгаворваным сваім хамам! Пастаянна пераламляцца ў хамскай прызме слугі, які мае доступ у пакоі, які слухае твае размовы, бачыць твае паводзіны, дапушчанага з кавай да твайго стала і ложка — быць тэмай потных, прэсных, выцвілых кухонных плявузгаў і ніколі не магчы нічога высветліць, ніколі не размаўляць на

*Кіндэрштуба — дзіцячы пакой; ад Kinderstube (ням.).

роўнай ступе. Сапраўды, толькі праз слуг, як лёкай, фурман, пакаёўка, можна спазнаць саму сутнасць вясковага абыватальства. Без лёкая не зразумееш гаспадара. Без пакаёўкі не пранікнеш у духоўнасць вясковых паняў, у танацыю іх вузкіх амбіцый і заскокаў, а паніч выводзіцца з дзеўкі. Ох, нарэшце я разумеў прычыну іх дзіўнай запалоханасці і абмежаванасці, што так уражвае кожнага, хто з горада завітвае ў двары. Гэтае хамства іх палохала. Яны былі ацугляныя хамствам. Былі запазухай у хамства. Вось яна сапраўдная прычына. Вось яна — вечна ўтойваная развярэда і ятра. Вось ён — маўклівы бой не на жыццё, а на смерць, закрасаны ўсялякімі атрутамі падпольных і прыхаваных баёў. Стакроць горшы за звады і канфлікты на чыста фінансавай глебе быў гэты бой, дыктаваны інакшасцю і чужасцю духу. Іхнія душы сярод сялянскіх душаў былі ў нетры; панскія і далікатныя іх целы сярод целаў халопства былі ў джунглях. Рукі брыдзіліся хамскіх лапаў, панскія ногі ненавідзелі — хамскія, твары ненавідзелі храпы, вочы — сляпых, пальчыкі — пальцы хамаў, а што тым большай патыхала ганьбай, што ўвесь час паны былі хамамі датыканя, «жывёльна дагляданя», як казаў парабак, выдалікачваня, «абцісканя» і шмараваня масцямі... Мець у доме каля сябе нешта інакшае, чужое частцы цела і не мець нічога іншага! — бо такі ж на многія кіламетры толькі халопскія канечнасці, хамская мова, гэтыя — «а эно», «а юсці», «учорасці», «буцік», «матулё», «татулё» і адно хіба што ксёндз пробашч і аконам у фальварку былі крэўныя дзядзькам. Але аконам быў канторшчыкам, а пробашч быў, шчыра кажучы, у спадніцы. Ці ж не з асамотненасці бралася ненаедная гасціннасць, з якою нас трактавалі гутаркай пасля вячэры, з намі ім пачувалася лепш. Мы былі іхнія хаўруснікі. Але Мянтуз выбраў не панскія твары, а людскую храпу парабчак.

Падступны факт, што лёкайчык біў рукою па твары Мянтуза — будзь што будзе, панскага госця і пана — павінен быў пацягнуць за сабою падступныя наступствы. Адвечная іерархія абапіралася на дамінацыю панскіх частак, і яна была сістэмай натужанай і феадальнай іерархіі, дзе рука пана раўнялася храпе слугі, а нага паўхалопу. Іерархія гэтая была прадаўня. Уклад, канон і закон спрадвечныя. Гэта быў містычны клямар,

які сашчапляў панскія і хамскія часткі, асвечаны векавечным звычаем, і толькі ў больш высокім укладзе панства магло да-тыкацца і сутыкацца з хамствам. Адсюль і павялася магія мардабою. Адсюль за малым ледзь не рэлігійны культ мардабою ў Валька. Адсюль панскае разгуляй-кандзебоберства Зыгмунта. Вядома, сёння ўжо не білі (хоць Валек прызнаўся-такі, што часам перападае ад дзядзькі), але патэнцыйная магчымасць засвісткі заўсёды ў іх існавала, і гэта трымала іх у панскасці. А цяпер, ці ж хамская лапа не запанібрацілася на панскім твары?

І ўжо прыслуга падымала галаву, а там і хваста задзярэ. Ужо папаўзлі кухонныя плёткі. Ужо смердзь, раскілзаная, раззухваленая і здэмаралізаваная фамільярнасцю часткі цела, яўна выбівалася ў панства, накіпала хамская крытыка, ужо гаданіну пусцілі — што будзе, вой, што будзе, калі ўсё гэта дойдзе да дзядзькоўства і панскі твар вока ў вока сутыкнецца з масавай людскоў храпінай?

Раздзел XIV

Гуляйхрапа* і новая прыхватка

Назаўтрага ж пасля снедання цётка ўзяла мяне на шпацыр. Раніца праглянула свежая, сонечная, зямля — вільготная і чорная, купіны дрэў у блакітнаватай восеньскай лісцвянасці; спыніліся на шырокім дзядзінцы; пад дрэвамі асвойтаныя куры грэбліся і дзюбалі. Час затрымаўся ў раніцы, і залацістыя павесмы смугі слаліся на падлозе фіўмуару. Дваровыя сабакі лянiва сноўдаліся з кута ў кут. Свойскія галубы буркаталі. Цётка была ўзбуджаная глыбiннай унутранай хваляй.

— Маё дзіцятка, — сказала, — патлумач мне, прашу цябе... Францішак казаў мне, быццам гэты твой калега водзіцца на кухні са слугамі. Можа, ён агітатар які?

— Тэарэтык! — адказаў Зыгмунт. — Хай мама не пераймаецца, — жыццёвы тэарэтык! Прыехаў у сяло з тэорыямі, — а ат, гарадзкі дэмакрат!

Ён быў яшчэ вясёлы і пасля ўчорага даволі панічыкаваты.

— Зыгмусю, гэта не тэарэтык, ён — практык! Нібыта, Францішак кажа, руку Вальку падаваў!

На шчасце стары лёкай расказаў не ўсё, а дзядзьку, наколькі я мог прыкінуць, увогуле не паведамілі. Я зрабіў выгляд, што нічога не чуў, засмяўся (як часта жыццё змушае нас да смешак), сказаў нешта пра лявацкую ідэалогію Мянтуза, і так яно

* Гуляйхрапа (hulajęba) — аўтарскі неалягізм па ўзоры «гуляй-нага» — Гл. раздз. X: Гуляйнага (hulajnoga) — самакат, ролер (польск.).

ўсё пакуль што і разышлося па касцях. З Мянтузам, натуральна, ніхто пра гэта не гаварыў. Да абеду мы гулялі ў кінга, бо Зося для забавы прапанавала гэтую кампанейскую гульню, нам жа неяк не выпадала адмаўляцца — і да абеду забава трымала нас у руках. Зося, Зыгмунт, Мянтуз і я, нудзячыся і смеючыся, выкладвалі карты на зялёнае сукно, вышэйшае на ніжэйшае, да масці альбо казырныя чырвы. Зыгмунт гуляў шчыльна, суха і клубна, з папяросай у губах, і клаў карту цэльна і гарызантальна, а ўзяткі зграбаў патрэскваючы белымі пальцамі. Мянтуз слініў пальцы, мяў карты, і я заўважыў, што саромеўся кінга, як гульні залішне панскай, штораду азіраўся на дзверы, ці не бачыць парабак — ахвотней згуляў бы ў дурня на падлозе. Я больш за ўсё баяўся абеду, бо прадбачыў, што ён не вытрымае канфрантацыі з парабкам за сталом — і страхі мае не доўжыліся.

На закуску падалі бігас, чысты суп з памідораў, цялячыя шніцалькі, грушкі ў ванілінавым сиропчыку, усё прыгатаванае хамскімі пальцамі кухаркі, а служба служыла на пальчыках — Францішак у белых рукавічках і босы лёкайчык з сурвэтай. Пабляднелы Мянтуз, унурыўшы вочы, еў далікатныя кулінарнасці, якія падсоўваў яму Валек, і мучыўся, кормлены парабкам рознымі фрыкасэ. Удадатак цётка, прагнучы тонка давесці яму ўсю недарэчнасць ягоных эксцэсаў у буфэце, звярталася да яго з выключнай дагодлівасцю, распытвалася пра сямейныя адносіны і пра нябожчыка бацьку. Змушаны будаваць акруглыя фразы, ён пакутліва адказваў як мага цішэй, каб парабак не чуў, і не адважваўся зірнуць у яго бок. І таму за дэсэртамі, замест каб адказваць цётцы, заглядзеўся і запомніўся з сумнай і пакорлівай усмешкай на пісклявай і тонкай храпе — з лыжачкай у далоні. Я не мог яго штурхнуць, бо сядзеў па другі бок стала. Цётка замоўкла, а парабак пырснуў сарамяжлівым народным смяшком, як гэта звычай у простага людзю, калі бачаць панства, і рукою прыкрыў сабе рот. Камердынер паляпаў яго па вуху. У гэты момант дзядзька якраз запальваў папяросу і зацягваўся дымам. Ці бачыў ён? Было гэта так яўна, што я спалохаўся, каб ён не сказаў Мянтузу ўстаць ад стала.

Але Канстанты выпусціў клуб дыму носам, не вуснамі!

— Віна, — усклікнуў, — віна! Віна дайце!

Ён запаў у выдатны гумор, разваліўся на крэсле, патукваў пальцамі па сталe.

— Віна! Францішак, загадайце прынесці са skleпа «Гэнрыкаву бабку», — выпьем кілішчак! Валек, чорнай кавы! Цыгара! Закурым цыгару — к чорту папяросы!

І п'ючы да Мянтуза пачаў расказваць, успамінаць, як тое сваім часам з князем Севярынам паляваў на бажаноў. І выпіваючы спецыяльна да яго з памінаннем іншых асобаў, расказваў далей пра цырульніка з гатэля «Брыстоль», самага першага з цырульнікаў, з якімі калі-колічы меў дачыненні. Разагрэўся, пажвавеў, зарухавіўся, а служба падвоіла чуйнасць і борздзенька напаўняла кілішкі, пальчыкамі. Мянтуз, як труп з кілішкам у руцэ, папіваў, не ведаючы, чаму павінен прыпісваць нянаджаную ўвагу дзядзькі Канстанта, вельмі мучыўся, але мусіў піць у прысутнасці Валька старое, панскае віно з букетам і пахам старога віна. Для мяне рэакцыя дзядзькі таксама была нечаканая. Пасля абеду ён узяў мяне пад руку і завёў у фіўмуар.

— Твой сябар, — сказаў па-свойску і разам з тым арыстакратычна, — пэдэ... пэдэ... Гм... Лезе да Валька! Заўважаў? Ха-ха. Ну, каб толькі пані нічога не ўнюхала. Князь Севярын таксама не-не ды і ласаваўся час-парою!...

Ён выцягнуў перад сабою доўгія ногі. А з якой арыстакратычнай маэстрыяй сказаў гэта! З якой панскай выштукаванасцю, на якую скінуліся чатырыста кельнераў, семдзесят цырульнікаў, трыццаць жакеяў і столькі ж сама метрдатэляў, з якой прыемнасцю выпукліў свае прыперчаныя рэстаранныя веды пра жыццё бонвівана, грандсеньёра. Сапраўдная пародзістая панскасць, калі даведваецца пра нешта такое а-ля адхіленне альбо палавое вычварэнства, ныйначай маніфестуе сваю мужчынскую жыццёвую даспеласць, засвоеную ад кельнераў і цырульнікаў. Але мяне дзядзькава прыперчаная рэстаранная жыццёвая мудрасць імгненна раз'юшыла, як кот сабаку, і абурыла цынічная лёгкасць самай выгаднай, найбольш панскай інтэрпрэтацыі здарэння. Я забыў пра ўсе апасенні. Я сам на злосць паказаў усё! Хай Бог мне даруе — пад уздзеяннем яго рэстараннай даспеласці я засяродзіўся на зелены і пастанавіў пачаставаць яго стравай недапечанай і не высмажанай больш, чым тыя, якія спажываюцца ў рэстаранах.

— Гэта зусім не тое, на што дзядзька былі падумалі, — наіўна адказаў я, — ён толькі так з ім бра...таецца.

Канстанты здзівіўся.

— Братаецца? Як гэта — братаецца? Што ты разумееш пад «братаецца»? — Выбіты з сядла, ён паглядзеў на мяне краем вока.

— Бра...таецца, — адказаў я. — Па...братацца хоча.

— Братаецца з Валькам? Як гэта — братаецца? Можа ты хочаш сказаць — агітуе слуг? Агітатар? Балышавізм, га?

— Не, братаецца як хлопец з хлопцам.

Дзядзька ўстаў і строс попел — замоўк, шукаючы слоў.

— Братаецца, — паўтарыў. — Братаецца са смердзю, га? — Ён спрабаваў гэта неяк назваць, зрабіць магчымым, прымаючы пад увагу прынятае, таварыскае і жыццёвае, пабратаанне чыста хлапцоўскае было для яго непрымальнае, ён адчуваў, што ў добрай рэстарачыі гэтага не падаюць. Яго найбольш нервала, што прыкладам Мянтуза я вымаўляў «бра...тацца» з пэўным сарамлівым і нясмелым заіканнем. Гэта дарэшты яго раскатурхала і абурыла.

— Братацца са смердзю? — спытаўся асцярожна.

А я: — Не, ён братаецца з хлопцам. — З хлопцам братаецца? Ну і што? У мячык з ім пагуляць хоча ці як? — Не. Ён толькі ягоны калега як хлопец — братаюцца як хлопец з хлопчыкам. — Дзядзька пачырванеў, бадай, першы раз з часу, калі пачаў хадзіць да цырульніка, о, гэтая чырвань *a rebours* дарослага бывальца перад наіўнікам — дастаў гадзіннік, паглядзеў на яго і накруціў, шукаючы тэрміну навуковага, палітычнага, эканамічнага, медычнага, каб заключыць у яго сентыментальна-слізкую матэрыю, як у скрыначку. — Ненармальнасць нейкая? Што? Комплекс? Бра...тацца? Сацыяліст, можа, пэпэсавец? Дэмакрат, ці што? Бра...тацца? *Mais qu'est-ce que c'est* бра...тацца? *Comment* бра...тацца? *Fraternité, quoi, ўgalité, liberté*? — Пачаў па-французску, але не агрэсіўна, а наадварот, як нехта, хто крыецца і даслоўна «ўцякае» ў французчыну. Ён быў безабаронны перад абліччам хлопчыка. Закурыў папяросу і патушыў, заклаў нагу на нагу, патузаў вус.

— Братаецца? *What is that* бра...тацца? К чорту! Князь Севярын...

З лагоднай настойліवासцю паўтараў я далей «бра...таецца» і ўжо нізавошта не выракся б зелянкавай, мяккай наіўнасці, з якою шмараваў дзядзечку.

— Коцю, — дабратліва сказала цёця, якая стаяла ў парозе з сапеткай цукерак у руцэ, — не злуйся, ён напэўна ў Хрысце братаецца, братаецца ў любові да блізкага.

— Не! — упарта адказаў я. — Не! Бра...таецца гола, без нічога!

— Значыцца ўсё-такі скажэнец! — усклікнуў дзядзька.

— Зусім не. Бра...таецца наогул без нічога, без ніякіх вычварэнняў. Як хлопчык братаецца.

— Хлопчык? Хлопчык? Але што гэта значыць? *Pardon, mais qu'est-ce que c'est chlopczyk*, — удаваў грэка. — Як хлопчык з Валькам? З Валькам і ў маім доме? З маім лёкайчыкам? — Залаваў, націснуў званок. — Я вам пакажу хлопчыка!

Лёкайчык увайшоў у пакой. Дзядзька падышоў з выцягнутай рукой і, можа, рэзка трэснуў бы ў храпу, без замаха, але спыніўся і з паўдарогі здэзарыентаваўся, псіхічна пахіснуўся і не змог ударыць, не мог звязацца з Валькавай храпай у гэтых акалічнасцях. Біць хлопчыка толькі таму, што ён хлопчык? Біць за тое, што «братаецца»? Выключана. І Канстанты, які лёгка ўдарыў бы за разлітую каву, апусціў руку.

— Вон! — крыкнуў.

— Коцю! — дабратліва ўсклікнула цёця. — Коцю!

— Гэта не дапаможа, — сказаў я. — Наадварот, мардабой толькі мацуе пабра...танне. Ён любіць мардабітых.

Дзядзька замругаў, як пальцам страсаючы з камізэлькі крошкі, але не азваўся; іранізаваны наіўнасцю знізу гэты віртуоз салонна-рэстараннай іроніі быў як фехтавальшчык, на якога качка напала. Бывалы ў свеце вясковы абываталь аказаўся па-дзіцячы наіўны перад наіўнасцю. Што цікава, нягледзячы на жыццёвы досвед і спрактыкаваную абачліваасць ён нават да галавы не браў, што я ж мог бы схаўрусавацца з Мянтузам і Валькам супроць яго і пацяшацца з яго панскіх выдыгаў — ён вызначаўся той лаяльнасцю лепшай таварыскай сферы, якая не дапускала здрады ў коле сваіх. Увайшоў стары Францішак, паголены, з бачкамі, у тужурцы, і спыніўся пасярэдзіне пакоя.

Канстанты, які быў крыху прыўстаў, убачыўшы яго, прыняў звыклую нядбалую паставу.

— Н-ц, што там, мой Францішку? — спытаўся ласкава, але ў ягоным голасе чулася службовасць пана перад старым вопытным слугою, недзе такая самая, як перад старым спрыгнутым віжам. — А з чым Францішак прыходзіць? — Слуга паглядзеў на мяне, але дзядзька махнуў рукою. — Хай Францішак скажа.

— Вяльможны пан гаварыў з Валькам?

— А гаварыў-такі, гаварыў, мой Францішку.

— Дык, я хацеў бы толькі зазначыць, добра сталася, што вяльможны пан з ім пагаварыў. Вяльможны пане, я б яго і хвіліны не трымаў! Выкінуў бы на скрут галавы. Бо ж няма ладу як спанібраціўся з панствам! Вяльможны пане, ужо людзі біліндрасы правяць!

Тры дзеўкі перабеглі дзядзінец, свецячы голымі галамі. За імі з лямантам ўлягаў кульгавы сабака. Зыгмунт усунуўся ў фіўмуар.

— Правяць? — спытаў дзядзька Канстанты. — Што правяць?

— Балабоняць пра панства!

— Пра нас балабоняць?

Але стары слуга, на шчасце, не хацеў больш нічога сказаць. — Балабоняць на панства, — сказаў. — Валек спанібраціўся з тым маладым панам, які прыехаў, гэта зараз, перапрашаюся, балабоняць пра панства без нікага шацунку. Найбольш усё Валек і дзяхухі з кухні. Я ж бо сам чуў, як учора балбаталі з гэтым панам да позняй ночы, усё, а пра ўсё балабонілі. Вярзуць, што ўлезе, што на язык нападзе, тое і вярзуць! Балабоняць, аж не ведаю як! Вяльможны пане, я таго урвікавалка выгнаў бы ў карак у гэтую во секунду, — рэпрэзэнтацыйны слуга пачырванее, як півоня, увесь чырвоны, о, гэтая чырвань старога ўлеглівага лёкая! Ціха і мякка адказаў яму панаў румянец. Панства сядзелі моўчкі, ані голасу — не выпадала распытвацца, — але, можа, яшчэ што даложыць сам — завісла яму на вуснах — не далажыў.

— Ну, добра ўжо, мой Францішку, — сказаў нарэшце дзядзька Канстанты, — Францішак можа выйсці.

І слуга як прышоў, так і выйшаў.

«Балабоняць пра панства» — больш нічога не даведаліся. Дзядзька задаволіўся кіслай увагай у бок цэці: — Заслаба тры-

маеш слуг, мая душка, чаго ж бо яны аж так распусціліся? Лухту мелюць? — і завяліся пра нешта зусім іншае, яшчэ доўга пасля сыходу слугі яны абменьваліся банальнымі заўвагамі абы пра што, тыпу: дзе Зося? А ці прыйшла пошта? І ўсялякая іншая драбязя, абы толькі не паказаць, да якой ступені угадзіў ім у слабізну незакончаны Францішкаў даклад. Толькі праз няпоўных чвэрць гадзіны гэтай абычагошчыны Канстанты пацягнуўся, пазяхнуў і няспешна перамераў паркеты ў кірунку салона. Я здагадаўся, чаго ён там шукаў — Мянтуза. Павінен быў пагутарыць, уціскала яго псіхічная абавязковасць неадкладнага высвятлення і тлумачэння, не мог даўжэй трываць. За ім пайшла цёця.

А Мянтуза ж не было ў салоне, Зося толькі з падручнікам рацыянальнага вырошчвання гародніны на каленях (ну, з падручнікам, разумеецца!) сядзела і глядзела на сцяну, на муху — не было яго таксама ні ў сталовай, ні ў кабінёце. Двор драмаў у папалуднёвай цішыні, а муха бзыкала, на дварэ куры пахаджалі па прыжухлай траве, дзюбалі зямлю, пінчарок прынюхваўся да пудлікавай падхвосціцы, падгрызаўся. Дзядзька Канстанты і цёця неяк распаўзліся па доме за Мянтузам, кожнае само па сабе. Годнасць не дазваляла прызнаць, што шукаюць. Толькі ж выгляд панства, запушчанага ў знешне нядбалы і павольны, але настойлівы рух, быў грознейшы за выгляд найбольш раптоўнага пераследу, і я шукаў у думках, чым бы тут запабегчы авантуры на гарызонце, якая набірала сілы. Я ўжо не мог даступіцца да іх. Яны ўжо замкнуліся ў сабе. Я ўжо не мог з імі пра тое гутарыць. Праходзячы праз сталовую, я ўбачыў, што цётка затрымалася каля дзвярэй буфета, з-за якіх як звычайна чуліся гамонкі, перабрэхі і сакатанне кухонных дзевак. Задуменная, бачная, яна стаяла з тым выразам гаспадыні дома, якая падслухоўвае ўласных слуг, і тут яе звыклая даброць знікла з твару без следу. Ubачыўшы мяне, кашлянула і адышла. І гэтым жа часам дзядзечка заблукаў пад кухню з боку двара і прыпыніўся непадалёк ад акна, але калі кухонная дзеўка высадзіла галаву ў акно — Зялінскі! — крыкнуў — Зялінскі! Скажэце Новаку залатаць гэтую рыну! — і вольна аддаліўся па грабавай алеі з садоўнікам Зялінскім за сабою з шапкаю ў руцэ. Зыгмунт наблізіўся да мяне і ўзяў пад руку.

— Не ведаю, ці любіш часам такую старую, крыху пераспелую вясковую бабу — бо я дык люблю бабу — Гэнрысь Пац увёў гэтую завядзёнку ў моду — люблю бабу — пэўным часам. Мушу сказаць, люблю бабу — *j'aime parfois une simple baba*, люблю бабу, да ліха! Люблю бабу! Гал-ла-лі, гал-ла-лі, люблю простую бабу і каб была стараватая!

Ага — пабойваўся, ці не набалбаталі пра яго бабу, пра «ўдавіцу» Юзэфку, з якою ён судашаўся ў корчыках над сажалкай; ён падстрахоўваўся дзівацтвамі моды, ублытваў у гэта маладога Паца. Я не адказаў, убачыўшы, што нічым ужо не здолею ўтрымаць ад дзівацтва запусчанае ў рух панства, гэтая шалёная зорка зноў узышла на маім небасхіле, і я ўздадаў усе прыгоды ад часу, калі Пімка мяне ўпушціў — але цяперашняя здалася мне самай горшай. Мы з Зыгмунтам падаліся на дзядзінец, дзе неўзабаве з'явіўся дзядзька на вылёце грабавай прысады з садоўнікам Зялінскім ззаду з шапкай у руцэ.

— Цудоўны час, — закрычаў нам у чыстым паветры. — Абсохла.

Сапраўды, час быў гожа, выдатны, на фоне нябесных пераўтварэнняў дрэвы накрапвалі золата-рудым лістоўем, пінчарок бавіўся з пудлікам. А Мянтуза не было. Падышла цёця з двума грыбамі на далоні, якія яна яшчэ здалёк паказвала з лагоднай і дабротлівай усмешкай. Сышліся ў купку каля ганка, а як што ніхто не хацеў прызнацца, што, уласна кажучы, выглядаем Мянтуза, дык запанавала паміж намі выключная далікатнасць і ветлівасць. Цёця з даброцый пыталася, ці каму не холадна. Галкі сядзелі на дрэве. На падваротні сядзелі дзеці, запэцканія пальцы паўсэджавалі ў рот, вырачыўшыся на панства, што тут пахаджалася і нешта абгаворвала, а Зыгмусь паразганяў іх, тупнуўшы нагою; але праз хвіліну тыя ўжо лупілі вочы праз штыкеты, дык яшчэ раз іх патурыў; потым садоўнік Зялінскі аганяўся камянямі і грудкамі — паўцякалі, але з-па за студні зноў пачалі зыркаць, аж нарэшце Зыгмусь махнуў рукою, а Канстанты загадаў прынесці яблыкаў і дэманстрацыйна іх еў, раскідваючы лупіны. Еў супроць дзяцей.

— Тэрэпэрэпумпум, — бурчаў.

Мянтуза ж не было, чаго ніхто з нас не падкрэсліваў словамі, хоць усім — падавай канфрантацыю і поўнае высвятленне. Калі

гэта быў пераслед, дык пераслед нечувана марудны і нядбалы, выключна бесцырымонны, які проста не зрушваўся з месца і таму — грозны. Панскасць гнала Мянтуза, але паны і пані ледзьве варушыліся. Аднак жа і заставацца далей на дзядзінцы здавалася бязглуздым, асабліва што дзеці ўсё яшчэ лупілі вочы праз штыкеты, і Зыгмусь падаў голас, каб заглянуць на гумно.

— Пяройдзеце на падворак, — сказаў і павольным шпацырам мы скіраваліся ў той бок, дзядзька Канстанты з садоўнікам ззаду з шапкай у далоні — а дзеці перанеслі падгляды праз штыкетнік — наўпобліз свірна. За брамай пачалося балота і нас абчапілі гусі, але на іх выскачыў карбовы, памочнік аконама; кульгавы сабака вышчарыўся і завурчаў, але выскачыў начны вартаўнік. Сабакі на ланцугах пад стайняй завяліся ў звягу — раздзяўгаліся, разгыркаліся, раздражнёныя непрывычнасцю ўбранства — у істоце я меў на сабе шэрае гарадское, каўнерык, гальштук і боцікі, дзядзечка быў у сак-пальце, цёця ў чорнай плерэўзе з футрам і ў капелюшы чаўночкам, Зыгмунт у шатландзкіх панчохах і ў пумпах для гольфу. Крыжовая гэта была дарога і павольная, самая цяжкая з дарог, якія я калі-колічы адольваў; вы даведаецеся яшчэ пра мае прыгоды ў прэрыі і сярод мурынаў, але ніякі вам мурын не зраўнаецца з такою перэгрынацыйяй праз балімоўскі падворак. Больш нідзе — горшага экзатызму. Нідзе — з'едлівейшай труцізны. Нідзе пад нагамі не расцвіталі больш нездаровыя фантазмы і кветкі — архідэі, нідзе — столькі арыентальных матылёў, о, ніякі апераны калібрык не дараўнаецца экзотыкай з гусяй, якое не чапалі далоні. О, бо нічога тут не было кранута нашымі рукамі, парабкі-конюхі ля стадолы — не чапанья, дзеўкі каля хлява — не чапанья, не чапанае быдла і птушкі, вілы, ворчыкі, ланцугі, рамяні і мяхі. Дзікая птушка, коні — мустангі, дзікія дзеўкі і дзікія свінні. Сама большае храпы канюхоў маглі быць чапанья дзядзькам, а рука цёці магла быць чапаная канюхамі, якія запячатвалі на ёй народныя пашанобныя бусі. Акрама гэтага нічога, і нічога, і нічагуткі — невядомае і не зведанае! Мы ішлі на нашых абцасах, калі кароў заганялі праз браму, велізарны статак запоўніў па берагі падворака, гнанае і паганянае дзесяцігадовымі хлопчыкамі, і апынуліся мы сярод быдла нязнанага і неспазнанага.

— *Attention!* — усклікнула цёця. — *Attention, laissez les passer!*

— Атасёнлесэпа! Атасёнлесэпа! — перадражнілі дзеткі зпад свірна, але начны вартаўнік з памочнікам аконама, панам карбовым, падскочылі і адагналі як дзятву, так і кароў. Пад адрынай неапазнанья дзеўкі бухнулі народнай песняй — ой, дана! — але слоў было не разабраць. Спявалі, можа, пра паніча? Але найбольш непрыемнае было, што панства выглядала як бы пад апекай людю, і хоць панавалі яны, валодалі з усёй эканамічнай эксплуатацыяй, нагонкі выглядала гэта пяшчотліва, як бы хамства песціла панства, а панства было ў хамаў за пястунчыка — і карбовы, як нявольнік, пераносіў цёцю праз калужу, а яно ж здавалася, што песціў. Яны высмоктвалі люд эканамічна, але апроч эканамічнага высмоктвання заставалася таксама смактанне інфантальнага характару, не толькі ж кроў смакталі, але і малачко таксама, і дарма дзядзька цвёрда і няшчадна выклінаў канюшнікаў, дарма цёця, як мама, давалася з патрыярхальнай даброцый цалаваць сабе ў руку — але ні патрыярхальная даброць, ані нават самая строгая прынука не здолелі прытушыць уражання, што памешчык прыходзіцца людству сыночкам, памешчыца — донечкай. Бо тое ж і тутэйшы люд не быў яшчэ так прыгнечаны інтэлігентамі, як тая прыгарадная свалата, што сабачылася перад намі; ён быў спрадвечны і непарушны, сам у сабе, што нават пераходзячы здалёку, мы чулі яго моц, як ста тысяч цяглавых коней.

Непадалёк ад катуха гаспадыня пхала тлустаму індыку ў дзюбу галкі, насычаючы яго звыш усякай магчымасці, загадзя дагаджаючы смакатаю панскім густам. Пад кузняй цугаваму жарэбчыку дзеля шыку абціналі хвост, а Зыгмунт паляпаў яго па азадку, заглянуў у зубы, бо конь быў адной з тых нешматлікіх рэчаў, кранацца якіх было дазволена панічу — а невядомыя і высмактаныя дзеўкі завяліся яшчэ галасісцей: ой, дана, дана, дана, дана! Але думка пра старасць сапсавала яму панічыкаватасць, асавелы ён адпусціў конскую шыю і падзрона паглядзеў на дзевак, ці часам не з яго смяюцца. Стары, сукаваты мужык, таксама невядомы і крыху высмактаны, падшоў і пацалаваў цёці ў дазволеную частку цела. Паход наш дабраўся да краю гумна. За гумном — дарога і цераспалосіца

палёў, абсягі. Здалёку, здалёку згледзеў нас высмактаны коных, які быў затрымаўся з пугам, і тут жа сперазаў каня пугай. Сырая зямля не дазваляла прысесці. Праваруч панства — скібы, ржышчы, папары і тарфянікі, леваруч — вечна зялёны лес, хвойная зелень. Мянтуза нідзе не было. Здзічэлая свойская курыца дзюбала авёс.

Раптам за некалькі сот крокаў з лесу вынырнуў Мянтуз — не адзін — з лёкайчыкам збоку. Ён не заўважыў нас — свету не бачыў, загледзеўшыся, заслухаўшыся, без памяці ад парабка. Круціўся і падскокваў як напружаны фарсун, штохвіліны хапаў за руку і заглядваў таму ў вочы. Парабак кпіў на ўсю моц мужыцкім, народным смехам і запанібраціўся, паляпваючы Мянтуза па плячы. Ішлі краем пералеску, Мянтуз з парабкам — не, парабак з Мянтузам збоку! Мянтуз, забыўшыся, увесь час хапаўся за кішэню і нешта ўсё соваў парабку, падобна — золтыя, а парабак, фамільярна, штурхаў яго.

— П'яныя! — шапнула цёця...

Не п'яныя. Сонечны шар, хілячыся на захад, апрамяняў і рэльефна акрэсліваў іх. Парабак лягнуў Мянтуза па шчацэ пры заходзе сонца...

Зыгмунт як бічом стрэліў:

— Валек!

Лёкайчык зрабіў ногі ў лес. Мянтуз як калі б толькі цяпер спатыкнуўся, вырваны з чараў. Мы рушылі да яго напразткі пожняй, а ён пайшоў да нас. Але Канстанты не хацеў высвятляць усё пасярод поля, бо і мурзатыя дзеці лупілі вочы з гумна і сукаваты мужык араў.

— Пройдземся па лесе, — прапанаваў раптам з выключнай ветлівасцю, і мы проста з поля ўвайшлі ў цёмны падлесак. Маўчанне. Высвятленне настала сярод густога хвойніку — цесна стоўпіўшыся, мы спыніліся. Дзядзька Канстанты унутрана трымцеў, але падвоіў ветлівасць.

— Бачу, кампанія Валька вельмі пану на добрую дагоду выйшла, — пачаў з вытанчанай іроніяй.

Мянтуз адказаў пісклява з белай нянавісцю.

— А то ж бо...

У калючым хвойніку, з заслоненай голлем храпай, як зацкаваны паляўнічымі ліс — за два крокі ад яго цёця ў іглістым

дрэўцы, дзядзька, Зыгмунт... Але дзядзька загаварыў з найвышэйшым холадам і ледзь асягальным сарказмам.

— Пан, падобна, бра...таецца з Валькам?

Піск ненавісны, разагрэты:

— Бра...таюся!

— Коцю, — азвалася цёця з даброцяй. — Хадзем. Тут сыра!

— Густы падлесак. Трэба будзе высячы кожнае трэцяе, — сказаў Зыгмунт бацьку.

— Бра...таюся! — заканькаў Мянтуз.

Я і думкі не дапускаў, што яго выракуць на такую пакуту. Ці не таму і ўбіліся ў падлесак, каб удаваць з сябе глухіх? Ці не таму і след бралі, каб, дарваўшыся, пагардзіць? Дзе дазнанне? Дзе разгляд? Ілжыва перакруцілі ролі, не абладжвалі яго — былі такія гордыя, такі спех ім быў да пагарды, што нават адмовіліся ад тлумачэнняў. Ігнаравалі. Не звярталі ўвагі. Не заўважалі — ах, шалёнае і подлае панства!

— А пан на лесніка залез! — крыкнуў Мянтуз. — Залез пан на лесніка, дзіка збаяўся! Ведаю пра гэта! Усе талдоняць! Тэрэпэрэпумпум! Тэрэпэрэпумпум — перадражніваў, у гневе трацячы рэшту самавалодання.

Канстанты сціснуў губы і — маўчанне.

— Валек будзе выкінуты на пысак! — холадна сказаў бацьку Зыгмунт.

— Так, Валек будзе звольнены, — холадна падхапіў дзядзька Канстанты. — Прыкра мне, але я не прывык трываць здэмаралізаваных слуг.

Помсціліся на Вальку! Ах, ілжывае і подлае панства, не далі яму нават адказаць, толькі выкідалі Валька — Валькам дапякалі. Ці ж не гэтак сама стары Францішак у буфеце не сказаў яму ні слова, а Валька і дзеўку збэсціў? Хваіна задрыжала, і немінуча кінуўся б ім на вочы... — гэта ляснік у зялёнай курце, са стрэльбай цераз плячо вынырнуў з гушчару тут жа каля нас і службіста прывітаўся.

— Лезь, пане, на яго! — крыкнуў Мянтуз. — Лезь, пане, на яго, бо дзік! Дзік!!!... Старая, старая, Юзэфка! — шпурнуў яшчэ Зыгмунту і папёр у лес, як ашалелы. — Я кінуўся за ім. — Мянтуз, Мянтуз! — марна клікаў я, а калючыя галіны хвасталі мне па храпе! Я ні за што не хацеў дапусціць ягонай адзіноты ў лесе.

Я скакаў цераз вываратні і яры, норы, шчыліны, карані грудкі і кушыны. З падлеску мы забеглі ў бор, Мянтуз надаў шыбкасці і пёр, бы кручаны дзік!

Раптам я ўгледзеў Зося, якая шпацыравала па лесе і, нудзячыся, збірала грыбы на мшарніку. Мы ляцелі проста на яе, і я спалохаўся, каб ён у шале не зрабіў ёй чаго благога. — Уцякай! Крыкнуў я. Голас мой, мабыць, быў такі знянацкі, што яна кінулася ўпрочкі — а Мянтуз, убачыўшы, як яна ўцякае, кінуўся даганяць! Я выціскаў з сябе рэшткі моцы, каб, прынамсі, хоць на нейкі бо час дастаць яго, калі ён дастане яе — на шчасце ён спатыкнуўся на корань і лёг на малой паляне. Я падбег.

— Чаго? — буркнуў, прышыўшыся тварам да мшарніку. — Чаго ты?

— Вяртаймася дамоў!

— Ясне панства! — стрыкнуў гэтымі словамі праз зубы. — Ясне панства! Ідзі, ідзі! Ты таксама — ясне пон!

— Не, не!

— Анё ж не! Ты тут! Ясне пон! Ясне пон!

— Мянтуз, ходзма дадому — з гэтым трэба канчаць! Няшчасце будзе! Трэба спыніць, перастаць — пачаць іначай!

— Ясне пон! Панства, халера! Не дамо! Паскудства! О Езу! І цябе таксама перакарабачылі!

— Перастань, гэта не твой язык гаворыць! Як ты гаворыш? Што ты такое кажаш?

— Мой, мой... Не дом! Мой! Пакінь яго! Выкінуць хочучь Валька! Выкінуць! не дом — мой — не дом!...

— Ходзь дадому!

Бяслаўнае вяртанне! Раскрычаўся, разлямантаваўся, разжаліў палявым галасам — о, ратуйце, ой, доля, доля! На гумне дзеўкі, канюхі дзівавалі і цудавалі з пана, які заводзіўся па-іхняму. Змяркалася, калі мы прайшлі праз садовую веранду; я казаў яму чакаць у нашым пакоі ўгары, а сам пайшоў перагаварыць з дзядзькам Канстантам. У фіўмуары спаткаў Зыгмунта, з рукамі ў кішэнях, пахаджаў ад сцяны да сцяны. Паніч быў закарэнены ўсярэдзіну, а навонкі здранцвелы. Я даведаўся з яго сухога расказу, што Зося прыбегла з лесу сама не свая, ледзь жывая і — як здаецца — набралася прастуды, цёця мерыць ёй тэмпературу. Вальку, які ўжо вярнуўся на кухню, за-

баронены доступ у пакоі, а заўтра з ранняга рана адбудзецца звальненне і выкіданне. Далей зазначыў, што не лічыць мяне адказным за скандальныя выбрыкі «пана Мянцальскага», хоць — на яго думку — я павінен быў бы крыху больш абачліва выбіраць сяброў. Убольваецца сэрцам, што не зможа далей радавацца з майго таварыства, але не лічыць, каб далейшы наш побыт у Балімове мог быць нам прыемны. Заўтра а дзявятай раніцы цягнік на Варшаву, дыспаціцыі фурману дадзены. А што да вячэры, дык, мабыць, мы лепш з'елі б у сябе наверсе, Францішак ужо атрымаў адпаведную распараду. Усё гэта падаў мне да ведаму тонам, які не дапускаў дыскусіі, паўафіцыйна і ў характары сына сваіх бацькоў.

— Што да мяне, — працадзіў, — я рэагую інакш. Я дазволю сабе неадкладна пакараць пана Мянцальскага за абразу бацькі і сястры. Я ж належу да карпарацыі Асторыя.

І нават прыгразіўся раскулешыць морду! Я зразумеў, пра што яму вылося. Ён хацеў здыскваліфікаваць гэты твар, які прымаў ад смердзі па мордзе, хацеў біццём выкрасліць яго са спісу панскіх ганаровых твараў.

На шчасце, дзядзька Канстанты, увайшоўшы ў пакой, пачуў ягоныя пагрозкі.

— Якога «пана Мянцальскага»? — крыкнуў. — Каго хочаш аплявушыць, мой Зыгмунце? Недапаранага хлышча, школьнічка? Па дуце смаркачу трэба даць! — і Зыгмунт запнуўся і пачырванеў у сваім пачэсным намеры. Пасля гэтых слоў дзядзькі не мог ён ужо пайсці на аплявуху, вядома, маючы дваццаць з нечым гадоў, ён не мог пачэсна ўваліць падлетку з няпоўнымі васьмнаццаццю вёснамі, асабліва, калі гэтая рыса васьмнаццацатка была падкрэслена і выпуклена. Але самае горшае было аднак, што Мянтуз сапраўды сама што якраз быў у пераходным узросце, і калі панства маглі прызнаць яго смаркачом, для просталюдства, якое даспявае раней, ён быў ужо панам у халях, панам на поўную храпу, яго твар меў для іх поўную вартасць панскага аблічча. Дык як жа ж — твар досыць добры, каб Валек біў яго як панскі твар, а замала, каб панства маглі зыскаць сабе на ім сатысфакцыю? Зыгмунт паглядзеў на бацьку з шаленствам за гэтую несправядлівасць прыроды. Але Канстанты нават думкі не дапускаў, каб Мянтуз мог быць чым

іншым, ніж шчанюком, ён, хто за абедам піў да яго запанібрата на гомаэратычнай глебе, цяпер адхрышчваўся ад любой супольнасці, трактаваў як малакасосу, смаркача, не лічыўся з узростам! Гонар не дазваляў! Чыстапародзістасць бурылася, чыстапародзістасць! Пан, у якога Гісторыя ў няўмольным паходзе забірала валоданні і ўладу, застаўся ж расавы душой і целам! Ён мог вытрымаць аграрную рэформу і павярхоўнае законна-палітычнае ўраўнаванне, але бушавала кроў пры думцы пра асабістую і фізічную роўнасць, пра па...братанне асобавае. Тут раўнаванне заступала ўжо на тэрыторыі, ахутаныя зморкам асобы — у адвечныя нетры расы, на варце якіх стаялі інстынктны, ненавісны рэфлекс, агіда, пагроза, гідлівасць! Хай забіраюць маёнтак! Хай уводзяць рэформы! Але хай рука панская не шукае рукі парабчанскай, хай іхнія шчокі не дакранаюцца да хамскай лапы. Як гэта, дабрахоць, самахоць, адно з чыстай нудоты, памыкацца да халопства? Расавая здрада, культ слуг, культ непасрэдных, наіўны культ чэlesaў, рухаў, дакладаў слугі, любення хамскай існасці? І ў якім жа становішчы быў пан, чый служка яўляў сабою прадмет авацый з боку іншага пана — не, не, Мянтуз ніякі не пан, а звычайны зеляпан і смаркач! Гэта смаркацкія выбрыкі пад уплывам бальшавіцкай агітацыі.

— Бачу, бальшавіцкія плыні пануюць сярод школьнай моладзі, — сказаў, быццам Мянтуз быў жакам-рэвалюцыянерам, а не пародзістым каханкам. — Па дупе! — смяяўся. — Па дупе!

І раптам праз адчыненую фортку ўварваліся шорганне і віскі, якія даляталі з кустоўя паблізу кухні. Вечар быў цёплы, субота... Парабкі з фальварку прыйшлі да кухонных дзевак і гарэзавалі... Канстанты высунуў галаву ў фортку.

— Хто там? — крыкнуў. — Нельга!

Нехта шморгнуў у гушчар. Нехта зарагатаў. Камень, шпурнуты з фізічнай сілай, упаў пад акном. І нехта за кустамі наўмысна змененым голасам раздзёрся на ўсё горла:

Гэй, пліска, пліска, пліска, гэі, пліска на грабе!

Гэй, схапіў пон па храпе, гэі, схапіў па храпе!

Гу, га!

І яшчэ раз нехта віскнуў, засмяяўся! Ужо палашчуць сярод люду. Ужо ведаюць. Кухонныя дзеўкі напэўна раззванілі па-

рабкам. І след было гэтага чакаць, набрала погань моцы, аднак жа памешчыцкія нервы не вытрымалі нахабства, з якім спявалі пад вокнамі. Перастаў ігнараваць, чырвоныя плямы пабеглі па шчоках, і ён моўчкі дастаў рэвольвер. На шчасце, сама ўпору нахапілася цёця.

— Коцю, — усклікнула з даброццю, не трацячы часу на пытанні. — Коцю, пакладзі гэта! Пакладзі гэта! Прашу цябе, пакладзі гэта, не пераношу зараджанай зброі, калі хочаш мець гэта пры сабе, дастань набоі!

І як хвіліну назад ён недацаніў пагрозы Зыгмунта, так цяпер яна яго недацаніла. Пацалавала яго — і з рэвольверам у руцэ ён быў пацалаваны — паправіла яму гальштук, чым дарэшты ўнемажлівіла рэвольвер, зачыніла фортку, бо продзімень, і выканала мноства да таго падобнага, што памяншала, што здрабняла нястому. Кінула на шалі лёсу ўсю акругласць сваёй асобы, што прамянілася лагодным матчыным цяплом, якое атульвала, як вата. Адвяла мяне ўбок і крадком дала мне трохі цукеркаў, якія насіла ў маленькай сапетцы.

— Ой, вісусы, вісусы, — шапнула з дабротлівым дакорам, — чаго-чаго тут наброілі, чаго набурдолілі! Зося знемаглася, дзядзька зусім перавёўся, увесь у нервах, ой, гэтыя вашыя раманы з людям! З слугамі трэба ўмець, нельга малімоніцца, трэба іх ведаць — гэта людзі цёмныя, нягеглыя, чыста дзеці. У Кікуся, дзядзькі-Стасевага сына, таксама быў перыяд халопаманіі, — дадала яна, прыглядаючыся да мяне, — а ты нават падобны да яго, во, тут у куточках носа. Но-о, не сярдую, але на вячэру не прыходзьце, бо дзядзька не хоча, прышлю вам канфітуркі на асалоду — а памятаеш, як цябе пабіў наш колішні лёкай Уладыслаў за тое, што ты абзываў яго «няхлюем»? Подлы Уладыслаў! Я дагэтуль трасуся! Звольніла яго адразу. Біць такога анёлка! Скарбік мой! Маё ўсенька! Мая стотысячакротка!

Яна пацалавала мяне ў раптаўным наплыве расчуленасці і зноў дала цукеркаў. Я хутка адышоў з цукеркамі дзяцінства ў роце, а адыходзячы, пачуў яшчэ, як яна прасіла Зыгмунта, каб памераў ёй пульс, і паніч узяў яе за руку і мераў, гледзячы на гадзіннік — мераў пульс маці, якая, асеўшы на канапу, глядзела ў прастору. Я з цукеркамі вяртаўся ўгору і адчуваў сябе

не вельмі рэальна, але ж перад гэтай кабетай кожны рабіўся нерэчаісны, у яе была дзіўная здольнасць растапляць людзей у даброці, раствараць у хваробах і мяшаць з часткамі цела іншых людзей — ужо ці не ад страху перад слугамі? «Добрая, бо душыць» — прыгадалася мне Валькава акрэсленне. «Душыць, дык як жа можа быць дабротлівай?» Становішча рабілася грозным. Мы ўзаемна недацэньвалі адно адное, дзядзька з гонару, а цёця ад страху, і толькі таму след было прыпісаць, што дагэтуль не было стрэлу — ані Зыгмунт не стрэліў у Мянтуза, ані дзядзька не стрэліў з рэвольвера. Я з радасцю думаў пра ад'езд.

Мянтуза я застаў на падлозе з галавой, утуленай у плечы — у яго паявілася схільнасць закрываць галаву, унурвацца; ён не варушыўся, затуліўшыся, толькі молада енчыў, па-польску.

— Гэйта, гэйта, — мармытаў. — Гайзэ, гайзэ! — і іншыя нязвязныя словы, шэрыя і зрэбныя, як зямля, зялёныя, як маладая ляшчына, мужыцкія, сялянскія і маладыя. Ужо страціў апошнія рэшткі сорамаму. Нават прыход Францішка з вячэрай не суняў ягоных ламентаций і ціхіх разжальбаў; ён дайшоў да той мяжы, за якою мы ўжо не саромеемся нурыцца па слугах пры слугах і ўздыхаць да лёкайчыка ў прысутнасці старога лёкая. Ніколі да таго я не бачыў нікога з інтэлігентаў у стане такога заняпаду. Францішак не паглядзеў у той бок, але рукі ў яго дрыжалі ад агіды, калі ён ставіў паднос на стол і ляпнуў дзвярмі, выходзячы. Мянтуз не ўзяў у рот ні каліўца і не мог утуліцца — нешта яму там падказвала, лепятала, кумкала, нешта гняло і дрэнчыла, нешта засцілала мглой, з нечагась там енчыў, нейкія законы выводзіў... Гэта зноў жа звычайная хамская злосць за гардзёлку рвала. Дзядзькоўству ён толькі прыпісваў свае няўдачы з парабкам, панства звінавацілі, панства, калі б не іхнія перашкоды і агіды, напэўна па...братаўся б! Навошта яму перашкодылі? Навошта прагналі Валька? Дарма тлумачыў я, што раніцай трэба з'ехаць.

— Не выеду, скажу, не выеду, ясцэ! Хай самыя выязджаюць, калі хоцуць! Тут Валек, тут і я буду. З Валькам! З Валькам маім адзіным, ой, дана, дана, з парабцаком!

Я не мог з ім паразумецца, ён рашчыніўся, распусціўся ў парабку, для яго перасталі быць якія-колечы адносіны. А калі

ён нарэшце зразумеў немагчымасць заставацца, жажнуўся, багаў не пакідаць парабка.

— За Валька не выеду! Валька я ім не пакіну! Возьмем яго — буду зарабляць, на жыццё, дом — каб я сканаў, не выеду за Валька майго! Юзек, на раны боскія, праз Валька не! Прагоняць з двара, дык на вёсцы знайду сабе кватэру, у старое, — дадаў з'едліва, — у старое асяду! А што ж! з вёскі не прагоняць! У вёсцы кожны мае права!

Я не ведаў, чым тут даць рады. Увогуле не было выключана, што аселіцца ў тае старое, у Зыгмунтавай «удавай», як казаў лёкайчык, і адтуль будзе цкаваць двор і кампраметаваць дзядзькоўства, будзе расказваць панскія таямніцы хамскай мовай, ён — здраднік і даносчык — хамам на пасмяховіска!

Тут за акном страшна грывнула на дзядзінцы. Забрынчала, гурмою азваліся сабакі. Мы прыніклі да шыб. На ганку, відны ў бляску, што падаў з дома, стаяў дзядзька Канстанты з штуцэрам, углядаючыся ў цемру. Ён жахліва прыклаў зброю да шчакі і стрэліў — у начы гук бухнуў як ракета. Панеслася ўдаль на цёмныя ваколіцы. Сабакі як пашалелі, аж заходзіліся.

— У парабка страляе! — Мянтуз сутаргава схапіў мяне — У Валька цяляе!

Канстанты страляў на пострах. Можа, зноў фальварачныя слугі нешта выспеўвалі? Ці стрэліў, не вытрымаўшы нервова, бо ўжо быў зараджаны папярэднім стрэлам, калі ў фіўмуары дастаў рэвольвер з шуфляды? Хто ведаў. Што ў ім тварылася? Ці быў гэта акт тэрору, пачаты з гонару і пыхі? Разгневаны пан агалошваў гукам аж гэнь па самыя далёкія дарогі і самотныя вербы на межах, што ён чувае ў поўным узбраенні. Цёця выхпілася на ганак і хуценька пачаставала цукеркамі, накінула яму на шыю шалік, уцягнула ў дом. Але гук ужо разнёсся беззваротна. Калі дваровыя сабакі на момант аціхлі, я пачуў далёкі водгук сабак у вёсцы, і ў галаве ў мяне праскочыла думка пра сенсацыю сярод людства — парабкі і дзеўкі, і халопы, як гэта яны пытаюцца адно ў аднаго, а што ж бо гэта, а з якога б тое вялікага дзіва ў двары страляніна? Памешчык страляе? Чаго страляе? І плётка пра мардабой, што малады паніч прыняў у морду ад Валька, з вуснаў у вусны ідзе, правакаваная гучным дэманстрацыйным стрэлам. Я не здолеў апанаваць сваімі

нервамі. Я рашыў адразу ўцякаць, спалохаўся ночы ў гэтым двары разгаспадараным нелегальна, поўным атрутных міязмаў. Уцякаць! Уцякаць без адкладу! Але Мянтуз не хацеў без Валька. А тады, уцякаць як мага хутчэй, я згадзіўся забраць і парабка. І так бо ён меў быць звольнены. Нарэшце спыніліся на тым, што дачакаемся, аж усё ў доме засне, і тады я пайду да лёкайчыка, намоўлю да ўцёкаў, у разе адпору — загадаю! Вярнуся з ім да Мянтуза і ўжо ўтрох дамо рады, як нам выцерабіцца ў чыстае поле. Сабакі ведалі Валька. Рэшту ночы перабудзем у полі, пасля чаго — у горад. У горад, хутчэй у горад! У горад, дзе чалавек меншы, лепш аселя ў людзях і падабнейшы да людзей. Мінуты перацягваліся ў бясконцасць. Мы пакаваліся і пералічвалі грошы, а амаль не кранутую вячэру завінулі ў насоўку.

Пасля дванацатай, праверыўшы праз акно, што цемра аблегла ўсе пакоі, я зняў абутак і босы выйшаў у малы калідорчык, каб як найцішэй дастацца да буфета. Калі Мянтуз зачыніў дзверы, перакрыўшы апошні промнік святла, калі я прыступіў да чыну і пачаў паступова пранікаць у заснулы дом, я зразумеў, якое шалёнае маё прадпрыемства, якая вар'яцкая мэта — паглыбляцца ў прастору для захопу парабка. Няўжо толькі дзеянне выбаўляе з шаленства ўсё шаленства? Я пасоўваўся крок па кроку, нага за нагу, падлога часам парышвала, на гарышчы пацукі грызлі і лапаталі. За мною ў пакоі застаўся Мянтуз з -народу; пад мною ў партэры дзядзька, цёця, Зыгмунт і Зося, да чых слугаў я бессаромна краўся босай ступою; перад мною ў буфеце той слуга як мэта ўсіх забегаў. Я павінен быць вельмі пільны. Калі б мяне тут у калідоры хто-небудзь застаў, упоцёмках, ці ж бы мог ён зразумець сэнс эскапады? Якімі сцежкамі выходзіш на гэтыя пакручастыя і анармальныя дарогі? Нармальнасць — гэта канатаходзец над прорвай анармальнасці. Колькі ж бо ўтоенага шалу змяшчае ў сабе звычайны парадак — сам не ведаеш, калі і як бег здарэнняў прывядзе цябе да захопу парабка і ўцёкаў у чыстае поле. Выкрасці, бадай што, больш трэба было б Зосяю. Калі ўжо каго я меўся выкрасці, дык Зосяю, нармальным і правільным быў бы захоп Зосі з вясковага двара, калі ўжо каго, дык Зосяю, Зосяю, а не дурнога, ідыёткага парабка. І ў памрочышчы калідорчыка наведала мяне спа-

куса ўмыкання Зосі, яснага і чыстага ўмыкання Зосі, о, Зосю ўмыкнуць!

Гэй, умыкнуць Зосю! Умыкнуць Зосю даспела, па-панску і па-шляхецку, як гэта ж на свеце колькі разоў умыкалі. Я мусіў бараніцца гэтай думкай, выяўляць яе беспадстаўнасць — аднак чым далей я краўся па здрадлівых маснічынах, тым больш прыцягвала, вабіла простае і натуральнае ўмыканне, нармальнасць у процілегласць гэтаму забытанаму выкраданню. Паткнуўся на дзірку — пад нагамі была дзірка, дзірка ў падлозе. Адкуль дзірка? Здалася мне знаёмай. Прывітанне, прывітанне — гэта ж мая дзірка, я ж яе сам і зрабіў колькі гадоў таму назад! Гэта ж на імяніны я атрымаў ад дзядзькі сякерку, сякеркай і высек гэтую дзірку. Надбегла цёця. Стаяла тут, крычала на мяне, прыгадаліся, як жывыя, асобныя фрагменты лаянкі, акцэнтны крыку — а я ёй знізу сякеркай — цях! Па назе! Ах, ах, як заверашчала! Яе крык усё яшчэ быў тут — я спыніўся, быццам мяне за нагу схапіла сцэна, якое ўжо не было, а якая ўсё ж была тут, на гэтым самым месцы. Я шарахнуў па назе. Выразна ўбачыў у цемры, як яе шарахнуў, невядома чаму, мімаволі, аўтаматычна, а яна як не закрычыць! Закрычала і скокнула. Мае цяперашнія дзеянні мяшаліся і перапляталіся з колішнімі дзеяннямі, у мінулым і даўно мінулым часе, раптам ахапіла мяне дрыготка, аж пашчэнкі звяло. Божа, гэта ж я мог адсячы ёй нагу, каб замахнуўся мацней, якое шчасце, што яшчэ не было дастаткова сілы, о, дабраслаўеная слабасць. А цяпер я быў у сіле. А каб гэта, замест да парабка, пайсці да цёцінай спальні ды як след шарахнуць сякеркай? Прэч, прэч дзяцінства. Дзяцінства? Але ж, святы Божа, парабак таксама быў дзяцінствам, калі я ішоў да парабка, дык, зрэшты, мог бы пайсці і шарахнуць цёцю, адно было вартае другога — шарахнуць, шарахнуць! О дзецінада. Я асцярожна мацаў нагою, бо то ж кожны мацнейшы скрып мог выдаць мяне, але мне здавалася, што я мацаю, як дзіця, і іду, як дзіця. О, дзецінада. Траякае было дзяцінства, якое ўчапілася за мяне, з адным я даў бы сабе рады, але яно ж было траякае. Першае, дзяцінства паходу па лёкайчыка — парабка. Другое, дзяцінства ўспамінаў пражытага тут колькі гадоў назад. Трэцяе, дзяцінства панскасці, як пан я таксама быў дзіцем. О, ёсць на зямлі мясціны і ў жыцці больш-

менш дзіцячыя, але вясковы двор — гэта ці не найдзіцячайшае месца. Тут панства і люд ўзаемна трымаюцца і затрымліваюцца ў дзіцяці, тут кожны кожнаму — дзіця. Заглыбляючыся боса ў калідор, маскаваны цемрай, я ішоў як у шляхецкае мінулае і ва ўласнае дзяцінства, свет духоўны, цялесны, інфантальны і непрадбачаны абдымаў, высмоктаваў і ўцягваў. Слепата ўчынкаў. Атавізм інстынктаў. Панска-дзіцячая фантазія. Я ішоў як у анахранізм велізарнай аплявухі, якая была адначасова шматвяковай традыцыяй і інфантальным плескачом, адным замахам вызваляў пана і дзіця. Дамацаўся да лесвічнай парэнчы, па якой калісьці я з'язджаў, упіваючыся аўтаматызмам язды — згары аж да самага нізу! Інфанта, інфанта — кароль, дзіця, разбушаванае пан-дзіця, ох, от калі б цяпер шарахнуць цётку, ужо ж бы не падвялася — і дзіву даўся сваёй сіле, пазурам, кіпцям, кулакам, мужчыны ў дзіцяці спалохаўся. Што я раблю тут, на гэтых сходах, куды і чаго іду? І зноў у галаве засвяцілася ўмыканне Зосі як адзіна магчымая прычына ўсёй выправы, адзіна мужчынскае вырашэнне, адзінае месца для мужчыны... Умыкнуць Зосю! Па-мужчынску ўмыкнуць Зосю! Апантала мяне гэтая падумка, але вось жа... нагадвала мне... трызвоніла ўва мне.

Унізе, у сенцах затрымаўся. Глушыня — ні шалахцінкі, ні пашавелінкі, нічога нідзе не варухнулася, усе пайшлі на адпачынак як штодня, а звыклым часе, напэўна цёця пазаганяла ўсіх у ложку і акрыла коўдрамі. Іншая рэч, што іхні спачынак не быў сапраўдным спачынкам, кожны ў сябе пад коўдрай снаваў канву перажытых здарэнняў. На кухні таксама ціха, толькі праз шчыліну з буфета праблісквала святло, лёкайчык чысціў боцікі, а на ягонай храпе я не змеціў аніякіх перажыванняў, была звычайная. Я ціха ўсунуўся, зачыніў дзверы, прыклаў палец да вуснаў і шэптам на вуха з захаваннем найбольшай асцярогі пачаў свае ўгаворы. Што каб зараз жа ўзяў шапку, кінуў усё і ішоў з намі, што едзем у Варшаву. Жахлівая роля, лепш хацеў бы не ведаю чаго, ніж тыя дурныя ўгаворы, і яшчэ ўдатак шэптам. Тым больш, што я абапіраўся. Казаў яму, што панства яго звальняе, што куды лепш яму ўцячы гэнь куды, у Варшаву, з Мянтузам, які дае на ўтрыманне — той не разумеў, не мог зразумець.

— Нашто-та мне тое якоесь уцяканне, — сказаў з інстынктыўнай неахвотай да ўсякіх панскіх намыслаў. І зноў мне дала падумка, што Зося лягчэй далася б, з Зосяй гэты начны шэпт быў бы лішні. Дэфіцыт часу зрабіўся перашкодай далейшым уговорам. Я даў яму па храпе і загадаў, тады паслухаўся — але даў праз анучку. Праз анучку храснуў яму ў падбароддзе, я мусіў прыкласці анучку і праз яе храснуць, каб не было галасу — о, о! — праз анучку ноччу я біў па мордзе парабка. Ён паслухаўся, хоць анучка азвалася ў ім пэўным сумневам, просты люд не любіць ніякіх адхіленняў ад нормы.

— Ходзь, псяюха, — загадаў я і выйшаў у сенцы, ён за мною. Дзе сходы? Цёмна, хоць вока выпары.

У глыбіні скрыпнулі дзверы і дзядзькаў голас спытаў:

— Хто тут?

Я борздзенька схапіў лёкайчыка і пхнуў у сталовую. Прысела на кукішкі за дзвярыма. Канстанты набліжаўся павольна і ўвайшоў у пакой, тут жа і прасунуўся каля мяне.

— Хто тут? — паўтарыў абачліва, не хочучы даць пудлу на выпадак, калі б нікога не было. Кінуўшы пытанне, пайшоў за ім углыб сталовай. Затрымаўся. Не было запалак, а цемра непраглядная. Павярнуўся, але праз некалькі крокаў спыніўся і аціх — аціх дасканалы і адразу — ці ў цемры дастаў яго спэцыфічны, прасталюдскі пах лядашчага парабка, ці панская выдалікачаная скура адчула лапы і храпу? Ён стаяў так блізка, што мог бы дастаць нас рукою, але менавіта гэта падказвала яму трымаць рукі пры сабе, заблізка быў, блізкасць хапала яго ў пастку. Ён застыў, а безрух яго спачатку вольна, пасля што раз паспешней кандэнсаваўся ў выраз трывогі. Не думаю, каб ён быў баязлівец, хоць як казалі, са страху залез на лесніка — не, не таму не мог паварушыцца, што баяўся, а баяўся, бо не мог паварухнуцца — калі ж такі аціх і замарудзіў, з кожнай секундай пачатак руху нанова з гледзішча чыста фармальнага рабіўся ўсё больш ускладнёным. Здавен жыла ў ім страхата, а цяпер толькі выхінулася і сціснулася, тонкія костачкі памешчыка сталі яму косткай ў горле. Парабак ані пікнуў. І так мы стаялі ўтрох за паўметра. Скура абудзілася, валасы вожыкам сталі. Я не перапыняў гэтага. Я калькуляваў, што нарэшце ён знойдзе ўладу над сабою і адступіць, даючы магчымасць нам

адступіць і ўцячы праз сенцы ўгору, але я не ўзяў пад увагу, што нарастаючая трывога падзеяла паралізуюча — бо цяпер, я ведаў напэўна, настала ўнутраная перамена і адварот, і Канстанты ўжо не таму баяўся, што не мог рушыць, а рушыць не мог ад страху. Я шукаў на ягоным твары павагі жудасці, ён мусіў мець засяроджаны твар, бязмежна сур'ёзны... і я сваёй чаргою пачаў баяцца — не яго, а ягонай трывогі. Калі б мы адступілі альбо хоць трошачкі варухнуліся, ён мог кінуцца і схопіць нас. Калі ў яго быў рэвольвер, мог стрэліць — хоць жа не, на стрэл мы былі занадта каля яго, ён мог фізічна, але не мог псіхічна — бо чалавек павінен папярэдзіць стрэл унутраным, душным стрэлам, а на гэта не хапала дыстанцыі. Ён мог аднак кінуцца з рукамі. Мы ведалі ягоную постаць — ён не ведаў нашай. Я хацеў аб'явіцца, я хацеў сказаць «дзядзьку» альбо нешта ў гэтым родзе. Пасля столькіх секундаў, а можа нават мінут я не мог ужо. Было запозна — як выглумачыць маўчанне? Смяяцца хацелася, як бы хто мяне казыгаў. Разрастанне. Перабольшванне. Перабольшванне ў чэрнядзі. Раздыманне і расшырэнне ў спалучэнні з курчаннем і напінаннем, вымігванне і нейкае агульнае і дэталёвае вылузванне, стынуцае напружванне і застыванне напружлівае, завісанне на туюсьняккай нітачцы і ператварэнне і пераробленне ў нешта, ператварэнне, а далей — трапленне ў камунікатыўную і выпетрывальную сістэму і, як калі б на вузенькай дошчачцы, паднятай на вышыню шостага паверха, з дапамогай усялякіх прыладаў. І падказыванне. У сенцах азвалася члапанне, але немагчымасць дрыжання была такая, што ніхто з нас не дрыгнуў. Зыгмунт падыходзіў у пантофлях.

— Ёсць тут хто? — спытаўся з парога.

Зрабіў крок і паўтарыў: — Ёсць тут хто? — і замоўк, застыў, адчуўшы, што нешта свеціцца. Ён ведаў, што бацька недзе тут, бо перад гэтым чуў крокі і пытанні Канстанта — дык чаму ж бацька не азваўся? Але бацьку закаркавалі адвечныя страхі і трывогі, ха-ха-ха, не мог, не мог, бо баяўся! А сына закаркаваў бацькаў страх. Спалохаўся ўсім ужо выпрадукаваным страхам і суцішыўся, як навікі. Можа, зрэшты, спачатку яму зрабілася ніякавата, але зараз ніякавасць набыла лекавую якасць і расла сама з сябе. *Da capo* вылузванне, набуханне і пераболь-

шванне, узмацненне да 101 моцы, разрастанне і напінанне, выдалікачванне, аблашчванне, напружванне, выслухванне ў манатоннасці, выпетрыванне і завісанне — бясконца, бясконца, бязмежна, тонучае ўніз і ўгору, з Зыгмунтам крыху далей. Заціск, непраглыннанне і таймаванне, трыманне галавы, распад і лопанне, доўгае выблытванне, падсумаванне, выпіханне і прывядзенне, пераробліванне і нацягванне, напружванне... Мінута? Гадзіна? Што будзе? Цераз галаву пералятала святло. Я згадваў: вось тут надоечы я затаіўся, каб напалохаць пясчунку. Тое самае месца — і ледзь не засмяяўся. Цыц! Які тут смех? Годзе ўжо, трэба скончыць, спыніць, што будзе, калі нарэшце дзяцінства раскрыецца, калі б мяне выявілі па такім часе з лёкайчыкам, дзіўная рэч, невытлумачальная, о, Зося, з - Зосяй быць, з Зосяй, не з ім дыханне перапыняць! З Зосяй не было б па-дзіцячы! Як бач я зрабіў дзёрзкі крок і схваўся за парцерай, пэўны, што не асмеляцца рухацца. І неяк не адважыліся. Настала ў цемры, апрача страху, нейкая нязручнасць, апрача ўсяго нязручна ім было парушаць цішыню, быць можа, мелі намер, думалі над тым, але не ведалі, як да гэтага прыступіцца. Я кажу тут пра іх уласную цішу. Бо сваю я перапыніў рухам. Мабыць, яны думалі толькі пра фармальны бок праблемы, шукалі блізіру, прычыны, знешняй матывацыі, найгорш, што адзін аднаго бянтэжыў сваёй прысутнасцю і абодва мысляры стаялі, не могуць перастаць і спыніць, а выпіхванне і выблытванне адбывалася бесперастанку. Знайшоўшы магчымасць руху, я рашыў схопіць парабка, пацягнуць і хуценька выйсці ў сені, але перш чым я зрэалізаваў рашэнне — святло, святло! — на падлозе слабое прасвятленне, скрып, члапанне, Францішак, Францішак падыходзіць са святлом, рысуецца нага дзядзькі, на святло, на святло, на яўнасць! Шчасце, што я быў за парцерай! Але іх стары слуга выцягнуў на святло з ўсім, што рабілася ўпоцьмах! І выступілі: дзядзька, Зыгмунт, лёкайчык — не маглі не выявіцца! Дзядзька з крыху ўскудлачанымі валасамі, за крок ад парабка, фронтам адзін да аднаго — а Зыгмунт далей у пакоі, як тычка.

— Хто ходзіць? — спытаў стагнатлівым голасам камердынер, пасвечваючы малой газнічкай; але спытаўся занадта по-

зна, толькі каб засведчыць свой прыход. Бо ж бачыў іх як на далоні.

Канстанты паварушыўся. Што падумаў Францішак, убачыўшы яго каля лёкайчыка? Чаго яны стаялі побач? Ён не мог адразу адступіцца, але сваім рухам ён адкаснуўся ад Валька; пасля зрабіў крок убок.

— Што ты тут робіш? — крыкнуў, мяняючы ў сабе страх на злосць.

Лёкайчык не адказаў. Не знайшоў ніякага адказу. Ён стаяў з вялікай лёгкасцю, але не хапіла яму языка ў храпе. Ён быў адзін з панамі. І маўчанне сына люду, яго невысвятленне, кідала цень падазрэння. Францішак паглядзеў на дзядзьку — панства ўпоцемку з Валькам? Няўжо і сам памешчык з ім запанібратнічае? — стары слуга з лямпай спакваля пакрыўся чырванню і гарэў ужо месяцам ясным у змроку.

— Валек! — крыкнуў Зыгмунт.

Усе гэтыя выкрыкі не былі добра размешчаныя ў часе, яны наставалі альбо зарана, альбо запозна, і я стуліўся за парцьерай.

— Я пачуў, што хтось тут ходзіць, — бязладна, налева-направа, пачаў Зыгмунт. — Пачуў, што хтось ходзіць. Ходзіць. Нешта тут робіць? Што тут робіць? Кажы ж! Чаго тут хацеў? Адказвай!!! Адказвай, псякрэў! — гарачыўся ў жудасным няладзе.

— Вядома што, — сказаў пасля працяглага, забойчага маўчанення чырвоны, як агонь, слуга. — Вядома што, вельм-пане.

Паглядзіў бакенбарды.

— У шуфлядзе сталовае срэбра. А заўтра вяльмож-панства меліся звольніць яго з абавязкаў. Дык я сабе намерыўся... грыпснучь.

Грыпснучь! Украсці хацеў! Знойдзена інтэрпрэтацыя — хацеў украсці і быў заспеты. Усім, не выключаючы Валька, зрабілася аж-аж, я таксама за парцьерай знікавеў. Канстанты адсунуўся ад лёкайчыка і сеў на крэсла каля стала. Ён вярнуў сабе нармальныя адносіны да парабка разам з самаўпэўненасцю. Украсці хацеў!

— Ходзь-но сюды, — сказаў Канстанты, — ходзь-но сюды, кажу... Бліжэй, бліжэй... — Ён ужо не баяўся Валькавага набліжэння і яўна цешыўся, што не баіцца. — Бліжэй, — паўтараў, — бліжэй. — А Валек недаверліва разгублена пады-

ходзіў, — яшчэ бліжэй, — парабак ужо амаль кранаўся яго, а тады адвінуўся і трэснуў, седзячы, трэснуў па мордзе, як Манэ, Тэкель, Фарэс! — Я цябе навучу красці! — О, шчасце ударыць на святле пасля таго страху ў цемры, біць па храпе, якая так страшыла, біць у рамках, акрэсленых ясным паняццем крадзяжу! О, радасць нармальных адносінаў пасля столькіх ненармальных адносінаў! Зыгмунт, ідучы следам за прыкладам бацькі, навесіў па зубах, — віслыя сады Семіраміды! Пляснуў з прыцмокам! За парцэрай я звінуўся, як на шпульцы.

— Я не кроў! — сказаў парабак, хапаючы паветра.

Гэтага чакалі. Гэта ім умажлівіла зысканне блізіру крадзяжу да крайняй мяжы. — не кроў? — сказаў Канстанты і, нахіліўшыся з крэсла, урэзаў у пысак. — не кроў! — сказаў паніч і таксама хляснуў дадаткова, стоячы, коратка, гузавата. — Дарваліся. — не кроў? не кроў? — і з гэтым пытаннем, паўтараным доўга, без пярэрвы, таўклі і шукалі рукамі храпы, і знаходзілі яе, і ўвальвалі коратка, спружыніста ці замашыста, з ляскам! Той засланыўся плячыма, але яны ўмелі дастаць! Доўгі час яны мелі доступ толькі да храпы, але я адчуваў, што гэта не пашырыцца; як жа — памешчык паламаў засаўкі, схапіў за валасы, а як што схапіў за валасы, пачаў таўчы таго лобам аб дзверцы посуднай шафы. — Я цябе навучу красці! Я цябе навучу красці!...

Ха, і пачалося! Праклятая ноч раздзімання! Праклятая цемра вывелізарвання, цемра выдабывання, без той купелі ў цемры не было б і гэтага. Быў на гэтым асадак цемры. Разгуляўся ў Кастуську мужык! Пад выглядам крадзяжу тузаваў за страх, за пагрозу, за чырвань, за па...братанне з Мянтузам, за ўсё выцерпленае. — Гэта маё! Маё! — паўтараў, тыцкаючы яго аб шуфляды, канты, арнаменты, разьбёныя гзымсікі. — Маё, псякрэў! — І спакваля мяняўся сэнс гэтага «маё», невядома было, ці заходзілася пра срэбра і сталовым прыборы, ці яшчэ й пра цела і душу, валасы, звычаі, рукі, панскасць, глянцавыя манеры, культуру і пароду, ужо тоўк ім не аб шуфляду, а так, у прастору тоўк — адкінуў зачэпку! Здавалася, што валячы і ўвальваючы Вальку-парабку, ён хоча фарсіраваць самога сябе, сябе, а не срэбра, не маёмасць, а сябе. Сябе фарсіраваў!

Тэрор! Тэрор! Стэрарызаваць, перафарсіраваць, хай не лезе бра...тацца, ні трапацца, ні вычуды ладзіць, хай прыме панства як боства! Панскай далікатнай ручкай валіў яму ў морду сваю існасць! Так індык прышчапляе вераб'ю індыка! Так фокстэр'ер прышчапляе кундалю культ фокстэр'ера! Сава сойцы! Буйвал сабаку! За парцьерай я праціраў вочы, хацеў крычаць, клікаць на дапамогу, але не мог. А Францішак з газнічкай прысвечваў збоку. Цёця! Цёця! Ці мне вочы заводзілі, ці я ў дзвярах фіўмуару ўбачыў цёцю з цукеркамі. Па мне прабегла надзея, што, можа, цётка ўратуе, залагодзіць — знейтралізуе. Не! Яна падняла рукі, як на лямант, але замест таго, каб крыкнуць, усміхнулася — ні складу ні ладу, пацалуй кабылу ззаду, махнула рукою, выканалала адзін, другі няпэўны рух і адступіла да фіўмуара. Зрабіла выгляд, што яе тут зусім няма, не прыняла таго, што ўбачыла, не асымілявала, доза была занадта моцная — і перхнула ў сабе і перхнула ўглыб, а хутчэй разлілася назад такім імглістым чынам, што ў мяне закраўся сумнеў, а ці была яна тут увогуле. Канстанты з сілы даўся — і зноў памкнуўся да фарсіравання — а Зыгмунт падскокваў збоку і таксама фарсіраваў сябе, фарсіраваў і фарсіраваў, наколькі толькі мог дастаць рукою да парабка. Калі дзядзька асеў, той дападаў і фарсіраваў усёй моцай, звышмоцай, перамоцай! Праз сціснутыя сківіцы выпускалі задыханья крыкі, як напрыклад:

— А, дык я залез на лесніка! На лесніка залез! А, дык бра...-тацца закарцела!

— А, дык ў мяне старая!

І валілі, і ўвальвалі, каб ужо раз і назаўсёды перабіць і перасіліць усё гэта! Фарсіравалі, але трымаючыся праваў, ніякіх падножак, ні разу ў спіну, валілі толькі рукамі (а ў рукі ўваходзяць і кулакі!), перавальвалі, увальвалі ў храпу і па храпе! Не біліся з ім — не білі яго — толькі па мордзе давалі! І гэта ім было дазволена. Гэта было адвеку забраніравана. А стары Францішак падсвечваў, і калі ім рукі памлелі, тактоўна падмяніў.

— Панства вельм-адвучвае красці! Панства вельм-адвучвае!

Нарэшце перасталі. Селі. Парабак хапаў паветра. Юшка цякла ў яго з вуха, храпа і галава былі збітыя на горкі яблык. Пачаставаліся папяросамі, а стары падскочыў з запалкай. Здавалася, што скончылі. Зыгмунт пусціў колка.

— Старку падай! — крыкнуў. — Старку падай!

Ці ашалелі? Як ён меў падаваць ім старку? Парабак заміргаў акрываўленымі зенкамі.

— Кей у вёсцы е, ясны пане!

Я пацёр лоб. Але ім наўме была не вяскоўка, сарамлівая старка Юзэфка, а тая вытрыманая, даспелая, знакамітая і панская старка ў буфеце, у бутэльцы! І калі лёкайчык нарэшце дапёр і скочыў да шафы, дастаў бутэльку, кілішкі, Зыгмунт завёўся з бацькам і кульнулі па кілішку шляхетнай, высталялай старкі. А пасля другі кілішачак! І трэці, а й чацвёрты ўнагонку!

— Ужо ж мы яго навучым! Дамо дрэсуру!

І пачалося, і заўсчалася... аж я засумняваўся, ці не паехала ў мяне... Бо нічога так не ездзіць, як мазгі. Ці магло такое быць напраўду? Схаваны за парцьерай, босы, я не быў пэўны, ці бачу праўду, а ці працяг цемры — ці можна босаму бачыць праўду, босаму? Здымі боты, схавайся за парцьерай ды і глядзі сабе! Глядзі набоса! Жудасны кіч! Густа папіваючы даспелую, вытрыманую старку, яны пачалі дрэсуру парабка на ўвішнага лёкайчыка. — Тое зрабі, там тое прынясі! — крычалі. — Кілішкі! Сурвэткі! Хлеб, булкі! Закускі! Шынку! Накрый! Падай! — парабак бегаў і ўвінаўся, вывінчваўся, як вуж пад віламі. — А тыя давай раз'ядацца перад ім, смакаваць, прысмакаваць, папіваць і закусваць — фарсіравалі ясціе, фарсіравалі піціе панскае. — Панства, прозіт! — усклікнуў Канстанты, куляючы кілішак старкі — Панства, ямо! — уторыў Зыгмунт. — Маё ямо! Маё пью! Я пью маё! Ем сваё! Маё, не тваё! Маё! Знай пана! — крычалі і падсоўвалі яму пад нос самых сябе, фарсіравалі ўсе свае ўласціваці, каб да канца жыцця не лез крытыкаваць і аспрэчваць, дзіваваць і дзіву давацца, каб прыняў як рэч самую ў сабе, рэч самадастатковую. *Ding an sich!* І крычалі: — Што пан скажа, слуга мусіць! — і кідалі загады, не было краю загадам, а парабак выконваў і выконваў! — Цалуй мне ў нагу! — цалаваў. — Пакланіся. Падай у ногі! — упадаў, а Францішак як на дудачцы падыгрываў з тактам:

— Панства вельм-дрэсуюць! Панства вельм-навучаць!

Дрэсавалі! Навучалі! За сталом, заплямленым старкай, у святле газнічкі! Гэта дазвалялася, бо вясковага парабка дрэсіравалі на лёкайчыка. Я хацеў крыкнуць, што — не, не, до-

сыць — і не мог. Саромеўся паказаць, што бачу. Не ведаў, ці бачу так, як было, а ці не памыляюся, колькі майго ў кічы, які разгортваўся перад мною, можа, калі б дзівіўся ў ботах, не ўбачыў бы гэтага. І дрыжаў, каб дзе які зірк трэцяй асобы не згледзеў мяне з гэтай сцэнай, як частку сцэны. Я курчыўся ад удараў па храпе, якія прымаў парабак, душыла мяне распач і трывога, але ж і смяяцца хацелася, я смяўся міжволі, як бы нешта падказывала ў пяту, о, Зося, Зося калі б тут была, Зося ўмыкнуць, з Зосяй уцякаць як дарослы мужчына! А тыя доўга дрэсавалі і дрэсавалі даспела, па-панску, недаспелага хлопца, з элеганцыяй, з бляскам нейкім нават, распертыя на крэслах за сталом, папіваючы вытрыманую старку.

У дзвях паявіўся Мянтуз!

— Пусцэтэ ёго! Пусцэтэ!

Ён не крыкнуў. Піснуў горлам. Рушыў на дзядзьку! І як бач я ўбачыў, што ўсё відаць! Відаць! За вокнамі — парабкі, дзеўкі, канюшныя, мужыкі і бабы, гаспадыні, фальварковыя слугі, слугі дамовыя — цэлы натоўп, усе глядзелі. Вокны былі не занавешаныя. Звёў іх сюды начны вэрхал! Глядзелі з пашанаваннем, як панства ганяе Валька — як яго прывуцают, муструют і трэсуют на лёкайцыка.

— Мянтуз, глядзі! — крыкнуў я. Запозна. Канстанты здолеў яшчэ пагардліва адварнуцца да яго бокам і дадаткова хляснуць па мордзе лёкайчыка. Мянтуз кінуўся, схапіў, абняў рукамі, прытуліў. — Мой! не дом!! не дом! — Смаркач! — крыкнуў Канстанты. — Па дупе! Па дупе. Па дупе дастанеш, смаркач! — Абодва з Зыгмунтам кінуліся на яго. Хлапечы сковыт Мянтуза давёў паноў да шалу. Знікчэмніць па дупе! Адабраць у яго ўсякае значэнне ягонага бра...тання, пры Вальку і насуперак наталачы за акном па дупе даць! — Гэй та, гэі та, гэі та! — піснуў Мянтуз, дзіўна скурчыўшыся. Скочыў за парабка. А той, быццам здабыўшы непакору і смеласць перад панствам у выніку збратання з Мянтузам, у раптоўным запанібратстве гваздануў Канстанту па пыску.

— Чого пхнэш? — крыкнуў ардынарна.

Лопнула містычная клямра! Рука слугі апусцілася на яснапанскае прападобнае аблічча. Хруст, таран і свечкі ў вачах. Канстанты так не быў гатовы, што аж вываліўся. Недаспеласць

разлілася паўсюль. Бразгат разбітай шыбы. Цемра. Камень, трапна шпурнуты, стоўк лямпу. Пусцілі вокны — люд фарсіраваў і пачаў паволі ўлазіць, у цемры залюднілася мужыцкімі часткамі цела. Душна, як у канцылярыі ў чыноўніка. Лапы і ступакі — не, у люду няма ступакоў — лапы і ногі. Многая колькасць лап і ног, масавых, цяжкіх. Люд, заахвачаны выключнай недаспеласцю сцэны, страціў павагу і таксама ўпрогся ў бра..танне. Я яшчэ пачуў віск Зыгмунта і віск дзядзькі — здаецца, што ўзялі іх неяк паміж сабою і забраліся да іх даволі свабодна і нязграбна, але я не бачыў, бо цёмна... Я выскачыў з-за парцьеры. Цёця! Цёця! Цёцю ўспомніў. Боса пабег у фіўмуар, схапіў цёцю, якая на канапе старалася не існаваць, і ну ж цягнуць, пхаць да кучамалы, каб змяшалася з кучамалай.

— Дзіцятка, дзіцятка, што ты робіш? — благала і штурхала, і цукеркамі частавала, але я, уласна, як дзіця цягну і цягну, цягну да кучамалы, упіхваю, яна ўжо ў іх, ужо трымаюць! Ужо цётка ў сувалцы! Ужо ў сувалцы! Прамчаўся па пакоях. Не ўцякаць — мчаць, толькі мчаць, нічога больш, толькі мчаць, мчаць падганяючы сябе і дуднячы босымі ножкамі! Выскачыў на ганак. Месяц выплываў з-за хмар, але гэта не быў месяц, а толькі пупа. Пупа невымерных памераў над вяршалінамі дрэў. Дзіцячая пупа над светам. І пупа. І нічога, толькі пупа. Там у іх кучамала, а тут пупа. Лісткі на кустах дрыжаць пад лёгкім павевам. І пупа.

Смяротная роспач ахапіла мяне і прыціснула. Я быў зыфантафілізаваны дашчэнту. Куды бегчы? Вяртацца ў двор? Там нічога — плясканіна, пэцканіна і кулянне ў кучамале. Куды вярнуцца, з чаго пачаць, як уладзіцца ў свеце? Дзе змясціцца? Я быў адзін, горш чым адзін, бо здзяцінелы. Не мог быць доўга адзін, без сувязі з нічым. Я пабег дарогай, скачучы праз сухія патыкі як палявы конік. Я шукаў сувязі з нечым, новага, хоць бы тымчасовага ўкладу, каб не тырчаць у пуштаце. Цень адарваўся ад дрэва. Зося! Схапіла мяне!

— Што там такое? — шаптала. — Мужыкі напалі на бацькоў?

Я схапіў яе.

— Уцякайма! — адказаў.

Мы разам уцякалі праз палі ў невядомую далеч, і яна была

як умыкнутая, а я — як умыкач. Мы беглі мяжою праз палі, пакуль хапіла нам духу. Рэшту ночы перачасавалі на невялікай лугавіне над вадою, зашыўшыся ў сітнік, дрыжучы ад холаду і звонячы зубамі. Палявыя конікі цвіркаталі. На світанні новая пупа, стакроць больш цудоўная, чырвоная, выплыла на небасхіл і заліла свет прамянямі, змушаючы ўсе прадметы класці даўжэныя цені.

Невядома было, што рабіць. Я не мог вытлумачыць Зосі, што сталася ў двары, бо саромеўся, а, зрэшты, не знаходзіў слоў. Яна ж, падобна на тое, збольшага здагадалася, бо таксама саромелася і так згопалу не магла выказацца. Яна сядзела ў надводных чаратах і пакашлівала, бо з чароту цягнула сырасцю. Я пералічыў грошы — было каля 50 золтых і яшчэ нешта там дробнымі. Тэарэтычна беручы, след было ўдацца пехатою да дзе-якога бліжэйшага двара і там шукаць дапамогі. Як жа аднак выслоўлівацца ў такім двары, як прадставіць усю гісторыю, сорам не дазваляў гаварыць, і я лепш хацеў бы рэшту жыцця правесці ў чаратах, чым выступаць з гэтым перад людзьмі. А не ж! Лепей ужо прызнаць, што я ўмыкнуў, што уцякаем разам з бацькоўскага дома, гэта было значна даспельшае — лягчэйшае для прыняцця. І прымаючы гэта, не трэба нічога высвятляць і выслоўлівацца, бо кабета заўсёды прымае, што яе кахаюць. Мы маглі пад выглядам гэтага ціхачом дабрацца да станцыі, паехаць у Варшаву і знайсці сабе там новы быт у сакрэце ад усіх — а сакрэт гэты быў бы абгрунтаваны маім умыканнем.

Дык я даў ёй бусі ў абедзве шчочкі і выказаў гарачыя пачуцці, пачаў перапрашацца, што ўмыкнуў, і тлумачыў, што яе бацькі ніколі не згадзіліся б на сувязь са мною, бо я не быў досыць заможна сітуіраваны, што з першай хвіліны запалаў да яе пачуццём і зразумеў, што і яна палае да мяне тым самым.

І сказала:

— Чалавек павінен быць усебаковы, удасканалвацца духоўна і цялесна, быць заўсёды здатным! Я — за паўнату чалавечнасці. Вечарамі люблю ўперціся лобам у шыбу і заплюшчыць вочы, тады адпачываю. Люблю кіно, але захапляюся музыкай. — А я мусіў згаджацца. І далей шчабятала, што раніцай, прагнуўшыся, павінна пацерці сабе носік, будучы пэўная, што носік не можа быць мне абьякавы, і выбухала смехам, а я так-

сама выбухаў. А потым са смуткам казала: — Ведаю, што я дурная. Ведаю, што нічога добра не ўмею. Ведаю, што нязграбная... — А я мусіў пярэчыць. Яна ж ведала, што я пярэчу не ў імя існай праўды, а толькі, бо кахаю, і таму прымала гэтыя пярэчанні з радасцю, у захапленні, што знайшла абсалютнага паклонніка *a priori*, які кахае, які згаджаецца, прымае і акцэнтуйе ўсё, усё, зычліва, цёпла...

О, пытка, якую я мусіў вытрываць, каб уратаваць, прынамсі, блізір даспеласці на тых сцежках, якія вядуць праз іржышчы, калі там далёка качалася і мянтузілася людская галота з васпанствам, а ўгары завісла пупа, страшная, бязлітасная, зенітальная, ззяла пячорамі прамення, мільярдам стрэлаў — о, цёплая зычліваць, забойчая, церпкая чуласць, узаемнае захапленне, закаханасць... О жорсткасць кабетак, такіх ласых на мілату і мілажальнасць, такіх пахапных і сквапных да той любоўнай сыгранасці, такіх спрытных на тое, каб зрабіцца прадметам захаплення... Як яна магла, такая мяккая, такая ніводная і ніякая, згаджацца на мае запады і забегі, прымаць культ, ласа, смачна наядца маім шанаваннем? Ці існуе на зямлі і пад разжаранай пупай рэч страшнейшая, ніж тое жаночае цяпельца, тая сарамяжлівая, даверлівая абагоўленая любоў і затульванне ў сябе?... І што горш, каб адузаемніцца і дапоўніць узаемным укладам захаплення, яна пачала захапляцца мною — і цікаўлена, з увагай выпытваць у мяне пра мяне не таму, што напраўду цікавілася, а дзеля рэваншу — бо ж ведала, што калі будзе мною цікавіцца, я пагатоў буду цікавіцца ёю. Так тады я і быў вымушаны гаварыць ёй пра сябе, яна ж слухала, з галоўкай на маім плечуку, час ад часу ўточваючы пытанні, каб падкрэсліць, што слухае. І сваёй калейкай карміла мяне сваім захапленнем, прытулена, закаханая, што я аж так ёй падабаюся, што адразу зрабіў на яе ўражанне, што няма ладу як усё больш кахаю, што я такі смелы, такі адважны, што аж куды к чорту які...

— Ты ўмыкнуў мяне, — казала, упіваючыся сваім казаннем. — Не кожны б на гэта ўспасобіўся. Ты пакахаў і ўмыкнуў, нічога не пытаўся, а ўмыкнуў, не збаяўся бацькоў... я люблю гэтыя твае смелыя, бясстрашныя, драпежныя вочы рызыканта...

І пад яе захапленнем я ўвіваўся, як пад карай сатаны, а пупа велізарная, інфернальная выцудоўнівала і прашывала згары як дэфінітыўны знак сусвету ключ да ўсякіх загадак, самы апошні назоў рэчаў. Вось жа яна прытуленая вырабляла мяне сабе і цёпла, нясмела, бязрадна міфалагізавала мяне так, як гэта там ёй больш дагаджала, і я адчуваў, як нязграбна выслаўляе мае якасці і вартасці, вышуквае і знаходзіць, распяляецца і распялымняецца... Уззяла маю руку і пачала туліць яе, а я зноў туліў яе далонь — калі інфантальная, інфернальная пупа дабіралася ў зеніт, у кульмінанту і смажыла згары вертыкальна ўніз.

І падвешаная на самым версе прасторы, шпурляла свае залацістыя, срабрыстыя прамяні на цэлы ніз і праміж усіх гарызонтаў. А Зося ўсё больш і больш тулілася да мяне, усё больш і больш сцісла і шчыльна лучылася са мною і ўводзіла мяне ў сябе. Спаць мне не хацелася. Я ўжо больш не хацеў ісці далей, ані слухаць, ані адказваць, але ж мусіў ісці, слухаць і адказваць. Мы ішлі праз нейкія лугі, а на тых лугах трава была зялёна-зялёная, яшчэ й зелянела і зеляніла, поўная жоўтых лотацяў, але лотаці былі нясмелыя, утуленыя ў траву, а трава трохі слізкая, мокрая і крышку падмокая, гарача парыла пад няўмольным жарам згары. Абапал сцежкі мноства пралесак, але пралескі былі нейкія гербарыйныя і анемічныя. Анемонаў шмат узбоч, шмат дыняў. На водах, па сырых равах вадзяныя гарлачыкі, белыя, бледныя, далікатныя, бялавыя, у поўным застоі і ў прыпякальнай, паруючай гарачыні. А Зося ўсё тулілася і спавядалася. А пупа цэлілася ў свет. Карлікаватыя дрэвы у сваёй матэрыі былі як бы нядужыя і кволыя і трухлявыя, здаваліся, хутчэй, грыбамі і былі такія настрашаныя, што калі я дакрануўся да аднаго, яно адразу лопнула. Моц цвіркалівых верабейкаў. Угары ружаватыя. Бялавыя і нябескавыя аблачынкі ні тое з мусліну, неабольненькія і чуллівыя. А ўсё такое неакрэсленае ў абрысах, такое змазанае і распоўлае, што, зрэшты, нічога тут не было адзеленага і выдробненага, а кожная рэч лучылася з іншымі ў адну мазь, гразкую, бялавую і пагашаную, ціхую. Кволыя струменьчыкі цурчалі, аблівалі, ўсмоктвалі і парылі альбо булькаталі дзе-нідзе, утвараючы бурбалкі і соплі. І гэты свет малеў, як бы ўціскаўся, курчыўся, а курчачыся пружыніўся і націраў, заціскаўся на шыі, як далікатна

ўдушальны аброжак. А пупа, абсалютна інфантальная, жудасна даставала згары. Я пацёр лоб.

— Што гэта за ваколіца?

Яна павярнула да мяне свой бедны, худзенькі, змучаны тварык і сарамліва, чула адказала, цёпла тулячыся да плечука.

— Гэта мая ваколіца.

Мяне схапіла за горла. Аж сюды прывяла мяне. Дык так, але ўсё гэта было ейнае... А спаць мне хацелася, галава звісла, не было сілы — ох, адарвацца, адсунуцца на крок хоць бы ж, адапхнуцца на дыстанцыю пляча, ударыць злосцю, сказаць штосці незычлівае, разбіць — быць злым, ах, быць нядобрым да Зосі! Ах, быць нядобрым да Зосі! — Мушу, мушу — сонна думаў з галавой абапёртай на грудзі — я мушу быць нядобрым да Зосі! О, халодная, як лёд, збаўчая, ажыўчая незычліваць! Самасамы час быць нядобрым. Я павінен быць нядобрым... Але як быць нядобрым да яе, калі я добры — калі мяне прабірае, пранізвае сваёй даброцю яна, а я маёю пранікаю, і яна туліцца, а я да яе не тулюся... і аднікуль дапамогі! На гэтых лугах і палях сярод нясмелай травы толькі мы двое — яна са мною і я з ёю — і нідзе, анідзе нікога, хто б выбавіў. Я толькі адзін з Зосяй — і з пупай, як калі б на небасхіле, замерлай у абсалютным трыванні, праменнай, затопленай, умагутненай у сабе і зенітальнай у застылай кульмінацыі...

О, трэці! Памажыце, ратуйце! Прыйдзі, трэці чалавеча, да нас дваіх, прыйдзі, збавенне, з'явіся, дай за цябе ўчапіцца, збаві! Хай прыйдзе сюды зараз, неадкладна, трэці чалавек, чужы, невядомы, халодны і няўтульны, і чысты, далёкі і нейтральны, як хваля марская хай ударыць сваёй чужасцю ў гэтую паруючую свойскасць, хай адарве мяне ад Зосі... О, трэці, прыйдзі, дай мне зачэпку для супраціву, дазволь, каб я з цябе зачарпнуў, прыйдзі, ажыўляльнае тхненне, прыйдзі, сіла, адчапі мяне, адшпурні і аддалі! Але Зося прытулілася яшчэ чутлей, цяплей і датклівей! — мабыць, такога шчасця зладзіць сам Бог не патрапіць!

— Чаго ты клічаш і крычыш, як дурны? Мы ж тут адны...

І падала мне сваю храпу. А мне не хапіла сілы, сон напаў на яву, і я не мог — я мусіў пацалаваць сваёй храпай яе храпу, а яна сваёй храпай пацалавала маю храпу.

А цяпер прыходзьце, збягайцеся, храпы! Не, я не развітваюся з вамі, чужыя і невядомыя храпаморды чужых, невядомых суб'ектаў, якія чытаць мяне будзеце. Вітаю вас, вітаю даземна з паклонам, удзячныя звязкі частак цела, цяпер хай пачнецца толькі — прыбудзьце і прыступіцеся да мяне, пачніце сваю мянтузаўку, учыніце мне новую храпу, каб я зноў мусіў уцякаць ад вас і іншых людзей і перці, перці, перці, перці праз усё чалавецтва. Бо то ж няма ўцёку ад храпы, як толькі ў іншую храпу, а ад чалавека схавацца можна адно ў адбытках іншага чалавека. Ад пупы ж увогуле ўцёку нямаш! Даганяйце мяне, калі хочаце. Я ўцякаю з храпаю ў руках.

Канец і амба,
А хто чытаў, таму блямба!
В. Г.

ЗАХАПЛЯЕ – НЕ ЗАХАПЛЯЕ

Гутарка Анджая Завадзкага з Ежым Яжэмбскім

Анджай Завадзкі – *Пачнем нашую гутарку пра *Ferdydurke* з – даволі своеасаблівай – назвы рамана: якое яе паходжанне, якую яна выконвае функцыю, ці мае якое значэнне для чытання твору?*

Ежы Яжэмбскі – Шмат гадоў назва здавалася чытачам словам без сэнсу, прыдуманым аўтарам дзеля правакавання пакупцоў і крытыкі. Загдаўэр напаміў колісь, нібыта слова паўстала са спалучэння імя і прозвішча кагосці з герояў Уэлса, і толькі Богдан Баран даказаў, што гаворка ідзе пра героя рамана Сінклера Льюіса «Бэбіт» – *Freddy Durkee*. Гэты *Durkee* гэтак сама – крыху як і Юзэ – у Льюіса вернуты ў паўторнае дзяцінства. Але што ж бы з гэтага магло вынікаць для рамана? Бадай што, нічога, бо я не ўяўляю сабе, каб хто-небудзь, чытаючы, сур'ёзна задумаўся, якая тут сувязь паміж амэрыканскім пісьменнікам і Гамбровічам. *Ferdydurke* такім чынам спачатку сапраўды «не азначала нічога», але неўзабаве зрабілася дэвізам выкліку, фірмовым брэндам пісьменніка, які не толькі Юзя, але і сябе акрэсліваў гэтым імем («Я, *Ferdydurke*...»). Дочкі Яраслава Івашкевіча замаладзь заснавалі нават клуб «фэрдуркістак», Гамбровіч пад уплывам гэтай весткі даслаў з Аргентыны на радзіму і апублікаваў *Licm ga фэрдуркістаў*, і, значыцца, слова зажыло сваім жыццём і набыло новыя сэнсы. «*Ferdydurke*» – са сваёй лёгкай для запамінання выразнасцю – зрабілася сімвалам бунту супраць традыцыяў, умоўнас-

цяў, сцягам, пад якім гуртаваліся рэвалюцыянеры з-пад знаку палітыкі ці эстэтыкі.

А. Завадзкі — Назва *Ferdurdurke* не агзіная літаратурная алюзія, якую можна знайсці ў рамане: *да якіх твораў* — ці шырэў — *да якіх літаратурных міфаў і традыцый вяртае Ferdurdurke, і якую ролю выконваюць гэтыя навароты?*

Е. Яжэмбскі — Гамбровіч пісаў свой раман дзеля таго, каб выявіць сябе, але і дзеля таго, каб памерацца з літаратурнымі велічынямі першай катэгорыі. Бадай што, у кожным выдатным літаратурным творы ёсць такая дваістасць, бо-такі кожны з іх вымагае выяўлення найглыбейшай асабіста аўтарскай праблематыкі і ператварэння яе ў справу універсальную. Ці не таму ўжо на самым пачатку мы знойдзем у *Ferdurdurke* крыптацытату з *Боскай Камэдыі* («На паўдарозе свайго жыцця сярод цёмнага лесу я апынуўся»), а далей мы адкрыем сабе шэраг стылізацый, алюзій, (крыпта)цытат — то са Славацкага, то з Красінскага, то з Рабле. Іх можна старанна расшыфроўваць, разглядаць, як яны з'яўляюцца ў першых рэдакцыях рамана, каб потым, магчыма, знікнуць (так, напрыклад, як тая «каханка першых дзён», родам з *Бянёўскага*, якую Гамбровіч змясціў у першай версіі пачатковых раздзелаў *Ferdurdurke*). Але больш цікавае за такую эрудыцыйную працэдуру вышуквання алюзій — вызначэнне функцыі, якую нясуць у сабе алюзіі, бо ў Гамбровіча яна вельмі своеасаблівая.

Навошта звычайна пісьменніку Вялікія Папярэднікі? А на тое, каб па прыступках іхніх знакавых твораў самаму ўскараскацца на Парнас. Таму няважна, ці ён запазычвае ў папярэднікаў «пазітыўна» (інакш кажучы, выкарыстоўвае іх фабулы, герояў, майстэрскую развязку як матэрыял для ўласных твораў), ці аспрэчвае іх (будуючы, напрыклад, пародыю на іх тэксты, дыскутуючы з імі), творы будуць у ягоных уласных творах выконваць прынцыпова канструкцыйную функцыю: шкілетам пародыі з'яўляецца парадыраваны твор — незалежна ад ступені з'едлівасці, з якой падыходзіць аўтар да высмейванага твора.

У *Ferdurdurke* інакш. Найперш крыптацытаты: яны, уласна, нічога загадзя не праграмуюць, не пачынаюць дыялогу з кла-

сыкамі і г.д., яны хутчэй — сігнал, указка пальцам на твор, з якога ўзятая цытата і амаль нічога больш. Тэксты, пакліканья Гамбровічам, пакрышанья на дробныя кавалачкі, каб быць самастойным канструкцыйным элементам, яны выступаюць у кампаніі з новымі кантэкстамі, пазначаючы нешта іншае. «...Рэчаіснасць бо памалу ператваралася ў свет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай...» — цытуе Гамбровіч (недакладна) *Досвітак* Красінскага, але ж не дзеля таго, каб прысвяціць альбо запырэчыць яму, а дзеля таго, каб скарыстацца яго формулай як сігналам спажывання матэрыяльнага канкрэту ідэалогіяй альбо Формай — што з'яўляецца адной з істотных тэмаў *Ferdydurke*. Значыцца, гэтыя альянзі ці пародыі намякаюць на шануюныя ўзоры не з мэтай канкрэтнай дыскусіі, а хутчэй дзеля таго, каб вызначыць нейкую вельмі агульную плашчызну для дыялогу, «паставіць голас» кнізе, пазначыць у ёй адпаведна вялікую тэму і задуму.

А. Завадзкі — *Чытаючы Ferdurdurke, можна проста атрымаць уражанне, што чытаеш агразу некалькі раманаў: на якія гатункі альбо рознавіднасці рамана робіць тут Гамбровіч намякі і як выкарыстоўвае гэта ў сваім творы?*

Е. Яжэмбскі — Контрапунктнае супастаўленне розных літаратурных стыляў было ўлюбёным прыёмам Гамбровіча — такім спосабам ён, між іншым, знаходзіў «дыстанцыю да Формы». І таму *Ferdurdurke* пачынаецца як бы псіхалагічнай споведдзю дзіцяці веку — і ўдадатак апавядальнік яшчэ прадстаўляецца аўтарам *Помніка з акрэсу сталення*, альбо папросту Гамбровічам. Але неўзабаве твор ператвараецца ў тыповы раман пра (школьнае) сталенне, які мае за папярэднікаў шматлікія творы тыпу *Сізіфавых працаў* Жаромскага, *Палымянага неба* Парандоўскага, *Кашмараў* Зэгадловіча ці — па-за Польшчай — *Трывогаў* выхаванца *Торлеса* Музіля. Ва ўсіх гэтых раманых школа выступае як мініятура грамадства, інструмент фармавання героя; школьныя перажыванні спадарожнічаюць даспельванню, пераходу з дзяцінства ў даросласць. Але ў *Ferdurdurke* схема пастаўлена на галаву, бо Юзэ, зрэшты, дарослы, ці хутчэй: яму здаецца, што не ведае, на чым даросласць павінна грунтавацца, а школа (людская культура)

адкрываецца яму як механізм усталення ў недаспеласці, гэта значыць, у залежнасці ад накінутых звонку гатовых схемаў і формулаў. Нават прозвішча «Кавальскі», якое Пімка чапляе на Юзю, ёсць квінтэсэнцыя пасрэднасці. У выніку «Гамбровіч-герой *Ferdydurke*» — замест таго каб пісаць пра сябе і сябе ж суверэнна фармаваць — робіцца сілком уціснутым у іншую не жаданую літаратурную традыцыйную ўмоўнасць і траціць нават прозвішча. Таму з героя-пачваркі не можа вылецець ніякі матылёк, а школьная частка заканчваецца манстрознай і бессэнсоўнай патасоўкай. Падобным крахам завяршаецца акцыя — а разам з ёю і схемы рамана, ужытыя ў чарговых частках *Ferdydurke*: у апісаннях псіхамахіі на кватэры ў Млодзякаў Гамбровіч канструюе нешта накшталт «сучаснага рамана», дзе эпагуе чытача апісаннем новага, свабоднага звычаю ў яго канфрантацыі з старасвеччынай і адсталасцю. Такія творы, у якіх Прагрэс мае выйграць у Рэтраградства, пісаліся ў Польшчы шматкроць з канца ХУШ стагоддзя. Да іх належаць і *Вяртанне пасла* Нямцэвіча, і *Дзве дарогі* Сянкевіча, і некаторыя кнігі Жаромскага, як напрыклад трылогія *Барацьба з сатанюю*. У дваццатым стагоддзі пісалі ў такім духу Бой, Сланіўскі ці Вінаўэр, а таксама легіён пісьменнікаў больш нізкага аўтараменту. Рэч у тым, што ў такім апафеозе прагрэсу вырашэння таго, што добра, а што блага, ўлада часта пакоіцца ў руках прыгляднай панны, якая канечне ж беспамылкова выбірае сабе за мужа (партнёра) прадстаўніка сучасных поглядаў. Карыкатуру такога суду змяшчае Гамбровіч у фінале другой часткі *Ferdydurke*: новачасная пансіянатка, змушаная схемай звычаяў да свабоды, аказваецца ўвапхнутай у сітуацыю, у якой трэба «ў імя новачаснасці» выбраць двух адразу — кансерватара і прагрэсіста, — што пазбаўляе сітуацыю якога б там ні было сэнсу і вызваляе ва ўдзельнікаў самыя дзікія некантраляваныя інстынкты.

У канцы трэцяй часткі мадэлем, выкарыстаным аўтарам, робіцца формула старасвецкага рамана пра польскі маёнтак — з уласцівым апафеозам даўняга звычаю і традыцыйнай каштоўнасці. Тут кантэкст утвараюць аўтары шляхецкіх гавэндаў: Ігнацы Ходзька, Зыгмунт Качкоўскі, Вінцэнты Польш, кансерватар Генрык Жавускі, Юзаф Вайсэнгоф, Марыя Задзевічуўна —

а таксама тэксты крытычных да традыцый прагрэсіўных пісьменнікаў (мадэлем сямейства Гурлецкіх з'яўляецца слыная *Наўлоць* Жаромскага). Гэтую апошнюю схему ўтрымлівае толькі сіла інэрцыі ці якая-небудзь інавацыя альбо хоць бы толькі знішчальны позірк з сярэдзіны твора — так, як тая нетрадыцыйная схільнасць Мянтуза да «бра...таня» з парабкам, якая паслядоўна спрычыньвае апошнюю ў рамане гратэсковую «кучамалу». З гэтага тлумення і мянтузні Юзё вырываецца з выгляду свабодна, але за хвіліну, як апынецца зноў «прыхоплены» — гэтым разам схемай сентыментальнага рамана, які павінен стацца дапаўненнем і развіццём дваровага рамана. Ад гэтай схемы аўтар адсякаецца насамрэч правакацыйным, завяршальным у рамане двувершам, падкінутым яму калісыці служанкай Анэляй, але вымога гэтага фіналу даволі скептычная: нічога не зрабіць, ані тым больш не сказаць без Формы і гатунковых схемаў не ўдасца. Застаецца толькі ўваходзіць у разнастайныя традыцыі і ламаць іх, захоўваючы дыстанцыю да разыграваных самім сабою роляў і выказваных слоў — на падабенства з Рабле, якім Гамбровіч захапляўся, якога ён выразна мае на ўвазе ў прадмове да *Філібэрта, гзіцём пагшытага*.

Прылада да такога дыстанцыянавання ў *Ferdydurke* — не толькі контраданс выкарыстоўваных і адкіданых літаратурных схемаў, але і адаўтарская рэфлексія пра літаратуру і лёс пісьменніка, якую змяшчае ў сабе прадмова да *Філігора, гзіцём пагшытага*, і нарэшце — правакацыйна нясплаўленая канструкцыя цэласці, з уваткнутымі паміж асобнымі часткамі кнігі расповедамі, якія паказваюць, як літаратурныя сродкі канструявання фэбулы (сіметрыя, аналогія, прычынна-выніковы ланцуг) могуць служыць прадукаванню яркага абсурду. Гэтай мэце служыць і мова рамана...

А. Завадзкі — *Мова Ferdydurke агразу прыцягвае ўвагу чытача — ашалямяе, разам з тым смяшыць чытача, абазнанана ў традыцыйнай, рэалістычнай прозе: ці хацелі б Вы патлумачыць, на чым палягае моўны феномен рамана?*

Е. Яжэмбскі — Толькі тэлеграфна каротка: гэта задача для выдатнага знаўцы стылістыкі, зрэшты, на гэтую тэму напісана не адна доктарская дысертацыя. У Гамбровіча моўны «ўнут-

раны час» спывае нібыта хутчэй звычайнага: раманныя падзеі правакуюць пэўныя моўныя фігурацыі, якія функцыянуюць апісальна, а яны з незвычайнай хуткасцю паддаюцца мадыфікацыі, змяняюць сваю форму і спосаб ужывання, застываюць у «сімвале», лексікалізуюцца, уваходзяць у будную фразеалогію так, як калі б яны не былі стылістычна альбо граматычна непараўныя. Гэта так, як калі б фабульныя сітуацыі ўтваралі новыя фразеалагічныя сувязі паміж словамі.

Прасочым, напрыклад, наступны бег моўных здарэнняў. Найперш гэта Пімкава седня ў першым раздзеле: «Але ён сядзеў, а сядзячы сядзеў і сядзеў неяк так сядзячы, так засеў у седні сваёй, так быў абсалютны ў той седні, што седня, будучы скончанай па-дурному, была аднак жа разам з тым пераможная». Гэтым фрагментам, як відаць, кіруе таўталогія і перапоўненасць, даведзеная да краю паэтычнай інавацыйнасці — бо аднак жа «седня пераможная» не ёсць у мове агульнапрынятым словазлучэннем. Змешчаны аўтарам насупраць бэльфра, які сядзіць, Юзэ таксама мусіць сядзець, што ён асабліва востра адчувае тады, калі хацеў бы ўсхапіцца з месца: «памкнуўся збегчы, але нешта мяне ззаду перахапіла як у абцугі і прыгняло да зямлі — прыхапіла мяне дзіцячая, інфантальная пупа». Неўпрыкмет мы пераходзім ад дзеяння да заангажаванай у ёй часткі цела, якую аўтар мімаходзь надзяляе ўласцівай фразеалагічнай звышактыўнасцю («прыхапіла мяне пупа»); далей слова «пупа» робіцца эмблемай дзяцінства — з любовасцю паўтаранай педагогамі і мацэркамі школьнікаў. Тут мы маем ў скароце гісторыю ўзнікнення паэтычнага сімвала: яго паходжанне, змены, ператварэнні, уваход у новыя кантэксты і спосабы ўжывання.

Але мова ў *Ferdydurke* гэта нешта большае: гэта спосаб існавання ў свеце, знак грамадскай прыналежнасці, прыладдзе самаакрэслення і ўпарадкавання рэчаіснасці. Прыхільнікі Сіфона і прыхільнікі Мянтуза адрозніваюцца ўжыванай імі мовай; падобна і з Млодзякамі, Пімкаам, дзядзькоўствам Гурлецкімі, сялянамі і г.д. Неаўтэнтчнасць асобаў выяўляецца ў штучнасці мовы, якая кожнаму прыходзіць звонку, якая ёсць ачаг абарачальных слогаў, якая апрацоўвае розум перад усякай рэфлексіяй. Мова вызначае тое, што мы атрымліваем са

свету, якія ў ім робім упарадкавальныя падзелы, якія сувязі паміж з’явамі нам удаецца заўважыць. Таму, напрыклад, Юзё, змагаючыся з тэрорам Формы ў доме Млодзякаў, учыняе аперацыю над ўжыванай імі мовай, канструюе сімвалічныя злепкі паняццяў, якія – як слухна лічыць – здэкампаваюць вобраз іхняга свету. Так гэта зроблена са скалечанай мухай, укінутай у тэнісны пантофлік, якая ўводзіць пачварнасць болю і пакутаў у стэрыльную візію «новачаснай» рэчаіснасці, так са словам «мамуся», якое прабівае непразрыстую сцяну, якая ў светапоглядах Млодзякаў аддзяляе свабоду зратычнага звычайна ад непажаданых наступстваў.

Персанажы ў *Ferdydurke* гавораць нерэалістычнай мовай, якая стварае скандэнсаваную да заклікавых лозунгаў версію гутарковай мовы – інакш наратар, апавядальнік, які нястомна тлумачыць і інтэрпрэтуе значэнне сваіх і чужых учынкаў і выказванняў; у *Фэргыдурыцы* яскрава сутыкаюцца дзве функцыі мовы: выказванне можа быць тут актам стварэння рэчаіснасці альбо свабоднай экспрэсіяй «я» – альбо актам апісання і тлумачэння свету, разбудовай яго сістэмамі паняццяў.

А. Завадзкі – *Як згаецца, у Ferdydurke ўсюдыісная стыхія пароды: якія стылі – літаратурныя ці грамадскія спосабы выказвання – парадыруе Гамбровіч?*

Е. Яжэмбскі – Парадыйнасць у Гамбровіча шматпластавая: найперш датычыцца пэўных выразна адасобненых моваў розных асяроддзяў, якія аўтар пераймае і разам з гэтым кандэнсуе іх рысы на парадыйны лад. Так з мовай «прагрэсіўных» настаўнікаў, паэтаў-авангардыстаў, ідэолагаў палітычных партый, школьнай моладзі, сялян і інш. Далей Гамбровіч парадыруе літаратурныя плыні (адукацыйная аповесць, раман, авантурная, бытавая аповесць і г.д.); потым пэўныя канкрэтныя тэхнікі прадстаўлення здарэнняў як лагічных ходаў (напрыклад, такі востры ўступ да *Філібэрта, гзіцём падушытага*: «У аднаго мужыка з Парыжа напрыканцы васьмнаццатага стагоддзя было дзіця, у таго дзіцяці зноў было дзіця, а ў таго таго-нага дзіцяці было зноўку ж дзіця, а там – ізноў жа ж было дзіця; а апошнія дзіця ўжо як чэмпіён свету гуляла тэнісны матч на прадстаўнічым корце парыжскага Рэйсінг Клуба ў ат-

масферы вялікага напружання і пад няспынныя, жывёльныя грымоты воплескаў».

Пародыя датычыцца і вельмі дробных з'яваў — як напрыклад, верша Ігнацы Фіка, які раней закідаў пісьменніку абыякавасць да грамадскіх праблемаў і біялагізм. У адказе Гамбровіч «пераклаў» ягоны верш на: «Лыткі, лыткі, лыткі... etc.», даючы зразумець, што менавіта Фік — хударлявы нізкапалётны летуцейнік» — паціху рэалізоўваў у сваёй паэзіі прыхаваную мару пра біялагічную дужасць.

А. Завадзкі — Асаблівыя — такія апісанні ў Ferdyduke: у чым крыеца іх адметнасць адносна папярэдніх традыцый літаратурнага апісання?

Е. Яжэмбскі — Ну што ж, амбіцый пісьменнікаў было, як правіла, апісванне такім чынам, каб утапіць у тэксце апісаныя фрагменты, зрабіць іх інтэгральнай часткай расказу, удраматызаваць іх так, каб іх статычны і трохі штучны характар зрабіўся неспасцігальным. Тым часам Гамбровіч апісвае двума спосабамі, але заўсёды падкрэсліваючы своеасаблівасць самой формы апісання: са сцэнэрыі людскога свету (кватэры Млодзякаў, двара Гурлецкіх) здабывае яе сэнсавую падвышку, эмацыйную напругу, каментуе яе і інтэрпрэтуе як сімвалічны вобраз — затое ў апісаннях прыроды ўжывае формулы ўдарныя і дэманстрацыйна схематычныя, паўтаральныя. На школьным падворку ўвесь час лісце ападае з дуба, паветра «празрыстае», «восеньскае» альбо «жыўнаснае», пралятае «хмара галубоў» і г.д., а ўсё гэта стварае сцэнар, які не мае нічога агульнага з жарсцямі школьнікаў. А вось словы Юзя на ўскраіне Варшавы — перад абліччам прыроды: «Спеў застыў на вуснах. Прастора. На даляглядзе — карова. Зямля. Удалечыні кльпае гусь. Велізарнае разлеглася неба. У мгле гарызонт сіні. Я затрымаўся на ўскрайку горада, адчуваючы, што не магу без статку, без фантазій, без людскага сярод людзей». Апісваць у Гамбровіча можна адзіна тое, што драматычнае, гэта значыць, уплеценае ў міжлюдскія афёры — астатні свет існуе толькі як ледзь падмаляваны фон, тандэтны алядрук замест сапраўднай, недаступнай чалавеку — бо яна пазалюдская — рэчаіснасці.

А. Завадзкі — *У рамане ўвесь час гаворыцца пра форму, дэ-фармацыю, знекшталтаванне. Таму здаецца, што раман Гамбровіча можна было б акрэсліць як гратэск: дзе, аднак, след было б шукаць спэцыфікі гратэску ў Ferdurdurke агносна традыцый зўрапэйскага і польскага гратэску?*

Е. Яжэмбскі — Традыцыйны гратэск паўставаў у апазіцыі да класычных канонаў формы і прыгажосці, якія падупадалі ў ім дэкампазіцыі, спараджаючы пазнаваўчы і эстэтычны неспакой, а таксама пачуццё камізму. Гамбровічу несумненна блізкі карнавальны гратэск Рабле, авантурныя раманы-пікарэскі, Сэрвантэс, які так цудоўна ў постаці Дон Кіхота сплавіў узнёсласць з смешным. Гэта вялікія папярэднікі Гамбровіча, якія кажуць яму: чалавек супярэчлівы ўнутрана, падначалены Форме (Прыгажосці, Мудрасці), але пастаянна збунтаваны супроць яе, пастаянна паўтарае свой Жэст Смеху супроць святасці ўсіх рытуалаў. Неадкладная грамадская ці палітычная сатыра Гамбровіча не цікавіла, таму яму чужая гратэсковасць, уласцівая такога тыпу тэкстам — нацэленая на канкрэтныя асобы, блізкая да карыкатуры. На гэтым месцы ў яго паяўляецца дэфармацыя і смешнасць як метафара людскай кандыцыі.

А. Завадзкі — *На чым, карацей, грунтуецца фармальнае наватарства Ferdurdurke агносна галоўных зменаў іншых сучасных ёй раманаў — чаму яна сталася такой неспадзяванкай?*

Е. Яжэмбскі — *Ferdurdurke* шакіравала крытыкаў і чытачоў з некалькіх прычын. Па-першае — гэта быў адзін з першых у Польшчы аўтатэматычных раманаў, гэта значыць, твора, у якім адкрыта гаворыцца пра дылемы, перажываныя аўтарам падчас пісання. Праўда, у гэтым плане Гамбровіч меў у Польшчы выдатнага папярэдніка, якім быў у *Фуры* Караль Іжыкоўскі, і яўна слабейшага — Фэрдынанда Гётля ў рамане *3 дня на гзень*. Але аўтатэматызм Гамбровіча сягае глыбей, бо ён не толькі (аўта)псіхааналіз, а спроба адказу на пытанне, хто такі аўтар як чалавек і якім чынам рэалізуе ён сваю індывідуальнасць як пісьменнік, а часам таксама як наратар-апавядальнік і герой сваіх кніг, навошта існуе літаратура, што значыць «камунікаваць з чытачом» і як можна ў ходзе такога акту паразу-

меня страціць аўтэнтчнасць. Пры гэтым Гамбровіч ставіць гэтую праблематыку пры дапамозе адпаведных фармальных канструкцый: з'яўляецца ў творы ў многіх розных ролях: як герой (і гэта ў некалькіх асобных уцялесненнях!), як наратар, які расказвае ўсю гісторыю, як аўтар кнігі, які давярае чытачам свае пісьменніцкія клопаты, ці — больш агульна — клопаты з самім сабою.

Але, вядома, гэта не ўсё: *Ferdydurke* — кніга наватарская як кніга, якая зусім інакш, чым датуль развязвае праблему апісання рэчаіснасці і канструявання пэрсанажаў. Твор гэты не ёсць «рэалістычны» паводле вядомага нам з мінулых узораў, гэта значыць, ён не стараецца стварыць ілюзію праўдзівасці асобных сітуацый, фабульных падзей, ужыванай мовы — усё гэта перамаляванае, згушчанае, здэфармаванае — але ж на свой новы лад праўдзівае.

Аўтар канструюе рэчаіснасць сваёй кнігі як свет аўтаномны, у рамках якога ўсё развязваецца надзвычай лагічна (падтрыманае нястомнымі намагамі наратара, які ўсё тлумачыць), але што да свету рэальнага, дык гэтая рэальнасць выконвае функцыю не адлюстравання, а мадэлю, гэтак сама як і мова, ужываная героямі, аніж не ёсць тыповая для сучаснага аўтара грамадства, а «мадэль» гэтай мовы, мова скандэнсаваная і зынструментаваная, паўтаральныя фразы і тэмы якое ўтвараюць праўдзівую музычную цэласць. Калі дадаць да гэтага ўжо згаданыя з'явы ў сферы кампазіцыі: разбіванне кнігі на тры часткі, расповеды паміж гэтымі часткамі і прадмовы да іх, выявіцца, што ледзь не на кожным полі *Ferdydurke* ўтварала нам — *novum*.

А. Завадзкі — *Ці можна казаць пра спецыфічную, уласцівую Ferdydurke канцэпцыю чалавека?*

Е. Яжэмбскі — Зрэшты, канцэпцыя чалавека, бадай што, — найважнейшая з Гамбровічавых адкрыццяў. Ягоны чалавек увогуле не вызначаны раз назаўсёды, а творыцца з імя на нашых вачах пад уплывам кантактаў з атачэннем і іншымі людзьмі. Найбольшая драма, якая стаіць перад чалавекам Гамбровіча, — гэта драма дэфармацыі, якая прыходзіць звонку: рабіць «храпу» ці прырабіць «пупу» (гэта азначае адпаведна:

накіданне каму-небудзь грамадскай ролі ці маскі — і ўвагнанне ў недаспеласць). Героі рамана ўвесь час вядуць паміж сабою няспынную псіхамахію, стаўка якое — аўтэнтычнасць, накіданне каму-небудзь свайго бачання ягонай асобы.

Гэтая дынамічная канцэпцыя чалавечай індывідуальнасці (прымат экзістэнцыі над эсэнцыяй) мелася неўзабаве зрабіцца ядром Сартраўскага экзістэнцыялізму, і насамрэч Гамбровіча лічаць адным з папярэднікаў гэтага — найпапулярнейшага ў пасляваенных гады — філасофскага кірунку.

А. Завадзкі — *Ці Ferdydurke не ёсць таксама — натуральна, у пэўным сэнсе — традыцыйны раман? Казай жа Гамбровіч, акрэсліваючы сваю пісьменніцкую стратэгію, пра старыя калымагі, г. зн. пра выкарыстанне агульнапрынятых, вядомых, лёгка пазнавальных сродкаў, з дапамогай якіх літаратар кантрабандна праносіць новыя, разбуральныя сэнсы.*

Е. Яжэмбскі — Гэта крыху памылкова: «старая калымага» — гэта не так *Ferdydurke* -цэласць, як выкарыстання ёю разнастайныя традыцыйныя жанравыя ўмоўнасці рамана. Дык вось такой калымагай можна было б назваць, напрыклад, мадэль «дваровага» рамана, рэалізаваны пісьменнікам у трэцяй частцы кнігі, альбо мадэль «школьнага рамана» з першай часткі.

А. Завадзкі — *Багай, няшмат было пісьменнікаў такіх уражлівых на суды і меркаванні пра свае творы, як Гамбровіч, які нястомна сцінаўся і палемізаваў з рэцэнзентамі і крытыкамі, змагаючыся за справядлівую ацэнку сваіх твораў.*

Е. Яжэмбскі — Гэта праўда: Гамбровіч імкнуўся да ўсталявання на свой густ інтэрпрэтацыйнага канону сваіх кніг — гэта быў працяг ягонай барацьбы з дэфармацыяй. Разам з *Ferdydurke* ён апублікаваў у «Вядомосцях Літэрацкіх» артыкул пад красамоўнай назвай: *Каб унікнуць непаразумення, у якім коротка выклаў, пра што яму заходзіцца ў рамане.* Цікава, аднак, што сама *Ferdydurke* нарадзілася з непаразумеласці з крытыкамі.

Пасля дэбютнай публікацыі тома *Помнік з акрэсу сталення* Гамбровіч быў прызнаны шматабяцальным празаікам, але творы ягоныя чыталіся, як правіла, у стылі эпохі — як аналіз дзіўных псіхалагічных выпадкаў — звысоку ўдзяляючы аўта-

ру розных парадаў, якія ўвогуле не пасавалі да сапраўднай тэматыкі кнігі, што апісвала не нейкія мазгавыя аберацыі, а працэсы фармавання індывідуальнасці асобнага чалавека ў яго сутыкненні з грамадскімі стэрэатыпамі. Гамбровіч моцна перажываў гэтыя асуды. Нават праз трыццаць з лішнім гадоў пазней ён пісаў пра гэта ў *Гутарках* з Дамінікам дэ Ру: «Першы раз зведаў на сваёй скуры літаратурнай крытыкі, якая, на жаль, у вялікім адсотку ёсць і застанеца асліным крыкам, *nota bene* асліным крыкам праз мегафон (прэсы). Раптам найгоршая інтэлектуальна-артыстычная галота Варшавы – нейкія шляхетныя цёткі-культурніцы, нейкія бэльферы, нейкія тонкія знаўцы, нейкія мудралі, і »вартавыя каштоўнасцяў», усё платнае з радка – пачалі акладаць мяне сваімі паспешлівымі, павярхоўнымі, ласкавымі і дурнаватымі асудамі. Я быў аб'ектам, я не мог абараняцца».

З гэтага перажывання дэфармацыі Гамбровіч вывеў пачатак *Ferdydurke*, гратэсковыя вобразы цётка (культурніц), і нарэшце арцыбэльфра Пімкі, узорам для асобы якога напэўна паслужыўся кракаўскі прафесар Сінка, аўтар выключна бяздарнай рэцэнзіі на *Помнік*. Але дэфармацыя, якая ішла ад прафесійных чытачоў літаратурных тэкстаў хутка зрабілася ў рамане дэфармацыяй наогул, разуметай як універсальны людскі лёс – такім чынам *Ferdydurke* з разавай сатыры ператварылася ў твор філасафічнага крою.

А. Завадзкі – *Якая ж была рэакцыя даваенных рэцэнзентаў на першы раман Гамбровіча? Якія ацэнкі былі трапныя, што сведчылі пра Ferdydurke?*

Е. Яжэмбскі – Раман абудзіў вельмі шырокую дыскусію і ў цэлым быў прачытаны больш адэкватна, чым дэбютны том. Зрэшты на рэцэнзаванні *Ferdydurke* дасталася астрогаў не абы якім крытыкам і пісьменнікам – напр., Артуру Зандаўэру, і Густава Гэрлінг-Грудзіньскаму. Непаразуменні паўставалі перш за ўсё – як і раней – з прачытання на псіхалагічны манер таго, што было хутчэй філасофскай парабалай лёсу адзінкі ў грамадстве, а з другога боку – з чароўнасці *Ferdydurke* як твора «ідэйна індэферэнтнага». Найбольш з'едліва раман заатакавалі крытыкі з выразным – правым альбо левым – ідэйна-палі-

тычным абліччам. Яны слухна адчулі, што належаць да расы найбольш зненавіджаных аўтарам шанавальнікаў Формы і во-рагаў усякай індывідуальнасці.

А. Завадзкі — *Ferdydurke* пасля вайны — як склаўся лёс ра-мана ў пасляваенныя гады і ў шасцідзясятых, якую пазіцыю занялі тагачасныя ўлады?

Е. Яжэмбскі — Гэта цікавая праблема. *Ferdydurke* і яе аўтар на самым пачатку, у саракавых, пяцідзясятых і шасцідзясятых гадах, нікому яшчэ асабліва не заважалі, раман здаваўся палітычна няшкоднай правакацыяй, а можа нават — творам «антысанацыйным». Яшчэ ў *Памежжы рамана* Выка мог ухвальна паставіцца да рамана, Гамбровіч друкаваў на радзіме *Ліст да фэрдыдуркістаў* і падумваў пра магчымае вяртанне, а Івашкевіч — пасля візіту ў Буэнас-Айрэс — прысвяціў яму паэму *Вяртанне ў Патагонію*. Але неўзабаве нейкі падпісаны ініцыялам і ахоўнік палітычнай лаяльнасці спытаўся ў Івашкевіча ў змешчанай у «Кузніцы» нататцы, чаму гэта ён прысвячае паэму эмігранту і «былому польскаму пісьменніку».

У гады сталінізму Гамбровіч робіцца зручным мішэнем для атак — не толькі як эмігрант, супрацоўнік «Культуры» ці прадстаўнік «буржуазнага фармалізму», але таксама як аўтар разбуральніцкага *Транс-Атлантыка*, ад блюзнерстваў якога партыйныя крытыкі бралі пад абарону традыцыйныя, нацыянальныя каштоўнасці.

А. Завадзкі — *Аднак нават у той цяжкі час раман меў сваіх шанавальнікаў* — Яраслаў Івашкевіч паведамляў аўтару «*Транс-Атлантыка*», што ягоныя дочки-фэрдыдуркісткі моляцца на Бога-Гамбровіча.

Е. Яжэмбскі — Марыя Івашкевіч з гумарам успамінае сёння, як яны з сястрою ладзілі нешта накшталт шаманскіх абрадаў у гонар аўтара *Ferdydurke*. Але ў яго былі і іншыя паплечнікі — у асобах маладзенькіх на той час адэптаў кракаўскай школы крытыкаў: Яна Блоньскага, Людвіка Фляшэна ці Канстанта Пузыны. Гэтыя пры першай зручнай магчымасці былі гатовыя высока падняць сцяг фэрдыдуркізму. Ні на хвіліну не забываліся пра Гамбровіча і славу тыя крытыкі ста-

рэйшага пакалення, асабліва Артур Зандаўэр, які адразу пасля кастрычніка 1956 года ўспомніў пра постаць пісьменніка, мала таго, зрабіў з яго свайго роду крытэр літаратурнай і інтэлектуальнай вартасці, які прымерваў да айчынных пісьменніцкіх велічыняў у рамках сваёй гучнай кампаніі «без ільготнага тарыфу». Перабудоўваючы артыстычную іерархію, знішчаную сталінізмам, Зандаўэр менавіта Гамбровіча з Шульцам ставіў на вяршыню — і ягоны вердыкт насуперак усім звязаным з гэтым контрверсіям застаўся ў сіле да сёння.

Улады ж, аднак, паводзіліся згодна са схемай эпохі: найперш, у паслякастрычніцкі перыяд, дазволіўшы друкаваць і ставіць у тэатры Гамбровіча, пасля паступова адступілі ад гэтых рашэнняў, каб у 1963 годзе інспіраваць агрэсіўную кампанію ў прэсе ў сувязі з прыездам Гамбровіча ў Заходні Берлін (што прадстаўлялася ледзь не «нацыянальнай здрадай»). У выніку Гамбровіч, чулівы ў пункце праўды пра сябе, забараніў друкаваць у Польшчы свае творы, пакуль не будзе цалкам надрукаваны ягоны *Дзённік*. На гэта апошняе не хацелі шмат гадоў згаджацца ўлады, што прывяло да таго, што аж да 1986 года пісьменнік быў вядомы ў краіне будзь тое па старых выданнях, будзь па выданнях парыжскага Літаратурнага Інстытута ці, нарэшце, па падпольных перадруках і па тэатральных інсцэнізацыях яго твораў. Але гэта не паслабіла ягонай легенды і папулярнасці ў інтэлектуальных колах.

А. Завадзкі — *Дык на чым жа грунтаваўся феномен фэрды-дуркізму, ці можна казаць пра Ferdurdurke як пра раман — прынамсі, на той час — «культавы»?*

Е. Яжэмбскі — Несумненна. У пісьменніцтве Гамбровіча ўвогуле ёсць нешта такое, што альбо абуджае энтузьястычнае прыманне, альбо пакідае чытача раўнадушным — і тады ніякія тлумачэнні і ўводзіны не дапамогуць. Але тыя, каго Гамбровіч захапіў і пераканаў, пачынаюць глядзець на свет інакш. Гэта тычыцца не толькі суайчыннікаў пісьменніка, але і чытачоў з усяго свету. Я сустракаў зацятых «фэрдыдуркістаў» у Францыі, у Нямеччыне, у Нарвегіі, у Галандыі, у Швецыі і ў ЗША. Сваеасаблівае, лакальнае адценне энтузіязму і свае распазнавальныя азнакі маюць «фэрдыдуркісты» Паўднёвай Амерыкі.

А. Завадзкі — *На якіх пасляваенных пісьменнікаў творчасць Гамбровіча, а Ferdurdurke ў прыватнасці паўплывала найбольш?*

Е. Яжэмбскі — Тут трэба аддзяліць уплыў бачны ў канкрэтных творах, г. зн., непасрэдную інспірацыю, пазнавальную ў творах, ад інспірацыі заглябленай, якая палягае на асабістым перажыванні Гамбровічавых праблемаў. Першае лягчэй прасочваецца, другое — робіцца яўным толькі апасродкавана альбо праз аўтарскія прызнанні. Адкрыта «фэрдурдуркічныя», напрыклад, раманы Дыгата, асабліва фінал *Богэнскага возе-ра*, раннія раманы Кусневіча (*Карупцыя*, *У гарозе да Карынта*), да інспірацыі Гамбровіча прызнаецца ў *Календары і клепсігры* Канвіцкі, Брандыс яўна пакарыстаўся гамбровічаўскай антрапалогіяй, а адзін з раздзелаў *Пачатковых варыяцый* стылізаваў выразна ў духу *Транс-Атлантыка*, Мрожак напісаў пасмяротны ўспамін, дзе назваў якраз Гамбровіча сваім «кашмарам» — вялікім узорам, які трэба было пераадолець, каб ісці далей. *Танга*, зрэшты, — адкрытая дыскусія з *Шлюбам*, у *Краўцы* можна ўбачыць думкі, якія нагадваюць *Аперэтку* (хоць твор паўстаў незалежна), алюзіі да Гамбровіча ёсць таксама ў Анджаеўскага (на іх у *Ідзе, скачучы па горах* аўтар *Ferdurdurke* рэагаваў, зрэшты, разрываю з ім усякіх адносінаў). Таксама і аўтары, маладзейшыя на адно-два пакаленні, прызнаваліся да Гамбровічавага ўплыву — напр. Гжэгаж Мусял ці Якуб Шапер.

Але апрача такіх непасрэдных прывязак, ёсць сувязі больш інтымныя, якія выяўляюцца ў падобнай тэматыцы, трактоўцы чалавека — так, напрыклад, у выпадку з некаторымі рэчамі Ружэвіча, якія ставяць у цэнтр экзістэнцыяльны сутнасці і разглядаюць праблемы чалавека дваццатага стагоддзя. З Гамбровіча нямала пачарпнулі песняры свабоды асобы ў свеце таталітарызму: Анджай Бабкоўскі, Леапольд Тырманд, Марэк Хласка. Замежныя творцы таксама шмат скарысталіся Гамбровічам: я тут кажу пра яго аргентынскіх маладых сяброў, якія ніколі не вызваліліся з-пад ягонага ўплыву, думаю пра людзей літаратуры і тэатра ў Францыі, Нямеччыне ці Швецыі, якія ў шасцідзясятых гады перажылі вялікую прыгоду з пастаноўкамі ягоных драмаў. Да постаці Гамбровіча адкрыта прычыніўся ў сваёй прозе П'ер Рыд, сын Герберта Рыда.

А. Завадзкі — *Імя Гамбровіча часам лучыцца з імёнамі Шульца і Віткі — як выглядалі іх таварыскія сувязі, што іх збліжала, што аддаляла іх мастацкія праграмы?*

Е. Яжэмбскі — Гэтай тэме прысвечана шмат даследаванняў. Таварыскія адносіны Гамбровіча з Віткам былі даволі павярхоўныя: знаёмыя, праўда, бадай з Закапанэ, але не палалі адзін да аднаго залішняй сімпатыяй — Гамбровіч не надаваўся ў пап-лечнікі — як канкурэнта да славы не хацеў яго прымаць Вітка. Інакш з Шульцам, евангелічная натура якога выключала зайздасць: аўтар *Цытрусавых лавак* сябраваў з Гамбровічам, захапляўся ім як творцам і быў аўтарам энтузіястычнай лекцыі, а потым рэцэнзіі на *Ferdydurke*, якая ўгрунтавала пазіцыі аўтара на літаратурным рынку. Абодва былі таксама аўтарамі цікавай літаратурнай дыскусіі на старонках «Студый». Гамбровіч «зачапіў» Шульца словамі міфічнай «доктаркі з вуліцы Вільчай», якая назвала Шульца, як пісьменніка, «хворым вычварэнцам» альбо — найбольш пэўна — «блізірам». Доктрына творчасці Гамбровіча закладвала сутычку з кожным аўтараментам чытача, нават з наіўнымі прасцячкамі — Шульц быў прыхільнікам больш арыстакратычнай мадэлі пісьменніцтва і не спрабаваў адказваць доктарцы.

Найагульней аднак Вітка, Шульц і Гамбровіч былі спалучаныя ў непадзельную трыяду толькі пасляваеннымі крытыкамі, якія шукалі самай выбітнай папярэдніцкай літаратуры ў першым дваццацігоддзі. У галіне паэтыкі лучыла іх няшмат што, хоць усе трое эксперыментавалі з — пераломванай — формай. Пурнонсэнсны гратэск Віткі быў аднак інакшы, чым — як яго назваў Главіньскі — «канструктыўная пародыя» Гамбровіча. У сваю чаргу Гамбровічава імкненне да разбівання ўсякіх формаў супярэчыла імкненню Шульца, які будаваў сплаўлены і універсальны міф пра свет і чалавека. А былі ж паміж імі і шмат якія падабенствы — хоць хутчэй філасафічнай прыроды. Усе трое перажылі моцны мадэрністычны крызіс каштоўнасцяў, рэлігіі, Бога, усе трое адкрылі кожны сваім спосабам праблематычнасць чалавечай адзінкі — заўсёды неканчатковай, стваранай грамадскімі сітуацыямі, вечно зменлівай і падатнай розным страхам. Як неаднародныя дзеці дваццатага стагоддзя яны мусілі змірыцца з надыходзячай катастрофай —

чалавецтва, культуры — і шукалі на яе рэмедыум. Сёння ў іх творчасці і рэфлексіі знаходзім элементы прэ-экзистэнцыялізму, падкрэсліваецца прафетызм, які дазволіў ім трапіна прадбачыць, якія будуць самыя балючыя праблемы ў іх нашчадкаў у канцы стагоддзя.

А. Завадзкі — Гамбровіча і Мілаша прызнаюць самымі славунымі эмігранцкімі творцамі: якія былі адносіны паміж гэтымі двума выбітнымі індывідуальнасцямі?

Е. Яжэмбскі — З вялікай узаемнай сімпатыяй і зацікаўленасцю, хоць не бескрытычна. Гэта былі сапраўды самыя вялікія пісьменнікі — палякі, не толькі эміграцыйныя — пасляваеннага часу, дык павінны ж былі неяк сустрэцца, узаемна інтэлектуальна ўдачыніцца. Бо былі надзвычай розныя! Мілаш нават напісаў, што ніхто яго з Гамбровічам не супастаўляў бы, калі б не падабенства (эміграцыйнага) лёсу. Я думаю, ён не меў рацыі. Разам з Гамбровічам яны стварылі прынцыповую палярную апазіцыю, якая вызначыла польскім, прыгнечаным камуністычным насіллемайстрам рэпертуар магчымых пазіцый супроць паняволення. Дык можна было — прыхіляючыся больш да пазіцыі Мілаша — абараняць пэўныя істотныя, элементарныя каштоўнасці і элементарныя сэнсы незалежна ад таго, як моцна яны былі б пад пагрозай гісторыі, аксыялагічныя крызісы ці анархічныя стыхіі, якія ёсць у кожным чалавеку. Але можна было і іначай, па-гамбровічаўску, класці націск перш за ўсё на свабоду і аўтэнтычнасць індывіда, на яго інтэлектуальнае, духоўнае багацце і свабоду экспрэсіі. Абедзве пазіцыі былі антытаталітарныя, хоць кожная на свой лад — адсюль папулярнасць абодвух пісьменнікаў, асабліва ў васмідзясятыя гады, калі іх трактавалі як ідэйную альтэрнатыву, два «спосабы існавання» пісьменніка перад абліччам запанявольваных механізмаў палітыкі.

А. Завадзкі — Гамбровіч не літаваў калегаў па пярэ, шматразова выказваўся вельмі крытычна пра айчынную і эмігранцкую літаратуру.

Е. Яжэмбскі — Гэта праўда: асабліва пад канец першага тома *Дзённіка* ён робіць вівісекцыю сучасных пакаленняў літаратараў, з якое няшмат хто выходзіць пад рукою абаро-

ны. Самы часты закід — што не хапала ім адвагі, інтэлектуальнага жэсту, што залішне хацелі бараніць нейкія традыцыйныя каштоўнасці, не разумеючы, што навакол змяніўся ўвесь свет. Канфлікты Гамбровіча з айчыннымі пісьменнікамі былі, зрэшты, больш рэдкія і вынікалі найчасцей з афіцыйна кіруемай уладамі кампаніі — інакш было з творцамі з эміграцыі.

А. Завадзкі — *Увогуле адносіны Гамбровіча з эміграцыйным асяроддзем былі складаныя і неадзначныя.*

У. Яжэмбскі — А як жа яны маглі быць інакшымі, калі такія розныя былі погляды на ролю эміграцыйнай творчасці і ідэал пісьменніка на чужыне? Гамбровіч у новай гістарычнай сітуацыі хацеў цалкам перабудаваць польскія адносіны да каштоўнасцяў, тымчасам як ягоныя апаненты лічылі сваёй найважнейшай місіяй ахову культурнага «стану валодання» і барацьбу з падобнымі на Гамбровіча блюзнерамі. Самы цікавы быў канфлікт Гамбровіч — Мацкевіч, у якім непаразуменне дасягнула піка: Мацкевіч лічыў сусветную кар'еру «несур'ёзнага» аўтара *Парнаграфіі* скандалам — Гамбровіч зноў жа антыкамуністычную місію Мацкевіча ўважаў за справу другарадную, а яго пісарства — за літаратурны анахранізм.

А. Завадзкі — *Ці можна лічыць *Ferdydurke* раманам — у мастацкім і светапоглядным плане — актуальным і сёння? Калі так, дык якія матывы тут асабліва істотныя?*

Е. Яжэмбскі — Ён актуальны, але не ў такім сэнсе, як у трыццатых, саракавых ці пяцідзясятых гады. Наколькі пазней, асабліва ў сталінскі перыяд, пасыл *Ferdydurke* быў істотны галоўным чынам у публічнай сферы — бо раман абараняў суверэннасць індывідуальнасці ад дамаганняў таталітарнай ідэалогіі — настолькі сёння след было б чытаць значна больш асабіста. Канчаткова праблема аўтэнтычнасці ніколі не знікае, толькі мяняецца яе ўкараненне ў грамадскай рэчаіснасці. Падобна мяняюцца і нашыя адносіны да асяроддзяў, якія Гамбровіч закрануў у сваёй кнізе. Хто ж бачыў сёння сялян падобных на сямейства Гурлецкіх? «Прагрэсісты», вядома, існуюць, але пад змененымі азнакамі і сімваламі. А таму *Ferdydurke* — хоць літаратурай ужо цалкам «засвоеная», добра вядомая і не

шакуе сваёй формай, вымагае сёння ад чытача, парадаксальна, крыху большага высілку: проста яе цяжэй супаставіць з тым, што нас актуальна акаляе.

А. Завадзкі — *Ці ўключэнне *Ferdydurke* ў спіс школьнай праграмы для чытання заахвочвае, ці хутчэй агахвочвае чытаць Гамбровіча?*

Е. Яжэмбскі — Хутчэй змушае — бо чытачоў нібы і павялічвае, але ці такое чытанне можна назваць аўтэнтэчным? Гэта цяжкае выпрабаванне для кнігі — прайсці праз школу...

А. Завадзкі — *Аднак гэта, бадай што, даволі парадаксальна: сатыра на школу ў каноне школьнага чытання — ці можна гэта прызнаць за перамогу, ці хучэй за паразу гэтай кнігі?*

Е. Яжэмбскі — Са школай (альбо Пімкам) выйграць нельга, бо яе роля палягае на засваенні ўсяго, што існуе ў культуры, і перапрацоўцы гэтай матэрыі ў прадукт лёгка засваяльны і пазбаўлены розных трупізнаў, якія былі ў творы ў час нараджэння. Дык школа нават сатыру на школу ўмее перарабіць у апалогію гэтай самай школе. *Ferdydurke* здольная перажыць такі вопыт толькі ў руках добрага настаўніка, альбо адзінкі. Усе ж сустрэчы са школай як Інстытуцыяй па сваёй прыродзе дрэнна служаць гэтай кнізе.

А. Завадзкі — *А як, на Вашу гумку, чытаў бы *Ferdydurke* вучань даваеннай школы, як бы яе выкладаў даваенны настаўнік? І наогул ці выкладаў бы?*

Е. Яжэмбскі — Бадай што, гэта было б немагчыма. Даваенная школа значна больш бескампрамісна абараняла градыцыйныя каштоўнасці — гэта было звязана з сітуацыяй у краіне, з на той час нядаўнім здабыццём незалежнасці, з задачай абуджэння нацыянальнага і г.д. гонару. Калі б *Ferdydurke* магла існаваць у тагачаснай школе, гэта азначала б, што не па сутнасці не адпавядае рэчаіснасці.

А. Завадзкі — *Ці можна чытаць *Ferdydurke* як сатыру? Якія з'явы ў жыцці грамадства і ў культуры Гамбровіч высьмейвае?*

Е. Яжэмбскі — Сатырычнасць *Ferdydurke* — гэта яе «пабочны прадукт», менш істотная за антрапалагічную ці філасофскую праблематыку. Вядома ж, нічога не перашкаджае чытаць раман як сатыру на пэўныя актуальныя з'явы з трыццатых гадоў, ці нават на канкрэтныя асобы (Сінка, Фік), але запомнім, што аўтару важна было зусім іншае.

А. Завадзкі — *Бадай што Маргарэт Мэг, апісваючы грамадства, выкавала тэрмін «постфігуратыўныя культуры», у якіх моладзь, а не старэйшыя людзі, накігваюць узоры паводзінаў: праблематыка маладосці, недаспеласці адыгрывала істотную ролю ў культуры пасля першай вайны, а таксама ў шасцідзесятых гады: як гэтая праблема выглядае ў Гамбровіча, асабліва ў *Ferdydurke*?*

Е. Яжэмбскі — Гамбровіч з вялікай пранікальнасцю заўважыў змену мадэлі культуры пасля першай сусветнай вайны. Разгледзеў новыя з'явы: какецтва старэйшых з маладымі, нараджэнне своеасаблівага моладзевага стылю паводзінаў, мовы, сістэмаў каштоўнасцяў. Было так, зрэшты, як у плоскасці звычайна, так і ў вобласці вызнаваных моладдзю ідэалогій (узніклі «маладзёжныя» прыбудоўкі палітычных партый). Такім чынам даспявючага юнака ці дзяўчыну чакалі ўжо гатовыя формы і формулы, дзякуючы якім малады чалавек уліваўся ў натоўп і траціў аўтэнтычнасць не горш, чым даўней, калі — *volens nolens* — пераймаў старэйшых.

А. Завадзкі — *Якімі ўяўляліся агносіны Гамбровіча з моладдзю?*

Е. Яжэмбскі — Перш за ўсё — не ліслівіў ёй і не ўдаваў з сябе свайго хлопца, хоць глядзеўся молада. Яго стылем было: нястомна атакаваць, падкрэсліваць сваю інакшасць і вышэйшасць, і адначасова захапляць і вызваляць. Маладосць, аднак жа, істотна была для яго аб'ектам пакланення, нязменна інтрыгавала яго, прыцягвала і была выклікам. Не дзіва, што сувязі: Маладыя — Старыя ён прысвяціў свой перадапошні раман, *Парнаграфію* і *Аперэтку* ён закончыў голым апафеозам — аўтэнтычнай жа — Маладосці, у асобе танцоўшчыцы Альбертынкі.

А. Завадзкі — *Ці асабістыя дасвядчэнні Гамбровіча зрабілі будзь які ўплыў на праблематыку рамана?*

Е. Яжэмбскі — Напэўна так. Мы ўжо ведаем, што да напісання рамана падштурхнулі яго дасвядчэнні з рэцэнзентамі першай кнігі. Але і канкрэтныя здарэнні ў чарговых раздзелах *Фэрдыдуркі* маглі вынікнуць з прыватных перажыванняў аўтара, які замаладзь быў тыповым аўтсайдэрам і меў розныя клопаты на таварышоўскай глебе. Гэтыя перажыванні напэўна адбіліся ў апісанні адносінаў Юзя з Зутай і Зосяй. Вялікія пісьменнікі зазвычай вельмі ўражлівыя, і іх фэбулы часта вынікаюць з асабістых уражанняў, вынесеныя з кантактаў з людзьмі.

А. Завадзкі — *Якія з'явы ў пазнейшай творчасці Гамбровіча загадзя праграмуе *Ferdurdurke* і, адначасова, на чым грунтуецца своеасаблівасць рамана?*

Е. Яжэмбскі — *Ferdurdurke* — гэта ўступ да ўсіх тых твораў, у якіх паяўляецца ў Гамбровіча праблема аўтэнтычнасці індывіда, барацьбы з Формай, з ціскам атачэння, з традыцыямі пісання ці паводзінаў. Як такая, кніга папросту запабягае ўсю пазнейшую творчасць Гамбровіча. Але ў адрозненне ад іншых раманаў гэты больш вясёлы, свабодны, поўны карнавальнага смеху. Відаць, што аўтар — яшчэ малады — спадзяваўся, што пераможа, прынамсі, у нейкай меры, стому залежнасці ад накінутых яму формаў. Чым далей, тым менш у Гамбровіча такога аптымізму, што азначае, што пазнейшыя творы значна меней за *Ferdurdurke* радасныя, а *Космас* — проста змрочны і поўны розных утрапленняў. Радасная гульня з формай (таксама і раманічнай) саступае ў позняга Гамбровіча распачным намогам з мэтай надання энсу свету, які распадаецца.

А. Завадзкі — *Ferdurdurke перакладзена на больш за дзясятка моваў: ці гэта азначае, што раман лёгка для перакладу? Як гавалі сабе рады перакладчыкі са спецыфічнымі гамбовічэйскімі зваротамі?*

Е. Яжэмбскі — Цяжка мне меркаваць пра гэта, бо я сутыкнуўся ўсяго з некалькімі перакладамі. Гамбровіч — як кожны вялікі моўны інаватар — гранічна цяжкі для перакладу. У пе-

ракладзе рамана на іспанскую брала ўдзел цэлая група аргентынскіх і кубінскіх сяброў аўтара, дыскусуючы па кожнай больш-менш цяжкай фразе, ідыёме ці неалагізме. Перакладаў французскіх было два: першы, п'яра Раланда Мартына (псэўданім: Брон), паўстаў у Аргентыне пры саўдзеле пісьменніка, але выдавец праз некалькі гадоў замяніў яго іншым — перакладам Георга Сэдыра. Ангельскі пераклад Эрыка Мосбачэра — гэта пераклад не з арыгіналу, а з французскай версіі (Мартына), і перакладчык толькі памнажае яго памылкі — папросту апускаючы шэраг цяжкіх для перакладу фраз. Пракляццем для Гамбровіча былі, зрэшты, шмат гадоў пераклады з іншых перакладаў, а не з арыгіналу. Такім чынам прападала многае з моўнага вынаходніцтва ў творы. Але ўсё новыя перакладчыкі спрабуюць падушца з экстрэмальна цяжкай задачай перакладу твораў Гамбровіча (напр., над новым ангельскім перакладам *Ferdynurke* працуе ў ЗША Данута Борхарт, дачка аўтара *Значыць, капітан*, дык ёсць шанец, што замежныя спажывыцы атрымаюць нарэшце іншамоўную версію, прынамсі, хоць набліжаную да арыгіналу.

А. Завадзкі — *Як Вы ацэньваеце кінаадаптацыю Ferdynurke? з якімі цяжкасцямі сустрэнеца вучань, які лічыць, што прагледзя фільма замяніць яму чытанне рамана?*

Е. Яжэмбскі — Ані адаптацыя Скалімоўскага, ані якая, зрэшты, іншая адаптацыя *Ferdynurke* не можа замяніць чытання з той простаай прычыны, што ў кнізе Гамбровіча дамінуючая роля прыпадае на нарацыю. Гэтая нарацыя тлумачыць усе абсурды фабулы, праводзіць нас праз усе меандры дзіўнага прычынна-выніковага працэсу, на які, абапіраецца ўнутраная логіка падзеяў. Без нарацыі падзеі тэа здаюцца арбітральным шэрагам і часам бессэнсоўным. Рэжысэр, вядома, павінен нечым кампенсаваць недахоп тлумачальнага каментару, увесці ў сваю інсцэнізацыю нешта накшталт спайкі. Гэтую ролю выконвае ў Скалімоўскага гісторыя: дзеянне фільма разыгрываецца перад другой сусветнай вайной, якая неўзабаве знішчыць свет Гамбровіча. Гэтая гістарычная канкрэтыка дрэнна служыць фільму, бо пазбаўляе яго ўласцівай кнізе ўніверсальнасці. Зрэшты і ў паласу фабулярных здарэнняў рэжысёр уводзіць

шэраг змен, якія ўнемажліўліваюць падстаноўку фільма на месца кнігі. Аднак найважнейшая тут шматпластовая і шматсуб'ектная структура пераказу, якой фільм якраз і не можа знайсці. Я таму і раю паглядзець фільм Скалімоўскага, але зазначваю, што ані ў якім разе гэта не заменіць чытання. Чароўнасць *Фэргыдуркі* спазнаваць трэба, прадзіраючыся праз моўныя нетры без апоры на кінаобразы. Толькі такая прыгода інтэлекту і фантазіі можа нам даць уяўленне пра сапраўдныя вымярэнні Гамбровічавага твора.

Біяграфічная нататка

Вітальд Гамбровіч (Witold Gombrowicz) нарадзіўся 4 жніўня 1904 года ў маёнтку Малошыцэ пад Апатовам. Паходзіў з сярэднезаможнага сялянскага роду — яго дзед Ануфры Гамбровіч страціў у студзенскім паўстанні маёнткі на Жмудзі і перасяліўся на Сандамершчыну. Вітальд вучыўся ў каталіцкай гімназыі ім. св. Станіслава Косткі ў Варшаве, а пасля экзаменаў у 1923 — 1926 гг. вывучаў права ў Варшаўскім універсітэце, дзе і набыў званне магістра.

У 1928 годзе, пасля году побыту ў Францыі, дзе вучыўся ў *Institut des Hautes Etudes Internationales*, пачаў працаваць судовым юрыстам-практыкантам. У 1933 г. дэбютаваў томам апавяданняў «Помнік з акрэсу сталення», супрацоўнічаў з газетай «Кур'ер Поранны», часопісамі «Скамандэр», «Час». Падтрымліваў кантакты з мастакоўскім асяродкам, належаў да сталых наведнікаў кавярні «Земяньска».

У жніўні 1939 г. Гамбровіч адплывае ў Аргентыну на трансатлантычным параходзе «Храбры», дзе яго застае выбух вайны. Рашае застацца ў Аргентыне, звяртаецца ў польскую амбасаду ў Буэнас-Айрэсе, але быў прызнаны прызыўной камісіяй непрыдатным да вайскавай службы. Жыве на сціплым сродкі, ананімна піша ў газеты. Завязвае знаёмствы ў асяроддзі маладых аргентынскіх літаратараў і мастакоў, з якімі сустракаецца ў кавярнях «Фрэгата» і «Рэкс». Піша далейшыя творы, перакладае іх з сябрамі на іспанскую мову. У 1947 — 1955 гг. працуе чыноўнікам у Польскім банку ў Буэнас-Айрэсе.

У 1951 г. Гамбровіч пачынае супрацоўніцтва з Літаратурным Інстытутам у Парыжы, дзе пазней публікуюцца ягоныя творы на старонках штомесячніка «Культура». Пасля сыходу з банка жыве на стыпендыю Радые Вольная Эўропа, Фонду А. Кёстлера, з прыватных урокаў філасофіі, а пазней з даходаў ад выданняў і выставаў твораў у многіх краінах. У Польшчы з 1958 г. да паловы сямідзясятых гадоў твораў

ры пісьменніка не публікаваліся і не ўпаміналіся афіцыйна, месцамі толькі дазваляліся выставы карцін.

У маі 1963 г. на запрашэнне Фонду Форда наведаў Заходні Берлін. З Берліна выехаў у Парыж і Руамонт, дзе правёў тры месяцы ў доме, які належаў Cercle culturel – таварыству, якое арганізуе міжнародныя сустрэчы асобаў з літаратурнага, мастацкага, навуковага асяроддзя. Тут сустрэў Марыю Рыту Ляброс, канадскую раманістку, з якой пазней ажаніўся. У 1966 г. перабраўся ў Вэс непадалёк ад Ніцы. Памёр у 1969 г. ад лёгканай недастатковасці.

За літаратурную творчасць атрымаў прэмію фонду А. Южыкоўскага ў Нью-Йорку (1966), прэстыжную міжнародную ўзнагароду выдаўцоў Прыкс Форmentor (1967), у 1968 г. кандыдаваў на Нобелеўскую прэмію.

Змест

Раздзел I. Захоп	5
Раздзел II. Увязненне і далейшае здрабненне	22
Раздзел III. Прыхватка і далейшая мянтузня	46
Раздзел IV. Прадмова да Філідора, дзіцём падшытага	62
Раздзел V. Філідор, дзіцём падшыты	79
Раздзел VI. Змуста і далейшы заскок у маладосць	92
Раздзел VII. Каханне	105
Раздзел VIII. Кампот	116
Раздзел IX. Падгляд і далейшыя ўлазіны ў новачаснасць	129
Раздзел X. Гуляйнага і новая прыхватка	146
Раздзел XI. Прадмова да Філібэрта, дзіцём падшытага	167
Раздзел XII. Філібэрт, дзіцём падшыты	172
Раздзел XIII. Парабак, альбо Новая прыхватка	175
Раздзел XIV. Гуляйхрапа і новая прыхватка	204
<i>Захапляе – не захапляе</i>	<i>239</i>
Біяграфічная нататка	263

-